

Fontes Iuris Polonici
Seria Prawo Ziemskie
[Materiały]

Ks. Teodor Ostrowski SP

Prawo cywilne Narodu Polskiego

Tom I

Transkrypcja Damian Klimczak

pod redakcją Macieja Mikuły

Opracowanie na potrzeby edycji w serwisie
„IURA. Źródła prawa dawnego”

Odczyt

Kraków 2022

[s. tytułowa]

P R A W O
C Y W I L N E
N A R O D U P O L S K I E G O .

[s. pusta]

[s. nlb.]

P R A W O
C Y W I L N E
N A R O D U P O L S K I E G O

Z STATUTÓW I KONSTYTUCYI KORON-
NYCH I LITEWSKICH ZEBRANE: REZOLU-
CYAMI RADY NIEUSTAIĄCEJ OBIASNIO-
NE: DODATKAMI, Z PRAW KANONI-
CZNEGO, MAGDEBURSKIEGO, I CHEŁ-
MINSKIEGO POMNOZONE: A PORZĄ-
DKIEM PRAW RZYMSKICH

U Ł O Ź O N E

Przez X. Teodora Ostrowskiego S.P.

T O M I .

w W A R S Z A W I E

w Drukarni J. K. Mci y Rzeczypospolitey
u X. X. Scholarum Piarum.
M D C C L X X X V I I .

Edycya druga poprawna.

[s. nlb.]

Nihil in Civitate tam diligenter quam *Jus
Civile* retinendum: Etenim hoc sublatô, nihil
est, quare exploratum cuiquam possit esse, quid
suum, aut quid alienum sit: Nihil est, quod
aequabile inter omnes, atque unum omnibus esse possit.
Cicero: Orat: pro Cacina.

[s. nlb.]

A U T O R
d o
C Z Y T E L N I K A.

Niech nikogo niedziwią poczynione w tey powtórney Prawa Cywilnego Polskiego Edycyi, odmiany, poprawki i przydatki. Mógł wprawdzie Autor, zasadzony na podchlebnym o swym Dziele odgłosie, uwolnić się od tey nudney pracy: Ale nie mógł sumiennie zataić w nim błędów, iuż to wytkniętych przez Ludzi prawnych (którym tu przed Publicznością powinna oświadcza wdzięczność) iuż przez siebie samego dostrzeżonych.

[s. nlb.] *Nie mógł nie wciągnąć tego, co prawem świeższym odmieniono lub na nowo postanowiono: Nie mógł nakoniec minąć tych Uwag, które i Prawo Polskie pisane obiaśnić, i iego niedokładność odkryć mogły.*

Było myślą Autora, powiększyć Dzieło swoje obszerniejszymi nad Prawem Kraiowym Uwagami. Lecz gdy te, które do Prawa Kryminalnego Angielsk: przez P. Blakstona ułożonego, a przez siebie wytłómaczonego, przydał, zamysł iego w znaczney dopełniły części: odsyła tam ciekawego Czytelnika, a oraz go zapewnia: Iż w Prawodactwie Kryminalnym, doskonalszego dotąd i stosowniejszego do Rządu Polskiego, w ięzyku Oyczytym, nad tego Autora Angielskiego, nie znajdzie Dzieła.

[k. nlb] *W samey rzeczy, iest to obraz który nam najjaśniej z iedney strony maluje, iak daleko Naród Angielski w tey Prawodactwa części postąpił: z drugiey okazuie widocznie, iako wszystkie prawie Europeyskie Narody, albo go zupełnie zaniedbały, albo ledwie w tym wieku za godne zastanowienia i udoskonalenia osądziły.*

Nie może sobie Naród nasz podchlebiać, aby Prawa iego i Process Kryminalny, był nad inne doskonalszy. Owszem powszechnie zdanie i odgłos uczy: Że Prawodactwo nasze w tey częstce z drugiem porównane, mayniedostataczniejsze... Bogdayże, zachęcony przykładem polerowniejszych Narodów, przekonany własną potrzebą, pilniey zastanowił

[k. nlb] *się nad tym, przez co, nie iuż maiątków Obywatelskich całość, ale życie, honor, i sława każdego w szczególności, bezpieczeństwo i pewność swoją pozyskaią.*

[hasła: prolog]

[s. nlb.]

P R A W O
CYWILNE
NARODU POLSKIEGO.

W S T Ę P.

Źródło
Prawa
Polskiego.

Rozszerzona niegdyś po całej prawie Europie Państwa Rzymskiego potęgą, nadała przemocnie podbitym Narodom własne Prawa: A gdzie moc tych nie dosięgła, zostawione w Rzymie lepszego gustu w Naukach, Rzemiosłach i w samym Prawodawstwie nasiona, służyły za wzór późniejszym, formującym się Społeczeństw, Prawodawcom. Mamy tego ślady w następnych nawet, po upadku Rzeczypospolitey Rzymskiej, wiekach, gdy same tylko zwyczaje nay-

Tom I. A

[hasła: wstęp, Europa, naród, Rzym, prawodawstwo, Rzeczypospolita Rzymska]

[s. 2]

grubszych rozstrząsnąć zechcemy Narodów: A przejrząwszy Prawa dawniejsze Salickie, Francuskie, Saskie, iaśniej się o tym przekonamy. Jakoż, gdyby tey prawdy inszych nie było dowodów, sama władza i powaga absolutna Rodziców nad Dziećmi, Panów nad Poddanemi, z równą przez dawnych Gallów i Niemców, iak niegdyś u Rzymian sprawowana surowością, o rzeczy tey przeświadcza: A i nasze Prawa o Poddanństwie i sposób wyzwolenia ich, tymże duchem co i Rzymskie tchnąć zdaią się.

Naszym naydawniejszym Prawodawcą kto był pierwszy, nie iest moim zamysłem ani zamiarem dowodzić: To, co nam dotąd z Praw pozostało, iawno pokazuje, że Krolowie Nasi, nawet co porządku Prawodawstwa tycze się, poszli za wzorem Prawa Rzymskiego. Co aby lepiej poznać, dosyć iest wziąć przed oczy Justyniana Cesarza Prawa, i te z Statutami naszemi tak Polskimi iako i Litewskimi porównać. Jakoż nie był on tainy Kazimierzowi Wielkiemu, gdy w Wstępie Praw swoich w Wiślicy Roku 1347. uchwalonych, uczenie i dokładnie, tak o sposobie Prawodawstwa Rzymskiego, iako i Zbiorze Praw za Justyniana zebranych, na-

[hasła: prawo salickie, prawo francuskie, prawo saskie, władza, Galowie, Niemcy, Rzymianie, poddaństwo, prawo rzymskie, Justynian, Kazimierz Wielki, Wiślica, Zbiór Praw]

[s. 3]

mienia. (a) Dokładniey atoli porządek ten zachowany w Statucie W. X. Lit: Bo i wspomniony Kazimierz W. i Władysław Jagiełło, i Następcy tych, naywięcey w

Prawodawstwie Koronnym nad opisem Sądów rozszerzali się: W Statucie zaś Litt: w zupełności Justyniana zachowany porządek. Ale mniejsza o ten, który nacyjęściey z okoliczności zachodzących wypływa. Tego tu opuścić nie można, z iak dawna i w iak wielkim poważeniu było w Kraiu naszym Prawo Rzymskie, gdy Statut Litewski (a) wyraźnie nakazuje, aby w niedostateczności opisow tegoż, Sądy, przychylając się do bliższej sprawiedliwości według sumnienia swego, i przykładem innych Praw Chrześcijańskich, z których na ow czas najpowszechniejsze było Rzymskie, rządziły się. Nie doczytuujemy się wprawdzie, nic podobnego w Prawach Koronnych, lubo postrzegamy że te tchnęły zawsze duchem Praw Rzymskich, i do formy rządu Republikańskiego stosowane były; Wszelako, gdy w R. 1768. (b) o Korykturze ich zaradzano; Prawo Cywilne Rzymskie, zaraz po Statucie Lit: i Koryk-

A2

(a) V. 1. Fol: I. A. 1347. t. Statuta. (a) w Roz: 4. Art. 54. (b) V.7. fol: 710. P = A gdy =

[hasła: Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego, Kazimierz Wielki, Władysław Jagiełło, prawodawstwo koronne, Justynian, prawo rzymskie, prawa chrześcijańskie, prawa koronne, prawo cywilne rzymskie]

[s. 4] kturze Pruskiej, niby za model przepisano, podług którego, owe powszechnie pożądane dzieło, utworzone być miało. Zatem Obydwa Narody, w niedostatku własnej Legiślacy, Ustawy Cywilno-Rzymskie, za najpoważniejszą mieć chciały regulę.

Porządek
tego
Zbioru.

Wywód ten krótki początku i zasady Praw Naszych, przeświadcza każdego, iak potrzebna dla Obywatela Polskiego znajomość tego źródła, z którego strumyka, całe nasze wypływa Polityczne iestestwo. Niechże nikomu nie będzie dziwno, gdy w Dziele tym, definicye rzeczy i obszerniejsze Praw naszych objaśnienia, z Prawa Rzymskiego zasiągnione czytać będzie. Bo lubo i tego Prawa Krytycy, znajduią nie mało w nim Ustaw, i z ludzkością i dobrą polityką mniej zgodnych; nie iest atoli tu miejsce krytyki, ale Praw wywodu i objaśnienia. Wszakże i tamtey znajomość, i jeśli w którym Narodzie, to w Republikańskim nie tylko użyteczna, ale i koniecznie potrzebna: A zatem piszącemu o Prawie Narodowym pozwolona być powinna, kiedy ią w Zbiorach Praw Monarchicznych od Narodu szacowanych, nie bez ukontentowania postrzegamy. Aby zaś ciąg rzeczy Polskę interesujących, zamawiany nie został; wykłady

[hasła: Koryktura Pruska, legislacja, ustawy cywilno-rzymskie, obywatel, prawo rzymskie, polityka, wywód, objaśnienie, naród, prawo narodowe, prawo monarchiczne, Polska]

[s. 5] takowe na czele tytułów położone, rozróżnią się od Prawa pisanego Polskiego znaiomemi w druku pobocznemi asteriskami. „. Tłumacz Prawa Rzymskiego Pan Gottlib Heynecyusz nacyjęściey tu odemnie cytowany będzie: Już to, że Autor ten iasniey nad drugich o Prawie Rzymskim naucza, iuż, że i Polakowi znaiomszy być powinien, z Dzieła o Wexlach, które Prawo Roku 1775 wyraźnie zaleca. (c) Maiący

także Zbiór Prawa Rzymskiego przez Starowolskiego napisany, równego z niego iako i z P. Heynecyusza zasiągnie światła.

Wydane niedawno *Prawo Polityczne*, (*) zajął znaczną część tego, coby w *Szczególnym* albo *Cywilnym* w Części I. o *Osobach* mówić należało: Zaczynam tu o nich namienić się, ile materya ta właściwie Osob i Possessyi Obywatelskich, iako istotnego *Prawa Cywilnego* zamiaru, tyczyć się będzie.

Pisali dawniej o Prawie Cywilnym Polskim, Przyłuski Ziemiński Krakowski i Grodzki Przem: Pisarz: Teodor Zawadzki, Tomasz Dresner i inni. Nay-

(c) V. 8. Fol: 191. tit: Ustanowienie. (*) Przez X. Wincentego Skrzetuskiego S.P.

[hasła: prawo pisane polskie, Gottlieb Heineccius, prawo rzymskie, Polak, weksle, Szymon Starowolski, Prawo Polityczne, Wincenty Skrzetuski, osoba, posesja, prawo cywilne, Jakub Przyłuski, pisarz, Teodor Zawadzki, Tomasz Dresner]

[s. 6]

Zbiory
dawne
Prawa Cywilnego
Polskiego.

później, z niemniejszą pracą iako i dokładnością wydał *Prawa Cywilnego Zbiór* J X. Zalasowski Archidyakon Pozn: w Roku 1699. (d) Dzieło to służyło dotąd za najlepszą Mistrznią *Prawa Cywilnego Polskiego* uczącym się: Lecz dla zasłych później licznych Ustaw, i Formę rządu i Proces Sądowy odmieniających, a w swoim rodzaju szczególnych i w cale użytecznym zostało. Do tego Zbiór rzeczony w rozkładzie swoim tak obszerny iest, że i dla Uczących, i Uczących się trudną *Prawa* naszego czyni naukę.

Moim zamiarem istotnym iest, ułatwić drogę tym, którzy albo małą albo żadney *Prawa* tego Kraiowego nie mają wiadomości. Przeto starałem się, ile możności, o krótkość: A wydając go w języku Ojczystym, nawet Białey Płci, gatunek iego znaiomszym uczynić, moim było zamysłem.

(d) *Prawo* rzeczony w drugim dopiero Tomie zawarte iest: bo pierwszy właściwie traktuje o *Prawie Politycznym*, zamykając podług porządku Justyniana to wszystko, co o *Osobach* mówić się może.

[hasła: zbiór prawa cywilnego, Mikołaj Zalasowski, prawo cywilne polskie, prawo krajowe, język ojczysty, biała płeć, zamysł, prawo polityczne, Justynian]

[s. 7]

Co Prawo
Cywilne?

Pominąwszy daleki wywód tego słowa *Prawo* i podział iego, (*)gdyż ten mającym iakąkolwiek nauki *Prawney* albo *Jurisprudentiae* wiadomość, nie może być tajny; przestaię na wykładzie *Prawa Cywilnego*. To w nayobszerniejszym wzięte wyrozumieniu, ściągają się do korzyści, pożytku, bezpieczeństwa *Osob* i majątkow, Spółeczność polityczną śladających: Traktuje o Następstwach, Kontraktach, Sprawach i Przestępstwach: Słowem, *de meo o tuo*: albo o tym wszystkim, co ia moim, dru-

(*) Cała Prawa nauka albo *Jurisprudentia*, na następujące dzieli się klasy. 1. *Prawo Natury*: czyli prawdy, któremu najprzód Człowiek względem Boga, siebie, i drugiego, za powodem samego rozumu światła rządził się: A to właściwie *Prawem pierwiastkowym*, *Nauką moralną*, *Jus primarum*: nazywa się. Przystosowane zaś toż Prawo do praktyki od ludzi w Społeczność zgromadzonych, *Juris secundarii* imię mieć będzie. 2. *Prawo Polityczne* albo *polityka*, uczy: Już to iak Narody podług Prawa Natury, rządzićby się powinny: iuż to, iak dziś według przyjętych zwyczajów i Praw opisu rządzą się. Prawo takowe zamyka formę rządu, Stanów w Narodzie prerogatywy, Opisy handlow. I Obrad publicznych, Religia &c. Gdy zaś związki tylko iednego Narodu z drugim, lub tegoż z wszystkimi uważając się; to będzie *Prawo Narodów*, *Ius Gentium*. 3. *Prawo Cywilne*, *Ius Civile*: traktuje o Szczególnych Obywatelów Pewnego Narodu związkach, iako *np.*

[hasła: prawo, nauka prawa, prawo cywilne, korzyść, pożytek, bezpieczeństwo, osoba, majątek, następstwo, kontrakt, sprawa, przestępstwo, prawo natury, prawo polityczne, naród, zwyczaj, prerogatywa, religia, rząd]

[s. 8] gi swoim nazwać może. Gdy podobno Ustawy zajmować będą Narod cały, Królestwo, Rzeczpospolitę, &c. złożą *Prawo Szczególne Królestwa*: Gdy tylko prowincyi iakowej, Powiatu, lub Miasta, albo iakiego Zgromadzenia dotyczą się, będą *Prawem Szczególnym* tychże Społeczności, inaczej *Prawem Muncypalnym* albo *Miejscowym* zwane: Nakoniec, gdy ku użytkowi iedney osoby dąża, *Przywileiu* mają imię.

Prawa Cywilnego Koronnych Prowincyi dotąd osobno stanowionego nie

Zbiory
dawne
Prawa Cywiln: Pol:

o Sukcessyach, Kontraktach, Przestępstwach, Karach, i Sądach. Tenże tytuł, pozostałym Prawa Rzymskiego Xięgom dawać zwykliśmy. 4. A że prawie po wszystkich Narodach, Prowincye, Stany, Miasta, Kompanie, mają swoje od Praw powszechnych excepcye; takowe *Prawem Muncypalnym*, *Ius Municipale* nazywamy. 5. W naszym wieku, Politycy Francuscy, Prawa Narodu rządu Ekonomicznego tyczące się, iako to: Reguły i przepisy gospodarstwa rolnego, związki tegoż z handlem i rękodzielami &c. *Prawem Ekonomicznym* albo *Ekonomiką* nazwali. 6. Ma także i Praw Kościelnych nauka swoje podziały: Ale rozwodzić się tu o niey nie iest mieyscem. Dostyć wiedzieć, że *Prawa Kościelne* albo *Kanoniczne*, *Ius Canonicum* zwane, prawidła życie Chrześciańskiego, na gruncie nauki Chrystusa, Apostołów, i Podania albo *Tradycyi* przepisujące, czerpa się z Pisma S. z Podania albo *Tradycyi*, Wyroków Zborów Ekumenicznych i Dekretów Papieskich.

[hasła: ustawa, królestwo, Rzeczpospolita, prowincja, powiat, miasto, prawo muncypalne, przywilej, sukcesja, kontrakt, przestępstwo, kara, sąd, księga, stan, kompania, excepcja, rząd, handel, ekonomika, prawo kościelne, prawo kanoniczne, Chrystus, Apostoł, tradycja, Pismo Święte, dekret]

[s. 9] mamy: Był taki Proiekt JP. Andrzeia Zamoyskiego Ex-Kanclerza W. Kor: na Seymie Roku 1780. uchylony. Wiadomości iego z wielką pracą zasięgać potrzeba w obszernych Tomach, a nawet *Preiudykatakach* i *Zwyczajach*. Szczęśliwsza daleko Prowincya W.X. Lit: która od Roku 1588. Statutem swoim rządzi się: I ten, tylko co do processu, Woiewodztwom Kor: Kiiowskiemu, Braclawskiemu, i Wołyńskiemu wspólny. Miała dawniej i Prowincya Pruska swoje osobne Prawo, pod tytułem: = *Jus Terrestre* = &c. które nawet po odpadłych od ciała Rzeczypospolitey Prussach, Polskę interssuie: bo regułą iest prawie istotną w sprawach Sukcessjonalnych. Xięstwo Mazowieckie w Czasie Unii z Polską, zostało się przy niektórych swoich względem szafunku sprawiedliwości zwyczajach, (*e*) które Stefan Batory R. 1576. pod tytułem: *Consuetudines* albo *Excepta Ducatus Masoviae* potwierdził. Rownie i Woiewodztwo Podlaskie

zabeścięczyło sobie podobne zwyczaje za Zygmunta Augusta Roku 1569. pod tytułem: *Consuetudines Podlachiae*. (f) A dawniej nieco Alexander Król, *Consue-*

(e) V. z. fol: 927. A. 1576. tit: Mazowska Prawa. (f) V. z. fol: 745. A. 1569. tit: O Ziemi Podlaskiej.

[hasła: Andrzej Zamoyski, prejudykat, zwyczaj, statut, województwo kijowskie, województwo bracławskie, województwo wołyńskie, prowincja pruska, Polska, sprawa, Księstwo Mazowieckie, unia, Stefan Batory, województwo podlaskie, Zygmunt August, Aleksander, król]

- [s. 10] *tudines Terrae Cracoviensis*, do Zbioru Prawa Ziemskiego całego Królestwa przyłączył. (ff) Stan Mieyski ma dwa gatunki Prawa Cywilnego: *Prawo Saskie* albo *Magdeburgskie* przez Kazimierza Wielkiego Roku 1350. Miastom nadane: i *Prawo Chełmińskie*, którym się rządzą Miasta Mazowieckie, Rawskie, Płockie, Miasta Ziemi Dobrzyn: niektóre Lit. i Koronne: o czym obszerniej pod tytułem H. Obydwa te Prawa Mieyskiego gatunki, tyle tylko Szlachty Polskiej tyczyć się mogą, ile zachodzą związki teyże z Mieszczanami, przez Possessye w Miastach nabyte, lub Kontrakty ślubne zawarte.

Zbiory
dawne
Prawa Cywiln: Pol:

W wielu bardzo okolicznościach Prawo nasze Cywilne znajdujemy niedokładne: Tak *np.* porządku sukcesyi nigdzie dokładnie w Ustawach Koronnych opisanego nie czytamy, przymuszeni *Korrekturą Pruską* rzadzić się: lubo i ta z wielu bardzo miar niedostateczna, Brakuie także w Prawie naszym Opisu win, czyli kar Sądowych: Bo te ieśli kiedy stanowione były, za odmianą kursu i waloru monety, nie zdaią się wyrównywać przestępstwom, i tylko podług woli Sądu redukowane bywają. Niepe-

(ff) V. I. A. 1505. Fol: 325. tit: Alexander.

[hasła: Zbiór prawa ziemskiego, prawo saskie, prawo magdeburskie, Kazimierz Wielki, prawo chełmińskie, szlachta, mieszczanie, posesja, kontrakt, prawo cywilne, sukcesja, ustawa, Korektura pruska, Ekscepta mazowieckie, wina, kara, moneta, przestępstwo, sąd]

- [s. 11] wność także wartości monety i złota dawnego, wpędza w arbitralność Sędziow naszych, nie mających żadney reguły prawney w redukcjach Summ dawniej lokowanych, lub zapisanych. A co naywięceksze czytając Prawa nasze podziwienie sprawić może, iest: że ani opisu Processu Kryminalnego dokładnego, ani kar na Złoczyńców pewnych i sprawiedliwością umiarkowanych, nie znajdujemy: i zdaie się, że gdy Prawodawcy najs o zagruntowaniu majątkow swych i Przywileiow Szlachectwa, ledwie nie zbyt troskliwemi pokazali się; o zabeścięczeniu lub ocaleniu życia, mało co pamiętali.

Jeśli nam Nieba, Mądrego Króla i Oycy Panowanie w późniejsze przedłużą czasy, spodziewać się potrzeba, że i te Prawodawstwa naszego, niedostateki, dopełnić nie zaniedba. Jakoż, gdy zechcemy naydłuższe lata Poprzedników Nayiaśniejszego STANISŁAWA AUGUSTA, z którkim Jego dotąd na Tronie porównać rządem, przyznamy: Ze w czasie lat dwudziestu kilku, tyle mądrych i chwalebnych stanęło

Ustaw, ile ich w ciągu dziesięciu powyższych Panowań, nie naliczemy. Za NIEGO forma Rządu, Prawa Kardynalne, Seymow i Seymików porządek, iasnemi i niewątpli-

[hasła: sędzia, proces kryminalny, kara, złoczyńca, sprawiedliwość, prawodawca, majątek, przywilej, król, Stanisław August, prawa kardynalne, sejm, sejmik]

[s. 12]

wemi opisane Prawami: Niesnaski z Religii różnicy płynące, uspione: Skarb Rzeczypospolitey w swych dochodach i wydatkach zabezpieczony: Żołnierz do lepszego trybu i karności, do porządkow przez otwarcie, i opatrzenie pewnemi dochodami Ludwisarni, przyprowadzony: Trybunały i wszystkie, tak naywyższe iako i pośrednicze Magistratury, nie tylko w udziale pilnym sprawiedliwości obostrzone, ale i tychże wyroku skuteczną wsparte egzekucją. Za NIEGO z pomocą znacznych z Skarbu swego łożonych kosztow, Młodzież Szlachecka w Szkole Rycerskiej, do usług Cywilnych i Woyskowych sposobi się: A Młodź Kraiu całego, zaszczyca się szczególną Opieką i Protekcją JEGO, pod rządem Prześwietney Kommissyi Edukacyney zostająca. Za NIEGO Miasta nasze, przez ustanowienie Kommissyi *Boni Ordinis*, rozrządzenie dochodow tychże, wzrastać nieiako, a przynajmniej dawniejszą świetność odbierać zaczynają: Poddaństwo życia swego bezpieczeństwo odebrawszy, za długie lata Króla i Pana, błagać Naywyższego nieprzestają: A Kryminaliści od tortur uwolnieni, na dzikość Praw Naszych narzekać nie będą. Nakoniec pominąwszy długi szereg szczególniejszych Ustaw, to własność każdego, to życie i samą sprawiedliwość za-

[hasła: religia, skarb, Rzeczpospolita, żołnierz, ludwisarnia, trybunał, magistratura, egzekucja, młodzież szlachecka, Szkoła Rycerska, Komisja Edukacji, komisja *boni ordinis*, poddaństwo, król, pan, kryminalista, tortury, prawo, ustawa, własność, sprawiedliwość]

[s. 13]

bezpieczających: to handel Kraiowy przez założenie Manufaktur, otwarcie spławnych Kanałów, zagrzewających: Kurs pewny i walor pieniędzy Kraiowych gruntujących: Prawa oszczędności, ku poskromieniu zbytkow stanowiących: Przywileie oraz Kompaniom, ku wynalezieniu potrzebnych Kraiowi Kruszcow, nadane, i znaczniemi wsparte posiłkami: &c. Samo ustanowienie Rady Nieustającej, ku bezpieczeństwu i egzekucyi tak dawniejszych, iako i późniejszych Praw: ku utrzymaniu w powinności każdej Magistratury: ku zaradzeniu gwałtowniejszym Politycznym interessom, ku wyłożeniu ducha i mocy Prawa ob oiętności, uwidzialnie czasem od Sędziow i Urzędnikow tłumaczonego: Umieszczą Nayiaśniejszego STANISŁAWA AUGUSTA w nayodleglejszey potomności w liczbie Polskich Solonów.

Prejudicata
i Zwyczaie.

W pomienionych i podobnych Prawa naszego niedostatkach, Statut R. 1454. (g) rządzić nam się każe *Praejudicatis vel similibus Decretis*. Są one w Kraiu naszym Prawem *Zwyczaiovym*, którego powaga we wszystkich Społecznościach Cywilnych zawsze była święta. (h) Aby

(g) V. 1. Fol: 250. t. de libro Judic. (h) W Prawie Angielskim zwyczaie takowe mieysca nie

[hasła: handel, manufaktura, pieniądz, kompania, Rada Nieustająca, egzekucja, magistratura, interes, sędzia, urzędnik, Stanisław August, Solon, statut, prawo zwyczajowe]

- [s. 14] atoli Zwyczaj mógł być Prawem, ma być sprawiedliwy, od znaczney części Narodu, Prowincyi, lub Miasta przyięty, mający przynajmniey po sobie dziesięć lat preskrypcyą, czyli dawność albo używanie, i nie był Prawu pisanemu w brew przeciwny. A iako podług tych prawideł zwyczaj moc Prawa bierze; tak przeciwnym sposobem, nawet w Społeczności wzięty, upada i moc swą traci.

Podział
Prawa Cywilnego
Polsk:

Wyłożywszy powyżey zasadę Prawa Kraiowego, i opisawszy Prawa Szczególnego naturę i gatunki; uczynić należy onego Podział. Nayprzyzwoitszy ten będzie, który i z natury rzeczy, o których to Prawo traktuje, wpływa, i od wspomnionego Zalasowskiego zażyty iest, który go przeięł z *Instytucyi Ju-*

maią: I nowy Kryminał nie wprzod ukarany bywa, póki nań nowe Prawo nie stanie. Dano tego sławny przykład na Obywatelu, który Posła Ross: Grafa Matweio w za długie aresztowanego, do wżenia, z karety wywólkwszy, wsadził. Ten, na ow czas dopiero za gwałt Posłowi wyrządzony, ukaranym został, gdy Parlament przez Królową Annę zapytany deklarował: iż Sprawca owey zbrodni od czci odpada: (podobno dla zaspokojenia mocnego Piotra W. i potrzebnego Anglii Monarchy) Na potym zaś, tey karze za iajkiekolwiek gwałty, krzywdzący Posłów Cudzoziemskich podpadać mieli, któreby się oni sami domagali. *His: Ros: p. Nestesurancia t.3.K.27*

[hasła: zwyczaj, prawo, prowincja, preskrypcja, dawność, prawo pisane, prawo krajowe, Mikołaj Zalasowski, Instytucje]

- [s. 15] styniana. (*) Dzielę tedy Prawo to na pięć Części: W pierwszey o *Osobach*: W drugiey i trzeciey o *Rzeczach, Kontraktach i Sukcessyach*: W czwartey o *Przestępstwach i Karach*: W piątey o *Sądach i Processie* traktować będę.

Przestać umyśliłem na opisie treści, albo ducha każdego Prawa, na których wspomniane gruntuję meterye: Bo wypisy onych z Oryginałów, ile gdy każde w swym Roku i karcie *Voluminis* cytuje się, i nudne dla Czytelnika i mniey potrzebne osądziłem. A że Rezolucye Rady Nieustającej, lubo mocy Prawa nie ma-

(*) *Krotki Opis Prawnych Xiąg Rzymskich*. Zbior Praw Rzymskich z sześcin płynął źrzoდეł. I. *Lex*, Prawo: Była Ustawa całego Ludu Rzymskiego na Seymach Generalnych uchwalona, i powszechnie od Autora Proiektu zwana: np. *Lex Falcidia, Lex Julia* &c. II. *Plebiscitum* Uchwała Gminna, na Seymach gminnych bez Patrycyuszow stanowiona: Prawa te nayprzod same Pospolstwo a potym Prawem Horacyusza, i Patrycyuszow obowiązywały. III. *Senatus Consulta*, Wyroku Senatu: Były tylko rozrządzenia o rzeczach dozorowi Senatu powierzonych: Późniey za Tyberysza Cesarza, gdy Seymy z placu Seymowego do Miasta przeniesione zostały, Senatu wyroki, Prawem być zaczęły. IV. *Constitutiones vel Principum Placita*, albo Prawa Samowładnych Cesarzow, po czasach Antoninow górę brać zaczęły, z uchyleniem mocy prawodawczyey nie tylko Senatu, ale i ca-

[hasła: Justynian, osoby, rzeczy, kontrakt, sukcesja, przestępstwo, kara, sąd, proces, Rada Nieustająca, ustawa, patrycjusz, Horacy, senat, Tyberiusz, cesarz, Antoniusze]

- [s. 16] ią, przecież są nieodstępłą regułą Cywilnym i Sądowym Magistraturom, iak sobie w zachodzących Prawa obojętnościach, lub zawilościach postąpić mają; nie

omieszkałem i z tego źródła zasięgnąć potrzebnej dla siebie wiadomości, przetrząsnąwszy Zbiory tychże Rezolucyi od R. 1776. do R. 1736.

Zachodzi wiele przypadków w Prawie naszym, w których Magistratury Sądowe, nie krajowym, ale *np.* Kanonicznym lub Magdeburskim Prawem rządzić się muszą. Niemało także okoliczności naliczemy, których albo Prawa nasze nie dotknęły, albo tylko su-

łego Narodu: Te albo na zapytanie Urzędnika lub Sędziego wychodziły, z kąd zwane *Rescripta*: albo wytoczoną Sprawę decydowały, i te nazywały się *Decreta*: albo z woli własney Monarchy do całego Narodu ściągaly się, a miały imię *Edicta*: albo do niektórych tylko osob zmierzały, pod tytułem *Mandata*: albo nakoniec iedney tylko służyły Osobie, Familii, Zgromadzeniu, a te były *Privilegia*. V. *Magistratum Edicta*, Ustawy Urzędników: Tyczyły się one nayprzod Policji i porządkow mieyscowych, potym w Prawo powszechne przeistoczone. Pretorowie i Edylowie Ustaw tych byli Twórcami. VI. *Responsa Prudentum*, Odpowiedzi Prawników: To wyrokiem ieszcze Augusta za regułę Sędziom zalcone. Ustawy Cerzadów do Adryana, zamykały się w trzech Xięgach *Codices* zwanych: Gre-

mien-

[hasła: źródło, rezolucja, magistratura, prawo kanoniczne, prawo magdeburskie, sędzia, reskrypt, dekret, edykt, mandat, przywilej, policja, prawo powszechne, edyl, pretor, August, Adrian, Kodeks]

- [s. 17] mienności i rostopności Sesziow zostawiły. W takowym razie wykładaią się Praw rzeczonych fundamenta, albo w Przypisach, albo w położonych na początku Tytułów z Prawa Rzymskiego definicyach: A to, aby i iasność Prawa Cywilnego Kraiowego, o którą się tu istotniey Autor starał, nie była przyćmiona; i Dzieło to, day Boże nayużyteczniejsze dla Młodzi, tak z układu Prześwietney Kommissyi Edukac: iako i z powołania swego, Praw Narodowych wiadomości szukaiącey, nayprzod obszernym, powtóre do nabycia dla drogości trudnym, nie stało się.

gorianus, Hermogenianus, & Theodosianus: Z tych ieden ułożyć kazał Justynian, i nazwał: *Codicem Justinianum*. Trybonian Prawnik naywięcey mu do tego pomagał dzieła. Dawnieysze Prawa Rzymskie w dwóch tysiącach Woluminow, a trzykroć sto tysięcy wierszy zawarte, siedmnastu Prawnikom do rozstrząśnienia zlecił, i Zbiór ich pod tytułem: *Pandecta* albo *Digesta*, za Prawną Księgę ogłosił. Wydał procz tego Justynian pięćdziesiąt Decyzji, zawiłości niektóre prawne ułatwiające: I z tych trzech Dzieł, treść krótką ułożyć kazał, dla łącznieyszey nabycia Prawa wiadomości, którą to Xięgę Instytucjami, *Institutiones*: nazwaną mieć chiał. Ze nakoniec postrzeżono, iż *Codex cum Pandectis* nie zgadzał się w swych wyrokach; przyzrzeć go i poprawić na nowo kazał, i pod tytułem: *Codex repetita praelectionis*, na

Tom I.

B

[hasła: sędziowie, prawo rzymskie, prawo cywilne, Komisja Edukacji, Justynian, prawnicy, pandekta, Digesta, decyzje, instytucje, Instytucje, wyroki, Kodeks]

- [s. 18] Czerpać w obszernych Praw naszych Tomach naukę Prawa Cywilnego, zdaie się rzeczą nie tylko trudną, ale i zbyt długiego potrzebuiać czasu. Wyciągać z tych obfitych źródeł Zbiór krótki, czy to dla wygody iuż znajomego Ustaw Kraiowych Obywatela, czy dla pożytku szukaiącey w tey nauce oświecenia Młodzieży; praca równie przykra iako i hazardowna. Z tego względu, kilkoletnego mozołu robota zostać miała molom ofiarą, gdyby rady i zachęcenia Przyjacioł, nie zagrzały Autora do

wydania iey pod sąd i widok publiczny. Wszakże zamiar iego tchnący zawsze chęcią usłużenia naylepszego swey

świat wydał. Później wyszły niektóre Ustawy Justyniana pod imieniem, *Novelle*: ale iako i *Authentica* albo *Authenticum*, powyższych Xiąg treść rzeczy potrzebieyszych: tudzież *Liber Feudornm*, za późnieyszych Cesarzow uchwalone i zebrane Ustawy, nie od Justyniana Cesarza, ale przez partykularne Osoby pozbierane i wydane. Zatym całe Prawo pisane Rzymskie, w pięciu pomienionych zawiera się Xięgach: *Digestum* albo *Pandecta*, *Codex*, *Instituta vel Institutiones*, *Authenticum*, & *Liber Fedorum*. Cytacye skrócone Prawa Rzymskiego zatrudniają nieraz Czytelnika. Trudność ta, przez następujące przykłady ułatwia się. 1. Cytacya skrócona *Digestorum seu Pandectarum* = *ff. de vi & vi er. L. I. & vim vi.* = Czytay: *In libro Digestorum: Titulo: De vi*

[hasła: prawo cywilne, źródło, ustawa, Justynian, Nowele, Libri Feudorum, prawo rzymskie, Digestum, Pandecta, Codex, Instituta, Authentica, cytacja]

[s. 19] Oyczyźnie, odbierze pożądany swój skutek, gdy przynajmniej z równą, iak dawniej przez niego wydany Zbiór albo *Inwentarz* Praw późnieyszych, przyjęty będzie aprobacyą: A łaskawy Czytelnik pomnieć zechce, że ieżeli w którym Dziele ludzkim, to szczególniej w Prawnym, z trudnością wady, lub omyłki uchronić się można: Już to dla obojętności Praw, iuż dla ich wielości, nakoniec dla arbitralnego tychże, nawet przez ludzi Prawnych, tłumaczenia.

& *vi armata. Lege, prima. Paragrapho: Vim vi.* 2. Cytacya skrócona *Codicis Justiniani* = *C. de praescripti. 30. An. L. Si quis & pen:* = Czytay: *In libro Codicis. Titulo: De praescriptionibus 30. Anorum. Lege: Si quis: Paragrapho pensultimo.* 3. Cytacya skrocona *Autentici Auteninticorum.* = *In Auten: De Lenonibus. Sancimus. Colla. 3.* = Czytay = *In libro Autenticorum: Titulo: De Lenonibus. Paragrapho: Sancimus. §. Collatione tertia.* 4. Cytacya skrócona *Institutionum.* = *Insti: de Iusti & ju: § I.* Czytay: *In libro Institutionum. Titulo: De Justitia & Jure. Paragrapho primo.*

B2

[hasła: ojczyzna, zbiór praw, inwentarz, ludzie prawni, tłumaczenie]

[s. 20]

C Z Ę Ś Ć I.

O

O S O B A C H.

T Y T U Ł I.

O S z ł a c h c i e.

Podział Osob
z Prawa
Rzymskiego.

Prawo Rzymskie inaczey *Powszechnym* albo *Cywilnym* zwane, sięgając naydalszego Ludzi podziału, uważa nayprzod każdego w szczególności z Społecznością związek. *Osoba* podług tego Prawa, będzie Człowiek w pewnym Stanie, *np. Cywilnym* lub *Duchownym* uważany. *Stan Osób*: iest własność ich, przez którą, iakiegokolwiek Prawa są uczestnikami. Ten albo będzie *przyrodzony*: i daie moc Człowiekowi szukania i nabywania własności, ku dogodzeniu swym nieuchronnym potrzebom: Albo

Cywilny: który zabezpiecza człowiekowi w Społeczności wolność rządzenia osobą swą i majątkiem podług Prawa, i domie-

[hasła: szlachta, prawo rzymskie, stan, własność, człowiek, osoba, majątek, prawo]

[s. 21]

szcza go uczestnictwa Praw Współziomków, w iakieykolwiek bądź Obywatelów klassie. *Osoba* bez Stanu Cywilnego, *Rzecz* nazywa się: iacy bywaią *Niewolnicy* na woynie zabrani, i dla tego *Mancipia* albo *res Manucaeptae* rzeczeni. Ztąd płynie podział między ludźmi: na *Wolnych*, czyli Kraiowych i *Niewolników*. *Wolnych* Prawa, z Ustaw przyrodzonych płyną: *Niewolnikom*, Prawo Narodów, lub dobrowolne zaprzeczenie się w niewolę, kaydany ukuło: Tak dalece, że i zrodzeni z *Niewolników*, za takichże poczytani byli, i chyba przez uwolnienie prawne, naturalną i cywilną odzyskiwali wolność, pod imieniem *Libertinorum* albo *Uwolnionych* znaiomsi. Uwolnienie takowe działo się przed Urzędem Cenzora, za dopuszczeniem pana wpisania Niewolnika w popisowe Xięgi. Czasem list, albo samo przypuszczenie go do stołu Pańskiego wolności nadawało mu przywilej. Za takowym wyzwoleniem, ustawały wszelkie Pana nad Niewolnikiem prawa: iako to: władza życia i śmierci: moc frymarczenia nim i nabywania rzeczy od niego nabytych: lubo co się tycze prawa życia, to *Lege Cornelia* później uchylone zostało. Należałoby tu ieszcze wspomnieć o podziale Szlachty Rzymskiej

[hasła: klasa, osoba, stan cywilny, niewolnicy, ludzie wolni, prawo narodów, Mancipia, res Manucaeptae, uwolnieni, cenzor, przywilej, wyzwolenie, frymarczenie, szlachta]

[s. 22]

i ich prerogatywach, ale że ten raczey Prawa Politycznego Rzymskiego niż Cywilnego tycze się, i Przywileie ich w niczym z naszymi nie wiążą się; więc do podziału Mieszkańców Kraiu naszego przystępujemy. (*i*)

Podział Osób
z Praw Krai-
ow:

Mieszkańcy Kraiu naszego na trzy dzielą się klasy: na *Szlachtę*, *Mieszczan* i *Chłopów*. Szlachcicem, albo urodzenie, albo nadanie Przywileiu czyni. Urodzeni z obojga Rodziców Szlacheckiey kondycyi, nie większych zażywaią swobod, nad tych, co z Matki stanu Mieyskiego lub Wieyskiego pochodzą: gdyż podług generalney Prawa reguły: Zona idzie zawsze za stanem Męża. (*k*) Gdy atoli idący po Kądzieli z Matki i Babki Plebeiuszki, do Prelatur Duchownych wstępu nie maią: A Kawalero-wie Zakonu Maltańskiego z 16. Herbow: Kanoniczki zaś pod tytułem Zgromadzenia Niepokal: Poczęcia N.M.P. z Herbow 8. wywod Szlachectwa czynić muszą; Wielką krzywdę swemu Potomstwu czynią ci, którzy na równość kondycyi w związkach Małżeńskich baczyć nie chcą. Nadto samey tylko Szlachcie z urodzenia albo *Rodowitey*, z ex-

(*i*) Heineccius lib: I. t. 3. & sequen. (*k*) Uxor sequitur considtionem Mariti. (*l*) 1786. fol: 17. Tit: Kwit. P. W Kawaleryi

[hasła: szlachta, mieszczenie, chłopi, kondycja, żona, mąż, matka, babka, plebejusz, prałatura, Zakon Maltański, Zgromadzenie Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, herb]

[s. 23]

kluzyą Indygenow, Uprzywilejowanych, i Cudzoziemcow wstęp do Wojskowych Szarzy warowany, *salvis Possessoribus...* (l) Ze dawniej Xiążęta, Królowie, a dziś Stany tylko na Seymach do Szlachectwa przypuszczają mogą; Ze nowa Szlachta dopiero w czwartym pokoleniu nabywa prawa do dostojności Kraiowych, jeśli à *Scartabellatu* nie jest uwolniona; o tych i podobnych Szlachty naszej prerogatywach, obszerniej Prawo Polityczne uczy: Dla tego też tu, Prawa i Przywileje Szlacheckie, co się Rządu Politycznego tycze, zamilczą się.

Prawa
Szlachty Pol-
skiej.

Względem *Prawa Cywilnego*, Szlachcic dwoiako uważany być może. *Possessyonat* i *nie-Possessyonat*. *Possessya* Ziemska, ściśle wzięta, rozumie się własność Dóbr Ziemskich dziedzictwem aktualnie dzierzonych. Wszakże i temu, co *Prawem potioritatis*, lub przez Zastawę, która za puł dziedzictwa bierze się, lub przez *Emphiteusim*, dobra Ziemskie, Królewskie, Stołowe, lub Duchowne trzyma; albo nakoniec przez ożenienie się z Dziedziczką lub Panią Dożywotnią, dobra Szlacheckie posiada; *Possessyonata* służą prawa. *Possessya* aktualnie dziedziczna lub Zastawna, koniecznie potrzebna jest, do osiągnięcia Krze-

(l) 1786. fol: 17. tit: Kwit. P. W Kawaleryi

[hasła: indygen, książę, król, sejm, szlachectwo, przywilej, prawo cywilne, posesjonat, dziedzictwo, dobra, dziedziczka, pani dożywotnia, zastaw]

[s. 24]

sła Senatorskiego, (m) do Urzędów osobliwie Podkomorskich, Sądowych i Exekutoryalnych, (n) do funkcji Poselskiej i zapisania rękami lub ewikcyi. A starający się o funkcję Deputacką, najmniey przedroczoney *possessyi* swej dziedzicznej lub zastawnej dowieść powinni. (o) Aby zać mieć miejsce na Zjazdach publicznych swego Woiewództwa lub Powiatu, czyli posiadać *vocem activam capacitatem dandorum suffragiorum*; dosyć jest iakąkolwiek z powyżey wyłożonych mieć *Possessyą*, lub bydź Synem Obywatela *Possessyonata* tegoż Woiewództwa, i lat 18. Wiekui swego liczyć. (p) Rada Nieustająca zapytana w tey mierze R. 1784. Deklarowała: Jż do Urzędów Ziemskich koniecznie dziedziczna, a do funkcji Poselskiej i Deputackiej, nawet Zastawna *Possessya* dostateczna jest. (q) Takowi to *Possessyonaci*, powszechniey Obywatelami swego Woiewództwa, Ziemi, lub Powiatu zwani, procz głosu wolnego na Zjazdach publicznych, wstępu do wszelkich Urzę-

(m) V. Inwent: Zegl: t. Senator. (n) V. Inwent: Zegl: tit: Urzędy. (o) V. 7. 1764. Seym Convoc: f. 53.t. Rozdzieleni. P. Gdy zaś. Item Seym Coron: 1764. V. 7. f. 387. t. Seymiki P. Do Urzędów. (p) V. 7. 1768. F. 623. t. Porządek. (q) N. 381. 25.Czerw; w Zbiorze f. 83.

[hasła: krzesło senatorskie, funkcja poselska, ewikcja, posesja, funkcja deputacka, posesjonat, Rada Nieustająca, urzędy, głos wolny, zjazd publiczny]

[s. 25]

dow, prawa posiadania Dóbr, przedawania i nabywania tychże, ze wszystkimi nawet wewnętrznymi użytkami; nie mogą bydź więzieni chyba na gorącym złapani uczynku: (r) Dobra ich bez konwikcyi, konfiskacie nie podpadaia: a gdy *Sukcessorowie* w osmym pokoleniu znayduia się, pod *Prawo Kaduka* nie ida. (s) Spadki po

Cudzoziemcach w Dobrach Szlacheckich bez testamentu zchodzących, gdy się o nie w lat trzy Sukcessorowie nie odzywają, aczkolwiek *fisco* należą; wszakże nawet gdy Ci Prawa swego do nich dowodzą, zawsze z nich dziesiąta część Dziedzicom dostaie się: co i dla Miast warowano. (t) Prawa i Prerogatywy pomienione tracą Bannici i z Kraiu za kryminały wywołani. Między Bannitem atoli za zbrodnią, *np.* obrażonego Maiestatu, i Bannitem z Kondemnaty, lub Processu, ta różnica: Ze tamten Dobra, honor, & *omnem activitatem* na Ziazdach publicznych, i względem mocy rozrządzenia Dóbr swych, czynienia

(r) Gorące uczynki podług Prawa 1768. popełniają: Zabójcy od Roku i 6. niedziel: Rozbójnicy: na kradzieży złapani: po drogach napastujący: Domy naieżdziający. Trakt: A. ut supra V. 7. Fol: 597. §. 6. (s) Konst. R. 1778. V. 8. fol: 955. (t) Konst: R. 1768. V. 7. Fol: 601. §. 23.

[hasła: dobra, użytki, konwikcja, konfiskata, sukcesorowie, prawo kaduka, spadki, testament, banici, zbrodnia, majestat, kondemnata, proces, zabójca, rozbójnicy, kradzież]

- [s. 26] Tranzakcyi &c. postraduie; Ten zaś tylko prawa do Urzędów i funkcyi publicznych, do czasu zapokoienia Processu pozbawia się. Kupiectwo także z Szlacheckimi Przywilejami nie zgadza się; Ale to tylko podobno o łokciu, garcu &c. rozumieć się ma, lub gdy kto na stan Mieyski urzędownie przysięże: Prawo albowiem Roku 1775. (u) wszelkim handlem Szlachcie bawić się dozwala. Utraciłby także i ten Szlachectwa prerogatywy, ktoby podeyrzanego Szlachcica do Herbu przyjął. (w)

[hasła: proces, kupiectwo, przywileje, szlachta, handel, sejmiki, trybunał, elekcja, probacja, pozwany, krewni]

Prawa
Szlachty Pol-
skiej.

Wywod Szlachectwa czyni się na Seymikach, który czasem Stany approbuia: dawniey go sam Trybunał rozpoznawał. Aże Sprawy takowe z krzywdą Familii rozsądzane, częstemu zaskarżeniu podpadały; uchwały później Stany, aby po wytoczeniu ich do Trybunału, odesłane były na Seymik Wojewódzki: Tam nazaiutrz, pod prezydencyą Marszałka, a gdyby Seymik przed elekcyą tegoż zerwany był, pod dyrekcyą pierwszego Urzędnika, wywod ten czyni się. Probacyą takową Woiewodztwo lub Ziemia, do Trybunału odsyła: gdzie przez Zapozwanego z krewnemi zaprzysiężona, i

(u) V. 8. Fol: 183. t. Warunek. (w) V. 3. Fol; 805. A. 1633. t. o Wywodzie.

- [s. 27] Dekretem stwierdzona, zadysputowane gruntuie Prawa. (x) Upadający w próbie Szlachectwa, traci połowę Dóbr, prawem Kaduka, połowa Delatorowi przypada: nieosiadły, puł Roku więzy siedzieć powinien: (y) Owszem Prawa dawne Zabójcę mniemanego Szlachcica od kary uwalniały, a nawet pozywającego o zabójstwo podobne, ukaranym mieć chciały. (z) Zadający nieszlachectwo albo *imparitatem*, gdy iey i własnego szlachectwa nie dowodzi, karze śmierci podlega w Koronie: w Litwie, potwarz odwoławszy, u pręgierza smagany, a potem z Miasta wyświecony bywa. Szlachcic zaś w zarzucie upadający tylko *poenam talionis* ponosi: to iest: 12. Tygodni więzy dolney siedzieć, i 200. grz: z powrotem kosztów prawnych zapłacić

powinien. A ztąd rzecz iawna, że obiekcye podobne sama tylko Szlachta czynić może. (a) W wywodzie Szlachectwa: Reformacye posagów, Zapisy, Działy &c. i tym podobne o Dobra Ziemskie tranzakcye za istotne służą dowody. (b) Dziś i Metryki Kościelne podług Prawa

(x) V. 5. A. 1696. fol: 776. t. Deductio: A.1608. V. 2. f. 1502. t. o Nowey Szl: A. 1726. V. 6. f. 438. N. 96. (y) V. z. A. 1589. fol: 1272. t. o Szlachectwie. (z) V. 2. A. 1557. f. 606. §. Gdzieby. (a) V. 3. A. 1633. §. Nakoniec f. 806. Stat:L Lit: R. 3. Art. 22. (b) Ibidem

[hasła: dekret, prawo kaduka, szlachectwo, delator, nieosiadły, wieża, zabójca, zabójstwo, kara śmierci, Korona, Litwa, szlachcic, poena talionis, wieża dolna, koszty, reformacje, dobra, metryki]

[s. 28] Seymu Convocat: 1764. (c) w Aktach oblatowane, za równoważny stać mogą dowód.

Szlachta Im-
possessy-
onaci.

Szlachcic bez Possesyji gruntowey, zażywa wszystkich powyższych Przywileiow, prócz wstępu do Urzędów i godności, które takowey Possesyji koniecznie wyciągają. Ci albo służbną Dworską lub Woyskową bawią się, albo są Synowie Possessyonatów, za życia Rodzicow nie wyposażeni, czyli *nie uwolnieni: Non emancipati*. (d) Uwolnienie to w Prawie naszym dzieie się: gdy Oyciec zrzeka się na osobę Syna części lub całego Dziedzictwa urzędownie: lub gdy kto z boku, Synowi część iaką w dobrach nieruchomych, inaczey *stoiących* zwanych, zapisuie. Takową częścią, wolno mu zarządzać iak chce, iako to: arendować i zastanawiać, *Oblig* albo długi na nią zaciągać, a nawet i sprzedać ją może. Gdyby zaś miał bydź naywiększego dziedzictwa lub sukcesyji Possessore, dysponować nią potąd prawa nie ma, pokąd do aktualney nie przydzie possessyji. A zatym i długi przed obięciem dziedzictwa zaciągnięne, ile w małoletno-

(c) V. 7. F. 68. t. o Oblatowaniu. (d) Emancipatio u Rzymian iak się działa V. t. o Władzy Oycowskiej.

[hasła: sejm konwokacyjny, dowód, szlachcic, uwolnienie, ojciec, syn, dobra, obligi, długi, dziedzictwo, sukcesja, posesor]

[s. 29] ści, Dóbr późnieny nabytych nie obciążają. (e) Małoletność rzeczona albo *Competentia Annorum* do Zapisów Przedaży lub Zastawy ważności potrzebna, w dwudziestym czwartym Roku: *Discretio* zaś *Annorum*, którey Prawo do kart ręcznych wymaga, w roku dwudziestym życia przepisana. (e) I na tym to fundamencie Prawa naszego, deklarowano: iż Rodzice za długi Syna, lata dostateczne mającego, w żadnym Sądzie ku odpowiedzi pociągani bydź nie mają: (f) ale o tym obszerniey pod tytułem: o *Władzy Oycowskiej*. Tu tylko namienić zostaie: Iż Synem Szlacheckim ten tylko nazywa się, i praw Oycowskich iest Dziedzicem, kto z małżeństwa prawego zrodzony iest. Statut Alexandra potępił był Prawa Saskiego wyrok, ekskludujący od sukcesyji Potomstwo z Nałożnicy przedślubney, po ślubie spółdzone. Prawa późnieny nie bacząc na tę chwalebnią Ustawę, poszły za zdaniem Saxonu: Dopiero Roku 1768. (g) moc Statutu Alexandra ponowiona: Atoli i tam przedślubne Potomstwo od wszelkich praw Szlacheckich odsądzone, gdyby nawet z Nałożnicą Ślub nastąpił.

(e) R. R. N. A. 1784. N. 353. d. 28. Maia. w Zbo: f. 43. (ę) Konst: 1768. V. 7. f. 707. §. A gdy. (f) A. 1768. V. 7. f. 717. t. Odnowienie. (g) V. 7. f. 807. t. Obiaśnienie.

[hasła: małoletniość, długi, władza ojcowska, syn szlachecki, Statut Aleksandra, małżeństwo, Zwierciadło saskie, przedślubne potomstwo, nałożnica]

[s. 30] Jeszcze Szlachcica Polskiego uważać można iako *Wolnego* i niby *Niewolnego*: Wolny z possessyi lub osoby swej odpowiada: *Niewolny*, iako np. Żołnierz lub służbą bawiący się, w Osobie Kommendy swej lub Pana, w sądzie czyni: Chyba gdyby Pan za nie mającego Possessyi odpowiedzieć nie chciał, i aresztu nie przyimował, który za zwyczaj osobom bez Possessyi lub bez rękoyami będącym kładzie się.

Forum dla
Szlachcica.

Bądź więc iakieykolwiek z tych Klass będzie Szlachcic, w samym tylko Sądzie Szlacheckim, odpowiedzieć Aktorowi obligowany *sub poenis evocationis*. Possessyona także *extra Forum* iego Possessyi, wywoływać nie godzi się: prócz gdy Szlachcic possessyą mieyską, np. po Zonie Mieszczce na się spadła, lub własną w Mieście posiada, z takowey zawsze w Mieyskim Sądzie odpowiedzieć powinien: Oczym pod tytułem: *O Miastach i Sądach*: obszerniey.

Tatarowie.

Zdaie się tu bydź mieyscem namienienia o Tatarach w Wielkim Xięstwie Litewskim osiadłych: Którzy pomimo tego, że są Sekty Mahometańskiej, i w liczbie Szlachty nie mieszczą się dla samey Religii, Przywileie atoli ich, Szlacheckim równiają się. Maią oni nada-

[hasła: szlachcic, żołnierz, posesja, rękojmia, powód, posesjonat, Tatarzy, Wielkie Księstwo Litewskie, sekta mahometańska, przywilej]

[s. 31] ne sobie z dawna w Dobrach Litewskich Stołu Królewskiego, także w Dobrach Hibernowych, a nawet i Ziemskich, różne possessye, pod tytułem *Lokacyi*, które im wielokrotne stwierdziły Prawa. A że nadania w dobrach Ekonomicznych, z uymą intrat Stołu Krolewskiego pozachodziły; tym końcem Roku 1768. (h) przyobiecano im w zamianę dwa Starostwa po 10. tysięcy Złł: czyniące. Nie przyszło zaraz do uskutecznienia Prawa tego: A i Naród Tatarski nie bez przykrości Siedliska, Meczety, i Groby Przodków swych opuścićby musiał: Przeto Roku 1786. nadane im od Jana Kazimierza aż do naypoźniejszych czasów possessye, w dziedziczne zamieniono, i prawu Ziemskiemu poddano: A na to mieysce dwa owe Starostwa do Ekonomów przyłączyć nakazano. (i) ¹ Nadto dóbr Szlacheckich nabycie pozwolone im iest: (k) uchylając dawniejsze Ustawy temu przeciwne. a rozszerzając wolności i swobody ich, niegdyś Prawami określone, tamże im warowano: iż Meczety swe reparować lub na nowo budować, i Katolików oboiey płci do posług zażywać mogą.

(h) V. 7. f. 750. t. Lokacya. (i) Konst: 1786. f. 35. t. Wzgląd. (k) 1775. V. 8. f. 650. t. Utwierdzenia.

[hasła: dobra, dobra hibernowe, lokacje, naród tatarski, meczety, Jan Kazimierz]

1 (l) Hein: t. 5. de Libertinis.(m) V * 7. fol: 600. N. 19.

[s. 32]

TYTUŁ II.

O Mieszczanach.

Podział Miast,
i ich Miesz-
kańców Pre-
gogatywy.

„W Prawie Rzymskim nie czytamy tej między Mieszkańcami Miast i Wsi różnicy, która dziś powszechnie w Europie widzieć się daie. Obywatele albowiem Rzymscy tylko na Wolnych *in Liberos & Ingenuos*: i Niewolnych, *Servos*: dzielili się. Pierwsi jako urodzeni Rzymianie, mieli wstęp do wszystkich Urzędów i godności: drudzy nawet uwolnieni, *Manumissi*: dopiero za Justyniana do Praw Rzymskich przypuszczeni. Uprawa roli naszymi czasy, wieyskiemu szczególnie Stanowi właściwa, nie tylko zamieszkałym po Miastach Rzym: żadnego nie przynosiła spodlenia, ale owszem pierwszą i nayuczciwszą każdego Obywatela była zabawą. Handel zaś dziś o same opierający się Miasta, całemu Narodowi był wspólny, a nie do pewney ludzi kondycyi przywiązany. (l)

Miasta Polskie iedne są *Królewskie*, drugie *Szlacheckie*: Zatem Mieszkańców tychże dwoiako uważać można. Mie-

(l) Hein: t. 5. de Libertinis.

[hasła: mieszczanin, prawo rzymskie, Europa, wolni, niewolni, Rzymianie, Justynian, handel, naród, miasto królewskie, miasto szlacheckie]

[s. 33]

szczenie Dóbr Królewskich, są ludzie wolni, nikomu nie podlegli, tak względem possessyi, iako i zabaw, handlu, rzemiosł, lub też przeniesienia się z iednego mieysca na drugie. Rządzą się powszechnie Prawem Magdeburskim, nadanym sobie, iako się iuż namieniło, przez Kazimierza W. a to nie tylko co do wewnętrznego ściąga się rządu, sukcesyi, testamentów; ale i co należy do administracyi sprawiedliwości. Warszawa tylko, wraz z wszystkiemu Xięstwa Mazowieckiego oraz Woiewodztw Rawskiego, Płockiego, i Ziemi Dobrzyńsk: Miastami, tudzież niektóre Litewskie iako w Powiecie Pińskim, a z Koronnych w Podlasiu Kleszczelów i Narew, nakoniec wszystkie Miasta Pruskie, Prawa Chełmińskiego trzymają się. Nie każde zaś Miasto Saxonem lub Prawem Chełmińskim rządzące się, Prawo Miecza przywłaszcząć sobie może, ieśli na to osobnych Przywileiów Królów, lub wyraźnego o tym w lokacyi swey nadania nie okaże. A gdy Prawem Kardynałnym R. 1768. (m) prawo Dziedziców życia i śmierci, które sobie nad Poddanemi przywłaszczali, odwołane iest, z przepisem, aby Poddany Kryminalista, równie iako i ka-

(m) V. 7. fol: 600. N. 19.

Tom I.

C

[hasła: dobra królewskie, prawo magdeburskie, Kazimierz Wielki, administracja, Warszawa, Xięstwo Mazowieckie, województwo rawskie, województwo płockie, Ziemia Dobrzyńska, powiat piński,

Podlasie, Kleszczelów, Narew, miasta pruskie, prawo chełmińskie, prawo saskie, prawo miecza, lokacja, przywileje, prawo kardynalne, kryminalista]

- [s. 34] żdy luźny człowiek, chociażby przez Urząd Miast Mnieyszych na występku uięty, lub do nich po exekucją odesłany, przez Grod lub Magistraty Miast Większych był sądzony; Zdaie się zatym, że tym samym *Ius Gladii*, które niektórym Miastom Szlacheckim, z nadań odwiecznych lokacyjnych służyło, prawem rzeczonym uchylone zostało. W Miastach Litewskich prócz Wilna, Troków, Kowna, Lidy, Nowogrodka, Wołkowyska, Pińska, Mińska, Mozyra, Brześcia, i Grodna, Magdeburye skassowane: Co i dziedzicznym, tymże Prawem rządżonym, zalecono: A sprawy z Miast takowych do Sądów Potocznych Starościńskich odesłane. (n) W tych zaś Miastach, którym warowano to Prawo, Tranzakcyi Szlachcie czynić zakazano. Prerogatywa ta Aktów Mieyskich Kor: w niczym nadwerężona nie iest, byle tylko Zapis w czasie do Xiąg własnego Powiatu był przeniesiony. (o) A wszczegulności Akta Ławnicze i Woytowskie Prawa Wyższego Magdeburgskiego w Krakowie, nawet do przyimowanie Tranzakcyi wieczystych Ziemskich à *decumbentibus in lecto argitudinis*, bez Reskryptu Królewskiego uprzywileiowane

(n) A. 1776. V. 8. f. 925. t. Ustawa. N. z. (o) R. R. N. A. 1783. N. 40. 17. Stycz: w Zbior: f. 80.

[hasła: luźny człowiek, występki, egzekucja, gród, magistratura, *Ius gladii*, Wilno, Troki, Kowno, Nowogródek, Wołkowysk, Pińsk, Mińsk, Mozyr, Brześć, Grodno, sądy potoczne, prerogatywa, akta, Prawo Wyższe Magdeburgskie w Krakowie, reskrypt]

- [s. 35] znajduiemy. (p) Od Sądów Mieyskich wolna appellacya do Sądów Zadwornych albo Assessorskich, tak w Sprawach cywilnych i uczynkowych, iako i kryminalnych. Wprzod atoli Strona appellująca, sprawę swą przed Starostę, a w dobrach Ekonomicznych Królewskich przed Administratora tychże wywołać ma. (q) iezeli ten warunek Przywilej Miasta lokacyi wyraźnie ostrzega. (r) A że niektóre Miasta nasze iako to: Kraków, Poznań, Lwów, Lublin, Wilno, Toruń, Gdańsk, &c. Prawami dawniejszymi; a kilku Obywatelów Warszawskich Roku 1775. (s) podobnie jak niegdyś (t) wszyscy Obywatele Krakowscy nabywania dóbr Ziemskich odzierżeli Przywilej z tych w Ziemstwie odpowiadać obligowani.

Juryzdykcyja Mieyska, na Szlachtę żadną miarą rozciągać się nie może: chyba z Possessyi przez Szlachcica w Mieście dierzżoney, lub za gwałty przez tegoż, Służebnych lub Poddanych iego

(p) A. 1677. V. 5. f. 464. t. Approbatio. (q) V. 7. A. 1768. f. 753. t. Warunek. (r) Dekr: Asses: Kor: A. 1785. 19. Febr: między Starostą i Miastem Kleszczelowem. (s) V. 8. f. 265: t. Pczwolenie. (t) A. 1677. V. 5. f. 473. t. Immunitas.

[hasła: apelacja, sądy zadworne, sądy asesorskie, sprawy cywilne, sprawy uczynkowe, sprawy kryminalne, starosta, administrator, przywilej, Kraków, Poznań, Lwów, Lublin, Wilno, Toruń, Gdańsk, obywatele warszawscy, dobra, jurysdykcja miejska, szlachta]

- [s. 36]

w Mieście popełnione: W którym razie Statut Toruński, pośredniczo z Grodzką Jurysdykcją, Miastu takowe sprawy poznawać nakazuje: (u) na gwałcącego zaś Statut pomieniony Burmistrza, głowy karę przepisuie.

Dalsze Miast-
Królew: swo-
body.

Nie rozszerzając się nad owemi Miast Królewskich przywilejami, które ie w rządzie Politycznym mieszczą, iako to: że niektóre należą do Elekcyi Królów, inne mają prawo noszenia broni: i tam daley: (w) Istotną prerogatywą Miast naszych są Jarmarki i Targi: które tylko za Przywilejami Królewskimi lub Seymu, stanowione być mogą: Po Wsciah zaś otwarzać ich, pod konfiskatą towarów, zakazano. Nadto dla lepszego handlu ugruntowania i zachęcenia, Targowe, albo *Foralia* po Miastach Królewskich zniesione. (x) Nowobuduiącym się Miastom Prawo Roku 1598. na lat ośm wolność od wszelkich Podatków nadaie: Dziśby ią nowym Prawem zabezpieczyć potrzeba. Nie bliżej zaś, iak o mil dwie, a nad rzeką spławną o

(u) V. 1. A. 1520. f. 396. t. De eadem. Item A. 1538. f. 521. De captiv: V. 2. f. 596. N. 21. A. 1550. V. 3. A. 1650. f. 334. t. Securitas. (w) Obacz Prawo Polityczne X. Skrzetuskiego. (x) S. Cor: A. 1764. t. Zniesienie V. 7. fol: 333.

[hasła: Statut Toruński, burmistrz, kara śmierci, przywilej, jarmark, targ, konfiskata, wolność, rzeka spławną]

[s. 37] milę. Miasto iedno od drugiego erygować wolno. (y) Propinacya po Miastach Królewskich wszystkim Mieszkańcom dotąd była wolna: Prawo Roku 1775. obmyślaiąc pewną intratę na reparacyą tychże, i utrzymanie porządkow; *plus offerenti* trzymać ią nakazuje, nie wyłączaiąc od tego *beneficium* i Szlachty. Wyjęły także prawa późniejsze dobra i possessyie Mieyskie od wszelkich zapisów i testamentowych Legatów, zwłaszcza tam gdzie Donacya lub *Legatum* połowę waloru Dóbr przechodzi. (z) Nadto uwolniono Miasta *ab Ex Officiis* PP. Posłów i Deputatów: (a) A place i domy puste od lat sześćdziesiąt nieosiadłe, dziedzictwem Miastom przysądzono. Nakoniec wolny wstęp, nawet obcey Religii Cudzoziemcom, do Praw Mieyskich i Cechow, bez wszelkiej opłaty zabezpieczony: Tym zaś którzyby w Kompaniach albo Cechach Kupieckich lub Rzemieślnicznych nie znaydowali się, kupczyć i rękodzieł swych, wyjąwszy czas Jarmarkowy, przedawać, pod konfiskatą zabroniono. (b)

(y) Konst: A. 1768. t. Warunek. V. 7. f. 555. P. A gdy. (z) Kons: gen: K. 1764. t. Ubezpieczenie. V. 7. f. 81. A w Kons: Lit: f. 151. Item A. 1768. V. 7. f. 753. t. Warunek. (a) Ibidem. (b) Ibidem.

[hasła: propinacja, intrata, reparacja, szlachta, posesje, zapisy, testamenty, legat, poseł, deputat, cudzoziemiec, prawo miejskie, cech, kompania, jarmark, konfiskata]

[s. 38]
Miasta Szla-
checkie.

Co się Miast Szlacheckich tycze, te są dwoiste: Jedne z nadania Dziedziców wolne od ciągłej pańszczyzny, i tylko czynsz pewny opłacaiające, lub niektóre szarwarki odbywaiące: Drugie za Konsensami Królewskimi lub osobnemi Konstytucyami do Przywileiów Miast Królewskich przypuszczone, a nawet Prawem Magdeburskim rządzące się. Pierwsze nie maiąc początku swey wolności innego, tylko dobrowolną albo gołosłowną Dziedzica wolą; zależą w swych swobogach od tychże

wielowłasney dyspozycyi. Drugie, rządzą się we wszystkim na wzór Miast Królewskich, tak dalece, że i z własnym Panem, o gwałt swych swobod z Przywileiów płynących, rozprawić się mogą: Jako tego świeże były przykłady w Sądach Assessor-skich, Rezolucją Rady Nieustającej R. 1781. 9. Febr: N. 65. usprawiedliwione. Jakoż w tym razie, Dziedzic wyrzekł się zupełnie *absolutum* czyli *directum Dominium* nad takowym Miastem, w nadziei zysku z handlu i ludności z niego: A to, przypuszczone do praw Miast Królewskich, gdy pokrzywdzenie odnosi, równy mu gwałt dzieie się, iak gdyby właściwie Królewskiemu Miastu był wyrządzony. Względem prerogatyw Miastom tym służących, można mówić: Jż pierwszej klasy, w niczym od Wsi nie

[hasła: miasta szlacheckie, pańszczyzna, czynsz, konstytucje, prawo magdeburskie, dziedzic, miasta królewskie, rezolucja, Rada Nieustająca, *directum dominium*, gwałt]

[s. 39] różnią się, prócz Jarmarków Przywileiem lub Prawem onymże dozwolonych. Miasta zaś drugiej klasy, lubo co do rządu wewnętrznego i podatków w rzędzie dóbr Szlacheckich umieszczono, co do policyi i szafunku sprawiedliwości, z pomniejszych Królewskimi równaią się.

Miasta Du-
chowne.

W rzędzie Miast Szlacheckich i Duchowne liczą się. Te ieśli Prawem Magdeburskim nadane są, do Szlacheckich tegoż gatunku dla wspólnych prerogatyw należą: Jeśli zaś Ziemskim Prawem stoią, w klassie pierwszej Miast Szlacheckich mieszczą się.

Policja Miast.

Wszystkie Miasta Królewskie Prawem Roku 1768. (c) rozrządzeniom Kommissyi *Boni Ordinis* poddane są, pod którą z przykładnym zachęceniem, nawet niektóre Miasta Duchowne, poddały się. Tey obowiązkiem iest, weyrzeć w Przywileie Mieyskie, poznać dochody i one rozmiarkować, taxę stancyi, gdzie Ziazdy bywaią, przepisać: Słowem rząd pewniejszy, bez uymy powagi Starościńskiej, ustanowić. Rozrządzenia tey Magistratury stosować się dziś powinny

(c) V. 7. f. 753. t. Warunek.

[hasła: jarmark, przywilej, podatek, policja, szafunek, prawo magdeburskie, prawo ziemskie, komisja *boni ordinis*, miasto duchowne, taksa, stacja, magistratura]

[s. 40] do przepisów Prawa wspomnionego, tudzież późniejszego Roku 1776. (d) i dawniejszych Starostw Przywileiów, (e) które im moc zupełną i obligacją nadaią coroczney słuchania rachunków z intrat Mieyskich, o których podług Ustaw Rady, Depar: Policyi raportować obligowani. (f) Teyże wyroki obowiązuią nawet mnieysze Miasteczka Królewskie, do coroczney Propinacyi Licytacyi, ku uregulowaniu Intrat ztąd płynących, na reparacyą i porządku po Miastach brakuiące. (g)

Zydzi Po Mia-
stach.

Między Mieszkańcami Miast naszych tak Królewskich iako i Szlacheckich, słusznie dla swey ludności i Zydzi mieścić się mogą. Przywileie ich, ieszcze od Bolesława Xięcia Wielkopolskiego nadane, Kazimierz W. na nowo potwierdził. W

ogulności podług Praw naszych, nie powinni Żydzi większych nad Chrześciany po Miastach zażywać swobod i wolności: (*h*) Do żadnych honorów i dosto-

(*c*) V. 7. f. 753. t. Warunek. (*d*) V. 8. f. 850. t. Powinności. N. 2. (*e*) A. 1565. V. 2. f. 694. t. Oprawa. A. 1620. V. 3. f. 380. t. Obrony. i A. 1631. V. 3. f. 705. t. Rachunek. (*f*) Uniwersał Rady Nie: ust: R. 1776. N. 74. d. 7. Mar: w Zbiorze f. 4. (*g*) Uniwersał Rady sub eadem data. (*h*) V. t. A. 1496. f. 254. t. de Judeais.

[hasła: starostwa, intraty, ustawy, Rada Nieustająca, Departament Policji, propinacja, licytacja, reparaacja, Żydzi, przywileje, Bolesław Książę Wielkopolski, Kazimierz Wielki, swobody, wolności, honory]

- [s. 41] ieństw przypuszczani bydź nie mogą: (*i*) żadnych ceł, myt, żup, podatków publicznych, Starostw, czy przez arendę, czy przez administracją puszczać im nie godzi się. (*k*) W Miastach podług umow i paktow bawić się i handlować maią: A gdzieby takowe Kontrakty zaginęły lub dotąd zawarte nie były, przykładem innych Miast zawarte bydź powinny. (*l*) Nie wolno tymże towarów i żywności na targach (wyjąwszy Jarmarki) zakupywać, uprzedzając w tym Chrześciany; (*m*) Tychże do posług rocznych zażywać nie maią, prócz do Browarów Parobków i Furmanów do drogi, a to pod karą sześciu niedziel więzienia na Sługę, a sta grzywien na Zyda. (*n*) Ciż lichwy zbyteczney wyciągać, podeyżrzanych rzeczy kupować, ani pieniędzy na nie na zastaw dawać nie powinni. (*o*) Na tych zaś, którzyby zapozwani o kupno rzeczy złodziejskich, Ewiktora stawić nie chcieli, kara szubienicza przepisana. (*p*) Prawem Roku

(*i*) A. 1538. V. 1. f. 524. (*k*) V. 2. A. 1565. f. 691. i V. 5. A. 1690. f. 771. Jtem V. 5. f. 810. t. O Zydach. tudzież Pacta Con: Nay: Stanisł: Aug: 1764. V. 7. f. 2017. Po. = To. = (*l*) V. 2. f. 725. A. 1567. A. 1768. V. 7. f. 755. t. Warunek. (*m*) V. 2. A. 1588. f. 1243. (*n*) V. 5. A. 1690. f. 820. (*o*) A. 1670. V. 5. t. Poskromienie. f. 77. (*p*) V. 1. A. 1538. t. de Judaeis. P. Quoniam.

[hasła: cło, myto, żupy, podatek, starostwo, arenda, administracja, kontrakt, Żyd, browar, parobek, furman, grzywna, lichwa, ewiktor, zachodźca, kara powieszenia]

- [s. 42] 1775. (*q*) Zydom, którzyby na roli osieść chcieli, od Pogłownego na zawsze, a od innych podatkow na lat sześć, wolność deklarowana.

Lubo zaś Żydzi w Miastach Królewskich osiedli, przecięż w Koronie, nie do Mieyskie ale do Woiewodzińskiej Juryzdykcyi; w Litwie zaś i na Wołyniu do Urzędu Starościńskiego należą, z appellacją wolną do Assessoryi gdy Sprawa 100. Zł: przynosi. (*r*) W Warszawie atoli bawiący, w Sądach Mieyskich sądzą się. Gdzie aby handlem, prócz czasu Seymowego nie bawili się, naypóźniejsza Roku 1775. Konstytucya potwierdzając dawniejsze Prawa i Przywileie Królów względem nie mieszkania w tey Stolicy Zydow, naysolenniej zaleciła. (*s*) Co do Spraw uczynkowych i kryminalnych Zydowskich, Sąd Grodzki iest właściwym dla nich wszędzie *Forum*: Mieszkający zaś w Miastach Szlacheckich, teyże co i Chrześcianie podlegaią Zwierzchności. Dawniey Żydzi ryczałtem opłacali się Rzeczypospolitey, a od Roku 1775. płacą od głowy, w Koronie po Zł: 3. w Litwie po Zł: 2 gr:

(q) V. 8. f. 147. (r) V. 5. A. 1678. f. 643. t. Dochodzenie. (s) A. 1768. V. 7. f. 711. t. Jurysdykcya. A. 1775. f. 147. V. 8. t. Podatek.

[hasła: Żydzi, Korona, jurysdykcja, Litwa, Wołyń, urząd starościński, apelacja, Asesoria, Warszawa, konstytucja, prawa, przywileje, sprawy uczynkowe, sprawy kryminalne, sąd grodzki, ryczałt, głowa]

[s. 43] 15. (t) Nadto, wszystkie Xięgi ich w Koronie stępluią się, i od kaźdey grosz srebrny ieden, Skarbowi przychodzi.

Neofici. Tu także namienić można o nawróconych do Wiary S. Zydach, powszechnie Neofitami zwalnych. Zażywali oni dawniej, tym samym że się ochrzcili, Praw Szlacheckich: Nie żeby im takowy przywilej Prawa Koronne nadawały, ale że zwyczaj ten na mocy Statutu Lit: (u) funduiący się, dotąd był w Koronie cierpiany. Prawo Roku 1764. (w) odwołało na obydwie Prowincye tę praktykę: Obowięzuiąc wszystkich z dziedzictw swych wyprzedać się, i do zabaw Mieyskich, lub Wieyskich udać się, pod konfiskatą Dóbr posiadanych. Później atoli (x) dla Neofitow Litewskich stanęło prawo, aby ustawa powyższa, tylko nawroconych po niey obowięzywała: Dziś więc, ieśli nobilitowani nie są, do stanu Mieyskiego lub Wieyskiego należą.

(t) A. 1775. V. 8. f. 147. I 631. (u) Statut Lit: R. 12. Art: 7. (w) Kons: A. 1764. t. Neofici V. 7. f. 64. (x) A. 1768. V. 7. f. 863. t. Restyt:

[hasła: Żydzi, neofici, prawa szlacheckie, Statut Litewski, Korona, stan miejski, stan wiejski]

T Y T U Ł III.

O poddanych.

[s. 44] „Poddanych, tey co u nas kondycyi Rzymianie nie znali: Opędzali albowiem domowe i rolnicze posługi Niewolnikami =*Servis*= którzy iako się wyżey namieniło, nietylko w rzędzie Poddaństwa naszego, ale i w liczbie Sług naypodlejszych kontraktowych liczyć się nie mogą. To dziwna, że Poddani nasi, inny nie równie, bo z kontraktu nayczęściey cywilnego płynący, mając początek; i w traktowaniu i w uwolnieniu od poddaństwa, mało co lepszym od Niewolników Rzymskich szczycą się losem.”

Podział Pod-
danych w Pol-
szcze.

Prawa Kraiowe różne nazwiska Mieszkańcom wieyskim nadaia, iako to: Poddani *Subditi*, Kmiecie *Cmethones*, Chłopi *Rustici*, Rolnicy, Oracze *Coloni* i t.d. Podział ich naturalny, na Poddanych Królewskich, czyli po Królewszczynach osiadłych: I Szlacheckich, w Dobrach Ziemskich Szlachty Swieckiey i Duchowney zamieszkałych wypływa. Przyłuski (y) pięć klass Podda-

(y) Lib: 1. cap: 17. de Cmethonibus.

[hasła: poddani, Rzymianie, Servis, sługi, kontrakt, poddaństwo, niewolnicy, Subditi, kmiecie, Cmethlones, chłopci, Rustici, oracze, Coloni, królewszczynny, Jakub Przyłuski, dobra ziemskie]

- [s. 45] nych liczy: Pierwsi *Servi glebae*, którzy bez żadnego warunku w dobrowolne i wieczne oddali się poddaństwo: Drudzy *Adscriptiti*, którzy przez zaręczne pismo na gruncie osiadają i wieczyste z niego wraz z Sukcessorami czynić powinności obowiązują się: Trzeci, *Censiti*, albo Czyszowicy, czynsz pewny z roli płacący: Czwarcy, *Conditionales*, do pewnego tylko czasu na gruncie osiedli: Naostatek, *Inquilini*, Komornicy i Zagrodnicy, dom, ogrod lub pewną część roli, najemnym sposobem od Dziedzica lub Kmiecia posiadający.

Stan dawni-
szy Podda-
nych w Polsz-
cze.

Podział ten Poddanych, zgadza się także z dawniejszymi o nich Praw Naszych ustawami, iako wolność w przyjęciu poddaństwa, tak sposoby uwolnienia się od tegoż stanowiącemi. Jakoż w Prawach rzeczonych czytamy: Jż Dziedzic wiedzący o zbiegłym Poddanym *Prawa Ziemskiego*, albo na kilkodniowey osadzonym pańszczyźnie, do Roku tylko miał moc onego odzyskania: A ten, gdy dla srogości i złego obeyścia się z Panem, powrócić nazad nie chciał, 3. grzywnami i czynszem rocznym opłacał się. Siedzący zaś Poddani za *Prawem Niemieckim*, to iest, na samych czynszach i daninach fundowani, każdego czasu mogli opuścić rolę, innego na swe miejsce osadziwszy.

[hasła: niewolnik, czynszownik, komornik, zagrodnik, dziedzic, kmieć, ustawa, poddaństwo, prawo ziemskie, pan, pańszczyzna, czynsz, prawo niemieckie, danina, rola]

- [s. 46] Za czasów Kazimierza W. dwóch, a za Olbrachta Króla ieden corok Poddany, nawet mimo wolą Dziedzica, mógł ze wsi do wsi przenieść się: (z) Nad to nie tylko ieden lub kilku Poddanych, ale cała wieś opuścić mogła Dziedzica, ieśli albo przez rok w kłatwie Kościelney trwał: Albo był publicznym dla wsi, przez wolniejsze życie, pogorszeniem: Albo nakoniec wieś z iego przyczyny uciążona lub łupiestwu wystawiona była. (a) W reszcie zabeśpieczają Prawa wolność Synom Chłopskim, ile gdy ich kilku Oyciec mieć będzie, aby corok ieden ze wsi, na naukę lub do rzemiosła, opowiedziawszy się tylko Dworowi, udać się mógł... (b) Wszystkie te Stanu, przytłumione; nie innego domysłu dają przyczynę, tylko, że Poddaństwo nasze dla swoiey prostoty a ledwie nie wrodzoney przeciw Panom zawiści i niechęci, na złe częstokroć praw swych i wolności zażywało. Naydokładniey o tym Kons: Roku 1573, naucza, która moc nadaie Panom, aby Poddanych swych

(z) V. 3. A. 1347. f. 29. t. de Villanis. A. 1496. f. 267. t. Cmethones. (z) V. 3. A. 1347. f. 29. t. de Villanis. A. 1496 f. 267. t. Cmethones. (a) V. 1. A. 1347. f. 49: t. de Cmeth: (b) A. 1496. V. s. f. 259.

[hasła: Kazimierz Wielki, Jan Olbracht, poddany, dziedzic, kłatwa, synowie chłopszy, rzemiosło, konstytucja]

- [s. 471] *sub pratextu Religionis* nieposłusznych, podług rozumienia swego karali. (c)

Stan niniejszy.

Stan nieniejszy Poddaństwa naszego, z Praw i zwyczajów wypływaiący, w następujących zamyka się punktach. 1. Poddani na roli osiedli i

pańszczyzną odbywający, nie tylko sami ale i z Potomstwem swym są własnością Dziedzica: Tak, że ich darować, przedać, na inną rolę lub wieś przenieść prawnie wolen: Wymus atoli nowych, nad posiadany przez Kmiecia grunt, danin i robocizn, zawsze przeciwilby się sprawiedliwości. 2. Zbiegłego Poddanego ma prawo Dziedzic odzyskać: dawniey w pewnym i generalnym, potym w różnym dla różnych Woiewodztw czasie: dziś na preskrypcyą tę względu prawie nie masz. W Litwie podług Prawa 1685. *Forum* własne Dziedzica na Sprawy o zbiegłych Poddanych przepisane: w Koronie Aktor ma *sequi Forum rei*, podług Prawa i Rezolucyi Rady Roku 1777. (d) Teyże Rady wyrokiem, na fundamencie *Sancitum* Roku 1776. Poddani przed Lustracyą Podymnego do cudzych zbiegli Włości, i w taryffy wciągnięni; od Dziedziców, do decyzji dalzey Stanow, są-

(c) V. 2. f. 842. P. 4. Wszakże. (d) N. 323. d. 12. 7bris.

[hasła: poddaństwo, potomstwo, dziedzic, danina, robocizna, kmieć, grunt, preskrypcja, Litwa, Korona, rezolucja, Rada Nieustająca, wyrok, lustracja, podymne, włości]

[s. 48] downie odzyskani być nie mogą. (e) Niemniey i tych Dziedzic prawnie poszukiwać nie może, którzy z zagranicy do Polskiej zbiedaią, luboby był w Polsce, i w Koronie Possessyonatem. (f) 3. Poddani w Sprawach własnych Cywilnych i Kryminalnych, ani czynić, ani odpowiadać bez Pana nie mogą, wyiawszy tylko, spory Duchowne: Nawet Prawa dawnieysze, życie wzięte Poddanemu 30. nayprzod, a potym 100. grz: opłacać pozwalały. (g) Zdaie się wprawdzie Ustawa pomieniona dzikim tchnąć obyczaiów duchem: Atoli pomnieć należy, że owych czasów iako w Sąsiedzkich Kraiach tak i w naszej Polsce, zabójstwa, zwłaszcza przypadkowe, nawet między Szlachtą zdarzone, karami doczesnemi i winami pieniężnemi opłacano: Jako o tym dokładniey w Części o Przystępstwach. Mimo tego, trudno zupełnie wymówić nieludzkość Prawa rzezonego, na samey nierówności kondycyi Obywatelskiej gruntuiącego się. Dopiero za Panowania Mądrego AUGUSTA, taxa ta haniebna zniesiona, i równa kara na Szlachcica za głowę chło-

pską

(e) Rez: R. N. 1777. N. 388. d. 24. 8bris w Zbio: f. 78. (f) Rez: R. 1779. N. 175. 10. zbr: (g) V. 2. f. 1019. t. O Mężobójstwie: A V. 3. f. 681. t. Taxa Capitis.

[hasła: dziedzic, Polska, kordon, posesjonat, sprawa cywilna, sprawa kryminalna, spory duchowne, prawo, poddany, zabójstwo, kara, wina, Stanisław August, taksa]

[s. 49] pską lub zranienie iego, iako i za życia wzięte przez tegoż Szlachciowi lub zadane rany, przepisana. (b) Nieszczęściem atoli dla Poddanych, że tak święta ustawa nie wyraziła, kto i gdzie, w takowym razie, osobliwie z Dziedzicem Zabójcą, ma czynić? Jest wprawdzie w Traktacie Roku 1768. ostrzeżono, aby w tym przypadku sprawiedliwość Sukcessorom podług Statutu Lit: działa się, (i) który uczy że Zabójca Szlachcic, byle był na gorącym uczynku złapany, i sześcią świadkami, między któremu z Szlachty bydź ma, poprzysiężony, na gardle karę ponosi, a gdy tych brak, tylko głowszczyzną płaci: Ale ta sama względem świadków kondycya, prawo to w

nieczynne obraca. Wszakże gdy prawo Roku 1768 (*k*) sprawy kryminalne, nie przez zaprzysiężenie Świadków, ale *per scrutinia* chce mieć sądzone; A Konst: Roku 1784. (*l*) w sprawach Zabójstwa przemilczanych, Grody przez Instygatorów swych czynić obowiązywała, pod karą 4. niedziel Wieży górney i tysiąca grzywien na niedbałych Sedziów *ad instantiam cujusvis*;

(*b*) Trak: R. 1768. V. 7. f. 600. (*i*) Roz: 12. Art.: 1 (*k*) V. 7. f. 704. P. Dilationem. (*l*) Fol: 19. t. Dekreta. P. Wpisy.

Tom I.

D

[hasła: szlachcic, sukcesorowie, Statut Litewski, zabójca, czynnek, świadkowie, gardło, kara, główsz-cyzna, sprawy kryminalne, zabójstwo, grody, instygator, sędziowie]

[s. 50] Tym samym i życie Kmiotków naszych mocniejszymi Ustawami zabezpieczone zostało, byle tylko tak święte i chwalebne prawa, miały swoją exekucją. 4. Chłopi nasi nie mając w niczym zabezpieczoney sobie prawem własności; nic nikomu zapisać ani testamentem okdazać nie mogą. Prawo atoli Litewskie zabezpiecza im wolność odpisania trzeciej części majątku ruchomego, dwie na gruncie zostawiwszy . . . (*m*) Co się Sukcessyi tycze, waruią tę Poddanym naszym i Prawa słuszności i Kraiowe dawniejsze: Bo przyznaiąc Kaduki po Kmieciach bezpotomnie zeszlých Dziedzicom, względ mieć każą na krewnych bliższych: a razem zalecaią, aby z takowey Sukcessyi, Kielich za pułtory grzywny srebra do Kościoła Farnego był sprawiony. (*n*) Nawet gdyby *np.* nowy Szlachcic summy na dobrach lokował, i bezpotomnie umarł; mają po sobie Sukcesorowie poboczni wyrok Rady Nieustaiącey, który im summy pomienione podnosić dozwala. (*o*) Nakoniec Poddany bez wiedzy i pozwolenia Dziedzica nobilitowany, ieżeliby przeciw temu Dzie-

(*m*) Stat: Lit: Rez: 8: Art: 9. (*n*) V. 1. f. 24. A. 1347. t. de Bonis: Jtem V. 2. A. 1508 f. 1209. t. O Kadukach. (*o*) Roz: R. N. A. 1778. N. 16. d. 2. Januar.

[hasła: kmiotek, ustawy, święte prawa, chłopi, prawo własności, testament, prawo litewskie, majątek ruchomy, grunt, sukcesja, kaduki, dziedzic, kaduki, grzywna, srebro, szlachcic, Rada Nieustająca, poddany]

[s. 51] dzic odwołał się, od Przywileiu Szlachectwa odpada. (*p*)

Powinności
Chłopskie.

Względem robocizn, które Poddani z roli i za załogi panem swym odbywaią, nie można pewney przepisać reguły: gdyż te i z obszerności gruntu i z zwyczajów Prowincyi pochodzą. Czytamy w Prawie dawniejszym, (*q*) iż Poddany tak Szlachecki iako i Królewski do żadney dzienney pańszczyzny przed Rokiem 1520. nieobowiązany, ieden dzień w tydzień łanu robić był Panu powinien: Ale Prawo to nie opisuje łanu gatunku, których kilka Xięgi Skarbowe liczą. (*r*) Zdaie się przecież że tam *per Lancum* rozumie się *Morg* pospolity: Bo tamże ostrzeżono, iż ieśli Chłop kilka takowych łanów posiada, z każdego dzień robić obowiązany. Jakoż powszechna prawie niesie w Dobrach Szlacheckich praktyka, iż Chłop trzy dni, Kobieta tyleż w tydzień robi, z trzech poł pułwólczkowych albo morgowych: A gdzie,

iako *np.* w Podgórzu było, takich Morgow więcey Chłop posiadał, więcey pańszczyzny odrabiał; jle że i załoga iego w tamtym Kraiu kosztowniejsza. Ze

(*p*) V. 2. A. 1601. f. 1502. t. O Nowey Szlachcie. (*r*) Vide Solskiego f. 144. R. 5. i Tytuł ostatni Czę. IV. D2

[hasła: szlachectwo, robocizna, pan, poddany, pańszczyzna, łan, morg, dobra szlacheckie, Podgórze, załoga]

[s. 52] zaś w naydawniejszym czasie, część Poddania naszego była na czynsze puszczona, rzecz z Praw naszych bardzo iasna: Gdyż w pomienioney Ustawie, excypią się od pańszczyzny ci, którzy są na czynszach. (*s*) W ogólności: W dobrach Królewskich pańszczyzna mniejsza, podatki i ciężary Kraiowe większe: w dobrach Szlacheckich robocizna większa, podatki mniejsze, swobody większe: Jako to: wolność wsi Szlacheckich od werbunków, od konsystencyi Żołnierskich, przechodów. &c.

Prócz pańszczyzny tygodniowey, odbywaią ledwie nie wszędzie Chłopi, *tłóki, gwałty, szarwarki*, raz lub kilka razy do roku, dwoygiem lub troygiem ludu, do żniwa, sieżby, plewidła &c. Także, Stróżę całoroczną, podróż o mil kilka, która w dobrach Królewskich Inwentarzem ostrzega się, a w Szlacheckich za dzień potrąca się. Podróże takowe w Woiewodztwach Ruskich pod imieniem *Podhoroszczyzny* znaiomsze: gdzie do wywozu zboża, potaziów, popiołów, do brzegów różnych rzek, za Talar bity o kilkadziesiąt mil, iechać Poddany musi. Nadto, daią po wielu mieyscach do Dworu Chłopi tak Szla-

(*s*) V. I. A. 1520. f. 396.

[hasła: pańszczyzna, czynsz, podatek, dobra królewskie, dobra szlacheckie, werbunek, konsystencja żołnierska, przechód, chłop, tłóka, gwałt, szarwark, żniwo, sieżba, plewidło, podhoroszczyzna, potaż, talar

[s. 53] checcy iako i Królewscy pewną miarę ziarna, nayczęściejey Owsu (co osepem zowią) kapłóny, iaia, grzyby, maliny, orzechy: gdzie niegdzie dawniey, robaczki szkarłatne *Czerwiec* zwane, na Dwór zbierać musieli. (*)

Uwolnienie od
Poddania.

Uwolnienie Poddanego z pod władzy Pana swego troiakim, sposobem dzieie się. *Pierwszy*, gdy Dziedzic przed Aktami Woiewodztwa swego, zrzeka się prawa do Poddanego i wolnym go ogłasza. *Drugi*, gdy pismem, Listem *np.* lub inną iakową assekuracyą zaświadcza wolność swego Poddanego. *Trzeci*, gdy

(*) Nie tylko w Zagranicznych, ale i w Kraiowych Pismach, takie Stanu Wieyskiego w Polsce czytamy opisy, że te i Narod nasz w czarną tyranii przyoblekają sukienkę, i Poddanych naszych w rzędzie naypodlejszych Rzymskich lub dzisiejszych Azyatyckich Niewolników mieścić zdiają się. Chcąc dowieść Kraiowym Pisarzom, fałszywego w tey mierze zdania, dosyć iest odwołać się, do pierwszych Praw Polskiego znajomości. A ieśli kto te, Poddanych życie, własność i powinności gruntujące, zaniedbane, lub w części bez exekucyi zostające, znajduie: niechże na bezskuteczność w tym punkcie Praw naszych, a nie na Prawodactwa niesłuszność swe miota żale. Bo cóż nad wolność i

beźpieczeństwo osobiste Szlacheckie w Rządzie naszym świętszego? a przecież i te częstym gwałtom nie raz podpadaia? . . . Zagraniczni Politycy, nayczęścicy o Rządach od sie-

[hasła: owies, osep, kapłon, czerw, uwolnienie, poddany, pan, pismo, list, Polska, niewolnik, prawo polskie, egzekucja, prawodawstwo, gwałt]

- [s. 54] Poddany do Stanu Duchownego udaie się. Atoli w tym razie potomstwo przed wni-
ściem do Stanu takowego miane, Prawa wolności nie nabywa: Które to Zwyczaie
Kraiove, ieszcze Statut Alberta Króla, upowaźnia. (t)

Poddani po
Królewsczyzn:

Jnny daleko i nierównie lepszy stan Chłopów po Królewsczyznach osia-
dłych. Bo lubo na wzor Szlacheckich do pańszczyzny i innych powinności obowią-
zani; ale przecież te nierównie leksze odbywaią: A co naywiększa, że te, nie od ar-
bitralney Statostów i Dzierżawcow zależą woli, ale Lustracyami

(t) V. t. A. 1496. f. 259. t. de Cmethonum missione.

bie odległych z uprzedzeniem sądzący, zawstydzeni niedawno zostali świadectwem JP. Gilibert, w Akad: Wileń: Hist: Natur: Professora: A dla zasług w Kraiu naszym, osobnym Medalem i Bustem nie dawno przez Nayiaśnieys: STANISŁAWA AUGUSTA zaszczyconego. Ten od lat kilkunastu prze- mieszkuiąc w Polsce, zastanowił się i porównał Stan Wieśniaków Polskich z Francuskich Rolnikow swobodami i ciężarami. A znalazłszy w świeżo-wysyłym z pod prasy w Lionie przez P. Prost de Reyer wydanym Dykcyonarzu Jurydycz: nowe o niewolę Poddaństwa naszego, na Polskę rzucone po- wtarza; wywiódł Autorowi w Liście swoim: Jako nie tylko życie i majątki, ale nawet robocizny Pod- danych naszych albo na Prawie *Pisanym*, albo na *Zwyczaiowym* gruntują się:

[hasła: poddani, stan duchowny, zwyczaie, Jan Olbracht, statut, królewsczyzna, pańszczyzna, sta- rosta, dzierżawca, lustracja, Stanisław August, Polska, rolnik, Lyon, prawo zwyczaiove]

- [s. 55] tak są obostrzone, że nad ich opis, nie więcey od Gromady wymagać nie godzi się. Rządzi wprawdzie słusność wielu Dziedzicami, skrupulatnie dochowuiącemu praw Poddaństwa, czy na zwyczaui, czy na umowie z Przodkami ich zaszyłych: lecz gdy kto te gwałcić im poważa się, nie mogą Poddani Szlacheccy urzędownie o nie upo- mnąć się, bo nie mają pewnego przeciw Panom swoim *Forum*. Szczęśliwsi tedy Chłopi Królewscy, którzy w Sądach Referendarskich *de pari* z Possessorami Dóbr Królewskich o wszelkie krzywdy rozsądzaia się, i przez tenże Sąd, a nie mo-

I że gwałty i bezprawia zdarzone lub trafić się mogące, raczey z Dozorców niż Dziedziców arbitral- ności i woli pochodzą. Wreszcie List swój uczony i rostopny temi słowy kończy: „Bardzo mi łatwo iest dowieść W Panu, że *Niewolnicy* Polscy (iak ich Dykcyonarz nazywa) daleko większych zażywaią swobod, niżli po wielu Wsiach Francuzcy Wieśniacy. (Journ: Encyc: 1784 ex Januar fol: 243). Wszakże nadto rzecz iasna jest, że Rolnictwo nasze w ręku Poddanych złożone, dotąd kwitnąć praw- dziwie nie będzie, pokąd własności czyli majątki ich, mocniejszymi zabezpieczone nie będą Pra- wami. Pięknie i poważnie prawdę tę popiera i gruntuie wyrok W. Katarzyny II. Monarch: Ross: która w *Instrukcy* do Prawodactwa ułożyć mianego, w te słowa ostrzega i uczy: „Potąd tam Rolnictwo nie zakwitnie, pokąd Rol-

[hasła: poddaństwo, zwyczaie, pan, chłop, sąd referendarski, posesor, dobra królewskie, krzywda, do- zorca, niewolnik, Katarzyna II, rolnictwo]

[s. 56] cą Dzierżawców do winnych Dworowi powinności pociągani bywają. Szczególniejszym ieszcze Poddanych Królewskich przywileiem iest, posiadanie Dóbr Królewskich, Prawem wiecznolennym pod imieniem Sołtysów. Ci, prócz pewney kwoty pieniężney, do żadney Dworowi Starościńskiemu nie obligowani powinności. Są i w Dobrach Szlacheckich niektórych podobne Sołtystwa, równemi co i tamte nadane Prawami, z których dawniey to było istotne, że Possessorowie ich do Woyny nie byli obligowani: lubo później swobody tey, Swieckim i Duchownym Sołtysom dowodzić kazano. (u)

(u) A. 1550. V. 2. f. 595. t. A iż gdzie.

„nik majątku swego dziedzicznym prawem posiadać nie będzie.” (N. 282.) Atoli własność pretendowana, nie przeciwi się bynajmniej pańszczyźnie tygodniowej, do której powszechnie Poddaństwo nasze obowiązane. Bo prócz tego, że świeże przykłady uczą, iż wypuszczone na czynsze Włości, pomimo naychwalebniejszych Dziedziców zamysłów, i wspaniałych hazardów, dla niehandlowości Kraiu naszego, raczej niszczeią, niż żeby do lepszego przychodzić miały stanu; Dowodzi tegoż iaśnie część znaczna Poddanych Kraiowych, po Królewszczyznach zamieszkałych, którzy, lubo równie iak po Szlachetczyznach pańszczyznę, podług posiadanego, odbywają gruntu; Ze atoli przy tey, własności ich niewątpliwemu umocniono Przywileiami, dla tego i Wsie tychże osiadlejsze i bogatsze, i rzadszym dezercyom podległe znajdziemy.

[hasła: dzierżawcy, dwór, poddany, dobra królewskie, dwór starościński, sołtystwa, posesorowie, wojna, poddaństwo, dziedzic, królewszczyzny, pańszczyzna, przywileje]

[s. 57]

Cygani,
Serbowie,
Wołochy.

Prócz wymienionych Kraiu naszego Mieszkańców, są ieszcze w Polsce Cygani, Serbowie, Wołochy, którzy nie tylko w żadney z powyższych klass mieścić się nie mogą, (gdyż żadney w Kraiu nie mają possessyi, i tylko tułactwem bawią się,) ale nadto, podług wyroku Praw naszych (w) z Kraiu wywołani i wypędzeni być powinni. A nawet przechowywający onych, iako *complices Baniti* być mają. *Complicitas* atoli ta, Obywatelom Woiewodztwa Podlaskiego, nie przez kogożkolwiek, ale przez ukrzywdzonych dowodzona być ma, podług Prawa municypalnego tego Woiewodztwa. (x)

T Y T U Ł I V.

O Rodzicach i ich Potomstwie.

Prawa
Rzymskie
o Rodzicach
i ich Potom-
stwie.

„Z Prawa Powszechnego dwoiako można być *Prawym Oycem*: Albo przez Małżeństwo, *Jure Matrimonii, vel justarium Nuptiarum*: albo przez Przysposobienie, *Jure Adoptionis*. Do

(u) A. 1550. V. 2. f. 595. t. A iż gdzie. (w) V. z. A. 1578. f. 972. t. Cygani. Jtem. A. 1624. V. 3. f. 468. t. Przechowanie. Stat: Lit: R. 14. Art: 35. (x) A. 1607. V. 2. f. 1618. t. o Pozwach.

[hasła: Polska, Cyganie, Serbowie, Wołosi, posesja, województwo podlaskie, prawo municypalne, rodzice, potomstwo, prawo powszechne, ojciec, małżeństwo, przysposobienie]

[s. 58]

godziwego Małżeństwa u Rzymian, dosyć było na zezwoleniu obojga Małżonków, zakazanym przez Prawo pokrewieństwa stopniem nie złączonych. Zezwolenie troiackie uważa się: Osób biorących się: Starszych: i Prawa: *Consensus Partium Parentum & Juris*. Aby zezwolenie Stron, czyli Osób do Małżeństwa zabierających się było ważne, Mężczyzna lat czternaście, Niewiasta lat dwanaście mieli być powinni. Zezwolenie Rodziców lub Starszych, pod których władzą żeniący się zostawał, z prawa Rodziców nad Dziećmi wpływało: bo nawet Prawnukowie teyże względem Prawdziadow co i Synowie podlegali władzy. Nakoniec przez zezwolenie Prawa rozumi się, nie zachodząca z prawa Przyrodzonego i Cywilnego, między Małżonkami dla Pokrewieństwa lub Powinowactwa przeszkoda. 1. Zatym i Związki Małżeńskie między Osobami linii Pokrewieństwa *prostey, dolney i górney (y) (in linea recta, Descendentium & Ascendentium)* by też naydalej od siebie odlegleni, iaki jest np. Prapradziad względem Prawnuczki; zawsze za nie-

(y) Obszerniejsza o Stopniach i liniach pokrewieństwa nauka, pod T. X. o Sukcessjach w Czę: II.

[hasła: Rzymianin, małżonkowie, mężczyzna, niewiasta, rodzic, dziecko, prawnuk, pradziad, pokrewieństwo, powinowactwo, linia pokrewieństwa, prapradziad, prawnuczka]

[s. 59] prawne i niegodziwe, zwane powszechnie *Conjunctio Nefaria*, poczytywano. 2. Też śluby, w poboczney *nierówney* linii, (*in linea collateralis aequali*) w stopniu trzecim bronione były. 3. Spowinowaceni przez Małżeństwo w linii *prostey*, równo iako i spokrewnieni brać się nie mogli. A co się linii poboczney tycze, drugi tylko stopień był zakazany. Nieprzystoynym także Małżeństwem (*Nuptiae indecorae*) nazywano związki między Senatorami i Niewolnikami, (co późniey Justynian uchylił) między Szlachtą i podeyższanemi o życie nieprzystoynne osobami: między porywającym i porwaną Panną: między Mężem Rozwódki i Córką teyże z drugiego Małżeństwa: nakoniec między Oyczymem (*Vitrum*) i Wdową Pasierba (*Privigni*) (z) Podobnie za szkodliwe śluby, *Noxiae nuptis*, poczytane były związki między Zydem i Chrześcianinem, między Tutorem lub Kuratorem i Sierotą, między Starostą Prowincyi i teyże Obywatelką. (a) &c.”

(z) Hein: t. 10. de Nuptiis. (a) Jbidem.

[hasła: ślub, spowinowacony, małżeństwo, senator, niewolnik, Justynian, szlachta, panna, mąż, rozwódka, ojczym, żyd, chrześcijanin, tutor, kurator, sierota, starosta, prowincja]

[s. 60] „Prócz prawa Rodzicielskiego nad Dziećmi z ślubów wynikającego, nabywali tego tytułu i ci, których Dzieci z nieprawego łoża, albo wyrokiem Cesarskim, albo przez późniejsze śluby Małżeńskie prawne, albo przez zażycie Nieprawego do usług na Dworze Cesarskim, legitymowane zostały. Także Oycem stawał się ten, który cudzego Syna za swego przysposabiał, co się zwało (*Adoptio*.) Gdy zaś wolnego człowieka przybierano za Syna, zwało się to *Arrogatio*. Przysposobieni iednym z tych sposobów, wchodzili w prawa Potomstwa prawego, i równey co i rodzone Dzieci, nabytych Oyców podlegali władzy. Przyspasabiać zaś nie mogli, Małoletni,

Niewiasty, młodszy starszego: A najmniey lat sześćdziesiąt do przysposobienia było potrzeba.”

„Z dwoiakiego tego źrzodła płynąca władza Oycowska, dawała dawniey onymże moc życia, nawet nad własnemi Dziećmi, co z czasem upadło. Mógł Oyciec Syna po trzykroć zaprzedać, ale to tylko o bezżennych rozumi się. Cokolwiek Syn posiadał, prócz Woyskowych i prawnych nabytków, było własnością Oyca. Syn nie wypuszczony, *non emancipatus*, żadnego z Oycem,

[hasła: dzieci, nieprawe łożę, wyrok cesarski, ślub, ojciec, syn, przysposobieni, małoletni, kobieta, władza ojowska]

[s. 61] a z obcym bez assistencyi tegoż, nie mógł mieć w Sądzie aktorstwa. Nakoniec mógł Oyciec Dzieciom Opiekuna, a nawet Prowizyonalnego Dziedzica wyznaczyć, gdy tego przewidywał potrzebę.

Co Wyzwolenie, Emancipatio, v. Manumissio?

Jako zaś naturalnych tak też przybranych Rodziców władza, upadała *nay-przód*, przez *śmierć naturalną* tychże, lub *cywilną*: iaka była: wygnanie, niewola &c. *Powtóre*, przez przysposobienie: *Potrzenie*, przez wyzwolenie, *per Emancipationem*. Wyzwolenie to po trzykroć, dla Prawa trzykrotnego zaprzędania, dział się mogło. Córka zaś i Wnuki raz ieden tylko zaprzędani bydź mogli. Późniey, Urząd osiągniony przez Syna wyłączał go z pod władzy Rodzicielskiej.

Prawa Rzymskie o Wydziedziczeniu.

Mógł także Oyciec Dzieci swe wydziedziczyć: do czego następujące mieć był powinien przyczyny. 1. Krzywda znaczna Rodzicom wyrządzona. 2. Porwanie się na nich. 3. Zasadzki na tychże życie. 4. Professya Czarodzieyska. 5. Oskarżenie Rodziców sądowe i szkodliwe. 6. Przeszkodzenie czynienia Testamentu. 7. Opuszczenie Oyca w szaleństwie lub innym nieszczęściu. 8. Niewykupienie onego z niewoli. 9. Odszczepieństwo Syna.

[hasła: asystencja, aktorstwo, opiekun, dziedzic, śmierć, wygnanie, niewola, przysposobienie, wyzwolenie, córka, wnuk, władza rodzicielska, ojciec, wydziedziczenie, testament, odszczepieństwo]

[s. 62] 10. Oskarżenie Oyca na głowę, prócz spraw Maiestatu. 11. Życie nierządne i lubieżne. 12. Professya Kuglarska. 13. Zaniedbanie wykupienia z więzienia Oyca... Cokolwiek zaś tu się namieniło o powadze Rodzicielskiej nad Dziećmi podług Praw Rzymskich, służyło tylko Oycu: gdyż władza Macierzyńska tak daleko nie rozciągała się, ale ią po śmierci Oyca Opiekunowie zastępowali.”

Surowość ta Prawa Rzymskiego względem władzy Rodziców nad Dziećmi, umiarkowana była przeciwnemi Potomstwa Przywilejami, dla utrzymania przy tak wielkiej powadze naturalnej miłości. Odpadali albowiem sami Rodzice od następstwa po Dzieciach: 1. Za oskarżenie niesłusznie sądowe na głowę Dzieci. 2. Za dybanie na ich życie. 3. Za gwałt Synowy uczyniony. 4. Za niedopuszczenie uczynienia

testamentu Dzieciom. 5. Za niewykupienie ich z niewoli. 6. Za opuszczenie w szaleństwie. 7. Dla Apostazyi. 8. Dla trucizny Dzieciom zadanej.

Władza
Rodziców
nad
Dziećmi w
Pol:

Kraiove Prawa, ieśli gdzie duchem Ustaw Rzymskich tchnąć zdaią się, to w swych względem Rodzicow i Potom-

[hasła: ojciec, dziecko, prawo rzymskie, opiekun, rodzic, oskarżenie, testament, gwałt, niewola, apostazja, trucizna, prawo krajowe]

[s. 63] stwa ich opisach. Same tylko śluby Małżeńskie zlewaią na Rodziców naszych tę powagę, którą im Boskie i ludzkie nadaia prawa. Nie znamy w Kraui naszym *Przysposobienia* przez *Adopcya* lub *Arrogacya*. Skutki atoli iey widzieć daią się, gdy kto za życia własnych Dzieci, część maiątku swego obcemu odpisuie: lubo to, raczey początek bierze w nieograniczoney u nas Rodziców około własności swey władzy. Gdy zaś się to dzieie w niedostatku Sukcessorów, wchodzi w wszelkie Prawa Juryzdatora swego Przysposobiony: Ale ani imienia nie odmienia, ani za Przysposabiaiącego w Sądzie odpowiadać obligowany, chyba w sprawach zapisanych sobie dóbr tyczących się.

Ważność Małżeńskich ślubów Prawa nasze na wyrokach Kościelnych gruntuia. Do ważności ich, Statut Lit: (b) woli Rodziców wymagać zdaie się: ale ani Kościoł Małżeństw bez tego zezwolenia nastąpionych nie rozwodzi, ani ie za wzgardzone i zakazane poczytuie, (c) ani Syn lub Córka przez ten uchybiony respekt, praw swych pozbawiaią się. Przyzwoita atoli iest, aby w obraniu te-

(b) Roz: 11. Art: 13. Item Roz: 5. Art.: 8. (c) Concil: Trid; c. 1. De Reform:

[hasła: śluby, prawa Boskie, prawa ludzkie, przysposobienie, adopcja, arrogacja, dzieci, sukcesorowie, jurysdator, przysposobiony, przysposabiający, wyroki kościelne, Statut Litewski, syn, córka]

[s. 64] go Stanu, od którego los człowieka na całe życie zawisł, nayprzywiązańszey sobie i nayzyczliwszey poradzić się Osoby. Nie zajmuie przecięz obowiązek ten Sierot pod władzą Opiekunów zostaiących, byle tylko Przyiacioł rady zasiągnęli. (d) Wdów zaś, nawet Przyiacioł rady nie wiążą, gdy śluby powtorzyć chcą. Atoli i te, iak się niżej namieni, maią swoje w Litwie i na Wołyniu względem Stolca Wdowieńskiego przepisy, ieśli prawa Dożywocia utracić nie chcą. (e) Nakoniec gwałtem porywaiący Pannę z domu Oycowskiego lub Opiekuna bez iey zezwolenia, podług rygoru Praw Koronnych infamii podpada. Gdy zaś z wolą Panny gwałt porwania zachodzi, ta Posag traci. (f) Litewskie Prawa (g) na gardło skazuią gwałtownego Raptora: A gdy Rapt z zezwoleniem Panny popełniony okaże się, ta na posagu karana bydź ma. Rzadko atoli rygor Praw tych, przez wrodzoną Rodziców ku Dzieciom miłość, zachowuie się.

Prawo

(d) V. 1. A. 1420. t. de Tutoribus f. 75. (e) Stat: R. 5. Art: 13. (f) A. 1532. V. 1. F. 275. Item V. z. A. 180. f. 1619. t. de Raptu. Item V. 3. f. 681. A. 1631. t. Causae raptus. (g) Roz: 11. Art: 13.

[hasła: sieroty, opiekun, wdowa, Litwa, Wołyń, stolec wdowi, gwałt, infamia, panna, rapt, raptor]

[s. 65]

Prawa Kościelne
o ważności Mał-
żeństw z strony
Pokrewieństw: i
Powinowactwa.

Prawo Kanoniczne, odstępując nieco od Prawa Powszechnego, trzy następujące, do rachuby stopniów Pokrewieństwa, przepisuje reguły... *Pierwsza*, względem linii prostey dolney i górney, *Descendentium & Ascendentium* = *Tyle iest gradusów ile pokolenia, albo ile Osob iednę uiąwszy.* = Zatem Dziad i ia iesteśmy na wzajem w drugim stopniu, bo dwa zaszły rodzaie, *generationes*: ieden, którym ia: drugi, którym Oyciec mój spłodzony. Podobnie ia względem Pradziada, trzema stopniami dzielę się, bo między tym i mną trzy pokolenia zachodzą albo cztery osoby.

Druga reguła na linią poboczną równą: = *Poboczni tylu od siebie stopniami odlegli są, ilu od wspólnego szczepu oddaleni.* = Zatem w linii dolney (bo i ta wraz z górną w tym porządku Pokrewieństwa uważa się) Bracia z Siostrami w pierwszym, Synowie tych w drugim, Wnukowie w trzecim gradusie od wspólnego szczepu znajdują się: W linii zaś górney, pierwszy stopień Brat z Siostrą, drugi Stryj z Ciotką, trzeci Dziado-Stryjowie, albo Bracia i Siostry Dziada, zajmują.

Trzecia reguła na linią poboczną nierówną: = *Poboczni tylu stopniami od.*

Tom I.

E.

[hasła: prawo kanoniczne, prawo powszechne, stopień pokrewieństwa, linia pokrewieństwa, zstępny, wstępny, dziad, ojciec, pradziad, pokolenie, szczep, brat, siostra, stopień, stryj, ciotka]

[s. 66]

daleni od siebie, ilu dalszy od szczepu wspólnego odległy. = A przeto między Stryjem i Wnukiem z Brata, dwa stopnie zachodzą, lubo Wnuk od Dziada na dwa, a Stryj tylko na ieden gradus oddalony. I w takimto razie mówimy, że osoba iedna od drugiey pułtora lub pułtrzecia stopniami dzieli się: co Łacinnicy, *gradum semi alterum vel semi tertium*, nazywają.

Ustawy przeto Prawa Kościelnego co do linii prostey opisów, zgadzają się z Cywilnymi. W linii zaś poboczney równey, czyli gdzie Niewiasta równo z Mężczyzną od wspólnego szczepu oddalona; do czwartego stopnia *inclusivè* za nieprawne śluby deklarują. A co się tycze poboczney nierówney linii, daley nad Prawo Rzymskie, nieważność takowych ślubów rozciągają. Podobno nie dla inney przyczyny, tylko że w tym razie, równość stanu, który iest cechą Małżeństwa, skrzywdza się nieiako, gdy ieden z Małżonków starszeństwem z Pokrewieństwa celuie, i Prawem wyobrażenia, Oycy, Dziada, Matki, &c. imię względem drugiego nosi.

Więc 1. Małżeństwa między Osobami nayodleglejszymi w linii Pokrewieństwa *prostey dolney i górney*, bez dyspen-

[hasła: stryj, wnuk, brat, dziad, stopień pokrewieństwa, prawo kościelne, kobieta, ślub, mężczyzna, stan, małżeństwo, pokrewieństwo, ojciec, matka, linia pokrewieństwa]

[s. 67]

sy zawarte, bezprawne są. A że prawo natury, do *pierwszego* tylko stopnia, to iest: między Oycem i Córką, Synem i Matką związku Małżeńskie określa; (którego prawa,

i Głowa Kościoła S. rozwolnić nie może) więc w *drugim* i dalszych stopniach dyspensować wolna: lubo to rzadko ile co drugiego stopnia, i to z przyczyn słusznych i ważnych, czynić zwykła.

2. W linii Pokrewieństwa *poboczney*, śluby Małżeńskie do *czwartego* stopnia nieważne, iezli zachodząca przeszkoda, dyspensą wprzód uprzątniona nie była. A iako i w tym Pokrewieństwa rzędzie, w *pierwszym* tylko stopniu Prawo Natury związku ślubne tamuje; Zatem Kościołowi dyspensowania w poniższych stopniach, iako prawem iego własnym określonych, moc zupełna zostaje. Po dyspensy takowe, ile w *drugim* stopniu do Rzymu udać się potrzeba. W *trzecim* zaś i *czwartym* sami Biskupi Dyecezalni i Nuncyuszowie mający na to *gratias*, dyspensować mogą.

3. Powyższe z Pokrewieństwa przeszkody, iako i te, o których się niżej z przyczyny Powinowactwa namieni, iezli iuż po ślubie postrzeżone będą, a obydwu Małżonkowie żyć z sobą chcą;

E2

[hasła: prawo natury, ojciec, córka, syn, matka, małżeństwo, linia pokrewieństwa, ślub, Kościół, Rzym, biskup, małżonkowie]

[s. 68] wstrzymać się od łoża powinni, pokąd dyspensy u Zwierzchności przyzwoitej nie zyskają. Jeźliby zaś oboje, lub ieden z nich żyć z sobą nie chcieli; śluby ich, czy wiadomo, czy nie wiadomo w Pokrewieństwie lub Powinowactwie zawarte, upadają.

Co Powinowactwo Affinitas?

Powinowactwo, *Affinitas*: albo z ślubów prawnych Małżeńskich, albo Sakramentów, Chrztu lub Bierzmowania, albo nakoniec z nieprawego pochodzi związku. Zachodzące dyspensy z przyczyn dwóch pierwszych, nazywają się *pro foro externo*: dyspensa względem trzeciej, najczęściej *pro foro interno* otrzymuje się. Powinowactwo, podług następującej ogólnej reguły uważa się. = *W jakim stopniu iednego z Małżonków* Pokrewieństwo zachodzi, *w tymże stopniu drugiego* Powinowactwo. = *Alboliteż*: = *W tym stopniu spowinowacony iestem z Zoną, w którym z Mężem iey* spokrewniony. = *I na wzajem*: = *W tym stopniu spowinowacony jestem z Mężem, w którym z Zoną iego* spokrewniony... = W Powinowactwie równie iak w Pokrewieństwie dwie linie uważają się: *Prosta górna*, w której Rodzice Małżonków: i *Prosta dolna*, w której Dzieci zamężne mieszczą się. W *poboczney* zaś linii wprost i na doł uważanej, idą

[hasła: pokrewieństwo, powinowactwo, sakrament, dyspensa, żona, małżonkowie]

[s. 69] Krewni Zony z iednej, a Krewni Męża z drugiej strony, gdzie Bracia i Siostry równie iak w porządku Pokrewieństwa pierwsze trzymają miejsce.

Lubo zaś Mąż względem Familii Zony, a ta względem Mężowskiej, w Powinowactwo zachodzą; Osoby atoli obojga Familii ten związek nie łączą. I tak: 1. Dwa Bracia, dwie Siostry pojąć mogą. 2. Wdowiec mający Syna, Wdowa Córkę, może wziąć Wdowę lub Córkę za Zonę, a z tych pozostałą, Syn iego. 3. Oyciec może

sobie poślubić Matkę Synowy: a Oyciec Zony, może się zenic z Matką Zięcia. 4. Po zeyściu Brata i Siostry zameżnych, pierwszego Zona, a tey Mąż, mogą się pobrać bez przeszkody &c. Słowem wszelkie przypadki łącno rozwiązesz, gdy pomnieć będziesz, że przez Małżeństwo, Mąż tylko z Krewnemi Zony, a ta, tylko z Mężowskiemi kolligacją łączą się... Co się tycze dyspens w zachodzących z *Powinowactwa* prawnego do Małżeństwa przeszkodach, tak w *prostych* iako i *pobocznych* liniach; też same służą prawidła, które powyżey względem przeszkod z *Pokrewieństwa* wyłożyły się. Równow bowiem i w *Pokrewieństwie* z godziwego Małżeństwa pochodzącym, w *prostey* linii w naydal-

[hasła: krewni, żona, mąż, bracia, siostry, wdowiec, syn, wdowa, córka, synowa, ojciec, zięć, małżeństwo, krewni, kolligacja, pokrewieństwo]

[s. 70] szym stopniu, a w *poboczney* do czwartego stopnia, śluby Małżeńskie bez dyspensy zakazane.

Gdy Powinowactwo z związku nieprawego pochodzi, w *pierwszym* gradusie tylko *pro foro interno* dyspensę otrzymać można: zaś *pro foro externo*, nawet na *drugi* stopień wychodzi. Co zaś do wzajemnych krewności związków takowych Osób; teyż samey reguły trzymać się należy, która na prawe Małżeńskie śluby przepisana.

Prócz Powinowactwa z Małżeństwa, ieszcze z dwóch Sakramentów związek ten zachodzi, to iest: z Chrztu i Bierzmowania. Przeszkadza i on do ślubów Małżeńskich, a nawet i zawarte obala, iesli te bez przyzwoitey zachodzą dyspensy. (b) Powinowactwo tu uważa się nayprzód między Chrzczącym iako Oycem, i Ochrzczonym niby Synem: Równie między Oycem Chrzesnym i Ochrzczonym: A ten związek nazywaią Prawa Kościelne *Paternitatem*: Zaś względem Białychłów *Maternitatem*. Toż Powinowactwo zasięga Rodziców tak Ochrzczoney Osoby iako i Kumów, którzy w tymże prawie

(b) Conc: Trid: Sess: 24. c. 2. De Refer: Matr.

[hasła: powinowactwo, dyspens, śluby małżeńskie, sakrament, chrzestny, ochrzczoney, kumowie]

[s. 71] nazywaią się *Współ-Oycowie*, *Współ-Matki*: *Compatres*, *Commatres*. Do Zon przecięż ani do Dzieci Powinowactwo to nie rozciąga się. A zatym Oyciec rodzony Ochrzczoney Osoby owdowiawszy, może poiąć Zonę Chrzczącego, lub do Chrztu trzymającego: Równie między Chrzczącym i Kumami, albo między temi nawzaiem, żadney konnexyi duchowney prawo nie naznacza... W przeszkodach takowych do Małżeństwa, sam tylko Papież dyspensuie, i to bardzo rzadko, co do związku Rodzicielskiego albo Macierzyńskiego: łącniey zaś, gdy tylko *Współ-Oycostwo* lub *Współ-Macierzyństwo* przeszkodę czyni.

Wywiódlszy już źródła władzy Rodzicielskiej nad Dziećmi, obaczmy teraz skutki i obligacye iey podług Praw Kraiowych: a są te: 1. Syn lub Córka nie

wypuszczeni z pod władzy, *non Emancipati*, albo niewyposażeni; żadney rzeczy własności, tak w dobrach ruchomych iako i nieruchomych, nie mają. A nawet z pobożnością, ile w małoletności na się spadłych, darować, testamentem legować, kontraktu żadnego i obligów czynić, nie mogą. (i) Prawa dawniejsze nawet pieczę i od Oycowskiej

(i) V. 1. f. 31. t. de ludo.

[hasła: żona, dziecko, ojciec, kum, władza rodzicielska, syn, córka, dobra ruchome, dobra nieruchome, testament, kontrakt]

[s. 72] osobney Synom broniły. (k) 2. Mogą Rodzice wyznaczyć Dzieciom swym Opiekunów, minąwszy nawet bliższych Krewnych, z mocy krwi do opieki należących. (l) 3. Maią prawo Rodzice z słusznych i ważnych przyczyn, Dzieci swe wydziedziczyć. W Koronnym Prawie ieden tylko takowy przypadek wytknięty: Zabójstwo Brata lub Krewnego dla spadku po nich obięcia: (m) Nie obchodzący się zaś przystoynie z Rodzicami, na więź przez Starostę skazany byź ma. (n) Litewski Statut wyraźnie siedm przyczyn wydziedziczenia stanowi. 1. Porwanie się na Rodziców: za co gardłem karani być mają. 2. Skrzywdzenie ich znaczne w majątkach. 3. Oskarżenie tychże przed Sądem gardłowo, gdy nie idzie o interess Rzeczypospolitey. 4. Odmówienie im poręki w Sądzie. 5. Złe i nieprzystoynie życie Dzieci. 6. Zaniedbanie Rodziców w starości. 7. Niewykupienie onychże z niewoli. (o) Prócz tych słusznych i prawnych wydziedziczenia Dzieci przez Rodziców przyczyn, nie mają oni żadnego prawa,

(k) V. 1. A. 1347. f. 5. t. de Filiis. (l) A. 1420. V. 1. f. 73. t. de Orphanis (m) A. 1347. V. 1. f. 26. t. de Fratricidis. (n) A. 1576. V. 2. fol. 934. t. o Dzieciach. (o) Stat: Lit: Roz: 8. Art.: 7.

[hasła: rodzic, dziecko, opiekun, krewny, zabójstwo, brat, Statut Litewski, oskarżenie, wydziedziczenie]

[s. 73] marnotrawienia substancyi z krzywdą swych Potomków: Ani prawo pozwalające alienacyi dóbr, do *Potomnych* Rodziców ściągać się może: Oto słowa Stat: Zym: I. R. 1511. = *Quia jure Divino & humano permissum est hominibus, disponere de rebus suis pro corum arbitrio & voluntate; Statuimus, quod steriles homines, omnia bona sua hereditaria possunt alienare juxta suam voluntatem.* = (p) Statut atoli Litewski, tę Rodziców, w odpisaniu obcym, pomimo Bliskich swych, tak nabytych iako i Oyczystych dóbr wolność, naydaley rozciąga i naysolenniey waruie. (q) 4. Oyciec poki żyje, iako i Matka mająca dożywocie, nie są obowiązani Dzieciom dóbr wypuszczać, gdyby nawet Mażeńskie powtorzyli śluby. Wprawdzie prawa dawniejsze (r) obowiązują Oyca część po Matce na Dzieci spadającą, a tę nawzajem, część po Oycu im należącą, oddać i wypuścić; ale późniejsze o Dożywociach ustawy, tamtę sprawiedliwą obalają, chyba gdyby iawnie substancyą marnotrawili i przystoynego wyżywienia Dzieciom nie dostarczali. Gdy zaś Rodzice z dożywocia wypuszczają Dzieciom substancyą, do kalku-

(p) V. 1. f. 376. t. Libertas. (q) Roz: 7. Art: 1. (r) A. 1420. V. 1. t. de Pueris. f. 73.

[hasła: alienacja dóbr, Zygmunt I, Statut Litewski, ojciec, matka, dożywocie, ślub, dziecko, rodzic]

- [s. 74] lacyi pociągani być nie mogą. 5. Nie są winni Rodzice płacić długi Syna niedorośłego, czy to w karty, czy przez obligi zaciągnięne. (s) Prawa zaś późniejsze nawet za dorosłego Syna do odpowiedzi ich sądowej nie obowiązują: (t) I dla tego, takowe długo przed działem zaciągnięne, na schedę padają, a nie na masę substancyi. (u) Jaśniej ieszcze ten opis Prawa, wytłumaczyła Rada Nieustająca deklarując: Jż nawet dożyrczałych lat Młodzież, te tylko dobra długami swemi cięży, które *actu* posiada. A zatym ewikcyja takowych długów na dobra spodziewane nie rozciąga się... (w) Jako zaś respekt i poszanowanie istotną iest, podług wszelkich Praw, dla Rodziców od Dzieatek należytością; tak tych nie mnieysza powinność, starać się o naylepsze ich, w Religii, obyczaiach i naukach stanowi przyzwoitych wychowanie. Szczególnieyszym zaś sposobem winne Dzieci Rodzicom przychylną pieczołowitość, zwłaszcza w podeszłym ich wieku, gdy albo przez upadek na substancyi,

(r) A. 1347. V. 1. f. 31. t. de ludo. (t) A. 1768. V. 7. f. 727. t. Odnowienie. (u) V. 1. f. 37. t. de Filio. (w) Rez: R. N. R. 1778. N. 275. d. 1. 7bris. Item R. 1784. 28. Maia N. 353. w Zbiorze Ł. 43.

[hasła: rodzic, syn, dług, Rada Nieustająca, ewikcja, wychowanie]

- [s. 75] albo przez wypuszczenie onym teyże, pomocy ich potrzebni znajdą się.

Cokolwiek tu o władzy Oycowskiej względem Dzieci mowiło się, toż samo i o powadze Macierzyńskiej rozumieć należy, zwłaszcza po śmierci Mężowskiej. Nic atoli ona z substancyi Dziecinney Oycowskiej odpisać, nic legować nie może, chyba tylko z własney albo posażney: O czym obszernieysza pod tytułem o *Dożywociach* i *Sukcessyach* mowa będzie.

Uwolnienie Dzieci z pod władzy Rodziców.

A iako prawne Małżeństwo, iedynym iest u nas władzy Oycowskiej źródłem; tak też ślubne związki szczególnym Potomstwa z pod rządu Rodzicielskiego nazwać się mogą oswobodzeniem. Jeszcze atoli stan ten, nie nadaie im żadnego do rządu substancyi Rodzicielskiej prawa. Zatym podług Ustaw naszych, ten tylko Syn z pod władzy Rodziców wypuszczonym nazywa się, któremu Oyciec część substancyi prawem dziedzictwa wypuszcza, albo matka z pod dożywocia ustępuje. Tak dalece: że i funkcyje iakiekolwiek przez Syna sprawowane, a nawet i sam Stan Duchowny, żadney mu cywilney w rządzie spodziewanego majątku nie przynoszą władzy: I tylko go z pod dozoru, do-

[hasła: władza ojcowska, dziecko, majątek ojcowski, dożywocie, sukcesja, małżeństwo, syn]

- [s. 76] mowego Rodziców wymuią. Gdyby atoli trafiło się, żeby Rodzice bannicyi z Kraiu, albo wygnaniu podpadli; na na ów czas Dzieci, tak, iak *post demortuos*, substancyą obeymuią.

Potomstwo nieprawe.

Same tylko prawego łoża potomstwo ma u nas Prawo do spadków, Imienia i zasług Rodzicielskich. Dzieci zaś z nieprawego łoża, chociażby i ślub z Nałożnicą nastąpił; ani tytułu i Imienia Oycowskiego nie dziedziczą, ani do substancyi (prócz wyżywienia i edukacji z ustaw Natury im należącey) najmniejszego wstępu nie mają. Nawet gdyby i legitymowani byli, co się u nas dzieie przez Nobilitacyą; nie mogliby (chyba za wyraźnym Oywa zezwoleniem, lub osobnym zapisem) równego z prawami Dziećmi do dóbr Oyczystych rościć sobie prawa. Wszakże ustawa ta, nie zagraża dziś, iak dawniey zagrażała, wstępu do substancyi Rodzicielskiej Potomstwu z Małżeństwa prawego, między Szlachcicem i Nałożnicą niegdyś, po ślubie spłodzonemu: Jako się o tym w *pierwszym Tytule* namieniło.

Rozwiązać tu nakoniec przychodzi zdarzające się względem prawności Potomstwa przypadku, z wczesnego lub
[hasła: rodzice, banicja, spadki, potomstwo prawego łoża, nobilitacja, substancja rodzicielska, szlachcic]

[s. 77]

spóźnionego płynące urodzenia. A lubo o tych ustawy Kraiowe zamilczaią; atoli Prawa Rzymskiego wyroki, mogą za regułę służyć w podobnych okolicznościach. Czytamy tam, że nawet w siódmym Miesiącu po ślubie, a w dziesiątym od śmierci Oyca zrodzone Dziecie, w liczbie prawego Potomstwa liczyć się powinno. (x) Zgadza się w tey mierze z Prawem nadmienionym i Saxon: A w szczególności zaleca, aby pozostała Wdowa, naydaley w 30. dni po śmierci Męża brzemienność swoją oświadczyła. (y) Ze zaś tak ogólny Prawa Rzymskiego wyrok, przeciwiał się czasem nadzwyczajnym natury zdarzeniom; świadczą prawni Ludzie, że i w piątym Miesiącu po ślubie, płod, byle żywy na świat wydany, za prawego Sukcessora był poczytany: I w iedynastym Miesiącu od śmierci Oycowskiej zrodzeni, prawa sukcesyi mieli przyznane. (z)

(x) L. 3. ff. §. penult: & ult: It: L. 12. ff. de statu hum: & Nov: 39. c.z. (y) Specul: Sax: L. 1. Art: 3. & Jus Municip: Art: 96. (z) Loix Civiles P. 2. L. 1. t. 2. Sect: 3.

[hasła: ustawa, prawo rzymskie, ojciec, dziecko, prawe potomstwo, Zwierciadło saskie, wdowa, mąż, wyrok, sukcesja]

[s. 78]

T Y T U Ł V.

O Opiekach i Kuratelach.

Co Opieka i
wieloraka u
Rzymian?

„Małoletnim dla nie dojrzałości lat, Dojrzałym lat 25. nie mającym, albo dla pomieszanego rozumu lub marnotrawstwa iawnego, sobą i majątkiem rozrządzać nie mogącym, Prawa Rzymskie dawały Opiekunów. (a) Pierwszych Opieka, nazywała się *Tutela*: Drugich, *Curatio*: po naszymu *Kuratela*. Cel dwoistey tey Opieki, ieden był, to iest: Obrona zostającego w opiece, bacność o dobra iego, staranność o Osobie. Gatunek zaś iey troiaki: *Tutela Testamentaria*: albo Opieka z Testamentowego rozrządzenia wypływająca. *Tutela legitima*: Opieka Prawna, służąca

najbliższym Krewnym, w niedostatku Testamentowych Opiekunów, równie do Krewnych z Ojca iako i z Matki należąca. Nakoniec Opieka dana, *Tutela dativa*: miała na ów czas miejsce, gdy w niedostatku *Testamentowych* i *Prawnych* albo *Naturalnych* Opiekunów, Magistrat lub Cesarze onych naznaczali. Między O-

(a) Hein: t. de Tutelis §. co. § sequent.

[hasła: opieka testamentowa, kuratela, opieka prawna]

[s. 79] piekunami *Testamentowymi* i *Prawnymi* lub *Danymi*, ta istotna zachodziła różnica: Ze pierwsi do żadney kaucyi albo poręki obligowani nie byli; Ci bezpieczeństwo rządzonego Sieroty majątku, w dobrach swych okazać musieli.

Koniec
Opieki.

Ustawiała władza Opiekuna, *nayprzód*: dojrzałością lat Sieroty, *pubertate Pupilli*. *Pubertas* zaś *simplex*, do lat czternastu w Mężczyźnie, a do lat dwunastu w Niewieście trwała. *Plena pubertas*, do lat siedemnastu w obojgu: *Plenissima*, do lat ośmnastu rozciągała się. *Powtóre*: upadała Opieka, śmiercią Opiekuna lub Sieroty. *Potrzenie*: przez Przysposobienie *per Arrogationem*. *Poczwarne*: przez bannicyą, niewolę, albo utratę wolności, praw Familii, Miasta: Co nazywano *Capitis diminutio*. *Popiąte*: przez wyszły termin Opieki. *Poszoste*: oddaleniem prawnym Opiekuna podeyżranego. *Nakoniec*: za zrzeczeniem się przez tegoż, prawa Opieki.

Wymówki
od Opieki.

Naznaczeni Testamentem, lub prawnie do Opieki należący, wymówić się mogli, albo *per excusationem voluntariam* albo *per necessariam*. Pierwsze zrzeczenie się z Opieki służyło,

[hasła: opiekun testamentowy, kaucja, poręka, władza opiekuna]

[s. 80]

mającym troje lub więcej Potomstwa, zawiadującym Skarbowemi dochodami, za granicą bawiącym, Urzędnikom wyższej rangi, Uczniom, Lekarzom, Prawnikom: I to się nazywało: *Excusatio ob Privilegium*. Dla *przeszkody*, wymówieni byli od Opieki, ubodzy, chorzy, nieumiejętni, czyli nie uczeni i lat siedmdziesiąt liczący: co zwano: *ob Impedimentum*. W reszcie z boiaźni niebezpieczeństwa, *ob Existimationis periculum*: nie należał do Opieki wiodący z Oycem Sieroty spór prawny, lub w nieprzyjaźni zostający. Istotnie zaś i koniecznie od Opieki praw odpadali, szaleni, głuchotą lub ślepotą dotknięci, małoletni, Żołnierze, w processie z Sierotą będący, Kapłani i Zakonnicy: Lubo późniejszych Rzeczypospolitey Rzymskiej czasów, Xięży Świeckim, Opieka *prawna* była przyznana.”

Troiaki ro-
dzay Opie-
kunów Kra-
iowych.

Na wzór zwyczajów Rzymskich, Prawa nasze troiaki rodzaj Opiekunów stanowią: (Opiekubów Sierot, właściwie Opiekunami” Opiekunów Wdów, *Kuratorami* lub Tutorami nazywaiąc.) Pierwsi *Testamentowi*, albo od Ojca testamentem wyznaczeni: I ci, co do rządu substancyi, przed Matką, Babką, lub

inne-

[hasła: opieka, spór prawny, zwyczaje rzymskie, opiekun testamentowy]

[s. 81] innemi bliższemi Krewnemi mają pierwszeństwo. (b) Co się zaś tycze edukacji małoletnich Dzieci, ta zawsze Matce z Prawa natury należy, a przynajmniej podług Statutu Lit: (c) nad Synami do lat 7. nad Córkami do zamęścia, Matkom przyznana. Nie tylko zaś Dzieciom własnym, ale nawet Zonie, Mąż Opiekuna wyznaczyć może. (d) Który to przywilej na Niewiasty bynajmniej nie spada, z racyi odpowiedzi sądowej osobliwie z interessów dóbr wpływaiącey, która w prawie naszym szczególnie Mężczyznom przystoi.

W niedostatku Opiekunów Testamentowych, służy Opieka bliższym Krewnym z Oyca, a po tych, z Matki. Opiekunowie ci zowią się *Prawni, Legitimi*: bo ich Prawo natury czyli Pokrewieństwa, Opiekunami stanowi. Naybliższy do Opieki Brat starszy, ieżeli go Oyciec w dojrzałości lat obumiera: Po nim idą Stryiowie, a po tych Wuiowie. (e) W Litwie, nawet Białymgłowom pokrewnym z Oyca, w niedostatku płci męskiej, służy opieka, o-

(b) V. 1. f. 73. A. 1420. de Orphanis. (c) Roz: 5. Art: 11. (d) A. 1420. folio & tit: ut supra. (e) Zalasowski t. 17. de Tutela. V. 2. f. 1212. A. 1588. t. o Posażeniu.

Tom I.

F

[hasła: krewny, Statut Litewski, opiekun testamentowy, opiekun prawny, Litwa]

[s. 82] wszem i Krewnym z Matki teyże płci, byle tylko były zamężne, i ewikcją przy obięciu Opieki, zapisały. (f)

Gdy nakoniec ani Testament o Opiece pozostałych Dzieci nie wspomina, ani *Prawnych* Sieroty nie znajduią Opiekunów; Prawa nasze wkładaią na Zwierzchność Sądową obowiązek onych naznaczania. Opiekunowie ci będą *Dati* albo *Dativi, Dani*: czasem Tutorami w Prawie Koronnym zwani... (g) Dawniej w Koronie Urzędowi Grodzkiemu tylko, w Litwie Sądowi Ziemskiemu, przywilej naznaczania Tutorów służył: Dziś zaś prawa Koronne równie do Ziemstw, iako i Grodów ten obowiązek rozciągnęły. (h) A gdyby ich Urzędy pomienione wyznaczyć zaniedbały; J. K. Mość dopiero za poprzedniczym Manifestem Stron, Reskrytem ich swym nominuje: (i) Zawsze atoli tak Królowie, iak Urzędy, na bliskość Krwi baczyć obowiązani. Nie tylko zaś Prawa wspomniane, ale i dawniejsze ostrzegaią: Aby takowi Opiekunowie znaczną mieli possessyą przynajmniej

(f) Roz: 6. Art.: 3. (g) A. 1588. V. 2. f. 1218. t. de Minorenn: (h) V. 8. A. 1775. t. Ubeśpieczenie f. 183. (i) Rez: R. N. A. 1777. N. 428. d. a. Xbris.

[hasła: ewikcja, testament, opiekun, prawo koronne, Korona, Litwa, reskrypt]

[s. 83] w części tego Powiatu lub Woiewodztwa, gdzie leżą dobra Sierot: Duchownych nawet Prawa nasze od Opieki nie wyłączaią, byle tylko byli dziedziczno-Possessyonaci. Nadto Statut Litewski wymaga po Urzędzie Opiekunów wyznaczaiącym, baczności, aby byli ludzie dobrze, pobożni, nie utratni, (k) nie Cudzoziemcy i nie nadto

podeszli, umiejący sobą i rozumem swym władać roztropnie i opatrnie. O inszych przeszkodach do Opieki, Prawa nasze zamilczaią: A zatym gdyby kto albo sam wymówić się, (co każdy Opiekun urzędownie uczynić wolen) (*l*) albo kogo oddalić od niej chciał, musiałby poyść za wzorem Prawa powszechnego.

Gdy pozostała Matka bierze nad Dziećmi Opiekę; albo ma Dożywocie na całej substancyi, albo na pewney teyże częścce, albo go wcale zapisanego nie ma. W *pierwszym* przypadku, iako naturalna Opiekunka i intrat całkowitych Właścicielka, ani do kalkulacyi coroczney pociągana bydź, ani 10go grosza za dozor Opieki pretendować nie może. W *drugim*: z części tylko substancyi z pod Dożywocia wyięty: A w *trzecim*

(*k*) Stat: Lit: Roz: 6. Art: 4. (*l*) Rez: R. N. A. 1783. d. 25. Kwiet: N. 109. w Zb: f. 46.

F2

[hasła: opieka, Statut Litewski, prawo powszechne, dożywocie]

[s. 84] z całkowitych dochodów rachować się corocznie obowiązana, i do 10go grosza nabywa prawa. (*m*)

Jakimkolwiek bądź z tych trzech sposobów, biorący Opiekę, zaraz po śmierci Oycy w obecności dwóch Przyjacioł i Krewnych z linii Oycowskiej, lub w niedostatku tych, w assystencyi od Sądu wyznaczonych, spisać obowiązany Inwentarz dóbr, długów, prowentów i wszelkich ruchomości pozostałych Sierot: podług którego w czasie z Opieki kalkulować się iest obligowany. (*n*) Co się właściwie o Naturalnych lub Testamentowych Opiekunach rozumie, gdyż przez Grody, Ziemstwa, lub za Reskryptem Królewskim biorący Opiekę, corocznie *praevio juramento* do kalkulacyi obowiązani. (*o*) Jaśniej ieszcze a raczey skrupulatniey Prawa Litewskie w tym razie Opiekunów opisały: nakazując, aby nawet Swiadkowie Inwentarza, byli Possessionaci, z Woźnym od Sądu wyznaczeni, a kopia tegoż do Akt była podana. (*p*)

(*m*) Rez: R. N. A. 1777. d. 1. Aug: (*n*) A. 1565. V. 2. f. 692. t. O Opiek. (*o*) V. S. A. 1775. f. 183. t. Ubezpieczenie. (*p*) Stat: Lit: Roz: 6. Att: 4.

[hasła: krewny, linia ojcowska, inwentarz, reskrypt królewski, woźny, świadek, inwentarz, sąd]

[s. 85] Powinności Opiekunów w wielu artykułach obowiązki Rodzicielskie wyrównywaią: Bo nie tylko dóbr rząd nayspilniejszy, pomnożenie dochodów, spłacenie długów, zlecaią im Prawa; ale i edukacyą Sierot nayprzystoynieyszą, ile gdy Matki nie masz, zatrudniać się nakazuią... Lubo zaś Opiekunom administracya dóbr Sierocych, aż do czasu doyrzałości Sierot zlecona; nic atoli z nich przedać, alienować, a nawet i zastawnym Kontraktem puszczać nie mogą: Owszem gdyby nawet Brat Starszy trzymał młodszych w Opiece, nie więcey w tey mierze pozwoliłby sobie mógl, nad wolne częstki z działu nań przypadaiącey rozrządzenie: Lubo i w tym razie, dla niedzielney substancyi, skrzywdziłby młodszych Braci, maiących prawo wyboru sched

Obowiązki
Opiekuna,
granice,
nadgroda.

przez Brata starszego układających się. Jeśli przecież długów Oycowskich z intraty zaspokoić nie podobna; na ów czas za radą Przyjacioł i bliższych Krewnych, ma moc Opiekun zastawić lub uprzedać część dóbr Sierocych: A nawet gdy substancyi długi, wyrównywiają wartość oneyże, a procenta powiększyłyby teyże ciężary; może Opiekun z poradą pomienioną uczynić wyrok albo recess od niey imieniem Sierot. (q) Prócz rzeczzonego przypadku,

(q) A. 1588. V. 2. a. f. 1218. de Minoren.

[hasła: obowiązek opiekuna, dobra sieroce, dług ojcowski, intrata, wyrok, reces]

- [s. 86] w którym Prawa dają moc Opiekunom alienowania dóbr Sierocych, określając daley władzę ich, broniły im szczególniey rozgraniczenia: A gdy do tego powagą Sądu przyciśnieni byli Urząd Podkomorski ostrzegał wolność Sierotom, aby w latach dojrzałych rozgraniczenie uczynione, gdy zechcą, inwalidować mogli, do czego im żadna czasu dawność z lat małoletności pochodząca nie szkodziła. (r) Późniey atoli, za ustanowieniem dokładniejszego dla Podkomorzych i Urzędów ich opisu, gdy iuż nie przez przynanie, iak niegdyś, powodztwa Pozwanemu lub Aktorowi, (s) albo po Kondemnacie w Ziemstwie otrzymaney, (z niedopuszczenia Pozwanemu pokazania dokumentów i znaków) za wolą i na sumienie Aktora sypano kopce, i tegoż na ostatnim z 6. Swiadkami do przysięgi przypuszczano; (t) (w który sposób Podkomorzy iednego dnia kilka dziedzin rozgraniczyć mógl.) Lecz gdy podług praw późnieysz-ych warunków i zwyczajów, (o których *Excepta Mazowieckie* wyraźnie namieniaią) (u) ściślejszy sposób graniczenia przyjęty zo-

(r) A. 1347. V. 1. f. 44. t. de Tutor: A. 1523. V. 1. f. 412. § Si vero. (s) A. 1420. V. 1. f. 76. t. de Limitib:

(t) A. 1523. V. 1. f. 411. t. Proces: (u) A. 1576. V. 2. f. 927. t. Mazowska.

[hasła: opiekun, alienacja dóbr, urząd podkomorski, powodztwo, pozwany, powód, świadek, przysięga, rozgraniczenie, zwyczaj, Ekscepta Mazowieckie]

- [s. 87] stał; Jako to: *nayprzód*: złożenie Przywileiów albo Listów czyli Zapisów na granice, lub na pewne miejsca graniczne i uroczyska. *Powtóre*, wywiedzenie possessyi na miejscu różnie od węgła do węgła, pewnemi świadectwy. *Potrzenie*, wyprowadzenie inkwizycyi z Swiadków 12. i własności swey na ostatnim kopcu zaprzysiężenie; (w) Takowa w procedurze Podkomorskiey odmiana, nadaie moc zupełną, i zniewala Opiekunów do rozgraniczenia fortun Sierocych. Same tylko na ostatnim kopcu zaprzysiężenie, ieżliby Małoletni dukt zyskiwali, do czasu dojrzałości lat ich zawiesić należy.

Tak uciążliwego Opiekuna obowiązku, nie chce mieć Prawo bez nadgrody, przepisuiąc corocznie dla tegoż dziesiątą część intraty. (x) Atoli Kuratorowie Wdów, nadgrody tey pretendować nie mogą: gdyż te wolną mają zawsze administracyą dóbr i rząd Dzieci pozostałych: W samych tylko interessach prawnych, zastępstwa ich i przytomności,

(w) A. 1576. V. 2. f. 948. t. O ponow: granic. Item A. 1670. V. 5. f. 75. t. Swiadkowie. Item A. 1658. V. 4. f. 538. t. Securitas P. Proprietatem. (x) Stat: Lit: Roz: 6. Ar:: 4. Item V. g. A. 1775. f. 183. t. Ube-
śpieczenie.

[hasła: świadectwo, inkwizycja, świadkowie, własność, procedura, opiekunowie, intrata, kurator, wdowa, zarząd dobrami]

[s. 88] ile gdyby co na wieczność z wego zapisywały, potrzebuia.

Kończy się Opieka podług Praw Koronnych w roku 18. (y) dla Mężczyzny, w 12. dla Niewiasty. Prawa Lit: dojrzałość tylko Niewiasty do lat 13. posuwaią. (z) W czasie tym, Sierota, nie tylko obiać i odebrać w possessyą maiątki wszelkie po Rodzicach, lub przez spadki do siebie należące, a w rządzie Opiekunów dotąd będące, może; ale nadto do kalkulacyi ich, gdy się pokrzydzonym znajdzie, pociągnąć ma prawo: Gdzie nawet przysięgą stwierdzić obligowany Opiekun, iako w całej swej admini-
stracyi, podług Inwentarza i sumienia sprawił się. Gdy zaś do tego rachunku Sierota z Opiekunem nie przychodzi; (do którego Matka dożywotnia, iako się iuż namie-
niło, żadną miarą nie należy:) (a) Opiekun bierze kwit Grodowy z Opieki, który go od wszelkich tak Sieroty, jako i Sukcessorow zasłonić ma pretensyi... Upada Opie-
kun w swym prawie, gdyby albo marnotrawił maiątki Sierot, albo o głowę Oyca tychże nie czynił, albo ią iednać

(y) A. 1768. V. 7. f. 707. r. Złączenie P. = A gdy = (z) Roz:6 Art. 1. (a) Stat: Lit: Roz: 6. Art. 2.

[hasła: prawa litewskie, dojrzałość, spadki, opiekunowie, przysięga, inwentarz, matka dożywotnia, kwit grodowy]

[s. 89] za pieniądze ważył się i.t.d. Oddalenie takich od opieki w Koronie, Urzędowi Grodz-
kiemu dawniey, dziś pospołu z Sądem Ziemijskim służy. (b) W Litwie sam Urząd
Ziemski sprawy tego gatunku rozpoznaie. (c)

Sieroty do
Sądu po-
zwane.

Będące pod Opieką Sieroty, po mimo małoletności swej, odpowiadaia sądownie
przez swych Opiekunów w następujących przypadkach. 1. W Zapozwach o Zastawy
czyli o wykupno dziedzictwa. 2. W uiszczeniu rękoyami przez Oyca lub Krewnego,
po których Sukcesyą biorą, zapisaney. 3. W usprawiedliwieniu pretendowanego, i
za życia Oyca lub Krewnego, zadysputowanego dziedzictwa. (d) Prawa zaś Lit: do-
daią: 4. O długi przez Rodziców zaciągnione. 5. O niazdy dóbr przez tychże popeł-
nione. 6. O zbiegłych Poddanych. (e)

O Kurato-
rach i Kura-
telach.

Lubo Prawa nasze w wielu mieyscach między Opiekunem i Kuratorem nie czy-
nią różnicy, co do istotnych powin-

(b) A. 1588. t. o Mężoboyc: V. 2. f. 1214. Item V. 8. A. 1775. f. 183. t. Ubeśpieczenie. (c) Roz: 5. Art:
11 i Roz: 6. Art.: 3. (d) V. 1. A. 1347. f. 44. t. de Tutoribus. Item A.; 1565. V. 2. f. 692. t. O Opiek: (e)
Roz 6. Art: 8.

[hasła: Korona, Litwa, urząd ziemski, opieka, sierota, zapozew, zastaw, rękojmia, prawo litewskie, dług, najazd, kurator]

- [s. 90] ności; atoli podług zwyczaju wziętego *Kuratorya* albo *Kuratela*, rozumie się tylko Opieka nad Szalonymi, Marnotrawcami &c. i rządzący takowemi, właściwie *Kuratorami* zowią się... Nadanie Kuratoryi do Praw Maiestatu należy: Kancellarye atoli Koronna i Litewska baczyć maia, aby nie wprzód Listy na Kuratorye pieczętowane były, pokądby od Deputowanych *ex Senatu vel Ordine Equestri* owego Woiewodztwa, w którym *Mente captus*, albo Marnotrawca *cum bonis subsistit*, nie było świadectwa, że nieochybnie kuratoryi potrzebuie. Jako zaś naznaczenie kuratoryi tylko *ad instantiam* Krewnych naysłuszniey nastąpić może, tak ciż w rządzie Kuratorów pierwszość z prawa maia zabezpieczoną (f)

W tym mieyscu zastanowić się przychodzi na Prawem Maiestatu, nadaiącym moc Królom naszym wyznaczania Kurateli: która nie tylko rząd wolny sobą i substancją tamuie, ale nawet funkcyi i urzędow przez akowe osoby posiadanych zasięga. W rzeczy samey, podług Praw Kraiowych, nikt od urzędu i godności swey odpaść nie może, tylko ten, kto albo do niego niezda-

(f) A. 1638. f. 952. V. 3. t. O Kuratorach.

[hasła: kurator, kuratela, kancelaria, krewny, prawo krajowe]

- [s. 91] tnym sądownie uznany będzie, albo tak winnym okaże się, że tracąc cześć i sławę, razem i od posiadanego honoru odsądzon zostanie. Wszakże ieżeli weyźrzemy w warunki, podług których urzędy wszelkie i dygnitarstwa dawane bydź powinny; wyczytamy tam nie na iednym mieyscu, iż te nie tylko ludziom letnim, rostopnym, ale i na rozumie zupełnie zdrowym, (*etate, prudentia & intellectu benè vigentibus*) dostawać się maia. (g) Więc iak tylko kto na tym z dopuszczenia Boskiego uszkodzonym pokaże się; tym samym i moc sprawowania urzędu swego utraci... Przecięż nie masz na to żadney w Prawie naszym ustawy, aby takowe dostoieństwa, osobliwie co do Urzędników Sądowych niesie, że im Subdelegatów wyznaczaią Stany. Naygruntownieyszą tedy w mierze odpowiedzią bydź zdaie się: Ze gdy Konst: R. 1638. iedyna w prawie naszym o Kuratelach traktuiąca, ani co do Stanu, ani co do Osób, w niczym prerogatywy tey Królów naszych nie ograniczyła; wychodzące z tym prawnie Kuratele, czy na prywatne, czy na Osoby znakomitszą zaszczy-

(g) V. 1. A. 1496. f. 248. t. Digaitates, & A. 1562. f. 616. §. Dożywocie.

cone dostoynością, ani prawu, ani przywileiom dostoieństwa i urzędy dożywotnie nadaiącym, nie uwłaczaia.

[hasła: urzędy, subdelegaci, kuratela]

- [s. 92] Co się tycze powinności Kuratorów względem administracyi dóbr, też same dla nich, co i dla Opiekunów służyć przepisy; Obowiązki ich kończą się albo przez

ozdrowienie, albo przez śmierć Osoby w kurateli będącej. W pierwszym razie wychodzącemu z kurateli, w drugim Sukcessorom, kalkulować się obowiązani. A iako Opiekunowie Małoletnich, tak Kuratorowie Doyźrzałych, za dozór i fatygę swoją do dziesiątego grosza z czystey intraty należą.

[hasła: zarząd dobrami, kuratela, kurator, intrata]

[s. 93]

C Z Ę Ś Ć II.
O
R Z E C Z A C H.

R O Z D Z I A Ł I.

O P R A W I E N A R Z E C Z Y.

T Y T U Ł I.

*Podział Rzeczy i Prawa
nabycia ich.*

Co jest
rzecz? Po-
dział iej
podług Pr:
Rzymsk:

„Rzecz, w prawym rozumieniu, znaczy to wszystko, co z natury swej w maiątkach ludzkich mieścić się, albo z istoty swej ku użytkowi Człowieka służyć może. Jedne z tych są Prawa Boskiego, *Divini Juris*: Drugie Prawa ludzkiego, *Humani Juris*... Rzeczy *Prawa Boskiego*, troiakię są: *Res Sacra*: rzeczy ku czci Boskiej

[hasła: rzecz, prawo boskie, prawo ludzkie]

[s. 94]

poświęcone: Takie są Kościoły, ołtarze, naczynia ofiarne &c. a te, nawet w pogaństwie, bez ostatniej zniewagi, na potrzeby ludzkie użyte być nie mogły. Z czasem w Chrześcijaństwie pozwolono zbytkujących *np.* Kościelnych sreber, użyć na wykupno Więźnów, pożyweinie ubogich, na zasiłek toczącej się wojny *i t. d.* zastawiając je do czasu, lub przedając z wiedzą i zezwoleniem Kościelney Zwierzchności... *Res Religiosae*, Rzeczy poszanowania godne: W tych rzedzie, groby, pierwsze miały miejsce: I lubo te każdy w domach swoich sobie wystawiał, przecięż testamentowym legacyom nie podpadały... *Res Sanctae*: Jedne były czci Bogów pomniejszych domowych poświęcone, drugie, Prawem upoważnione, iako to: Mury, Bramy Miejskie, Wały *i t. d.* Teyże i samym Prawom służył tytuł, z kąd się zwały: *Sancta Leges*... *Res Ecclesiasticae*, Rzeczy Kościelne, pośredniczo do czci Boskiej należące, były domy, grunta, wsie Kościelne: które mogły być i bywały zamienione lub przedane, ku lepszemu Kościoła dobru, za Zwierzchności dozwoleciem.

Prawa ludzkiego rzeczy, iedne są Pospolite, czyli wspólne: Publica, Com-

[hasła: rzeczy kościelne, pogaństwo, grunty koscielne, prawo ludzkie, rzeczy pospolite]

- [s. 95] *munes*: Już to z Ustaw przyrodzonych, wszystkim ludziom służące, iakie są, powietrze, Morze: Już to iednemu w szczególności Narodowi własne: *np.* Rzeki, Porty: Już tylko pewnemu Miastu lub Zgromadzeniu należące, iakie są: Teatra, Rynki, Szkoły, Ratusze... Drugie *Szczególne*, czyli *Res privatae*, do własności Osób pojedynczo wziętych ściągające się. Te będą iedne zmysłowe, *corporales* albo *physicae*, iako to: grunt, suknia, dom: albo *incorporales*; niewidzialne: taka iest obligacya, czyli powinność dania lub uczynienia czego, niewola, użytek, dziedzictwo: *Obligatio, Servitus, Usus fructus, Haereditas*... Jeszcze rzeczy zmysłowe uważać można, iako ruchawe przez się, *mobiles per se*: i nie ruchome, *immobiles*: Których iako i powyższych obszerniejsze opisy, małoby się zdały tym, którzy z znościomością Fizyki początkowej, wspomnionych rzeczy podziały wyczerpać musieli (*a*)

Prawa na
rzeczy i do
rzeczy: *Jus
in re: Jus ad
rem.*

Jakokolwiek uważona rzecz, dwoiakie nadaie Człowiekowi prawo: *Jus in re*, Prawo na rzeczy: i *Jus ad rem*, Prawo do rzeczy. Podug pier-

(*a*) Hein; lib; 11. t. s.

[hasła: ustawa przyrodzona, rzecz szczególna, rzecz zmysłowa, prawo na rzeczy, prawo do rzeczy]

- [s. 96] wszego, ma Człowiek prawo do rzeczy iakowey bez względu na tę lub ową Osobę, taki iest *np.* dług na dobrach zapisany. *Jus* zaś *ad rem*, daie Człowiekowi nad drugim prawo, dania lub uczynienia czego: A takie ma Dziedzic do pracy Poddanego, Pan do posługi Służącego *i t. d.*... *Prawa na rzeczy* pięć gatunków liczy się: *Dominium* Panowanie, *Haereditas* Dziedzictwo, *Servitus* Niewola, *Pignus* Zastaw, *Possessio* Posiadanie. O pierwszych dwóch podziałach w tym pierwszym Rozdziale, o drugich, w następującym powie się.

Panowanie *Dominium*, iest władza nad rzeczą fizyczną, zupełnego nią rozrządzenia i dochodzenia: chyba że Prawo albo ugoda, lub wola Testamentu, będzie na przeszkodzie. Prawo *Panowania*, albo iest zupełne *plenum vel absolutum*, kiedy z własnością rzeczy i użytek mi służy; albo niezupełne *minus plenum*, gdy kto albo samą własność, albo tylko sam zysk posiada. W pierwszym razie nazwie się *Dominium directum*, iakie ma dający Lenność, *Emphiteusim*: w drugim, *Dominium utile*, iakie maia Lennicy i Emfiteuci. *Panowanie* nad rzeczą, albo z Prawa Natury lub Narodów,

[hasła: własność, panowanie, dziedzictwo, służebność, niewola, zastaw, posiadanie, *dominium directum*, lenno, *dominum utile*, lennik, emfiteuza, prawo natury]

- [s. 97] dów, albo z Ustaw Cywilnych wypływa. Z Prawa Natury, nabywaią się rzeczy *Occupatione rei*, Opanowaniem:; *Accesione*, Przybyciem: *Traditione*, Podaniem... Opanowanie *Occupatio*, iest rzeczy do nikogo nienależącej wolne obięcie: takie są Kraie nieznaioime puste, Zwierzęta leśne, rzeczy na brzegi morskie wyrzucone, Ryby w

rzekach i jeziorach znalezione, *i. t. d.* Osiągnięcie takowe rzeczy w trojaki sposób byź może: Polowaniem *Venatione*, (gdzie się Rybołostwo *Piscatio*, i Ptaśnictwo *Aucupium*, miesci) *Occupatione bellica*, Zawoiowaniem: i *Inventione*, Znalezieniem. Wszystkie te nabycia własności sposoby, na osobne dzielemy tytuły: aby i rzeczy iaśniej wyłuszczyły się, i Czytelnik przewłoką iedney materyi nie znudził się... Praw Kraiowych pod tym tytułem nie wykładamy, bo gdy ten o *Rzeczach* w generalności i ich podziale traktuje, nic podobnego w Prawodawstwie naszym nie czytamy. Do tego, podział *Rzeczy*. więcey z natury ich, niż z praw ludzkich płynie, którego i Prawa nasze używają. Ostrzega się nadto, iż podziału pomienionego *Rzeczy*, tyle tu tylko trzymać się będziemy, ile stosownym znajdzie się do rządu i Praw

Tom I.

G

[hasła: prawo narodów, ustawy cywilne, rzeczy, Occupatione, Accesione, Traditione, opanowanie, prawa krajowe, rzeczy]

- [s. 98] Polskich, zwłaszcza, że go trudno z naszym Prawodawstwem i zwyczajami wszędzie pogodzić. Tak np. Nie masz u nas istotney między *Dominium* i *Haereditatem*, co do posesyi Szlacheckich różnicy, chyba ieśli to Prawo względem władzy całej Rzeczypospolitey uważać będziemy. *Possesio* także i *Haereditas*, różne w Kraiu naszym do rzeczy nadaie Prawa. Nakoniec *Tradycya*, lubo czasem tylko same zabezpiecza in-traty, bez zlewku prawa dziedzicznego, czyli sam tylko rzeczy użytek, bez iey własności przynosi; przecięż i do obięcia w posesyą Dziedzictwa, koniecznie potrzebna jest.

TYTUŁ II.

O Lasach i Polowaniu.

Prawa Kraiowe w Lasach

I. Lasy Kraiowe na dwie dzielą się klasy, podług natury dóbr, w których się znajdują. *Królewskie*: których Starostowie i Dzierżawcy, nie więcey iak na opał i budowę potrzebną użyć mogą: Wyrobienie zaś ich na towar, licznemi Prawami zabronione. (a)

- [s. 99] (a) V. Inwent: Zeglick: t. Lasy.

[hasła: tradycja, prawa polskie, zwyczaj, Rzeczpospolita, prawo dziedziczne, las krajowy, starosta, dzierżawca]

Zatym, gdy kto z lasów cudzey lub swey Królewsczyzny korzystać chce, reskrypt od J. K. Mci, lub od Stanów pozwolenie na wrąb, budowę mostów, lub robienie potażów otrzymać powinien. Dziedziczne lasy, wielokrotnemi Konstytucyami, od

uszkodzeń sąsiedzkiego zasłonię. Naypoźniejszą R. 1676 (b) ledwie nie wszystkim Woiewodztwom Koronnym służąca, zdaie się bydz naydokładniejsza, nadaiąca moc zabrania Naiezdcy siekiery, wozu i sprzężaiu. Statut Lit: gwałt takowy między Szlachtą zaszy, 12. Rublami, a przez Chłopa Szlachcicowi wyrządzony, Rublami sześciu ukarany mieć chce, i za każde drzewo podług ceny tamże wytkniętey nadgrode Właścicielowi przepisuie: Gdy zaś kto złodziejskim sposobem do cudzego lasu wkrada się, okup gardła podług stanu zapłacić powinien. (c) Co się pożogi albo podpalenia lasów tycze, Prawo Koronne (d) obowięzuie Szkodnika do nagrody szkody całkowitey: a ten ktoby się uiścić nie mógł, gardło swe 10. grzywnami opłaca. Tenże Prawa rygor i Statut Litewski (e) na złośliwych podpalaczów rozciąga, iako i na tych,

(b) V. 5. f. 395. t. O Borach. (c) Stat: Lit: Roz: 10. 15. (d) R. 1420. V. 1. f. 80. t. de Arvipirio. (e) Roz: 10. Art: 17.

G2

[hasła: królewszczyzna, reskrypt, dziedziczne lasy, konstytucja, Statut Litewski, chłop, szlachcic, kara śmierci, podpalenie, grzywna]

[s. 100] którzyby się odprzysiądz nie chcieli, iż trefunkowo ogień zapuścili. W szczególności Statut pomieniony, o wspólnych lasach, o których Prawa Koronne zamilczają, uczy: Aby tych Sąsiad z krzywdą drugich Współwłaścicieli nie używał: przez co rozumieć się mają szczególnie owe zyski z lasu ciągnione, które nie z natury i potrzeby gruntowej, ale z przemysłu wypływają. Nadto, ostrzega się tamże wolne rozgraniczenie, gdy tego ieden z Sąsiadów pragnąć będzie. (f) Przydać to należy, iż Rada Nieustająca w Uniwersale swym Roku 1778. (g) nie tylko bacność Dziedzicom, i dóbr Królewskich Possesorom, na zapobieżenie szkodliwych pożarów leśnych zaleciła; uszkodzonym w tey własności, pilną i prędką przez Urzędy Starościńskie czynić nakazała sprawiedliwość; Ale nadto zastanowiwszy się nad tym Kraiu naszego przyszłym niedostatkiem, który z nieoszczędnego i niegospodarnego lasów używania w krótkce naybogatsze w lasy Woiewodztwa uczuć mogą; Zaleca, aby Possesorowie wszelkich dóbr, przykładem rządniejszych Kraiów, tyle tylko z lasów zysków ciągnęli, ile go mieć mogą bez ruiny onychże.

(f) Roz: 9. Art.: 19. (g) N. 167. d. 7. Maią w Zbiorze f. 116.

[hasła: Statut Litewski, prawo koronne, Rada Nieustająca, uniwersał, dobra królewskie, urząd starościński, pożar]

[s. 101] II. „Przez Polowanie rozumie się ujęcie wszelkim sposobem Zwierza dzikiego, i nieoswojonego, chyba żeby ten zbiegłszy w lasy zdziczał. Taż i do Ptastwa służy reguła. Powtóre: Polować wolno tam, gdzie i kiedy prawa nie bronią: Przeto i lasy, za zwierzynce poczytują się, gdy tak chce mieć Pan lasu. Potrzebie: Gdziekolwiek polowanie wolne iest, zwierz dziki poymany przez pierwszego, onegoż iest własnością: Wypuszczony lub postrzelony gdy uchodzi, pierwszą wolność odzyskuje: A zatym

Prawa
Rzymsk: O
Polowan:

nową zdobyczą prawną być może. Toż rozumiey o Ptastwie lub roiu Pszczół, iak tylko z granicy twey ulecieć im dozwolisz.”

Prawa Kra-
iowe

Dawniejsze prawa Koronne, namieniając o polowaniu, nawet do szczególności sięgają, przepisując *np.* kary, na wykopujących liszki młode na cudzym gruncie. (*b*) Podobnyż rygor rozciągają na tego, któryby albo przy cudzych psach sekretne zwierza przeymował, albo psy łapać kradziecko ważył się (*i*) Tamże wyraźnie polować od S. Woyciecha, aż do zebrania zboż zakazano. (*k*) Dopie-

(*h*) V. 2. f. 608. P. = Liszek = (*i*) V. 1. f. 81. A. 1420. t. de Cane. (*k*) Ibidem t. de Venat: f. 80.

[hasła: polowanie, prawo koronne, kara]

[s. 102] ro za Panowania niniejszego i Prawo ogólne doskonalsze stanęło, gdyż do wszelkiego polowania rozciągnione: i wina surowsza uchwalona, bo do 1000 grzyw: z utratą psów, strzelby, i narzędzia do polowania zażytych podniesiona, ktoby na cudzym gruncie bez pozwolenia Dziedzica śmiał polować. Ci zaś którzy go od Dziedziców otrzymują, po S. Bertłomieiu w tydzień dopiero zaczynać a 1. Marca kończyć łowy powinni. (*l*) Wszakże ustawa ta niezajmuje polowania na Ptastwo, Kuropatwy i Bekasy wyjąwszy. Nakoniec toż prawo szczególnie zaleca, aby dla wygody Królów, nikt na trzy mile od Warszawy bez pozwolenia Dziedzica polować nie ważył się, pod odpowiedzialnością w Sądach Grodzkich Warszawskich Potocznych. (*m*)

Prawa Litewskie dokładniejsze być zdają się od Koronnych względem prerogatyw Dziedziców w Polowaniu: kiedy nie tylko za gwałtowne w cudzych lasach łowy winy naznaczają, ale i cenę na każdego zwierza przepisują (*n*) Czas zaś niewolnego polowania od Sobowy wielkiej do zebrania zboż z pól okre-

(*l*) A. 1775. V. 8. f. 184. t. Zabronienie. (*m*) Ibidem. (*n*) Roz: 10. Art. 1. i Następne

[hasła: wina, grzywna, polowanie, Warszawa, sąd grodzki, prawo litewskie, Wielka Sobota]

[s. 103] śliły. (*o*) Nic tu z osobna o Prawach tych nie wzmiankuje się, gdyż dla redukcji Kop i Rubli, insza dziś taxa Zwierza, insze win sądowych przepisy. (*p*) Tę tylko szczególniejszą ustawę w Statucie Lit: o Polowaniu znajdujemy: Ze na Wilki i Lisy, nawet na cudzym gruncie polować wolno, byle bez tratowania zboża. (*q*) Czytamy także w Prawach rzeczonych (*r*) kary na psujących złośliwie przynęty ptasie, i na wyławiających ptastwo leśne, za który gwałt trzy Ruble grosze, Szkodnik Uszkodzonemu płacić obowiązany, a Ptastwo lub sieci podług taxy Statutu. Prawa Koronne zamilczały o karach na podobne przestępstwa: Obydwa zaś dowodzą, iż tymże co i Angielskie, Niemieckie i Saskie Prawa tchną duchem. Z tych domniemań się można, iako dawniejszych wieków Szlachta Possesyonaci, istotną swoją w wolnym polowaniu prerogatywę zakładali: Niebaczni na tę szkody, które i oni sami i Rolnicy ich od drapieżnego ponoszą zwierza: a którego wolny połów, prócz za-

(o) Roz: 10. Art.: 18. (p) Podług powszechnie przyjętej Redukcji, dawny Rubel grosz Lit: waży 100. groszy, albo 3 Zł: gr: 10. Kopa Trybun: 2 Zł: gr: 15. Ziemska Zł 1. (q) Roz: 10. Art. 10. Roz: 10. Art.: 11, 12.

[hasła: taksa, Statut Litewski, ustawa, polowanie, prawo angielskie, prawo niemieckie, prawo saskie, szlachta posesjonaci]

[s. 104] bezpieczeństwa, dobytku i zbiorów, snadnego Ludowi i dostarczyć może pożywienia.

T Y T U Ł III.

O Morzu, Rzekach, Jeziorach, Żegludze i Rybołóstwie

Prawa
Rzymskie o
Morzu,
Rzekach:
Exc.

„Podług ustaw sprawiedliwości, i naydawniejszych Narodów zwyczajów; Morza, Jeziora, i Rzeki były wspólną Mieszkańców Ziemi własnością. Nie znano osobliwie, przepisu pewnego granic Morskich, iakie dziś w Traktatach Europejskich czytamy. Rzeki zaś i Jeziora publiczne, nawet co do połowu Ryb, nikomu z krajowych Mieszkańców nie były zbronne. Po czasie, gdy Narody i z tego źródła, zysków publicznych szukać zaczęły; poszło za naturalnym niby prawem, że pewne tak na Morzu, iak i na Rzekach i Jeziorach opisano granicę... Co się wolney Żeglugi tycze, okryślenie iey na Morzu iakiejkolwiek, przeciwi się interesom Narodów, i każdego w szczególności Kraiu. Będzie wieczną Domu Burbońskiego chwałą, podniesiona osta-

[hasła: zwyczaj, jezioro, rzeka, traktat europejski, wolna żegluga, Dom Burboński]

[s. 105] tnia o wolności żeglugi morskiej dla Mieszkańców Europejskich Woyna, i szczęśliwie dla handlu Roku 1783, zakończona... Względem wolności na Rzekach i Jeziorach krajowych, trudnoby znaleźć Naród taki, aby ią określał: Bo nie ma Narodu tak mało swoy znającego interes, któryby swych ztąd znacznych nie upatrywał korzyści. Prawa wprowadzie Portowe, ścieśniają nieiako tę wolność: ale gdy te; miliony kosztuią, nieuchronnym są na żeglujących podatkiem.

Trzy te Wód gatunki, naturalne między Narodami, Prowincjami, i ich własnościami czynią granice. A z tey miary będąc rzeczą publiczną, święte są, i wspólne prawo użytkowania, dla graniczących Sąsiadów nadaia. Atoli w liczbie Rzek i Jezior publicznych, nie mogą się liczyć Rzeki, Jeziora, i Stawy osób prywatnych: Należą one Prawem dziedzictwa do Właścicieli miejsca: A zatym iako tamte, odwracane z racyi granic bydz nie mogą; tak te wolnemu podpadaia Dziedziców rozrządzeniu. Jako w pierwszych, wolny połów dla każdego, luboby iakowe Zgromadzenie polityczne, naywiększe na słuzy i tamy, ku uięciu

[hasła: wojna, żegluga morska, naród, prawo portowe, podatek, wolny połów]

[s. 106] wody, czyniło nakłady; tak przeciwnym prawem, w prywatnych Rzekach i Jeziorach nikt sobie wolnego połowu, lub iakiegokolwiek użytku szukać nie może: Bo czynione na uięcie wody, szlamowanie Stawu przez prywatną Osobę nakłady, równo mu zabezpieczają płynące z tąd dochody, iako łożony *np.* koszt na uprawę roli.”

Prawa Kraiowe o Rzekach: Jeziorach: Exc.

Przepisy Praw Koronnych i Litewskich, mówiąc o Rzekach i Jeziorach, te istotniejsze uchwały reguły: 1. Wszelkie Rzeki spławne, iakie są podług dawniejszych ustaw: Wisła, Bug, Narew, Warta, Wieprz, Tyszmienica, Drwienca, Nida, Prośnia, Notecz: (a) w Litwie zaś: Niemen, Ruznia, Mosza, Niemenek: (b) A podług późniejszych praw, Rzeki Wskrza, Obra, Ruz, *Koronne*: Pina i Muchawiec *Litewskie* (c) od wszelkich przeszkod, iako to Młynów na palach, Jazow i. t. d. wolne byź powinny. Dawniej koryta i brzegi Rzek publicznych *ad jus Regium* należały: dziś w dobrach Królewskich do Starościńskiego prawa

(a) V. 1. A. 1447. f. 111. t. de Libertate in Fleviis. Iten Stat: Lit: Roz: 1. Art: 29. (b) A. 1607. t. t. O tamach. A. 2. f. 1633. (c) Inwentarz pozniejszy t. Rzeki

[hasła: prywatna rzeka, prywatne jezioro, szlamowanie, prawo koronne, prawo litewskie]

[s. 107] przyłączone. Też Rzeki płynące w dobrach dziedzicznych, co się własności brzegów i połowu tycze, do Dziedziców mieysca należą: Spław zaś dla wszystkich wolny zabezpieczony. (d) 2. Rzeka czy publiczna, czy dziedziczna, gdy dwie Dziedziny graniczy, odwracana, ani tamami ku uszkodzeniu Sąsiada wspierana byź nie może. (e) A gdy przypadkiem bieg swój odmienia, stare koryto będzie owych Dziedzictw granicą: nowe zaś iey łożysko, zwłaszcza co się Rzek spławnych tycze, do wspólnego użytku należy. 3. Obrocona Rzeka przez Sąsiada z krzywdą drugiego, do pierwszego biegu powrócona, i szkody ztąd wynikłe przez zwracającego nadgrozone byź mają. (j) 4. Czyszczenie Rzek publicznych wielokrotne Prawa nasze nakazują: (g) Pozniew, (h) nawet summa w Skarbach Obojga Narodów była tym końcem przepisana: ale dla redukcji expens publicznych, w ostatniej tabeli Koronnych wydatków przemilczana. Litewski tylko Skarb, 60,000 Zł: corocznie na to gospodarstwo szafuie. A że szczegól-

(d) V. 1. A. 1507. f. 362. t. de Usu Fluvior: (e) V. 1. A. 1347. f. 3. t. de Fluvi: i Stat: Lit: Roz: 9.. Art: 20. (f) Ibidem. (g) Vide Inwent: Zeglick: t. Rzeki. (h) A. 1768 V. 7. f. 646 t. Naprawa.

[hasła: dobra dziedziczne, spław, czyszczenie rzek, skarb Obojga Narodów, skarb litewski]

[s. 108] nieyszym Kommissyi Skarbowych obowiązkiem iest, aby na ochędostwo spławów publicznych baczyły; nie chciały pewnie Stany Rzeczypospolitey aby za uchycieniem pewney intraty w Koronie, na tę wspólną i nieuchronną całego Kraiu potrzebę, część przypadkowych lub extraordinarynych dochodów, nie mogła być poświęcona. (i) 5. Względem połowu Ryb na Rzekach granicznych, obydwia Prawa Kraiowe zgadzaią się, że tylko do środka koryta Dziedzic brzegu połów ma wolny. (k) W Strawie zaś cudzym, Jeziorze, Sadržawce łowiący, lub iakimkolwiek sposobem groble, upusty,

spławy pokrzywdzający; iako gwałciciel prawa dziedzictwa, podług taxy karany być ma: a za sam gwałt dawniej 12. Rubli płacić był powinien. (l)... Należałoby tu nadmienić o odsepach, wyspach, oderwiskach, które Rzeki zwłaszcza większe, formują: Ale o tych Prawa nasze zamilczają. Podług Rzymskich, niżej o nich będzie mowa pod Tytułem szóstym. Tu tylko przypomnieć zostaje, iż z mocy Rezolucyi i Uniwersału Prześ: Rady

(i) Vide Inwent: Nowy t. Kommiss: Skar: (k) Stat: Lit: Roz: 9. Art: 20. (l) V. 1. A. 1347. f. 53. t. de Furto. I w Stat: Lit: Art: 20. Roz: 9.

[hasła: komisja skarbowa, Korona, intrata, dochody, rzeka graniczna, prawo krajowe taksa, rezolucja, uniwersał, Rada Nieustająca]

[s. 109] Nieustającecy, nikt z Obywatelów Pogranicznych, Mostów lub Przewozów Cudzoziemcom arendować nie ma, ku zapobieżeniu zakłóceniom spokojności sąsiedzkiej. (m) Taż Magistratura deklarowała: Iż każdy Dziedzic, na Rzekach spławnych obiema brzegami do gruntów swoich przypierających, wolen jest stanowić przewozy, bez osobnych Przywilejów i Konstytucyi. (n)

Względem Żeglugi Morskiej, nie czytamy nic w Prawach naszych, prócz, że rozbitych na Morzu miałki, Właścicielom wrócone być powinny, a ci koszt na ratunek łożony powrócić obligowani. (o) Ustawa ta, tym większy dla Narodu naszego czyni zaszczyt, że nie mając na morzu własnego handlu, temu łupiestwu zapobiegł, któremu dotąd Kraje handlowniejsze nadmorskie nie wszystkie zaradziły.

(m) Rez: R. A. 1777. N. 215. d. 17. Junii: A w Uniwersale N. 224. d. 20. Junii. (n) Rez: R. N. A. 1783. d. 3. Januar: N. 33. w Zb: f. 62. (o) V. 8. A. 1775. f. 185. t. Xięstwa. A Stat: Lit: Roz: 9. Art: 31.

[hasła: cudzoziemcy, dziedzic, przywileje, konstytucje, żegluga morska, handel, łupiestwo, kraje nadmorskie]

[s. 110]

T Y T U Ł IV.

O Woysku: Zołnierzu: i Nabytkach Woiennych.

Stan Woyska Naszego, Prawo Polityczne: Powinności Zołnierza, Artykuły Woyskowe opisują. Zatym w Prawie Cywilnym, tyle tylko w tey materyi mówić zostaje, ile osoba Zołnierza, czyto w służbie tylko uważonego, czy Obywatelstwa prerogatywami zaszczyconego, Współziomków tyścić się może. A w tym względzie, trzy Artykuły prawem objaśnić przychodzi. Pierwszy: Jak się Zołnierz na stanowiskach i w marszu z Obywatelami zachować powinien? Drugi: Jakie są Prawa o Werbunkach i Dezerterach? Trzeci: Gdzie, i jaką drogą na Zołnierzu wykracającym sprawiedliwości dochodzić należy?

Przechody i
Stanowiska
Zołnierskie.

I. Prawa dawniejsze liczne i dokładne, trzy gatunki dóbr od wszelkich Stacyi Żołnierskich wyłączają: Królewsko-Ekonomiczne, Szlacheckie i Duchowne: (a) A tych, którzyby w dobrach pomienionych stawać ważyli się,

(a) Inwent: Zeglick: t. Woysko i Żołnierz.

[hasła: wojsko, żołnierz, artykuły wojskowe, prawo cywilne, werbunek, dezterter, sprawiedliwość, stacja żołnierska, dobra]

- [s. 111] nawet karę śmierci i infamii przepisują. (b) Konst: Roku 1776. zamilczała, o tey Duchownych prerogatywie, same tylko Ziemskie i Stołowe dobra od tego excypując ciężaru. (c) Zatym tylko dziedziczne Duchownych dobra, pod tym Przywileiem umieszczają się. Wszakże i samey Szlachty Swieckiey dóbr pogranicznych, Prawo rzczone od lokacyi nie excypuje... Jak zaś Żołnierz na Kwaterach, czy to przechodząc, czy dłużej konstystując zachować się, i z czego utrzymywać powinien; przepisało nayprzód dokładnie Prawo Roku 1717. w te słowa: „Deklaruiemy i postanawiamy: Aby Woysko Koronne tak Polskiego, iak Cudzoziemskiego zaciągu, odtąd na wzór i przykład innych Państw porządnych i Rzeczypospolitych wolnych, z grosza żyło: Wszystkie *victualia* i *necessaria*, dla siebie, ludzi i koni swoich, lub na stanowiskach albo kwaterach i konsystencyach, lub na wytchnieniach, albo iakimkoliwek tytułem nazwanych subsystemach sobie przypadłych, za gotowe pieniądze kupując, i taką ceną, iaka będzie w targu, ka-

(b) A. 1653. V. 4. f. 403. t. Obostrzenia. (c) V. 8. F. 850. t. Powinności.

[hasła: kara śmierci, infamia, dobra, szlachta, dobra pograniczne, lokacja, kwatery, żołnierz, wojsko koronne, cudzoziemski zaciąg, konsystencja, subsystem]

- [s. 112] żdą rzecz płacąc, bez przymuszenia gwałtem Gospodarza do przedania, sustentować się *tenebitur*... *Insuper in posterum* wszelkiemu Żołnierzowi Polskiemu i Cudzoziemskiemu podwód, koni, wołów, zabierać: prowiantów, karmienia albo lenoguwania ludzi, i żadnych ustaw pod iakimkolwiek pretextem wymagać... i naymniejszey agrawacyi, na stanowiskach, w ciągnieniu i wytchnieniach, w dobrach Ziemskich, Duchownych i Królewskich naszych: Tudzież żadney żywności, oprócz tylko samey *trawy*, i za wydzieleniem Possessorów pod czas lata, *dachu* zaś pod czas zimy, uzurpować nie będzie się godziło” (d) Tegoż uczy i powyższe Roku owego Prawo pod tytułem: *Dyspozycya Hiberny i Konstystencyi zimowych*, fol: 283... Ale obaczmy, co w tey mierze późniejsze stwierdzają lub uchylają Ustawy: Roku 1775. pod tytułem: Karność Woyskowa (e) uchwalono: „Jż Żołnierz z Gospodarzem i wszystkiemi domowemi dyskretnie obchodzić się powinien, z domu własnego nikogo

(d) V. 6. f. 285. t. Disciplina Militaris. a R. 1710. V. eod: f. 208. t. Warunek. (e) V. 8. f. 154. N. 2. t. Karność

[hasła: gospodarz, żołnierz, agrawacja, hiberna, konstystencja]

- [s. 113] kogo nie, rugując, nie wyciągając więcej nad Prawo: A oprócz *dachu, ognia i wody* nic nie pretendując. Gdziekolwiek zaś Wojsko lokowane będzie, podług wyznaczonej lokacji stancye, (excypując Pałace, Dwory, Folwarki, tudzież budowle Ekonomiczne, Karczmy i Młyny zdatne i przyzwoite,) zacząwszy od Kapitana *ex officio* wszędzie od Juryzdykcyi miejscowej naznaczone, i dla Unter Officerow i Gemeynów odmienione bydź powinny. *Opał* Unter-Officyerowie i Geymeni, u Gospodarza mieć będą: Officyerowie zaś, drzewo na targach kupią. Na Lazaret i Warty, opał będzie obmyślony i dany przez sprawiedliwą umowę między Kommendą Wojskową i Juryzdykcyą miejsca.” Niżey nieco tamże, ostrzega się: Iż gwałtem cożkolwiek biorący Żołnierz, karze biegania przez różgi, taczek, lub życia, podług okoliczności podpada. Zatym co Prawo Roku 1717. w szczególności opisało, to późniejsze w generalności zabezpiecza, a Regulamen służby Obozowej w Czę: 3. R. 1. §. 25. i 26. na fundamencie tegoż Prawa surowo przykazuje.

Werbunki i
Dezerterowie

II. Co do Werbunków: Nikt ich czynić nie może, tylko wyraźny na to ma-
Tom I. H

[hasła: wojsko, lokacja, stancja, podoficer, gemejn, lazaret, warta, komenda wojskowa, żołnierz, Regulamin Służby Obozowej, werbunek]

- [s. 114] iący Ordynas, lub Listy Królewskie, z wiedzą Rzeczypospolitey, czy to w intencji kompletowania, czyli nowych zaciągania Regimentów lub Chorągwi. (f) Gdzieby zaś wolne były Werbunki, i ktoby zawerbowanym bydź nie mógł; przepisuie dokładnie wspomniane Prawo Roku 1775 (g) w słowach: „Dla zaciągania Rekrutów... wolny bęben pozwalamy w Miastach Królewskich, Duchownych i Dziedzicznych, za *opowiedzeniem się* Juryzdykcyi miejscowej, która bronić tego nie może: Excypując Wsie dziedziczne, w których ani bęben, ani żaden werbunek nie pozwala się. Co zaś do rodzaju ludzi, iakich nie będzie wolno werbować, niniejsze czyniemy rozrządzenie. 1. Ludzi służących, bez abszeytów od Panów uciekających i Roku swego nie dosługujących. 2. Mieszczan Possessyonatów. 3. Chłopów Gospodarzów. 4. Ludzi w usługach Dworu i Folwarcznych zostających. 5. Rzemieślników kontraktami obowiązanych. 6. Synów iedynaków u Gospodarzów... Z gatunku tych ludzi wyrażonych, gdyby się znajdowali i w

(f) 1. 1690. V. 5. f. 783. t. Rekruty. Jtem Pac: Con: Stan: Aug: A. 1764. § Woysk:V. 7. f. 204. (g) V. 8. f. 154. t. Karność

[hasła: ordynans, list królewski, regiment, zaciąg, chorągiew, rekrut, wieś]

- [s. 115] Miastach tych, w których na ten czas Werbunek czyniony będzie, przecięż ich za Rekrutów werbować nie będzie się godziło. Werbunek zaś, *bez żadnego gwałtu i podeyscia*, czyniony być powinien.”

Względem Dezerterów, każdy Obywatel wiedzieć ma: Jż żaden Unter-Officyer i Żołnierz o ćwierć mile od Garnizonu bez paszportu wysłany bydź nie może: I że każdemu pytającemu się o niego, pokazać powinien. Zatym, nie mającego paszportu

lub iawnie uciekającego, chwycić, a nawet w pogoń ludzi dodać, obligowany. Przystawca Dezertora, prócz expensy, czerw. zł 2. zyskuje: Przechowujący zaś tegoż; 200 grzywien karze podpada. Przychyla się do tegoż o Dezerterach Prawa, i Uniwersał Rady Nieustającej Roku 1777. dnia 14. 9bris datowany, gdzie i to w szczególności ostrzega się: Aby pod pretextem chwytania Dezerterów, Rzemieślnicy wędrujący nagabaniom nie podpadali, gdyswe Cechowe okażą paszporta.

Forum (? –
nieczy-
telne) z
Żołnierzem

III. Sprawy *Cywilne* między Obywatelom i Żołnierzem, czy Ziemskie, czy uczynkowe, szczególnie do Sądów Szlacheckich lub Miejskich podług gatun-

H2

[hasła: werbunek, unter oficer, żołnierz, garnizon, paszport, dezterter, grzywna, uniwersał, Rada Nieustająca, sprawa cywilna, sprawa uczynkowa, sąd szlachecki, sąd miejski]

[s. 116] ku Osób należą, z wolną apellacją do Sądów *Ultimarum Instantiarum*. (h)... Pozew, nie mającemu posesyi Żołnierzowi, do rąk, albo na drzwiach Kancelaryi, lub w Parafii gdzie się rodził, podług Rezolucyi Rady Nieustającej kłaść należy. (i) Te zaś sprawy, które z służby Woyskowej płyną, chociażby nie były Kryminalne, ale proste uczynkowe, *np.* o nieprawne zawierbowanie Rekruta, o wymus podwod, o krzywdy na kwaterach i t. d. nayprzód, w Sądach Regimentowych i Partyi Woyskowych *Krigrs-Rechtami* zwanych, rozsądzić się powinny: A potem, gdy Strony zechcą, do Sądu Departamentu Woyskowego wytoczyć się mogą. (k)... Aby zaś Obywatelom od Żołnierza uciśnionym predka i odwołczna czyniona była sprawiedliwość; obowiazują dawniejsze Prawa JJ. WW. Hetmanów *fidem, honorem conscientiam* Iktórym takowe Sądy szczególnie z urzędu ich należały, a dziś ie z Departamentem Woyskowym sprawują) aby ie iak naypilniey sprawowa-

(h) V. 8. f. 850. t. Powinności P. 3. N. 3. Konst: A. 1786. f. 17. t. Kwit P. Kawaleryą. (i) Rez: R. N. A. 1777. N. 335. d. 19. 7bris. Item A. 1781. N. 142. d. 1. Czerwca. (k) V. 8. f. 852. N. 3. t. Powinności.

[hasła: pozew, żołnierz, kancelaria, parafia, rezolucja, Rada Nieustająca, sprawa kryminalna, sąd regimentowy, rekrut, sąd, Departament Wojskowy, hetman]

[s. 117] li, a przez opieszałość *gemitum Pauperum* na Państwo nasze nie ściągali. (l).

Szczególne
o Woysku i
Żołnierzu
przepisy.

Prócz tych o Konsystencyach, Przechodach, Werbunkach i sprawiedliwości dochodzeniu ustaw, wiedzieć nadto należy. 1. Jż nikt począwszy od JJ. WW. Hetmanów, bez Ordynansu Departamentu Woyskowego, na żadne zaiazy, pomoc, lub obronę czyią, ani na exakcyce Podatków, tym bardziey ku exekucyi Dekretow, Woyska ruszać nie może. (m) 2. Targaiący się na pomoc Woyskową, za Ordynansem Departamentu Dekreta exekwującą, prócz kar za uczynek gwałtowny, 12. Niedziel Wieży *in fundo*, i 2000. grzywien dawniey zasługiwał. (n). Zas podług prawa późniejszego, gdy ią bez pobicia i ranienia z dóbr ruguie, za poprzedzającym dowiedzeniem, Wieży górney 4. tygodnie siedzieć, i stronie 500 grz: zapłacić powinien. W przypadku zranienia Żołnierza przy rugowaniu; kara powyższa do 6. tyg: i tysiąca grz: podwyższona. Jeźliby zaś zabóy Żołnierza na exekucyi nastąpił: Zabóyca dwuna-

(l) V. 5. A. 1676. f. 349. t. Disciplina. Item A. 1683. f. 657. t. Eodem. (m) A. 1775. V. 8. f. 156. N. 5. t. Karność. (n) V. 7. A. 1768. f. 687. P.= Przypozwy =

[hasła: konsystencja, przechód, werbunek, Departament Wojskowy, ordynans, wojsko, zajazd, podatek, kara wieży górnej, grzywna, zabójstwo]

- [s. 118] stu tyg. Wieży *in fundo* , idwoma tys. grz: ukarany zostanie... O zabóy takowy, Instygator Wojskowy w Grodzie, gdzie pomoc Wojskowa ruszona była, *etiam extra Cadentiam* czynić ma: A kar nadmienionych, nawet Departament podarować nie może: Grzywny zaś, w połowie zranionemu, lub zabitego Sukcessorom, w połowie Skarbowi należą. (o) 3. Zołnierz na exekucją podatku wysłany, póki należytości nie odbierze, nie ma sobie pozwalać więcey nad proporcjonalną żywność dla siebie i koni. (p) Aby zaś Wojsko częstemi exekucjami zbyt trudzone nie było. Rada Nieustająca deklarowała: Iż Departament Wojskowy iednego tylko odtąd Zołnierza na exekucją Podatków lub Dekretów kommanderować ma, Ordynansem na piśmie z pieczęcią umocowanego. Zołnierz ten exekwuiąc Podatki, ma moc Retentach podanego w pierwszych dwóch tygodniach, żołd, na 1 Unter Officyera i 6. Gemeynów. A ieżli Konny, wraz i furaż na tyleż koni. W drugich dwóch tygodniach, tenże lenug i furaż w dwoynasób Zołnierzowi należy się. Po wy-

(o) Konst: A. 1784. f. 19. Decreta. P. = a że = (p) A. 1717. V. 6. f. 285. t. Disciplina Milit:

[hasła: kara wieży górnej, grzywna, Rada Nieustająca, Departament Wojskowy, ordynans, zołnierz, podoficer, gemejn, furaż, retenta, zabójstwo]

- [s. 119] szłym zaś exekucyi Miesiącu, ieżliby Obywatel Skarbowi nie uiścił się; lenug i furaż na 2. Unter Officyerów i 24. Gemeynów, szafować powinien. (q) 6. Nikt bez wiedzy Kommendy, Zołnierzowi, począwszy od Kapitana, pieniędzy pożyczać, towarów kredytować, pod karą straty, nie powinien: Ani niewiadomością składać się w tey mierze nie można, bo rozrządzenie to, co pułroku po Garnizonach przy bębnie obwieszczone bydź powinno. (r) 5. Urzędy Mieyskie umówić się powinny z Kommendą o środkach i sposobach naylepszych obrony Miasta w przypadku ognia: Dla tego w narzędzia potrzebne wcześniej przysposobić się maią. (s) 6. Nikt z Wojskowych na Ziazdach publicznych obrad znaydować się nie ma, prócz aktualnych owego Woiewodztwa Possessyonatów. Z mieysc nawet Seymików, na czas obrad publicznych Wojsko konsyscuiące wyciągać powinno: prócz gdzie Garnizony lub Prezydya, iak w Warszawie, Kamieńcu i przy Trybunałach, ciągłą maią konsystencją. (t). Nakoniec zaleca prawo naysolenniey całemu Woy-

(q) Uniwer: R. N. A. 1778. d. 7. Apr: N. 96. w Zoi: fol. 103. (r) V. 8. f. 156. N. 7. (s) N. 9. Jbidem. (t) Jbidem f. 158. N. 4. A. 1776. Jtem V. 8. f. 916. t. Ubeśpieczenie.

[hasła: lenug, furaż, podoficer, gemejn, kapitan, zjazd publiczny, sejmik, garnizon, prezydium, Warszawa, Kamieniec, trybunał, konstystencja]

[s. 120] sku, aby tak dla Duchownego iako i Szlacheckiego Stanu, z osobliwszym na każdym miejscu uszanowaniem zachowało się. (u)

Prawa Rz: o
zdobyczy
woienney

IV. „Nabytki wojenne czyli publiczne, czy prywatne, te tylko prawne i sprawiedliwe nazwać się mogą, które na wojnie sprawiedliwej zdobyte są. Zatym i naysolenniejsze Traktaty, gdy między słabym i mocnym bez pośrednictwa nieinteressowanego zawierają się, prawa własności nie nadają. Ale o tym obszerniej Prawo Polityczne Narodów uczy... Nabytki Prawne Woienne dwoiakie są: Ruchome i Nieruchome. Pierwsze należą w podział żołnierzowi, drugie, Kraiowi. Nadto, z pierwszych excypią się amunicyje Woyskowe, Kassa, Magazyny żywności: zwłaszcza że dziś powszechnie Woyska płatne, nie za zdobycz, ale za honor i lafę służą. Nakoniec nabyte wojną rzeczy, potąd się nasze bydź rozumieją, pokąd w naszey są mocy. Przeto albo odzyskane, albo zbiegłe, do pierwszej powracają władzy. *Iure post liminii*. Zupełne zaś Prawo nad rzeczami zawoiowanemi albo zdobytymi, przyznają Traktaty.”

(u) Ibidem f. 155. N. 3.

[hasła: nabytki wojenne, wojna sprawiedliwa, prawo własności, prawo polityczne, traktat]

[s. 121] Prawa Kra-
iowe o zdo-
byczy
woienney.

Prawa Narodowe pisząc o Wojnie, zamilczały zupełnie o nabytkach albo zdobyczach wojennych: Obszerne tylko znajdujemy przepisy, kto ma Wojnę służyć: iak w ciągnieniu na nią, sprawować się: kto od niej excypowany: komu należy prawo wypowiedzenia Wojny i zawarcia Pokoju: i t. d. A gdy niektóre z tych Artykułów *Prawa Polityczne* wyszczególnia, drugie w niniejszym powyżey Tytule już oiaśnione; przeto co do zdobyczy wojenney, przestaiemy na świadectwie Starowolskiego, który pisząc o niej, tak rzecz swą kończy. „Polacy w Woysku swym wielu mają luźnych ludzi, którzy w czasie potyczki, wdzierają się w szród szyków dla zdobyczy: A tak częścią od własney, częścią od nieprzyjacielskiej Kawaleryi stratowani lub posieczeni bywają, albo też od Piechoty śmierć odnoszą. Bo dla Kawaleryi ciężkiej, nie tylko ostatniby był wstyd rzucić się na łupy, ale i kara pewna śmierci, gdyby kto z konia zsiadł obdzierać trupa.” (w) Ztąd pokazuje się, że u nas albo luźni, albo Piechota naywięcey z łupów zyskiwała... Zamilczec tu ieszcze nie można Ustawy Hetmańskiej w Art: 34. w te słowa: „Gdy

(w) Lib: 4. cap: 19. de Praed.

[hasła: prawo narodowe, Szymon Starowolski, wojsko, ludzie luźni, łup, kara śmierci, ustawa hetmańska]

[s. 122] bitwa iest, ktoby się na łupiech bawił, ma bydź karan na poczciwości i na gardle. (x)” Prawo zaś Litewskie takiego tylko na czci i dobrach ścigać każe. (y) A ztąd znowu wynika, że zdobycz wojenna, w czasie batalii samey poszukiwana, śmiercią karana bywała... Wiedzieć i to należy, że dawniej wszelką zdobycz ruchomą wojenną, Hetmani sobie przywłaszczali: Dopiero Roku 1662. Amunicyje, Magazyny, Więźnie, Rzeczypospolitey przyznane. (z)

T Y T U Ł V.

O Rzeczach znalezionych.

„W Liczbie rzeczy znaleźć się mogących, iedne są, które dotąd od nikogo nie były dzierzonym iako *np.* kamienie drogic w gorach, perły na brzegach morskich, i kruszce w wnętrzościach ziemi: Ext: Drugie, będąc w pewnych ręku, z umysłu lub przypadkiem bywaią opuszczone: ta-

(x) R. 1609. V. 2. f. 1695. Jtem Corpus Juris Milit: Pok przez Brodowskiego f. 420. (y) Stat: Lit: Roz: 2. Art: 14. (z) A. 1662. V. 4. f. 841. t. O Więźniach

[hasła: bitwa, kara śmierci, prawo litewskie, zdobycz wojenna, hetman, Rzeczpospolita, rzecz znaleziona]

- [s. 123] kie są, Skarby zakopane, bydło obłąkane, ruchomości z okrętu w czasie burzy wyrzucone, rzeczy w drodze zgubione *i. t. d.* Rzeczy z natury swojej niczyie, byłyby zawsze Znalezcy, gdyby Prawa Królewskie lub Dziedziczne niebyły na przeszkodzie: I tak: Wyrzucone na brzeg morski kamienie drogic, należałyby do Znalezcy, ale Monarchowie czyniąc się Panami brzegów tych, przywłaszczyli sobie i produkta onego: A gdzie Dziedziców prawa Królewskim równaią się, tam ta zdobycze, należy się Dziedzicowi... Rzeczy opuszczone te właściwie są, których Właściciel w liczbie maiątków swych mieć nie chce. Zatym ani rzeczy z powozu wypadłych lub innym przypkiem utraconych, ani podczas powodzi, ognia, zawieruszonych; Podobnie bydła obłąkanego, albo od zwierza przeiętego, w liczbie opuszczonych liczyć nie można. Do nagrody tylko Znalezca, i do powrotu kosztu w zachowaniu lub uięciu rzeczy takowey, zawsze ma prawo. Towary nawet i ruchomości w czasie burzy morskiej wyrzucone, Właścicielowi należą, za oddaniem przyzwoitey za ratunek nagrody... Podług tychże Prawa Rzymskiego ustaw, Skarb na cudzym gruncie przypadkiem zna-

[hasła: skarb, znalazca, prawo królewskie, prawo dziedziczne, rzecz opuszczona, nagroda, ruchomość, prawo rzymskie, grunt cudzy]

- [s. 124] leziony w połowie Dziedzica, w połowie Znalezcy iest: Na gruncie publicznym wykopany, przez połowę między Zgromadzenie i Znalezcę podzielony być ma: Odkryty zaś na gruncie Duchownym, w części Znalezcy, w części Skarbowi publicznemu dostawał się: dziś iednak Kraie, prawem wspomnionym, w wielu artykułach rządzące się, przyznaią onego część gruntowi, część Znalezcy. Gdziekolwiekby zaś Skarb iakowy domysłem czyim był odkryty; zawsze go Właścicielowi gruntu całkiem przwo Rzymskie przyznaię. Ani się to rozumieć ma o kruszczach przypadkowo dobytych: gdyż te dopiero po wyrobieniu, Skarbem właściwie nazwać się mogą. Do tego, tam tylko do Dziedziców należą, gdzie Prawa Królewskie, nie zaymują Dziedzicom, tey, użytków wewnętrznych ziemnych, własności”

Prawa Kra-
iove o
tymże.

Mało bardzo Prawa nasze o rzeczach *Znalezieniem* nabyć się mogących, uczą: W generalności tylko nakazują: Jż gdyby kto pomowiony był o rzecz znalezioną, a parł się tego, pierwszy ma prawo odprzysiądz się. (a) Potrzebna nad-

(a) Herb: t. R. s. Inventae. A. Stat: Lit: Art: 30. w Roz: 9. Item V. 1. f. 39. t. De Invent.

[hasła: znalazca, skarb publiczny, właściciel gruntu, kruszec, skarb, znalezienie, rzecz znaleziona]

[s. 125] to ustawa bydź zdaie się, któraby wyraźniej przepisywała, iaką nadgodę lub część rzeczy znalezioney mieć powinien Znaleźca, iuż to gdy przypadkowo rzecz nadybie, iuż gdy w uięciu ratunku, przechowaniu iey, większy hazard lub koszta podeymuie... Co się tycze Skarbów iakichkolwiek w ziemi ukrytych i przypadkiem przez Właściciela gruntu znalezionych, obydwu Prowincyi naszych Prawa przyznaią one Dziezicom. (b) Jeśliby zaś przez kogo obcego Skarb iakowy na cudzym gruncie był odkryty, przez połowę Dziedzicowi z Znalazcą należy. Zachodzi tu wątpliwość, czyli Pan z swym Poddanym, Skarbem znalezionym dzielić się powinien, zwłaszcza gdy nie wczasie robocizny tygodniowey, ale przypadkiem go odkrywa na Pańskim lub sobie wydzielonym gruncie? Zdaie się wprawdzie: Ze gdy Prawa nasze nie nadaią Chłopsztwu własności produktow wewnętrznych ziemnych, tylko powierzchownych użytek; Zatem Skarb odkryty przez Poddanego, czyli w czasie pańszczyzny na dworskim gruncie, czyli na chłopskim przy własney robocie,

(b) Statut Lit: R. 9. Art: 30. Item R. 3. Art: 2. Jtem V. 2. A. 1576. f. 900. N. 10. & f. 920. N. 11.

[hasła: nagroda, rzecz znaleziona, skarb, cudzy grunt, pan, poddany, robocizna, chłopstwo, pańszczyzna, grunt dworski, grunt pański]

[s. 126] Dworowi zawsze należy się. Słusznie atoli i przykładnie czynią ci, co się w części, nawet z Poddanym Skarbu Znaleźcą dzielić zwykli.

Rzeczy Ko-
palne

W tym miejscu namienić przychodzi o kruszczach i wszelkich rzeczach Kopalnych, które dotąd ziemia w Kraiu naszym ukrywa. Dobyte one lub odkryte, czy przypadkiem, czy domysłem, że są własnością niewątpliwą Dziedziców, zabezpiecza ten szczególniejszy Szlachty naszej Przywilej, Prawo Stefana Króla, (c) wszelkie generalnie produkta ziemne wewnętrzne, Właścicielom gruntu warując: Co równie solennie i Stat: Lit: potwierdza. (d) Umocniły go także kilka Konstytucyi o szybie Solney we Wsi Swierczny dziedziczney Xiążąt Lubomirskich odkrytey: Obiecuiać Domowi temu nadgodę, ieśli z niey korzystać nie zechcą, dla odbytu Szyb Bocheńskich i Wielickich. (e) Prawa późniejszy, (f) wyraźniej ieszcze tę własność Szlachcką ostrzegły, zalecaiać Departamentowi Skarbowemu, aby

(c) A. 1576. V. 2. fol: 900. & 920. N. 10. (d) Roz: 3. Art: 2. (e) Jnwent: Zeglick: t. Kommissye: A Jnwentarz pozniejszy t. Sól. (f) R. 1776. V. 8. fol: 850. t. Powinności N. 5.

[hasła: znalazca, kruszec, rzeczy kopalne, Stefan Batory, Statut Litewski, konstytucja, szyb solny, Lubomirscy, nagroda, szyby bocheńskie, szyby wielickie, Departament Skarbu]

- [s. 127] czyniąc z Kompaniami o rzeczy kopalne kontrakty, nie nadweręzał w niczym praw Dziedziców i Dóbr Królewskich Possessorow... W generalności, tak o tych, produktach rozumieć należy: Jż znalezione czy od Dziedzica, czy od Zastawnika lub Arendarza w dobrach Ziemskich, Dziedzica są własnością: Odkryte zaś w dobrach Królewskiego należą: Tak atoli, że J. K. Mość nadać nadać ie Przywileiem może, użytek zaś ostonny Rzeczypospolitey służy, z racyi: Ze dziś i powierzchowne ziemne z Królewszczyzn dochody, całkowitą są prawie Skarbu publicznego intratą, przez puszczenie Starostw *in Emphiteusim*, czyli pięćdziesiątletnią arędę.

T Y T U Ł VI.

O Nabyciu Rzeczy przez Przybycie.

Nabytek
rzeczy
przez Przy-
bycie natu-
ralne.

„Pomnożenie rzeczy i maiątek naszych, iakimkolwiek godziwym sposobem, nazywa się: *Przybycie*, albo *Przybycie*, *Accessio*. Przybycie to, albo będzie *Naturalne*, albo *Przemysłowe*, albo *Wspólne* czyli *Mieszane*. *Naturalne Przybycie* dzieie się 1. Przez

[hasła: kompania, kontrakt, zastawnik, arendarz, dobra ziemskie, dobra królewskie, prawo królewskie, przywilej, Rzeczpospolita, królewszczyzna, intrata, starostwo, arenda, nabycie]

- [s. 128] Przypłodek rzeczy nam własnych. 2. Przez Wyspę, Odsep, i Oderwisko. 3. Przez Rzekę koryto opuszczające... *Przybycie przez przypłodek*, nie tylko nadaie prawo do rodzącego się bydła, zboża i owoców odradzających się, ale i do samych Ludzi, gdzie ci własnością albo *Rzeczą* nazwać się mogą. *Wyspa* na Rzece lub Jeziorze odkryta, temuż czyia i Rzeką, należy: A zatym gdy na Rzekach wspólnych czyli granicznych okaże się, w połowie użytkowi Sąsiadów służy. Ze iednak śródek Rzeki za granicę bierze się: więc za korytem Wyspa odkryta, do bliższego brzegu należeć będzie. Nie ściąga się atoli ta reguła do Wsyp na morzu nowo okazujących się: Bo te, ile w pobliżności ladu odkryte, przez tenże kray, z którego Znalezca iest, bywaią przywłaszczone. *Przysep* albo *odsep* inaczey *odsepisko*, *Alluvio*: iest przymulenie gruntu do brzegu niegdyś wodą okrytego. *Odsep* takowy zawsze należy do Właściciela gruntu: Gdyby zaś gwałtowne iakie przyrzucenie gruntu nastąpiło, co się nazywa *Oderwisko*, *Vis fuminis*: Tedy Pan gruntu zepsutego ma do niego prawo, pokąd na gruncie przyrzuconym korzenie nie puszczą się. Ztąd wnieść można, iż powodź żadna

[hasła: przypłodek, przybycie, wyspa, przysęp, odsep, oderwisko]

- [s. 129] żadna nie odmienna granicy wspólney: a nawet iako się wyżey powiedziało, koryto przez Rzekę opuszczone, nie znosi pierwiastkowych między Sąsiadami granic. (a)

Przybycie Przemysłowe iest: Przyczynek, czyli pomnożenie pracą i staraniem naszym Rzeczy własney. Tego trzy gatunki liczą się: Przyłączenie, *Adjunctio*: Przeistoczenie, *Specificatio*: Połączenie, *Commixtio*. *Przyłączenie*, dzieie się albo przez osadę, albo

przez przyłutowanie, budowę, malowanie *i. t. d.* W tym razie Prawo Rzymskie nakazuje, aby rzecz przyłączona, należała do istotnej. Płynęłoby stąd, że kamień drogi w złoto oprawny, Złotnikowi należy: Obraz, płótna: dom, gruntu: pismo, paragaminu Właścicielowi. Atoli w takowym razie prawo, albo czynić sądownie, o kradzież kamienia lub płótna; albolu też moc skupienia części do naszej rzeczy przybyłej, nadać. Podobno to prawo zasada się na owym wyroku:= *Qui in alieno fundo adificat, non sibi, sed Domino fundi adificat*: = Kto na cudzym gruncie buduje, nie sobie, ale Dzie-

(a) Hein: §. 354. & sequent.

I

[hasła: przybycie przemysłowe, przyłączenie, przeistoczenie, połączenie, prawo rzymskie, kradzież, grunt]

[s. 130] dzicowi gruntu buduje: = Wszakże późniejszych czasów Rzeczypospolitey Rzymskiej, Justynian Cesarz, materyały, *np.* w marskiej sztuce płótno farby, (lubo cudze, ale *dobrą wiarą* posiadane) Malarzowi; dla szacunku sztuki, przyznawać nakazał, z obowiązkiem przyzwoitey dla Właściciela nadgrody.

Przeistoczenie, *Specificatio*: dać podług Justyniana, przeistaczającemu prawo do rzeczy, jeżeli do pierwszej formy rzecz takowa przywrócona być nie może: Toż się ma rozumieć i o pomieszaniu tak suchych iako i ciekłych rzeczy. Zawsze atoli, albo Rzemieślnik część lub cały materyał cudzy *dobrą wiarą* przeistoczony, opłacić: albo Właściciel materyału, robotę Rzemieślnika ugodzić obowiązany. W pomieszaniu rzeczy oddzielić się mogących, Właściciele materyałów Panami są onychże: w rzeczach zaś ciekłych pomieszanych, mieszający je z swey woli, obligowany drugiemu wartość likworu cudzego powrócić.

Pomnożenie rzeczy przez *Przybycie wspólne, per Accessionem mixtam*: dzieie się w ten czas, gdy i przemysł i natura do niego przykłada się, kto-

[hasła: Rzeczpospolita Rzymska, Justynian, nagroda, przeistoczenie, pomieszanie, likwor, przybycie wspólne]

[s. 131] rego trzy także liczą się gatunki: Szczepienie, *Plantatio*: Zasiw, *Satio*: Zbiór pożytków, *Fructuum Perceptio*.

Co do Szczepienia i Zasiwów, ta iest generalna Prawa Rzymskiego reguła: Jż cokolwiek w ziemię wysiewa się lub szczepi, do ziemi należy. A zatym czy cudze ziarno na gruncie moim, czy moje na cudzym zasiane będzie; odciągnąwszy koszt na wysiew, Dziedzicowi należy... Szczep podobnie na cudzym gruncie zasadzony, gdy się tam rozkrzewi, Dziedzica własnością iest. Własność zaś drzew na granicach i międzykach, ma się uważać z gałęzi pochyłości, nie z pnia i korzeni położenia.

Do zbioru pożytków z rzeczy cudzey, na ów czas nabiera człowiek prawa, gdy te dobrą wiarą i prawem, *bona fide & justo titulo*, posiada... *Possesor dobrey wiary* ten się rozumi, który nie wie i wiedzieć nie może, że Rzecz przez niego dzierzona, cudza iest: *Np.* gdy będzie nabyta przez kupno, albo darowana od tego, który iey prawym nie był Właścicielem: albo że ten przez pewny czasu przeciąg, czyli dawność, *Præscriptione*: upadał w prawie do odzyskania swey własności.

[hasła: zasiew, zbiór pożytków, własność, dawność]

[s. 132]

Dobrey wiary Possesor iak tylko zapozwany będzie o rzecz cudzą posiadaną, zaczyna byđz *zley wiary Dziedzicem, Possesor male fidei*: I dopiero od tego czasu wrócić obligowany użytki z rzeczy przez się dzierzoney. Właściwie zaś *zła wiara Possesora* będzie na ów czas, gdy albo nie prawey czyli zakzanay rzeczy nabywa, iakie są rzeczy publiczne, święte *i t. d.* albo te od człowieka podeyżranego. Złodzieia *np.* lub Małoletniego, Opiekuna, Sługi, kupuie, lub iakimkoliwek osiąga sposobem.

Ostatni sposób nabycia własności rzeczy z Prawa Natury, naznacza Prawo Rzymskie *Tradycyą*, albo zlewek prawa moiego na drugiego, bez wszelkicy kondycyi. A że *Tradycyą* rzeczy tak ruchomych iako i stojących, *Donacya* poprzedzić musi; więc obszerniey o niey pod tytułem o *Donacyi* powie się, tak co się tycze przepisów Praw Rzymskich, iako i *Kraiowych*.”

Kraiowe Oboygá Narodów Prawa zamilkły ledwie nie zupełnie, o gatunkach pomnożenia mairtków naszych przez *Przybycie*, o których dotąd z Prawa Rzym-

Prawa Narodowe o Przybyciu.

[hasła: dobra wiara, pozwanie, zła wiara, rzecz publiczna, rzecz święta, człowiek podeyżrany, tradycja, ruchomość, nieruchomość, donacja, prawo rzymskie, prawo krajowe, przybycie]

[s. 133]

skiego mowiło się. A iezli co czytamy w Prawie naszym, o Rzekach koryto odmieniających, i z ztąd zachodzącey w mairtkach ludzkich odmianie; to się iuz o tym wyżey namieniło. Rządzi się tedy *Kray* nasz w zachodzących sporach prawnych z *Przybycia naturalnego, Przemysłowego i Wspólnego* płynących, *Prawem* pospolitym Rzymskim: A tu znowu iasno pokazuie się, iak nam potrzebna *Prawa* tego wiadomość.

O szczepieniu i zasiewach w *Konstytucyach Koronnych* następujące czytamy ustawy. 1. *Latorośle*, by też i własne, na cudzym gruncie zaszczeplone, gdyby się kto wykopywać ważył 6. grzywien za gwałt płaci *Dziedzicowi* gruntu: *Arendarz* zaś lub *Zastawnik* połowę ich przy *expiracyi* kontraktu wziąć z sobą może. (b) 2. *Drzewo* owoceowe cudze podcinający lub wykpujący, 3 grzywny albo karę *Pietnadiestą* płaci, a za każde drzewo 12. groszy srebr *Kazimierzowskich*. (c) 3. *Sieiący* na cudzym gruncie, traci wysiew: A za gwałt 3. grzywny dać ma,

(b) A. 1347. V. 1. f. 35. t. *Plantationes*. (c) *Ibidem* Groszy *Kazimierzowskich* wartości w Tytule ostatnim Części ostatniey opisanej.

[hasła: przybycie, prawo pospolite rzymskie, konstytucje koronne, arendarz, zastawnik, grzywna]

[s. 134] chyba żeby *dobrą wiarą* grunt obcy za własny obsiewał. (d) 4. Zboże kradziecko z pola uwożący, 3. grzywien Stronie ukrzywdzoney, a Sądowi 6. groszy srebrnych dawnych za każdą kopę wyliczy. W nocy zaś to czyniący, iako Złodziey karany bydź ma. (e)

Statu Litewski w tey mierze nic szczególniejszego nie uczy, prócz kar różnicy: Tak: 1. Sad albo ogród cudzy pokrzywdzający, gałęzie łamiący, 12 Rubli groszy skrzywdzonemu płacić obligowany: A gdy tego kradziecko dopuści się, ieszcze sześć kop groszy przepada: Nadto, za każdy szczep zepsuty trzy Ruble groszy (f) 2. Uprawiony i zasiany grunt *dobrą wiarą* posiadany, gdyby kto nadszedł, zboże zabrał, i ludzi poranił; takowy za sam gwałt 12. Rubli płacić ma, a szkody podług taxy (g) 3. Gdy zaś kto grunta zasiane prawnie drugiemu dysputyuje, zboże do decyzji Sądu ma na miejscu zostać. Aże spoźnienie Sądów, mogłoby zagrozić pewną zboża stratą; taxa tegoż czynić się zwykła, a zebranie iedney z Stron wolne zostawuie się. Przyśądzone takowe zbo-

(d) Ibidem (e) Ibidem f. 36. t. de poena. (f) Roz: 10. Art. 16. (g) Stat: Lit: Roz: 9: Art: 23.

[hasła: dobra wiara, grzywna, złodziej, Statut Litewski, taksa, sądy]

[s. 135] że Powodowi z winą 12. Rubli do niego należy: Odsądzony zaś tenże od gruntu, zakład Possessorowi dobrej wiary zapłacić powinien. (h)

Ostrzedz tu, a raczey przypomnieć należy, co się wyżej namieniło, iż Juryzdykcyę nasze odstępuią dziś od przepisu kar pieniężnych, tak tu, iako i w innych przepisanych przypadkach: Już to z przyczyny powiększoney pieniędzy massy, iuż to dla ceny rzeczy podniesionej. Zadnego atoli na to prawidła pewnego nie mamy, i winy takie rozstroponosci Sędziów zostawuują się, którzy pewniejszego w tey mierze nad *Prejudicata* nie mają wzoru.

T Y T U Ł VII.

O Nabyciu rzeczy przez Dawność używania albo Preskrypcyą.

Prawa
Rzymsk: o
Preskrypcji.

„Wyliczone powyżey nabycia własności Rzeczy sposoby, pochodzą z Prawa Natury. Należy teraz namienić o tych, które Prawa Cywilne upoważniły, a te dwoiaki są: Jedne

(h) Stat: Lit: Roz: 9. Art: 22.

[hasła: dobra wiara, kara pieniężna, sędzia, dawność, preskrypcja, prawo natury, prawo cywilne]

[s. 136] *Ogólne*, zlewaiące na nas całe dziedzictwo i possessyą rzeczy iakimkolwiek tytułem: I tych Prawo powszechne 5. liczy gatunków. 1. Nabycie Dziedzictwa, *Haereditas*. 2. Obięcie dóbr, *Bonorum Possessio*. 3. Nabytek przez przysposobienie, *per Arrogationem*. 4. Nadanie wolności. 5. Przedaż... Drugie *Szczególne* albo *cząstkowe*: czyli część własności cudzey nam przynoszące, iaki są. Dawność czasu, *Praescriptio vel*

Usucapio: Donacja albo darowanie, *Donatio*: Zapis testamentowy, *Legatum*... O pierwszych poniżej, a o tych poślednich, na samprzód mowa będzie.

Prawo Rzymskie, między *Dawnością* a *Dawnością*, nadaiacą prawo do Rzeczy, taką czyni różnicę: Posiadanie rzeczy cudzej przez czas prawem opisany, nazywa *Usucapionem vel Usurpationem*: Uchylenie się zaś od odpowiedzi sądowej dla niedbalstwa Powoda, w przeciągu pewnego czasu nie czyniącego, zowie *Praescriptionem*. U nas dziś, obydwie te prawa Rzymskiego wyrazy, przez *Dawność* albo *Preskrypcją* wyrażają się... Aby zaś przez *Dawność* można nabyć prawa do rzeczy, lub o nią od sądowej odpowiedzi być wolnym; następujące po-

[hasła: prawo powszechnie, nabycie, dziedzictwo, dawność, darowanie, zapis testamentowy, prawo rzymskie, posiadanie]

[s. 137]

trzebne są kondycje. 1. *Dobra wiara*, czyli mniemanie, i przeświadczenie, że rzecz posiadana przez nas, naszą właściwie iest. 2. Tytuł sprawiedliwy, iako *np.* donacja, kupno, darowizna. 3. Własność rzeczy, to iest: aby nie była kradziona, lub wydarta gwałtem. 4. Czas prawem opisany do posesyi. 5. Ustawiczność czyli nieprzerwana posesya, przez którą rozumie się tytuł dziedzictwa.

A że same tylko rzeczy martwe prawnie przez *Dawność* nabyte być mogą; zatym ani wolny Człowiek, ani Sługa: Podobnie także rzeczy *publiczne, święte, sieroce*, pod *Preskrypcją* nie podpadają... Rzeczy ruchome po trzech leciech, nieruchome po dziesięciu *Preskrypcją* w Rzymie między przytomnemi nabywały się: A lat 2. potrzeba było, aby nie przytomnego własność, przez *Dawność*, moją stała się.

Prócz tego *Preskrypcyi* w Prawie Rzymskim gatunku, były inne, które różnie nazywano: I tak: *Dawność najdłuższa, Praescriptio longissimi temporis*: które termin albo w lat 30. albo w 40. albo w 100. kończył się. Jakoż naprzód w lat 30. Powod, prze-

[hasła: dobra wiara, tytuł sprawiedliwy, donacja, kupno, darowizna, własność, dawność, preskrypcja, Rzym, prawo rzymskie]

[s. 138]

ciw Pozwanemu w sprawach osobistych nie czyniący, *Dawnością* upadał. 2. Sukcesorowie Possesorów złej wiary. 3. Rzeczy zepsuciu podległe a dobrą wiarą posiadane. 4. Rzeczy Małoletnich i spadki na Syny. 5. Rzeczy zaprzędane przez złej wiary Possesora. *i t. d.* W lat 40. nabywały się 1. Rzeczy nieruchome Kościołów Pogańskich. 3. Mieyskie i zastawne. *i t. d.* W lat 100. *Dawności*, rzeczy tylko Kościoła Rzymskiego nabyć się mogły. (a) Nakoniec *Preskrypcją* albo *Dawność* pamięć wszelką przechodząca, *Praescriptio immemorabilis*: nazywała się ta, którey zadysputowania żadne nie zaświadczały Dokumenta: A takową *Dawnością*, wolność od podatków, a nawet prawa Królewskie zyskiwały się... Wszystkie te *Preskrypcyi* Prawa Rzymskiego gatunku, labo dziś ledwo gdzie mają miejsce, przecięż i naszego Prawa w tey mierze opisy na nich gruntują się.”

Prawa Krajo-
we o Pre-
skrypcyi.

Nie czyniąc różnicy Prawa nasze między nabytkiem rzeczy w pewnym czasie posiadanej, co Prawo Rzymskie

(a) Mascha: S. P. t. de Praescript: f. 779. & Hein: Lib: 11. t. 6.

[hasła: dawność, preskrypcja, prawo rzymskie, nabytek rzeczy]

[s. 139]

Usucapionem nazywa, i wolnością od odpowiedzi Sądowej dla nieczynienia Powoda w czasie przyzwoitym, co jest właściwą *Preskrypcją*; obydwie te nabycia Rzeczy rodzaje, pod *Preskrypcji* albo *Dawności* imieniem są nam znaiomsze. Tey podług Praw Koronnych różne czytamy gatunki: I tak 1. *Trzydniową dawnością iupada Niewiasta, ogwałt sobie wyrządzony nieczyniąca.* (b) 2. *Dwóch-tygodniowa Dawność* służy temu, który o rzecz cudzą uszkodzoną, np. konia pożyczonego, skaleczonego, w czasie Niedziel dwóch nie będzie pozwany. (c) 3. *Rokuiednego Dawność*, szkodziła Panu nieodzyskującemu zbiegłego Poddanego, gdy wiedział gdzie się zayduie: Gdy zaś później sie o nim dowiedział, poprzysiądz miał tę niewiadość, i dopiero od tego czasu *Dawność* roczna w nieposzukiwaniu onego szkodziła Dziedzicowi. (d) *Dawność* ta w Województwach, Bełzkim, Podolskim, Braclawskim, Wołyńskim, do trzech lat przedłużona: (e) W Litwie, do lat dziesięciu. (f) Są atoli *Prejudicata*, że ani Panowie, a-

(b) V. 1. f. 46. A. 1347. t. de Violantionibus. (c) Ibidem f. 24. t. de Equo. (d) Ibidem f. 49. t. de Cmet-hone. (e) V. 2. f. 976. A. 1578. t. Sprawiedliwość. (f) Ibidem.

[hasła: dawność, preskrypcja, województwo bełskie, województwo podolskie, województwo braclawskie, województwo wołyńskie, Litwa, prejudykat]

[s. 140]

ni Sądy na *Dawność* tę względu dziś nie miewaią: Bo prawa późniejsze zamilczaly o tey *Preskrypcji*. Przysięgą tylko własności Poddanego, i niewiadości o nim do czasu Processu, Dziedzicowi dowodzić nakazuią. Zagroziły także temu w części wyroki Rady Nieustaiącey deklaruiąc podług *Sancitum* Roku 1776. iż gdzie lustracya Podymnego, zbiegłego Poddanego znalazła; tam pozostać ma, gdyby nawet i czas *Preskrypcji* poszukiwania tegoż sądownie, nie upłynął. (g) Tąż *Dawnością* zastawić się może w Grodzie Naiezdnik domu, lub takowy kryminał popelniający, za który nawet Szlachta imani bydź mogą: Bo ieżeli ukrzywdzony, w ciągu roku i Niedziel 6. naydaley, gwałtu nie zażala, i processu nie intenduie; Gwałtownik, tylko w Sądzie Ziemskim odpowiedzialny. (b) Przez tę *Dawność*, traciły moc Zapisy wieczyste przed Aktami Grodzkimi, Zagranicznymi, Ziemskimi, Obcymi i Magdeburyami czynione, wczasie Roku i Niedziel sześciu do Ziemstwa własnego nieprzeniesione: (i) W czym i Statut Lit: z Koronnym zgadzał się,

(g) Rez: R. N. A. 1777. N. 388. d. 24. 8bris (b) Zawadzki Process: Jud. t. 10. (i) V. 1. f. 257. A. 1496. t. de Inscript.

[hasła: preskrypcja, dawność, przysięga, Rada Nieustająca, lustracja, podymne, przestępstwo, najazd, gwałt, akta, Statut Litewski]

[s. 141]

(k) Ze zaś późniejsze prawa, szczególnym Woiewodztwóm nadane, a Konst: 1588. (l) dla wszystkich służąca, wieczność Aktow Grodzkich upoważniła; Przeto *Dawność* ta do Grodow własnych stosować się nie może... *Dawność* także Roku iednego, szkodzi tracącemu Przywilej na Dobra Królewskie, gdy tego Manifestem nie zażala:

Nawet wolno było dawniej Królom na takowe dobra inny Przywilej wydać: Dziś atoli niebezpieczeństwo to ustało, gdyż Przywileje w Akta Metryki całkowicie wpisują się, i na nowo bez trudności wyniesione być mogą. Nakoniec Dawnością Roku jednego upadają Reykoymie i wszelkie słowne Ewikcje, czy to na summy, czy między kontraktującymi dane zobopólnie: (m) Równie iako i Processa zaczęte a w Roku i Niedziel sześciu nie attendowane. (n) 4. *Trzechletnia Dawność*, służy najprzód Zaóycy: Tak, że po czasie tym, cywilnie tylko zapozwany być może. (o) W Exeptach Mazowieckich czytamy: Ze dobra puszczone w przezy-

(k) Roz: 7. Art: 2. (l) V. 2. f. 1219. t. o Ważności Zapis: (m) V. 1. A. 1540. f. 560. t. de Cautione. (n) A. 1505. V. 1. f. 330. t. de Actore. (o) V. 1. A. 1347. fol: 41. t. de Illis.

[hasła: dawność, metryka, rękojmia, ewikcja, proces, Ekscepta Mazowieckie, zabójca]

[s. 142]

skach o głowę i rany, w zakładzie, w winach sądowych, pod *Dawność* nie podpadają, i są zawsze na skupie, równie iak dobra, Siostrom przez Braci w posagu puszczone bez zeznania dziedzictwa. Tamże krzywd wszelkich i gwałtów pospolitych preskrypcya trzyletnia warowana. Zaś *in Criminalibus & in recenti delicto*, ktoby w Rok i 6. Niedziel nie czynił; później, tylko *civiliter*, albo *Iure Terrestris* pozywać może. (p) Przez tę *Dawność* upada w Przywileju, korzystać z niego zaniedbujący, podług generalnego prawa wyroku= *Non usus Privilegii, tollit Privilegium.*= *Trzech lat i trzech Miesięcy Dawnością* broni się nabywający Dobra i one spokojnie dzierżący: (q) A podług Statutu Litewskiego, Dłużnicy, nie do takowych dóbr po trzech leciech, ale do Jstca czyli swego Wierzyciela udają się. (r) Równie i Bracia tą *Dawnością* upadają, gdyby zasze między sobą Działy wzruszać chcieli. (s) Ale gatunek ten *Preskrypcyi* przez późniejszą, Roku 1768. o wa-

(p) Exept: Mazov: 1576. Vol. 2. fol: 941. t. O Proskrypcyi. (q) V. t. fol: 19. t. de Praescrip: & fol: 21 t. In vend: Item Vol: 1. A. 1420. fol: 76. t. De vendit. (r) Roz: 7. Art: 10. (s) V. 1. fol: 40. A. 1347. t. de Divisione & fol: 19. t. de Praescrip.

[hasła: preskrypcja, dawność, Statut Litewski, wierzyciel]

[s. 143]

żności dobrowolnych tranzakcyi Ustawę, uchylony został. Nakoniec Sierota o wydanie reszty posagu przeciw swemu Opiekunowi: (t) *Iure vincens* o przezyski sądowe: (u) Kupcy o dług nie czyniący, *trzechletnią Preskrypcyą* upadają. (w) 5. *Sześćoletnia Dawność* pozbawia Wdowę dziedzictwa na się spadłego: Mężatce atoli w takowym razie dziesięciu lat *Dawność* służyła, a Mężczyźnie *trzechletnia*. (x) Ze zaś dziś Prawa późniejsze bez żadnego warunku do lat 50. *Dawność* o dobra Ziemskie przedłużyły; Zdaie się i ten rodzaj *Preskrypcyi* być uchylonym. 6. *Dawnością dziesięcioletnią* upada Duchowny w prawie do dochodów Kościelnych od dziesięciu lat nie poszukiwanych. (y) 7. *Dwadzieściu lat Dawność*, szkodziła Zakonnicy o swoy Posag milczącej: (z) A że prawo późniejsze procentem im tylko dożywotnim kontentować się każe, tym samym i *Preskrypcya* ta, moc swoją traci. (a) 8. *Trzydziestu lat Dawnością* upadał Zastawnik

(t) V. 1. A. 1347. fol: 20. t. Virgo. (u) Janusz fol: 552. & Usu. (w) Sigism: 1540. spad Herbut: tit: Mercatores. (x) V. 1. A. 1347 fol: 20. t. Vidua. (q) A. 1607. V. 2. t. O Preskrypc: f. 1603. (z) A. 1519. V. 1. f. 389. t. Prescip. (a) V. 7. A. 1768. t. O Nieoddalaniu fol: 819.

[hasła: preskrypcja, dawność, posag, zastawnik]

[s. 144]

w swym prawie, ieśli co pięć, a przynajmniej co dziesięć lat kontraktu nie odnawiał: (b) Dzisieysze atoli o Zastawnikach ustawy, zamilczały o tym warunku. Nakoniec *Sześćdziesiątletnią Dawnością* bróńić się można przeciw Kościołowi, dobrą wiarą dzierzonych, pretenduiącemu: (c) Co i Litewskiej Prowincyi służy. (d)

Należy tu ostrzedz, iż Prawa powyższe o *Dawności* czyli przemilczeniu, albo po części zaniedbane albo nowemi Ustawami ucgylone są. Jakoż mamy przykłady, że Zastawnicy od niepamięci dobra trzymający, wolney podpadali exempcyi: ani lat trzydziestu *Dawnością*, pretendowanego dziedzictwa upoważnić nie mogli. Podobnie i posagu po Herburtownie od lat stu przeszło przez Sukcessorów Walewskich przemilczanego, wyrokiem Stanów Rzeczypospolitey prawnie poszukiwać dozwolono. (e) Wszakże Prawo pisane przez żadną czasu *Dawność* mocy nie traci, póki moc Przewodawcza wyraźnie

go

(b) A. 1420. V. 1. fol: 75. t. de Praescript. (c) A. 1633. V. 3. fol: 797. t. O Preskrypc: (d) A. 1635. V. 3. fol: 859. t. Dawności. (e) Konst: A. 1778. V. 8. f. 959. t. Przyspieszenie.

[hasła: kontrakt, dawność, Prowincja Litewska, dobra wiara, Rzeczpospolita]

[s. 145]

go nie uchyli, lub przeciwnym nie obali wyrokiem: A Sędzia ów winniejszy bydź zdaie się, który pomimo Prawa wyraźnego, *zwyczajem* rządzi się; niż ów, który najdawniejszych, acz zaniedbanych, trzyma się opisów.

Prawa Lit:

Szczególniejsze Prawa Lit: względem *Dawności* albo *Preskrypcyi* uchwały, są: 1. O Expulsyą z dobr w czasie dziesięcio-niedzielnym do Grodu niepozywający, byle tylko od woyny, lub powietrza przeszkody nie było, w Sądzie tym upada, i w Ziemstwie rozprawi się (f) 2. Nie czyniący o prawne przyzyski w ciągu lat 10. iako i o zatopienie młyna, zalanie gruntów, podniesienie grobel: Także Siostry w lat 10. po śmierci Oyca posagu od Braci nie poszukujące, *Dawnością* tą upadają. (g) 3. O kradzież, łupiestwo, podpalanie, i wszelkie gwałty w czasie lat 3. milczący, *Dawnością* uszkadza się. (h) Dobra nieruchome w czasie lat 10. nie poszukane, *Dawnością* ginęły: (i) Ale późniejsze Prawo Koronne i Litwie służące, *Dawność* wspomnioną rozszerza... Dalsze o *Dawno-*

(f) Roz: 4. Art: 23. (g) Stat: Lit: Roz: 4. Art: 91 Roz: 5. Art: 4. Roz: 7. Art. 10 Roz: 9. Art: 21. (h) Roz: 11. Art: 52. i Roz: 4. Art: 35. (i) Roz: 4. Art: 91.

Tom I.

K

[hasła: sędzia, zwyczaj, dawność, zysk, prawo koronne, Litwa]

[s. 146]

ści, czyli *Preskrypcyi* opisy, iako szczególniejszych okoliczności tykające, dla krótkości opuszczają się.

Kiedy Pre-
skrypcya
nie szkodzi.

Zadna czasu Dawność szkodzić nikomu nie może, w czasie woyny, Bezkrólowia, powietrza, lub iakowego publicznego w Kraiu zamieszania. (k) Podobnie Sieroty w czasie swey małości, i w niewoli zostający, *Dawnością* uszkodzeni byź nie mogą. (l) Zadną także *Dawnością* przeciw Kompromissarskim lub *ultima Instantia* Dekretóm excypować się nie wolno. Także i dobra w przezyskach puszczone, *Dawnością* utracone byź nie mogą... (m) Dawniey, nie było *Preskrypcyi* na dobra złym Prawem nabyte, lub posiadane, co u nas nieskończonych w Kraiu Processow i pienactwa stało się źródłem. Zabiegło temu Prawo Roku 1778. deklaruiąc: Iż Dziedzictwa i każda Possesya ruchoma i nieruchoma, tak Duchowna iako i Swiecka, Prawu Kaduka podlegać mogąca, a od lat 50. spokojnie dzierzona, choćby nieprawnie

(k) A. 1573. V. 2. f. 842. N. 7. Item A. 1588. V. 2. f. 1234. t. de Presc: (l) A. 1347. V. 1. f. 29. & 41. Stat: Lit: Roz: 6. Art: 2. Roz: 3. Art: 45. Roz: Art: 35. (m) V. 1. A. 1576. f. 941. t. O Preskrypcyi.

[hasła: dawność, preskrypcja, bezkrólewie, posesja ruchoma, posesja nieruchoma, prawo kaduka]

[s. 147]

posiadana, od nikogo, dla *Dawności*, dysputowana byź nie może: (n) Co się o dobrach Królewskich rozumieć nie ma, gdyż te nigdy pod *Dawność* nie podpadały, (o) ani w Prawie rzeczonym wymienione... Nakoniec Dobra Ziemskie na których albo Posag lokowany, albo onego reformacya zapisana, zawsze są na skupie, i żadną *Dawnością* od Dziedziców odpaść nie mogą. (p) Rzeczone nawet Prawo Roku 1778. takowym Possessoróm nie służy, bo tytułu dziedzictwa nigdy prawnego nie mieli.

Aby zaś przez Dawność mógł kto w Prawie naszym rzeczy nabyć, lub od sądowej odpowiedzi uchylić się; też same co i w Prawie Rzymskim potrzebne są kondycye: Jako to: *Dobra wiara, Tytuł sprawiedliwy, Possesya nieprzerwana rzeczy, Czas Prawem przepisany, i t. d.* O czym, że się wyżej namieniło, obszerniey tu nad tym rozwozić się potrzeby nie ma.

(n) A. 1778. V. 8. f. 955. t. Kaduki. (o) A. 1581. V. 2. f. 1013. t. de Bonis, Item A. 1588. V. 2. f. 1212. t. Bona. R. R. N. 1785. 3. Maia N. 82. (p) A. 1588. V. 2. f. 1213. t. Na Dobrach.

K2

[hasła: dawność, dobra królewskie, dobra ziemskie, posag, reformacja, prawo rzymskie, dobra wiara]

[s. 148]

C Z Ę Ś Ć II.

T Y T U Ł VIII.

O Donacyach i Zapisach w powszechności.

Ustawy
Rzymskie o
Donacyach.

„**D**rugi sposób szczególny nabycia *Panowania*, albo własności nad Rzeczą, z Prawa Cywilnego czyli z Ustaw ludzkich idący, iest *Donacya, Donatio*: inaczey

Darowanie, albo *Podarunek* zwany. (a) Darować nie można, tylko rzecz godziwą, własną, nie z przymusu, lub pod jakim obowiązkiem, lecz z szczerą Właściciela hojności. *Donacya* u Rzymian dwoiaka była: Między żyjącymi, *Donatio inter vivos*: I przez wzgląd śmierci, *Mortis causa*. Rzecz darowana między żyjącymi, zaraz była tradowana, czyli, biorącemu ją do zupełnej woli i użytku oddana: Ani odzyskać się mogła, ile przy Świadcach, lub przed Pretorem ustąpiona, chyba dla ważnych przyczyn. Darowizny przez wzgląd na śmierć, nie wprzód przychodziły w liczbę własności biorących, aż po śmierci darującego. Zatem, lubo *Dominium directum* należało do tego, komu rzecz była daro-

(a) Hein: lib: 2. t. de Donat:

[hasła: donacja, zapis, prawo cywilne, *donatio*, *inter vivos*, *mortis causa*, Rzymianie, *dominium directum*]

[s. 149] wana, atoli *Dominium utile*, darującemu do śmierci służyło... Darować tedy w pierwszym razie każdy mógł, kto był Panem i Właścicielem rzeczy iakiej: W drugim, ci tylko, którzy testamenta czynić mogli. A więc i Synom częśćkę majątku Rodzicielskiego, lub spadkowego, *Peculium profectitium* & *Peculium adventitium*, odpisać testamentem wolno było, chociaż go jeszcze nie dzierżyli, byle na to Oycowskie nastąpiło zezwolenie. Nabytki zaś Wojskowe, *Castrense*: albo sądowe, *vel quasi Castrense Peculium*: zostawały zawsze wolnemu Synów rozrządzeniu... Czasem sam Właściciel rzeczy, nie mógł, niby swej własności alienować lub darować; iako to Mąż dóbr Zoninych, Małoletni dóbr własnych: Czasem znowu i dziedzictwa rzeczy nie mający, prawnie one alienował: iako to, Opiekun w potrzebie interesów Sieroty: Wierzyciel przedając zastaw, za wiedzą Sądu, gdy się o niego Dłużnik nie upominał. *i t. d.* A że w liczbie rzeczy, iedne są *fizyczne*, iako dom, pieniądze: drugie *nietykalne*, iako to: niewola, usługa, poddaństwo: przeto i te rownie iak tamte pod prawo *Darowizny* podpadały.

[hasła: *dominium utile*, testament, majątek spadkowy, nabytki wojskowe, nabytki sądowe, darowizna]

[s. 150] Istotna między dwiema temi *Donacyi* gatunkami różnica była: 1. Ze *Donacya* między żyjącymi, bez Świadców nawet ważna była: *Donacya* zaś przez wzgląd na śmierci, pięciu ich wymagała. 2. Tamta w Aktach zapisana być musiała, gdy 500. gr: Rzymskich przechodziła; ta, ważność swoją bez tey nawet solenności, otrzymywała. 3. Pierwsza, odwołaną być nie mogła, bez istotnej przyczyny; ta, prostemu odwołaniu podlegała. 4. W tamtej, Tradycja rzeczy koniecznie nastąpić powinna była; w tey, śmierć darującego, prawo własności i użytku nadawała. Nakoniec, pierwsi darować sobie mogli, ile chcieli; ci, tylko czwartą częśćką dysponować mieli prawo... *Donacya* między żyjącymi upadała z następujących przyczyn. *Pierwsza*: Jeżeli była krzywdząca Potomstwo, *Inofficiosa* zwaną. *Druga*: Jeżeli kwotę prawem przepisaną Donataryusza przestępował. *Trzecia*: Jeżeli otrzymujący *Donacyą*, niewdzięcznością wypłacał się. *Czwarta* nakoniec: Jeżeli Donataryusz, następnie Potomstwa doczekał się... Był jeszcze ieden gatunek *Donacyi* u Rzymian, *Darowizna* między

Małżonkami, *Donatio propter nuptias*: zabezpieczająca Zonie posag: ale ta do śmierci Mężowi z użytkami

[hasła: darowizna, świadek, tradycja, darczyńca, Rzymianie, małżonkowie]

[s. 151] należała, a po tey dopiero, w własność Zoniną zamieniała się.”

Prawa Narod: o Donacjach i Zapisach w powszechności.

Z mocy Praw Kraiowych, darować mogą ci wszyscy, którzy mają wolny i zupełny rząd i administracją dóbr lub rzeczy iakowey: a to, tak co się pożytków, iako i co własności oneyże tycze, byle im tego wyraźnie Prawo nie zabraniało. Między Donacją, a Donacją, tę różnicę uważać można: Ze iedna będzie rzeczy ruchomych, druga nieruchomych. Do pierwszey ile *Rękodayney*, żadney solenności u nas nie potrzeba: Bo tradycya rzeczy, zlewa własność na biorącego, i Donacye takowey własności, *Darowizną* nazywamy. Gdy zaś na dobrach nieruchomych sposobem czystego długu przed Aktami zeznana będzie, *Zapisu* ma imie. Wszakże i przez Testamenta, tak ruchomości iako i summy zapisywane, albo legowane bywają... Do Donacji rzeczy nieruchomych, Zapis urzędowy konieczny: Aniby *np.* grunt gołosłownie darowany, prawney nadawał Tradycyi; która się u nas pospolicie przez Urzędnika, dwóch Szlachty, o Woźnego brać, iw Akta zapisywać zwykła. Szczególniey zaś Prawa nasze ostrzegają, aby nikt Kontraktów, Donacji, Zastawów, i innych wiecznych o dobra Ziemskie nie zawierał Tranza-

[hasła: prawo krajowe, darowizna, rzecz ruchoma, rzecz nieruchoma, zapis urzędowy, tradycja, szlachta, woźny, kontrakt]

[s. 152] kcyi, tylko Osoby iednymże karom i Prawom podległe: i które *per omnia gaudent aqualitae juris & poena*: (b) A tak wyrokiem tym, nie tylko Cudzoziemcy, ale i Królowie nasi od nabycia dóbr Szlacheckich oddaleni... Co do Miast i Mieszczan, (wyjąwszy w Koronie tych, o których w Części I. Tyt: II namieniło się) żadnych tranzakcyi i Zapisów wieczystych o dobra Ziemskie czynić i przyjmować nie mogą (c) W Litwie zaś podług prawa późniejszego, nie tylko Obywatele Miast i Cudzoziemcy, ale i Chłopi, byle tylko od Panów swych uwolnieni, mają moc zupełną dobra Ziemskie nabywać, odsprzedawać, Zapisy na nich wieczyste czynić, prócz korzyści prerogatyw szlacheckich z possessyi Ziemskiej pochodzących. (d)... Wszelka tranzakcyja prawna, w której następuje zlewek dóbr stojących na drugiego, Donacją nazwać się może: gdyż i w samym kupnie ten termin kładzie się. Przyczyna tey prawa terminalności, nie insza bydź zdaie się, tylko że Kupiec, nie tylko prawo dziedzictwa, ale i intratę kupuje... Zapis podobnie na dobrach, czy to na *Wyderkaff*: naprzykład,

(b) V. 3. A. 1631. f. 666. t. O Dobrach. (c) V. 1. A. 1496. t. de Civibus f. 271. (d) V. 8. A. 1775. f. 650. t. Sposób.

[hasła: miasto, mieszczanin, Korona, Litwa, zapis wieczysty, cudzoziemiec, transakcja, dziedziczenie, zapis, wyderkaf]

[s. 153] Zgromadzeniu iakowemu na fundusz uczyniony; czyli prostym długiem zapisana, Słudze, Przyjacielowi, Wierzycielowi i t. d. summa, z obligacją płacenia pewnego

wiecznego lub czasowego prowentu; sposobem Donacyi czyni się. Bo w rzeczy samey, część dóbr owych tym *Wyderkaffem* onerowana, lubo do rządu Dziedzica należy, atoli co do użytków właściwą jest perceptującego intraty. Do tego, są przypadki, gdzie o Wyderkaff pozwany Dziedzic, gdy go nie płaci, część dóbr proporyjonalna summie zapisaney, sądownie Aktorowi przyznana bywa.

Kto tranzakcyi czynić niemoże.

Donacyi dóbr nieruchomości i wszelkich Tranzakcyi wieczystych czynić nie może. 1. Szalony, lub iakimkolwiek sposobem na rozumie dotknięty: dlatego, każda tranzakcyja, o zdrowiu, zwłaszcza na rozumie Zeznaiącego, *Recognoscentis*: temi słowy zaświadcza: *Personaliter veniens N. sanus mente & corpore: vel sanus mente, ager corpore recongovit &c.* (e) Aleć nie tylko to do czynienia tranzakcyi, zdrowie na ciele a przynajmniej na rozumie, koniecznie potrzebne; Istotniejszą daleko iest, moc czyli władza *Cywilna*, tak z własności

(e) A. 1523. V. 1. f. 416. §. Notandum.

[hasła: dług, wierzyciel, prowent, darowizna, wyderkaf, aktor, dobra nieruchome, transakcja wieczysta]

- [s. 154] dóbr, przyzwoitości wieku, iako i użycia prawa Kraiowego pochodząca. Dla tego *np.* Banitowi tylko do 12 Niedziel po Dekrecie, w nadziei otrzymania kassacyi, Zapisy czynić Prawo dozwala. (f) 2. Nie ma także mocy żadnych czynienia Tranzakcyi Marnotrawca oczywisty, 3. Małoletni w Opiece Rodziców lub Opiekuna zostaiący, i 20 lat przynajmniej nie mairący: lubo i takowych Donacya, w 24. Roku potwierdzenia zawsze potrzebuie. (g) Zakonne w reszcie Osoby (h) darować i zapisać dóbr Ziemskich Prawa nie mairą, a nawet przed Professyą, dziesiąta tylko część dóbr posiadanych lub spadkowych, rozrządzeniu ich zostawiona. (i)

Osoba chorobą złożona, tak, żeby do Aktów ziechać nie mogła, udać się ma po Reskrypt do J. K. Mci o pozwolenie przyniesienia tychże do domu swego: Co i o Metrykach rozumieć się. (k) Nie wolno albowiem Xiąg takowych do domów prywatnych, końcem uczynienia iakiegokolwiek zezna-

(f) A. 1588. V. 2. f. 1220. t. O Relaxacyi. (g) A. 1768. V. 7. f. 707. P. A gdy. (h) Przyłuski f. 85. (i) V. 7. f. 63. A. 1764. t. Młodzi. (k) A. 1550. V. 1. f. 597. §. 19. Roz: R. N. A. 1781. N. 188. d. 9. 9bris.

[hasła: banita, kasacja, zapis, transakcja, darowizna, osoba zakonna, dobra spadkowe, reskrypt, metryka]

- [s. 155] nia, nosić, pod nieważnością tranzakcyi. (l) Takowe pozwolenie Królewskie daie moc Osobie czynienia przed Aktami w dóm swój przyniesionemi, wszelkich inskrypci: Ale ieśli te na śmiertelney pościeli, lub Testamentu sposobem dzieią się na ów czas, nic w nich *in rem* Stanu Duchownego zapisywać nie można, iako otym niżey *pod Tytułem o Testamentach...* Mimo ten warunek, iakąkolwiek tranzakcyja w domu przed Aktami uczyniona, tyle ma mocy, ile na mieyscu Aktów zeznana: byle tylko chory był *sanus mente*, czyli zupełnie zdrów na rozumie... Trafiać się zwykło: że nawet przez wzgląd samey ochrony zdrowia godney iakowey Osoby, wspomniane

ku przyniesieniu Aktów wychodzą Reskrypta: A i takowym *Zeznaniom* czyli *Tranzacyom*, niewątpliwey *legalności* dysputować nie można.

Nie mógł także dawniey Plenipotent imieniem Pryncypała swego, nic na wieczność darować lub zapisać, gdyż do Donacyi, osobiste Dziedzica zrzeczenie potrzebne było konieczne. (m) Zatytm za granicą *np.* będący, czynili

(l) A. 1550. V. 2. f. 597. §. Zabiegaiąc. (m) A. 1511. V. 1. f. 377. t. de Potestate.

[hasła: transakcja, akta, pozwolenie królewskie, testament, reskrypt, pełnomocnik]

[s. 156]

gdo dawniey przed Aktami mieysca, a ekstrakt do własnego *Forum* przesyłali. Zwyczaj atoli dzisieyszy niesie, iż Plenipotent, specjalną umocowany Plenipotencyą, nawet Zapisy na wieczność, iakie są: kontrakty kupna, i sprzedaży dóbr, zakwitowania z summ na dobrach zapisanych *i t. d.* imieniem swego Pryncypała czyni: które, tylko czasem dla lepszey wagi, przez Pryncypałów nową tranzakcyą, gdy tego Kontrahent wymaga, mocuią się. Z tegoż pwoodu Prawo Roku 1616, do spraw dziedzictw tyczących się, Grodowych lub Ziemskich Plenipotencyi koniecznie wymaga. (n) Nakoniec, z dóbr własnych Dziedzic nie może nikomu odpisać tego, co iakimkolwiek sposobem oddzielone niby iest od iego własności, albo inonerowane iakowym Zapisem. Tak dóbr, na których Reforma posagu i Zapis stanął, bez zezwolenia Zony i przeniesienia na inne dobra tych ciężarów, sprzedać, darować, nie ma mocy: Tym bardziey samego posagu, gdyż tego, tylko Panem dożywotnim iest. Podobnież i Zona nic z posagu bez zezwolenia Przyziaciół Mężowi zapisać nie może. (c) Nie wspomina się tu o dobrach

(n) V. 3. f. 276. t. O Plenipotencyach. (o) A. 1505. V. 1. f. 326. t. de Inscrip.

[hasła: zwyczaj, pełnomocnictwo, kupno, sprzedaż, transakcja, kontrahent, posag]

[s. 157]

Królewskich, Lennych, Emfiteutycznych *i t. d.* bo tych Possessorowie nie maiąc ich dziedzictwa, same tylko intraty darować lub odsprzedać mogą: A cedować, za konsensem albo dozwozeniem Królewskim.

Co do Donacyi dóbr ruchomych, *mortis causa* albo na przeżycie, te u nas zawsze są sważne. Z dóbr zaś nieruchomych na przeżycie, czyli żeby intraty dopiero po śmierci do kogo należały, nikt nikomu zapisać, albo darować nie może: gdyż to testamentowemu Zapisowi równałoby się, a pod te dobra Ziemskie albo nieruchome nie podpadaiają. (p) Staćby się to przecież mogło za rewersem, intraty zapisuiącemu gwarantuiąc.

Warunki
wszelkich
Tranzacyi.

Wszelka Donacya bez żadney exepcyi i kondycyi wieczyście albo na zawsze czyniona bydź ma: bo *Klauzula* albo warunek iakikolwiek kiedyś nie dotrzymany, umorzycyby mógł prawo dziedzictwa. Aby zaś wszelkie Donacye były ważne, prócz warunków istotnych

(p) Zawadzki Process: Judic: t. de Donnatione. V. 7. A. 1768. f. 819. t. O Nieoddalaniu. (q) A. 1543. V. 1. f. 581. §. Ad Effugiendas.

[hasła: dobra królewskie, dobra lenne, dobra emfiteutyeczne, rewers, donacja, ekscepcja, warunek, prawo dziedzictwa]

- [s. 158] powyżey wytkniętych, Formułą w Prawach opisaną czynione bydź maią: (q) A w Aktach Grodzkich lub obcych uczynione; w przeciągu Roku i Niedziel 6. pod nieważnością, do Ziemskich lub Grodzkich własnych, czyli gdzie dobra zapisane leżą, przeniesione bydź powinny. (r) Ważność atoli Zapisów, w Aktach Trybunalskich, Metryk i Seymowych czynionych, z Ziemskimi i Grodzkimi porownana. (S)

Moc Dona-
cyi i Zapi-
sow.

Donacye wszelkie raz przed Aktami zeznane prawnie, odwołane bydź nie mogą. A zatym tak darującego, iako i Sukcessorów iego, nayczęściej *sub damnis terrestribus*, lub pod zakładem umowionym obowiązują. (t) Te zaś tylko urzędownie kassowane bydź mogą, które na zdradę Kredytorów stawiają, (u) lub z pokrzywdzeniem oczywistym Sukcessorów. Luboć i takowe Donacye w

(r) A. 1495. V. 1. f. 257. t. de Inscip: A. 1768. V. 7. f. 708. P. Ponieważ. (s) A. 1578. V. 2. f. 968. t. O Zapisach. Item A. 1576. V. 2. f. 939. t. Przedanie. Item V. 3. A. 1635. f. 854. t. Ordynacya. (t) A. 1543. V. 1. f. 581. §. Ad Effagiendas. Item A. 1347. V. 1. f. 44. t. de Tutoribus: A. 1768. V. 7. f. 707. t. Złączenie. P. =A gdy= (u) A. 1588. V. 2. f. 1219. t. O Ważności.

[hasła: akta grodzkie, zapis, akta trybunalskie, metryka sejmowa, donacja, kredytor]

- [s. 159] tenczasby tylko kassacyi sądowney słusznie podpadały, gdyby iawne marnotrawstwo Rodziców dowiedziane było, a alienacya dóbr, żadnym sprawiedliwym tytułem, iakie są zasługi dworskich, bonifikacya przyjacielskich wysług *i t. d.* nie zasłaniała się. Zubozenie także Familii przez Zapisu, Fundusze i pobożne legata, nie zdaie się zgadzać z nauką Kosciola naszego: Oto zdanie Wielkiego Augustyna: *Quicunque vult exhaeredito Filio, heredem facere Ecclesiam, querat alterum, qui suscipiat, non Augustinum: imo, Deo propitio, nullum inveniet.* (w)... Nakoniec późniey uczyniona iednychże dóbr Donacya nic nie waży, chociażby pierwsza Inskrypcya do Aktów własnych przeniesiona nie była: bo data tey, nie od Aktu przeniesienia, ale od czasu Zeznania rachuje się. (x)

Prawa Lit: o
tymże.

Prawa Litewskie, lubo po większey części zgadzają się z Koronnemi względem Donacyi; kładą się atoli ich opisy dla dokładniejszey onych wiadomosci: I tak: 1. Zapis albo Donacya iakakolwiek w Grodzie uczyniona, tylko do dwoyga Roków Ziemskich, (w któ-

(w) In Cant: Quicunque: lib: 17. q. 14. (x) Stat: Lit: Roz: 7. Art: 2.

[hasła: kasacja, alienacja dóbr, zapis, fundusz, legat, prawo litewskie, rok ziemski]

- [s. 160] rym czasie pod nieważnością przeniesiona bydź ma) walor swój otrzymuie. 2. Obligacya przeniesienia takowego Zapisów, w czasie wojny lub moru czynionych, dopiero po końcu zamieszania Kraiowego lub powietrza zaczyna się. (y) 3. Wolno Dziedzicom zapisać komużkolwiek własność swoją: Sukcessyi atoli spodziewaney nikt nikomu odpisać nie może, pokąd po zmarłej ręce prawo nań nie zleie się. (z) 4. Zapisy wszelkie czyli Donacye Poddanych bez woli Dziedzica, nie ważne są: (a) co i

w Prawie Koronnym ostrzega się. (b) 5. Zapis pierwszy albo Donacya, pomimo późniey uczynioney, trwa niewzruszenie. (c) 3. Osoba słąba, podług Prawa Litewskiego, nie po Reskrypt do Króla, dla uczynienia iakowey Donacyi udaie się, ale czyni Zapis w obecności trzech lub czterech Szlachty wiary godnych i Possessyonatów, którzy się w tym Prawie co do takiego Aktu i Testamentow, *Pieczętarzami* zowią. Jakoż podpisać go i pieczętować powinni, a solenność ta, tyle da mocy tranzacyi, iak gdyby przed Aktami była uczyniona: byle otrzy-

(y) Roz: 7. Art: 2. i 3. (z) Roz: 7. Art: 4. (a) Roz: 7. Art: 8. (b) A. 1543. V. 1. f. 982. §. Ut autem. (c) Stat: Lit: Roz: 7. Art: 5.

[hasła: obligacja, zapis, wojna, mór, sukcesja, prawo litewskie, szlachta, świadek]

[s. 161] otrzymuiący onę, przeniósł ią w czasie prawem opisanym. (d)... Inne w tey mierze Prawa Oboygą wyroki, tam wyłożą się, gdzie o Zapisach szczególnych i Kontraktach mowa będzie.

Fundacye et
pia legata.

Lubo Prawa nasze nieograniczoną prawie co do Zapisów i donacyi Szlecheckich zobopólnych, nawet bez względu na Prawa natury, moc nadały Dziedzicom; Określiły ią atoli nayskrupulatniey, i dawnieyszemi i późnieyszemi Prawami, względem Donacyi i Zapisów, Kościołom lub Klasztorom czynić mogących. I tak nayprzód, Fundacye wszelkie *de nova radice*, bez pozwolenia Stanów, zakazane, (c) Powtóre, dobra Szlacheckie, w possessyi Duchownych będące, z mocy Zapisów, *pro exemplilibus* deklarowane, nawet bez powrotu kosztu na reparacyą, i pretensyi gruntowych: byle tylko summa przez Dziedzica złożona była. Nakoniec, we wszystkich nowych Zapisach na rzecz Kościołów lub Klasztorów, za regułę położono: Aby summa zapisana, połowy wartości dóbr nie przenosiła: (f) Co na

(d) Roz: Art: 1. (e) A. 1726. V. 6. f. 488. t. Warunek: Item A. 1768. V. 7. f. 819. t. O Nieoodalaniu. (f) A. 1635. V. 3. f. 856. t. O Wyderkaf: Item V. 5. f. 158. t. Resumptio. A. 1678. V. 5. 639. t. eodem.

Tom I

L

[hasła: donacja, zapis, kościół, klasztor, reparacja]

[s. 162] wzaiem i Klasztory daiące summy na Zastaw, zachować powinny: gdyżby od wykupiącego Dziedzica, więcey prawnie odzyskać, nad połowę wartości dóbr nie mogły... Co się zaś tu o nowych namieniło Funduszach, tyczeć się nie ma Szpitalów, bo te i bez dozwozenia Rzeczypospolitey, podług wyroków Rady Nieustaiącey fundować i posażyc wolno (g) Z tey przyczyny i procenta od summ szpitalnych, podług Praw Szlacheckich opłacaia się: Równie i zamiany gruntów Szlacheckich za Kościelne, ile ubogiey Fary, wspomniona Rada za niewłączaiaące Prawu o nieoddalaniu dóbr Ziemskich od stanu Szlacheckiego, *praevio tamen, beneplacito Ordinarii Locī, tum Parochi & Collatorum consensu*, deklarowała. (h)... Tu także mieysce mieć może Rezolucya pomienioney Magistratury, względem Kaduków na dobra Duchowne i Kościelne wyiednywanych, przepisuiąca: Iż te wynoszone bydź z Kancelaryi Oboygą Narodów nie mogą, ieżeli po Konstytucyi Roku 1635. podług reguły

tamże przepisanej nabyte okażą się. Prawo zaś owe nakazywało, aby Fundator zeznał pod przysięgą, iako funduszu nie pomnażał, ale *de nova ra-*

(g) Rez: R. N. A. 1781. N. 83. d. 9. Marz: (h) Rez: R. N. A. 1782. d. 25. Jan: N. 263.

[hasła: Rada Nieustająca, Rzeczpospolita, fundusz, szpital, prawo szlacheckie, grunt szlachecki, grunt kościelny, rezolucja, kaduk, Kancelaria Obojga Narodów, fundator, przysięga]

- [s. 163] *dice, ex puro zelo, mera libertate, nec in fraudem*, Zapis lub Donacją, zeznawał. Tamże darowizna sztuki gruntu Kościołowi Farnemu, od rygoru tego Prawa wyięta.
(i)

T Y T U Ł IX.

O Testamentach.

Prawa
Rzymskie o
Testamen-
tach.

„Ostatni z szczególnych sposobów nabycia własności, podług Praw Rzymskich, jest, *Legatum*: albo Zapis testamentowy od Dziedzicia rzeczy prawnie uczyniony. Rzymianie, nawet nieruchome dobra Testamentem rozrządzali. Owszem tylko czwartą część majątków, podług Prawa Falcydiusza, prawemu zostawić Potomkowi obowiązani byli, jeżeli wydziedziczenia go nie znajdowali przyczyny. Biorący sukcesyą z testamentowego Zapisu, *Haeres ex testamento*. Gdy zaś kto bez Testamentu obumarł, lub w nim dziedzictwa prawego Suk-

(i) A. 1635. V. 3. f. 854. t. Ordynacya. Rez: R. N. A. 1781. N. 72. d. 16. Lut: Item A. 1784. N. 294. d. 12. Mar: w Zbio: f. 15.

I.2

[hasła: testament, legat, zapis testamentowy, Rzymianie, Falcydiusz]

- [s. 164] cessorą nie tykał; miano to za Sukcesyą prawną, *Succesio legitima: vel ab intestato*.
Testament, jest wyrok ostatni woli Człowieka, o tym, co chce mieć po śmierci swojej wykonanym. Dwoiaki zaś jest Testament: Słowny, *Testamentum nuncupativum*: I Pisany *Testamentum scriptum*. Ważność obydwóch u Rzymian zależała: 1. Na obecności siedmiu Swiadków, od którego prawa, Kolligaci, lub pod władzą Testatora będący, szalony, niemy, głuchy, ślepy, pozwarca, i kobiety oddaleni byli. 2. Testator w Testamencie swym o wszystkich swych majątkach dysponować był powinien. czwartą część Sukcessorom waruiąc. 3. Testament mógł być po kilkakroć poprawiony: a ostatni tylko, wołą Testatora opiewał. Nakoniec, nieskażytełność rozumu, do wagi Testamentu koniecznie była potrzebna... Kondycye te, wspólne są obydwom Testamentom, tak, *słownemu* iako i *pisanemu*. Nadto, w pisanym Testamencie potrzeba było przynajmniey podpisu Testatora: A gdy kto pisać nie umiał, osmego Swiadka zażyć był obligowany. Swiadkowie zaś prócz podpisu, pieczętować Testament byli powinni.

[hasła: testament ustny, testament pisany, Rzymianie, świadek, testator, podpis]

- [s. 165] Te wszystkie względem prawności i mocy Testamentów opisy, tak skrupulatnie zachowywano, że ieden uchybiony, obalał całe dzieło. Były atoli gatunki Testamentów: Przywileiowe, *Privilegiata*: albo mniej solenne, *minus solennia* zwane; gdzie tak wewnętrzne iako i zewnętrzne warunki, *Internae & externae solennitates*, mogły być puszczone. Tak *np.* Żołnierski Testament, ile w czasie wojny czyniony, tylko trzech lub czterech Świadców wymagał: a nawet opisom powyższym przeciwny, utrzymywał się. W czasie powietrza, nie dyspensowało Prawo, tylko od iednoczesnej Świadców przytomności. Na wsi Testament czyniony, nawet od pięciu Świadców podpisany, był ważny. Nakoniec, Testamenta w rękę Monarchy złożone, do Aktów podane, dobry iakowy uczynek lub fundusz zawierające; pomimo uchylonych Prawa solenności, moc swoją dzierżyły.

Wyłączeni byli od Prawa czynienia Testamentów Niewolnicy, Rzymianie nawet od Nieprzyjaciela poymani, Cudzoziemcy, Wygnańcy: toż Synowie z pod władzy nie wypuszczeni, prócz co się tycze dobr w Palestrze lub orężem nabytych. Także, ciągle szaleni, mar-

[hasła: testament, żołnierski testament, świadek, niewolnik, Rzymianie, palestra]

- [s. 166] notrawcy, niedorośli, głuchy, niemy, kryminaliści, apostaci, bękarcy, potwarcy albo satyrycy, na gardło skazani, *i t. d.* czynić Testamentów nie mogli.

Testament raz uczyniony, upadał albo przez Prawo *ipso Iure*: albo powagą Sądu, *officio Iudicis*. Prawnie upadał Testament, gdy: 1. brakowało w nim formalności wewnętrznych *np.* wymienienia Dziedzica: lub zewnętrznych, iako to: Świadców i ich podpisów: A Testament taki, zwał się nieprawny, niesprawiedliwy, niedoskonały, żaden. 2. Upadał Testament urodzeniem się Dziedzica po Testamencie napisanym, lub onego wydziedziczeniem. 3. Późniejszy Testament uchylał pierwszy. 4. Śmierć cywilna Testatora, znosiła nawet wprzod przez niego uczyniony Testament. Nakoniec, gdy do Testamentu Dziedzic nie dopytywał się, taki Testament opuszczonym *Desertum*, zwano: A gdy wprzod od Testatora umarł, Testament zwał się *Caducum*, nic nie wartym... Sądownie albo *officio Iudicis* uchylony bywał Testament, gdy Prawa naturalne pokrewieństwa, bez słusznego powodu, gwałcił. Rozpoznanie takowego gatunku spraw, nazywało się, *Querela in-*

[hasła: kryminalista, apostata, bękart, potwarca, satyryk, testament, wydziedziczenie, śmierć cywilna]

- [s. 167] *officiosa*, a sam Testament, *Testamentum inofficiosum*. (*)

Prawa Koronne o Testamentach.

U nas w Koronie, ieden tylko Testament *pisany*, za ważny i Sukcessorow obowiązujący znany iest. Bo Prawa późniejsze wyraźnie moc Testamentów słownych uchylły. (a) Aby zaś Testament pisany mógł prawnym nazwać się; albo uczyniony być powinien w obecności Świadców wiary godnych; (b) (których liczby Prawo nie określa, ale tylko Przyłuski pięciu uch wymaga) (c) albo zeznany być ma przed Aktami Ziemijskimi lub Grodzkimi. Nieprzeto atoli ważność swą Testament traci, gdy

albo bez Świadków uczyniony, po śmierci Testatora znalezion będzie; albo w Aktach roborowany i zapieczętowany, tamże złożony znajdzie się. Nayistotniejsza zaś u nas dla Testatora kondycja iest: Aby w rozrządzeniu testamentowym nieetykał dóbr nieruchomości, gdyż te pod Zapisy testamentowe, po nieważnością nawet uczynionych, nie podpadaia. Duch tey prawa ustawy nie inny bydz̄ zdaie się, tylko: Aby przez zapisy dóbr, zwłaszcza na rzecz Ko-

(*) Hein: Lib: 11. t. X. de Testam:

(a) A. 1726. V. 6. f. 487. t. de Nuncup: Testam: (b) A. 1543. V. 1. f. 580. §. Hoc. (c) Lib 3. Cap: 2. in Praef.

[hasła: Korona, testament pisany, świadek, Jakub Przyłuski, nieruchomości, zapis testamentowy]

[s. 168] ściołów i Klasztorów, służba Ziemska Woyskowa nie upadała. (d) Aleć, gdy podług praw dzisiejszych dobra Duchowne więcey nawet nad Szlacheckie do intrat Skarbowych przyczyniaią się; raczey więc podobno przez ten warunek zapobieżć chciano, skrzywdzeniom Sukcessorów z pogwałceniem Praw natury trafić się mogącym. Zapisy także testamentowe summ, sposobem Wyderkaffu na Kamienicach, domach i gruntach tak dziedzicznych iako i mieyskich zabronione. (e)... Poźnieysze zaś prawa uchyliały odwieczny Praw poprzednich warunek względem pobożnych Legatów, kiedy nie tylko wyraźnie zakazuią Testatorowi na śmiertelney złożonemu pościeli, cóżkolwiek legować *in rem* Kościołów, lub Stanu duchownego; ale nawet potępiaią ręczne Legata od podobnych Testatorów tymże uczynione. (f) Nieprzeto iednak uchyliaią się Testamentowe dl Duchownych lub na Kościoły Zapisy, za zdrowia lub przed Aktami zeznane: Bo te tylko pod ten Prawa rygor podpadaia, któreby od Testatora na

(d) V. 1. A. 1510. f. 369. t. de Testam. Item V. 7. A. 1768. f. 819. t. O Nieoddal. Item V. 8. A. 1776. f. 882. t. Tranzak. (e) V. 5. A. 1676 f. 368. t. O Testam. (f) V. 8. A. 1776. f. 882.

[hasła: zapis testamentowy, wyderkaf, kamienica, legata, akta, testator]

[s. 169] łożku śmiertelnym, lub *ciepłą ręką* iak mówia, uczynione okazały się... W generalności, ta między Testamentami Kraiowemi i Rzymskimi zachodzi różność: Iż tamte, tylko ruchomościami, te, całą substancją rozrządzaia. W PRawie Rzymskim, Testament Dziedzica przepisywał, lub onego pominąwszy z ważnych przyczyn, innego Sukcessora stanowił; nasze Testamenta, gdyby naturalnych Sukcessorów skrzywdzały prawa, tym samym mogłyby bydz̄ uchylone.

Moc czynienia Testamentu Prawem Koronnym wszystkim tym przyznana, którym służy własność rzeczy iakowey. A zatym, tak Szlachta iako i Mieszczanie, gdy są *sui Iuris*, mogą komukolwiek część lub całkowitość maiątekow swych ruchomych odpiśać. Chłopi nawet, podług Konstytucyi Prowincjonalnych Gnieźnieńskich, mogą legować Kościołowi, byle tylko *Legatum* takowe, podług wyższych na Szlachtę opisów uczynione było. (g) O wolnych zaś albo Boiarach i Czynszowych, żadna w tey mierze nie zachodzi wątpliwość.

(g) Const: Gnesn: lib: 2. §. Colonor: & §. Czter: apud Zalas: lib: 2. t. de Testam.

[hasła: prawo rzymskie, ruchomości, testament, prawo koronne, kmięć, konstytucje prowincjonalne gnieźnieńskie, bojar, czynszownik]

[s. 170]

Prawa Litewskie o tymże.

Statut Litewski dokładniejszy w wielu Artykułach nad Prawo Koronne, i o Testamentach pewniejszy zamyka Ustawy. I tak podług niego, nie mogą czynić Testamentu, *nayprzód*: Małoletni, Zakonnicy po Professyi, Synowie pod władzą Rodziców zostaiacy, chyba z nabytków własnych: Także Bannicy czyli z Kraiu wywołani, Niewolnicy, Szaleni do czasu swego szaleństwa. (h) 2. Procz samey Szlachty, wolno iest Mieszczaninowi w Miastach nieuprzywileiowanych, Słudze Putnemu, albo Czynszownikowi, i Człowiekowi prostemu, trzecią część majątku Testamentem odpisać: byle tylko dwie na gruncie dla służby woienney pozostały. (i) 3. Z dóbr ruchomych, te tylko Testamentem odpisać Testator może, które są iego własnego nabycia, a nie po Rodzicach nań przypadłe, (k) Pozwalał także tenże Statut zapisać Testamentem Królowi, (l) lub Kościołowi (m) część lub cały nabytek, nawet w dobrach stoiących, byle tylko z nich służba Ziemska woenna nie upadała: Ale Prawo Roku 1631. zabraniające nabytków dóbr Ziemskich Osobom *aqualitati & paritati Iuris ac poena* nie

(b) Stat: Lit: Roz: 8. Art: 1. (i) Roz: 8. Art: 8. (k) Ibidem Art: 2. (l) Roz: 3. Art: 42. (m) Roz: 8. Art: 2. i 3.

[hasła: Statut Litewski, małoletni, zakonnik, banita, niewolnik, szlachta, testament, dobra ruchome, testator]

[s. 171]

podległym; zdaie się ścieśniać ten względem Osoby Królewskiej przywilej. I dla tego tamże ostrzeżono, że Królowie dobra sobie zapisane lub darowane, równie iak pod Kaduk podpadłe, Szlachcie rozdać powinni. (n) Zaś co do Zapisów albo Legatów na rzecz Kościołów i Duchownych; Prawo Roku 1635. tylko *de nova radice* fundusze czynić pozwalające; założywszy obowiązek dla Fundatora zeznania pod przysięgą przed Aktami o nowości takowej Fundacyi; uchylilo zupełnie Statutową względem odpisania dóbr stoiących Testamentem, *in pia legata*, wolność (o) Nie wiążą iednak Prowincyi Litewskiej Prawa Koronne R. 1768. i 1776. względem Zapisów testamentowych z dóbr ruchomych: Jako zapytana o to Rada Nieustająca Roku 1778. wytłómaczyła. (p) 4. Testator, ieśli przy zawarciu Testamentu, nie może mieć Urzędu Ziemskiego lub Grodzkiego, albo przynajmniey iednego z tych Urzędników; sprosć ma trzech Szlachty osiadłych wiary godnych, którzy Testament iego podpiszą i przypieczętuią, Pieczęta-

(n) V. 3. f. 666. t. O Dobrach. (o) A. 1635. V. 3. f. 854. t. Ordynacya. Item A. 1669. V. 5. f. 16. t. Dobra. (p) Rez: R. N. A. 1778. N. 271. d. 28 Aug.

[hasła: kaduk, zapis, legat, fundator, Statut Litewski, Prowincja Litewska, Rada Nieustająca, testator, urząd ziemski, urząd grodzki, szlachta osiadła, testament]

[s. 172]

rzami z tądz zwani: A podpisy ich, zaraz po Testamencie nie na inwolucie położone bydz powinny. Ciż Testament zaraz po śmierci Testatora do Aktów podać obligowani. Waruie się tamże Testatorowi moc poprawienia Testamentu, i naypoźniejszemu ważność przyznana. (q) 5. Od świadectwa Testamentowego excypuią się: 1. Nie

mogący czynić Testamentu. 2. Niewiasty. 3. Exekutorowie Testamentu i Opiekunowie. 4. Korzystający z Testamentu. (r) i t. d. 6. W czasie wojny lub za granicą czyniony Testament, byle w obecności dwóch przynajmniej Świadków był uczyniony, i do Ziemstwa na pierwsze Roki przeniesiony; ważny iest. (s) 7. Szlachcic nie może nic zapisać Słudze, Niewolnikowi lub Poddanemu, nie nadawszy wprzód tymże wolności, (t) którą i przez Testament przyznać Prawo Litewskie dozwala. (u) Wolno nakoniec Testatorowi wyznaczyć Testamentem Posag Córkom: (w) Opiekuna pozostałym Dzieciom, (x) w których rzędzie i Zona własna umieszczona byź może... (y) Uchyła się z Prawa Litewskiego Te-

(q) Sta: Lit: Roz: 8. Art: 2. (r) Roz: 8. Art: 5. (s) Roz: 8. Art: 4. (t) Roz: 8. Art: 8. (u) Ibidem (w) Roz: 5. Art: 3. (x) Roz: 6. Art: 4. (y) Roz: 5. Art: 11.

[hasła: testament, testator, opiekun, egzekutor testamentu, świadek, szlachcic, wolność, prawo litewskie, posag]

- [s. 173] stament, gdy albo Prawa naturalne lub Kraiowe pogwałca, albo poprawy i skrobininy w istotnych punktach w sobie zawiera. Zawszeatoli ostrzega się, iż uchylony punkt Testamentu dla wad pominionych, pozostałych dyspozycyi nie obala: (z) Co i o Zapisach wszelkich Prawo Litewskie rozumieć każe.

Podług wyrazów Prawników, Zapis Testamentowy czyli rzecz ruchoma Testamentem odpisana, nazywa się *Legatum*: Zlecenie zaś dyspozycyi przez Testatora Exekutorom Testamentu uczynione, *Fidei Commisum*... Exekutorami Testamentu, pierwsi są Sukcessorowie: drudzy Opiekunowie lub bliżsi Krewni. Gdy zaś Testator obcych za Exekutorów swej woli pisze, ci, nawet przed Krewnemi pierwszeństwo biorą. Powinności ich, Prawa nasze wyraźnie nie dotykają. I lubo Prawa Litewskie zdają się nie czynić między Opiekunami i Exekutorami różnicy; (a) Przecież pierwsi, w ten czas tylko mają właściwe mieysce, gdy Testator Zonę lub Dzieci małoletnie obumiera; drudzy zaś na ów czas, gdy Testator Osobie *sui Iuris* zostawia Dziedzictwo, i nie dufa, aby przez Sukcessora, woli iego

(z) Roz: 8. Art. 6. (a) Roz: 3. Art: 34.

[hasła: testament, prawo naturalne, prawo krajowe, legat, polecenie, krewny, testator, prawo litewskie, opiekun, egzekutor, dziedzictwo]

- [s. 174] stało się zadość. Rzadko atoli Exekutorowie Testamentu dziesiątej części intraty tak iak Opiekunowie, dla krótkości swych obowazków, pretendują... Podług zwyczaju powszechnie wziętego, Exekutorowie zaraz po śmierci Testatora Inwentarz dóbr ruchomych i stojących spisać, długi, zwłaszcza ręczne popłacić, Zapisy Testamentowe zaspokoić, powinni: Ani wprzód do objęcia possessyi Sukcessorów dopuścić obligowani, pokąd we wszystkim woli Testatora nie stanie się.

TYTUŁ X.

O Sukcessyach, albo Dziedzictwach ab Intestato.

§. O Sukcessyi w ogólności.

Prawa Rzymskie o Sukcessjach w ogólności.

„Czworakim sposobem mógł kto u Rzymian rozumieć się *Intestatus*, bez Testamentu zeszył: Albo że wcale Testamentu nie uczynił, albo że ten nieprawnie był uczyniony, albo że przez urodzenie się Dziedzica lub śmierć Testatora upadał, albo nakoniec, że się nikt niebrał do Dziedzictwa podług uczynionego Testamentu.

[hasła: egzekutor, testament, zwyczaj, testator, inwentarz, dług, zapis testamentowy, Rzymianie, sukcesja, dziedzictwo]

- [s. 175] (a) W czterech tych przypadkach, Prawo samo pewnym porządkiem określiło, komu pozostałe należy dziedzictwo, tak w ruchomościach iako i w dobrach stojących. Porządek ten nazywa się *Sukcessya*, albo *Sprawiedliwe Dziedzictwo*, *Iusta Haereditas*: do której trzy Sukcessorów rządy, albo *Ordines Consanguinitatis* zwane, należą. Pierwszy rząd formułą *Descendentes*, czyli prosto z Ojca i Matki idące Potomstwo: W drugim rządzie mieszczą się *Ascendentes*, czyli sami Rodzice po Dzieciach biorący Sukcessją: Do trzeciego, należą poboczni Krewni, *Collaterales*: A tych Prawo na linię Męską i Niewieścią dzieli: Tacy są najprzód Brat i Siostra z Męża, powtóre Brat i Siostra z Matki *i t. d.*

Układ *Arboris Consanguinitatis*.

Aby zaś iasniey poznać można te między Familiami związku, równie do obięcia Dziedzictwa albo Sukcessyi, iako i do zawarcia prawnych Małżeńskich ślubów, wiadomości każdego służące; obszerniejszy tu, tak Pokrewieństwa *Consanguinitatis*, iako i Powinowactwa *Affinitatis*, kładzie się wywod, powszechniey, Drzewem Pokrewieństwa lub Powinowactwa, =Ar-

(a) Hein: Lib: 3. f. 243. t. de Succession.

[hasła: dziedzictwo, sukcesja, zstępni, wstępni, krewni boczni, pokrewieństwo, powinowactwo]

- [s. 176] *bor Consanguinitatis vel Affinitatis*= zwany... Pokrewni *Consanguinei*, ci się rozumieją, którzy od iedney Osoby albo Szczepu, *Stirpes* albo *Stirps*, początek przez urodzenie biorą. Powinowaci *Affines*: są Krewni Męża z iedney, a Zony z drugiey strony. Krewni z Ojca, (u nas *po Mieczu*) *Agnati*: Krewni zaś z Matki, (u nas *po Kądzieli*) idący, *Cognati* nazywaią się... Pokrewieństwo miarkuie się z *Stopniów i Linii*. *Stopień* Pokrewieństwa, *Gradus Consanguinitatis*, iest odległość między Pokrewnnemi, przez urodzenie się iedney Osoby miarkowane. *Linia*, iest porządek między Pokrewnnemi od Szczepu iednego idącemi. Ta, albo będzie *Prosta, Recta*: I zamyka Rodziców i Potomstwo: Albo *Poboczna, Collateralis*: I zawiera naybliższych z Ojca i Matki Krewnych... Między Powinowatemi, niemasz właściwie Stopniów: bo Rodzay czyli pokolenie między niemi nie zachodzi: Uważa się tedy i miarkuie Powinowactwo, przez odległość Osób z Rodzicami naszymi krwią złączonych: Co się łączniey w przykładzie poniżej okaże.

Różność linii Pokrewieństwa:

Trzy tedy linie, Pokrewieństwo nasze składaiają: *Prosta górna, Prosta dol-*

[hasła: krewni, powinowaty, stopień pokrewieństwa, linia pokrewieństwa]

- [s. 177] *na, i Poboczna. W Prostey górney, Oyciec mój z Matką pierwszy: Dziad z Babką, drugi: Pradziad z Prababką, trzeci: Prapradziad z Praprababką, czwarty pokrewieństwa Stopień zastępują i t. d.... W Linii prostey dolney, Oyciec, tylko jako Szczep uważa się: Zatym Syn z Córką, pierwszy: Wnuk z Wnuczką, drugi: Prawnuk z Prawnuczką, trzeci formułą stopień... Poboczna linia dzieli się na Męską i Niewieścią: W tey, liczą się Stopnie nie tylko z pobocza, ale i prostey zasięgając linii, gdy Osoba, której odległości szukam, na niey znayduie się. I tak: Wnuk Brata od Wnuka mego, pięciu: Cóрка moja, od Cóрки Siostry, trzema stopniami dzielą się... Taż linia albo będzie równa, *Collateralis aqualis*: gdy osoby, których stopnia szukam, równo od wspólnego odległego są szczepu: iak *np.* Siostrzeniec od Synowicy: Albo będzie nierówna, *Collateralis inaqualis*: gdy Osoby w różney od Szczepu znayduią się odległości, iaki iest Stryi względem Wnuki swey Siostry. Wszakże podział ten ostatni, samego tylko Prawa Kanonicznego tycze się.*

Reguły do
wynalezienia
stopniów Pokrewień:

W prostey Pokrewieństwa linii, =Tyle iest Stopniów, ile Pokolenia: al-

Tom I.

M

[hasła: linia prosta górna, linia poboczna, prawo kanoniczne]

- [s. 178] *bo: Tyle stopniów, ile Osób, mniej iedną= Tak, Syn od Oyca iednym: Dziadz od Wnuka, dwóma: Prababka od Prawnuka trzema Stopniami dzielą się: Bo tyleż między nimi zachodzi pokolenia, *generationes*... W linii *poboczney* Prawo Cywilne teyż trzyma się reguły. Zatym podług niego, Brat z Siostrą w *drugim*, Bratanek z Siostrzenicą w *trzecim* Stopniu znayduią się. Prawo zaś Kanoniczne, od Cywilnego w tey mierze odstępując, dzieli tę linią, iako się wyżej namieniło, na *równą* i *nierówną*. Względem *równey*, następującego trzyma się wyroku: = *Ilu Stopniami Osoby oddalone od Szczepu wspólnego, tylu między sobą odległe są*: = A więc Brat od Siostry w drugim Stopniu, podług Prawa Cywilnego będący; podług Kanonicznego, w pierwszym liczy się... Co się tycze linii *poboczney nierówney*, Reguła Kanonicznego Prawaniesz: = *Ze ilu gradusami dalsza Osoba od wspólnego odległa Szczepu, tylu odemnie oddzielona*: = Więc podług tego prawidła, Siostra Dziada mego w trzecim ze mną iest Stopniu, a podług Praw Cywilnych w czwartym... Różnica tedy, która między Prawem Cywilnym y Kościelnym w sposobie liczenia Stopniów Pokrewieństwa lub*

[hasła: stopień, pokolenie, prawo cywilne, linia boczna, prawo kanoniczne]

- [s. 179] *Powinowactwa zachodzi, na tym funduje się: Ze Prawo Cywilne w Szczepie powszechnym pierwszy gradus liczy; Kanoniczne, od Szczepu zaczyna. W linii zaś poboczney nierówney, nie liczba pokoleń, ale dalsza iedney Osoby od wpólnego Szczepu odległość, miarę gradusów przepisuie.*

Rachunek
Stopniów
Pokrew:

Do wynalezienia Stopniów Pokrewieństwa w linii *Prostey*, żadna nie zachodzi trudność: Bo ilość pokolenia czyli *Generationum*, Stopniów liczbę oznacza. I dlatego między Pradziadem i Prawnikiem trzy zachodzą Stopnie, bo tegoż odemnie trzy

dziela Pokolenia. Większa nieco zachodzi trudność w znalezieniu Pokrewieństwa Stopnia w linii *Poboczney*, np. między mną i Stryia mego Synem: Na ów czas, Ja, będący w linii *Prostey dolney*, liczę między mną i Synem Stryia mego w *Poboczney* linii leżącym pośrodku Osoby: A że tych jest pięć, to jest: ja sam, Oyciec mój, Dziad, Stryi i Syn tegoż, więc podług ogólnej reguły wnoszę: Ze z tymże, w czwartym stopniu iestem spokrewniony: gdyż między nim i mną czworo zachodzi pokolenia. Podobnie, Brat Cioteczny z Bratem Stryiecznym w *czwartym* gradusie, Córka względem

M2

[hasła: prawo cywilne, prawo kanoniczne, stopień pokrewieństwa, linia boczna]

- [s. 180] Bratanka w *trzecim*, względem Pobratanka w *czwartym* Stopniu od siebie znajdują się: A podług powyższych Prawa Kościelnego reguł, iednym Stopniem bliżey z sobą spokrewnieni, dla nie równej od Szczepu odległości... Nakoniec, baczyć i na to w rachunku Stopniów Pokrewieństwa należy: Jż nie iedna, ale kilka osób, tak *po Mieczu*, iako *po Kądzeli* w iednymże względem mnie znajdować się mogą stopniu: Tak np. Ja od Brata, Dziada i Siostry, dwoma stopniami odległy iestem: A od Synowca Stryia, PRadziada, trzy mię dzielą gradusy. *i t. d.* (*)

§. II O Sukcessyi w szczególności.

Prawa
Rzymskie o
Sukcess: w
szczegól-
ności.

Pozostałe po Rodzicach w iakimkolwiek Stopniu Potomstwo oboiey płci, brało podług Praw Rzymskich, Sukcessyą w częściach równych, ieżli wszyscy w iednym Stopniu od zmarłej Osoby oddaleni byli *np.* Synowie z Córkami, Wnukowie z Wnuczkami, *i t. d.*... Sukcessya takowa zwała się *in capita*, na głowy:

(*) O przeszkodach do Małżeństwa z pokrewieństwa, lub powinowactwa pochodzących: masz w Tyt: IV Czę: I.

[hasła: prawo kościelne, stopień pokrewieństwa, sukcesja, prawo rzymskie, małżeństwo, pokrewieństwo, powinowactwo]

- [s. 181] gdyż każda głowa prawem Sukcessyi, bez względu na inną osobę, równą brała częśćkę. Gdy zaś Sukcessyą dzieliło się Potomstwo w różnym Pokrewieństwa Stopniu, *np.* Syn ieden z Bratankami dwoma, lub Siostrzeńcami; ta Sukcessya zwała się *in Stirpes*, na Pokolenia... W tym razie, Syn pozostały tyle dziedziczył, ile dwoie lub troie z Brata lub Siostry Potomstwa: Co się inaczej zwało, brać Sukcessyą, *Iure representationis*, Prawem wyobrażenia: gdyż na ów czas Bratankowie, Brata, a Siostrzeńcowie Siostrę wyobrażali... A że prawa Rzymskie pozwalały *Przysposobienia* i *Legitymacyi* Rzymianom; przeto i takowe Potomstwo równe do dziedzictwa z naturalnemi Sukcessorami miało prawo. Do spadków zaś po nich, sami tylko Oycowie należeli... Nieprawego łoża Potomstwo równe do dziedzictwa z naturalnemi Sukcessorami miało prawo. Do spadków zaś po nich, sami tylko Oycowie należeli...

Nieprawego łoża Potomstwo, tylko po Matce brało Sukcesyą: A gdy prawego nie było, szóstą część Oycowskiej dziedziczyło.

W niedostatku Sukcessorów na dół idących czyli Prawego Potomstwa, brali sukcesyą *Ascendentes*, Przodkowie zeszłej Osoby, iako to Oyciec, Dziad, Pradziad: *i t. d.* zachowując i tu bliskość Pokrewieństwa, tak:

[hasła: dziedziczenie, prawo rzymskie, sukcesor, zstępny, pokrewieństwo]

[s. 182] że Oyciec oddalał od spadków Dziada, ten Pradziada *i t. d.* Później Bracia i Siostry zmarłej Osoby, Dziada i Babkę od Sukcesyi oddalali.

Naostatek: gdy tak w *dolney* iako i *górnay ilinii brakowało Sukcessorów; pozostałe spadki należały Krewnym pobocznym zmarłego. Pierwsze z tych trzymali mieysce Bracia i Siostry z swym Potomstwem. Jeśli pierwsi tylko Sukcesyą dzielili się; ta, w równych częściach *in capita* przypadała: Jeśli zaś razem Dzieci z Brata i Siostry szły do Sukcesyi; ta, *in Stripes*, na Pokolenia dzielona była. A zatym, gdy Bratu z Siostrą równe części przyznawało Prawo, trafić się mogło: Ze Potomek Brata iedynak tyle zyskiwał, ile kilkoro z Siostry Potomstwa, i na wzajem... Wszakże *Ius repraesentationis*, tylko do Dzieci z Brata i Siostry rozszerza to prawo... W dalszym porządku, należeli do Sukcesyi aż do siódmego pokolenia, naybliżsi w iedneyże od Szczepu odległości z Oyca Potomkowie: A gdy tych zabrakło, Skarbowi przypadała Sukcesya. Przecięż miano wzgląd na Zonę, na Służących zapłątę, na Fundusze i Kościoły względem spadków po Duchownych, na Chorągwie po zmarłym Zoł-*

[hasła: spadki, sukcesja, krewny poboczny, potomek, pokolenie, fundusz, duchowny, chorągiew]

[s. 183] nierzu, na Zgromadzenie i Cechy, po śmierci Wspólnika onychże.”

§. III. O Sukcesyach podług Praw Kraiowych.

Prawa Koronne
o Sukcesyach

Lubo Prawa Kraiowe a w szczególności Koronne, zamilczały o tym porządku Pokrewieństwa i Powinowactwa, który istotnym u nas iest prawidłem, tak co do działów po zmarłych Krewnych, iako i co do ważności Małżeńskich ślubów; nieprzeto iednak wywód iego powyżey obszernie opisany, mniej potrzebnym Polakowi zdać się może. Jakoż samo przyrodzenie Autorem onego iest: dla tego po wszystkich Kraiach zgodnie przyięty. Zaś co do następstwa i Praw Osób w trzech liniach Sukcesyonalnych zawartych; iako w każdym Narodzie, są pewne ustawy lub zwyczaie, od powszechnego odpisujące się prawa; tak i Kray nasz, ma swoje szczególne o Sukcesyach acz nie naydokładnieysze opisy... Uważali tedy i Prawodawcy nasi trzy Sukcessorów rżędy: ale daleko różne dla nich od Rzymskich w następstwie przepisali reguły: Których tu treść na fundamencie *Korrektury Pruskiej*, (*) powszechnie w sprawach Sukcesyonalnych

(*) Jus Terrestre Nobilit: Prus: Correct: V. 6. f. 549.

[hasła: prawo koronne, pokrewieństwo, powinowactwo, spadek, ustawa, zwyczaj, Korektura Pruska]

[s. 184]

w Koronie używaney, lubo nie całkowicie przyiętey, kładzie się.

O Sukcessyi
Descendent:

I. Pozostali po Rodzicach Synowie, Córki, Wnukowie *i t. d.* liczą się także u nas w rzędzie *Descendentium* albo na dół idących Sukcessorów: prawa atoli ich do sukcessyi, w cale z Rzymскими nie zgadzaią się. Bo ieżeli tylko Syn, lub tych kilku po Rodzicach zostaie; W pierwszym razie Jedynak całą substancją Oyczystą i Macierzystą obeymuie: W drugim, kilku Braci w równych częściach do obydwóch spadków należą. Gdy zaś w liczbie pozostałych Potomków, iedna lub kilka Siostr znajduie się; te, czwartą część Substancyi Oycowskiej, a Macierzystą w równych z Bracią częściach dziedziczą... Zatym gdy będzie *np.* Braci trzech, a Siostra iedna, przypadnie na nią iedna ze czterech części, tak Oyczystego iako i Macierzystego majątku: Przeciwnie gdy Siostr trzy a Brat ieden; dziedziczy on w trzech częściach po Oycu, po Matce zaś, iedna z czterech części na niego przypada. Jeżeli znowu sama tylko Córka, lub Córki po Rodzicach zostaną; Te, równo iak Synowie pozostałym dzielą się majątkiem, (*b*)... Spadki na Córki,

(*b*) V. 1. f. 74. A. 1420. t. de Filiabus.

[hasła: Korona, sukcesja, majątek ojcowski, majątek macierzysty, majątek, spadek]

[s. 185]

Prawa nasze Posagiem nazywaią: który lubo po dziśdzień od determinacyi Oyca iako Samowładzcy majątku swego zupełnie zawisł, i posag pierwszej Siostrze za życia Oycowskiego wyznaczony, służyćby miał za regułę Braciom w naznaczeniu onego, dla Sióstr po śmierci Rodziców przez nich wyposażyć mianych; Przecież, zawsze względ mieć potrzeba, aby Siostry lub Siostra, całkowicie należące sobie z Prawa odbierały części: Gdyż pospolicie maią one moc na zwyczaj ugruntowaną, czynienia sądownie, o polepszenie czyli *melioracyą* posagu, pomimo *abrenuncyacyi*, które przy Intercyzach zachodzą. Co tym słuszniey i prawniey na ów czas dzieie się, gdy Rodzice po wyposażeniu Córek, albo przez Sukcessyą, albo przez kupno, dóbr nabywaią, lub majątek swój znacznemi pomnożą summami. (*c*) W przypadku tym, Jurydyckje Sądowe, tłómacząc uczynioną przez Córkę *abrenuncyacyą*, do przeszłego stanu fortuny stosować ią zwykły, a posag podług pomnożoney massy substancyi stanowią... Na wzajem, gdyby Oyciec po wyposażeniu pierwszej Córki, zmniejszył swey

(*c*) A. 1588. V. 2. f. 1212. t. O Posażeniu. Item f. 1219. t. O Siostrach. Item A. 1347. V. 1. f. 45. t. de Filia.

[hasła: posag, zrzeczenie, sukcesja, dobra, majątek]

[s. 186]

fortuny; pozostałe Siostry nie mogą równego iak pierwsza zyskiwać posagu: Ale Bracia, po zapozwaniu Wyposażoney Siostry o komportacyą wziętey części do pozostałej substancyi, wyznaczaią podług powyższych reguł równie dla wszystkich posagi: Jako o tym liczne uczą *Praejudicata*... Posag rzezony nie w dobrach stoiących, ale w gotowiznie Córkom należy: Dlatego, gdy im dobra, iak zwyczaj, Macierzyńskie posażne, czy to przez Oyca, czy przez Braci w posagu puszczaia się; potąd są na skupie, pokąd rezygnacya onych nie nastąpi. (*d*) Owszem Statu Kazimierzowski nawet Braciom Stryiecznym, pozostałe po Rodzicach Córki naydaley w rok z dóbr

takowych skupić pozwalał: (e) A to nie innym duchem, tylko aby Familie przez posagi nie drobniały i nie ubożały, na czym wszystkie prawa nasze o Sukcessyach zgruntowane widzimy. Wszakże późniejszy Władysław Jagiełły Statut, zabezpieczył Siostram całkowity na dobrach stojących posag, gdy te nie mając rodzonych Braci, pozostałą dzielą się Sukcessyą (f)

(d) A. 1588. V. 2. f. 1213. t. Na dobrach. Item Exc. Ma: A. 1576. V. 2. f. 941. t. O Preskrypcyi. (e) A. 1547 V. 1. f. 38. t. de Virgin. despon. (f) V. 1. A. 1420. f. 74. t. de Filibus.

[hasła: posag, pozew, prejudykat, Statut Kazimierza Wielkiego, spadek, Władysław Jagiełło, statut]

- [s. 187] Gdy Potomstwo z różnego łoża, albo powtórzonem kilkokrotnie przez Oycę Małżeństwa bierze Sukcessyą; na ów czas tey ogólney trzymać się należy reguły: Ze, spadki czyli substancya Oyczysta, zawsze w trzech częściach Synom iego wszystkim: a w 4tey Córkom, czy z pierwszey, czy z drugiey, lub trzeciey Zony należy. Posag zaś kaźdey Matki, tylko na własne iey Dzieci dzielony będzie, w równych tak na Syny iako i na Córki częściach, albo też całkiem na Jedynaka, lub Jedynaczkę przypada. Jeźliby zaś Potomstwa z któreykolwiek Zony nie było; Posag iey, po dożywociu Męża, gdyby go miał sobie zeznanym, do Familii Zoniney wraca się; a ztąd wypływa, iż Pasierbowie i Pasierbice, żanego do substancyi Oyczyma lub Macochy nie mają prawa, prócz cząstki przez takowych Małżonków na wzajem, albo tylko przez iednego drugiemu zapisaney wiecznością: O czym obszerniey będzie *pod Tytułem o Sukcesyi między Małżonkami*.

Działy między Sukcessorami.

Podział Substancyi czyli ułożenie sched, gdy kilku Braci iakimkolwiek dzielą się spadkiem, należy do Brata starszego, ieźli Oyciec między Dziećmi działu nie uczynił, albo ten uczyniony, Manifestem, dla skrzywdzenia

[hasła: potomstwo, małżeństwo, spadek, majątek ojczysty, posag, dożywocie]

- [s. 188] prawa natury, następnie zaskarżony został. Wybór zaś sched, od najmłodszego zaczyna się. Aby iednak śrzedni Bracia, przez znowę Starszego z Naymłodszym skrzywdzeni bydź nie mogli; wolno im iest szacunek sched *per plus offerentiam* podwyższać: Od którey taxy ieźliby Brat najmłodszy odstępował, podwyższaiący przestać na niey musi... W ułożeniu sched równość intrat i ciężarów zachowana bydź ma: A tak może kto większą w dziele część zyskać, wziąć więcey intraty, ale na ów czas, długami lub *Wyderkaffami* scheda iego wyrównana będzie... Działy takowe dawniey, ieźli sami między sobą bez Przyaciów czynili Sukcessorowie; potrzech lat 3. Miesiącach nie zaskarżone, nie mogły bydź obalone. (g) Gdy zaś późniejsze o dobrowolnych tranzakcyach ustawy, żadną czasu *Dawnością* mocy ich nie określiły; (h) A z drugiey strony ważność Kompromissów, przez które naypospoliciey działy między Familiami kończyć się zwykły naysolenniey obwarowały; Tym samym i działy raz zawarte za niewzruszone, i wiecznotrwałe mieć chciały. (i) Wszakże *np.*

(g) A. 1347. V. 1. f. 40. t. de Divisione. (h) V. 7. A. 1768. f. 707. P. A gdy. (i) V. 8. A. 1776. f. 876. t. Deklaracya P. Nareszczie.

[hasła: prawo natury, spadek, taksa, wyderkaf, dawność]

- [s. 189] summa w schedzie iednemu Bratu podana, a przez Sąd odsądzona, lub dług tajemny, albo odpadła dla niepewnego dziedzictwa część iaka z schedy; daie prawo temuż, szukania bonifikacyi oneyże, na schedach Braterskich: (k) A i w Kompromisie działowym *laesio Iuris naturae* dowiedziona, podług prawa późniejszego obaliłaby dział podobny. (l)

Gdy przed śmiercią Rodziców Syn lub Córka niewyposażeni, schodząc z świata, zostawiają potomstwo; To, prawem wyobrażenia Rodziców swych, *Iure repraesentationis*, w tych częściach po Dziadach swych dziedziczy, które Rodzicom ich należały. Przeto gdyby najwięcej Wnuków z Brata lub Siostrą szli do sukcesyi; nic więcej w dziele pretendować nie mogą, nad to, coby Rodzicom ich dostało się: Sami zaś między sobą całkowite owe części, tak iak Oyczystą i Macierzystą substancją rozdzielaiają... Po zaszłych działach, lub wyposażeniu Córek, gdy Brat lub Siostra umiera bezpotomnie; nie Rodzice, chociażby jeszcze żyli, ale pozostali Bracia i Siostry lub tych Potomstwo do Sukcesyi na-

(k) V. 2. A. 1562. f. 613. t. O Przysiędze. (l) V. 7. A. 1768. f. 708. P. Zapobiegając.

[hasła: sąd, spadek, bonifikata]

- [s. 190] leżą. Wprawdzie *Korrektura Pruska*, spadki po Bracie Braciom, z wyłączeniem Siostr, a nazwaiem posag Siostry Siostrom przynaie: Czego i owo ogólne prawne axioma = *Frater Fratri moritur* = popierać zdaie się. Zwyczaj atoli przeciwny, licznemi upoważniony *Prejudykati*, zniósł dawno prawo rzeczone. A wspomniane axioma, na ów czas tylko moc swoją miećby mogły, gdy Brat po Bracie z pod władzy Rodzicielskiej nieypuszczonym dziedziczy. Dziś więc, gdy pozostały Brat lub Bracia spadkiem Braterskim z Siostrami dzielili się; równe części z substancyi Macierzystey zyskuia wszyscy: Z Oyczystey zaś, iako i z dorobkowy; dla Braci trzy części, dla Siostr czwarta dostaie się. Podobnie gdy Siostra bezpotomnie umiera; posag iey nie samym Siostrom pozostałym, ale i Braciom w równych częściach przypada. Wszakże i Brat po Siostrze, a Siostra po Bracie całkowicie dziedziczą, gdy ani Potomstwa, ani Brata lub siostry drugiey niebędzie.

Rozrządzenie Prawa Litewskiego względem tego następstwa porządku, lubo się nieco od ustaw i zwyczajów Koronnych różni; zgadza się atoli w istotniejszych artykułach. I tak 1. Zabe-

[hasła: Korektura Pruska, posag, prejudykat, dziedziczenie, majątek macierzysty, prawo litewskie, zwyczaj koronny]

- [s. 191] śpiecza Statut Litewski Dzieciom po Oycu sukcesyą, ale córki zupełnie od niey oddała, kontentuiąc one posagiem: Który gdy przez Oyca za życia lub Testamnetem wyznaczonym iest, przestać na nim Córka musi. (m) Nawet ieźli: po śmierci Rodziców, Bracia pozostałe wyposażają Siostry; mogą za przykładem Oyca, nie większy iak pierwszey siostrze posag wyznaczyć. I luboby ten czwartey części dóbr Oyczystych nie wyrównywał: przecież o melintacyą iego czynić w Litwie zwyczajui nie

masz. Gdy zaś Rodzice zostawiają nie posażone Córki; Bracia z 4tej części Oycowskiej substancji wyposażycie owinni koniecznie. 2. Spadki po Matce, równo między Synów i Córki dzielą się tak w dobrach stojących iako i ruchomych: (n) Zatem do udeterminowania ilości posagu, nie wchodzi. Waruie także solennie Prawo Litewskie: Iż jeżeli albo Brat, albo Stryiowie, opisany przez Oycę Córce Posag; lub 4tą część dóbr Oycowskich utracą; Córka, zawsze ma prawo dochodzić onego na gruncie. (o) 3. Gdy Rodzice Potomstwa żadnego nie zostawiają, substancja Oycowska wraca

(m) Stat: Lit: Roz: 3. Art: 17. Item Roz: 5. Art: 3. 14. (n) Stat: Lit: Roz: 5. Art: 14. i 3. Roz: 5. Art: 9.
(o) Ibidem.

[hasła: Statut Litewski, sukcesja, testament, Litwa, spadek, prawo litewskie, majątek ojcowski]

[s. 192] się do Brata Osoby zmarłej, a w niedostatku tego, na Siostrę przypada: Przecież szacunek czwartej części takowej substancji, linia *po kądzieli* zyskuje, gdy ją Synowcowie dziedziczą. (p)

Działy w Litwie między Bracią, lub Pokrewieństwem, iakiegokolwiek stopnia, gdy przez Listy albo Regestra dzielcze, wzmocnione; tudzież podpisami Braci i dzielących się stwierdzone, i przez dziesięć lat nie zadysputowane będą; wieczną trwałość mają. Nadto, dla większej ważności, działy takowe przed Urzędem Ziemskim zenzwać się zwykły: A nawet dawnością Ziemską przemilczane, czyli w Aktach w czasie nie aktykowane, ważność swoją dzierżą. Wzruszający dział ieden z Braci, porękę albo *Vadium* przy spisaniu onego umówione, zapłaci, a dział dla niego na nowo czyniony być powinien. Listy, Papiery i Przywileje oddzielne, biorącym schedy oddają się: Wspólne zaś, wszystkich Sukcessorów użytkowi służą, i iednemu z nich powierzone bywają. (q)

II.

(p) Stat: Lit: Roz: 3. Art. 17. (q) Roz: 9. Art: 26.

[hasła: Litwa, pokrewieństwo, urząd ziemski, wadium, spadek]

[s. 193]

O Sukcessji
Rodziców,
albo,
Ascenden: w
Koron:

II. Sukcessji Rodzicom po Dzieciach Prawa Koronne zabraniają, zwłaszcza gdy Bracia lub Siostry osoby bezpotomnie zeszyłej znajdują się, a Syn lub Córka za życia Rodziców umierający, prawnie od nich wyposażeni zostali. Jakoż powszechny wyrok niesie: = Iż Sukcessya, *descendere, non ascendere*: na dół, nie w górę iść powinna: = Dlatego jeżeli gdzie dawniej lub dziś przyięta iest, nazywa się smutna: *luctuosa Haereditas, tristis Succesio*. Owszem wyraźnie Prawo Koronne nakazuje, (r) aby gdy Matka umiera, a Oyciec drugą Zonę poymyie; dobra Macierzyste Dzieciom dorosłym wypuścić, prócz jeżeliby na nich miał dożywocie: Lubo i w tym razie odpaść od nich prawnie może, gdy mu marnotrawstwo iawnie będzie dowiedzione: co i o Matce rozumiey. Traficiby się przecież mogło, iżby Rodzice mający Potomstwo, i z tych Wnuki lub Prawnuki, przeżyli wszystkich: Na ów czas, nie mogłaby spaść na nikogo innego Sukcessya po nich, iak na Oycę, Dziada, lub Pradziada. Ani można

twierdzić, aby się należała Synowcom Oyca biorącego Sukcesyją; gdyż w tey poboczney linii pierwsze miejsce trzy-

(r) A. 1420. V. 1. f. 73. t. de Pueris.

Tom I.

N

[hasła: sukcesja, rodzic, prawo koronne, dobra macierzyste, dożywocie, marnotrawstwo, linia poboczna]

[s. 194] ma Brat Oycowski, a ten do Substancyi Braterskiej za życia tegoż, prawa nie mając, zlaćby go nie mógł na Dziedzi swoje. O czym lubo Prawa nasze zamilczą, i tylko Korrektura Pruska ten Sukcesyi porządek *Ascendentibus* zabezpiecza; (s) Zdarzają się atoli częste w Kraiu podobnego następstwa przykłady, na których zagruntowany nasz Przyłuski (t) twierdzi: Jż sprawiedliwości i porządkowi naturalnemu nie przeciwi się.

Przepisy Prawa Litewskiego iaśniej tego następstwa porządek opisują, deklarując: Jż Rodzice po Dzieciach wszelkie spadki, gdy te albo bez Potomstwa albo bez Braci i Siostr Rodzonych zchodzą z tego świata, dziedziczą. (u) A lubo tylko o nabytey majątności Statut w tym miejscu uczy; nie przeto iednak inaczeby mógł być tłumaczony, gdyby Oyciec za życia swego, wypuściwszy urzędownie Dzieciom część iaką substancyi, brał się do niey po ich śmierci.

III. Ostatni w Sukcesyi porządek, trzymają Krewni poboczni, *Collaterales*.

O Sukcesyi
pobocznej:
Krewnych
Collateralium.

(s) Jus Ter: Nobil: Prus: V. 6. f. 551. (t) Lib: 3. c. in Paefatione. (u) Stat: Lit: Roz: 7. Art: 16.

[hasła: majątek braterski, Korektura Pruska, Jakub Przyłuski, Statut Litewski, prawo litewskie, dziedziczenie, porządek dziedziczenia, krewny boczny]

[s. 195] Ci, iako się wyżej namieniło, na Męską i Białogłowską linią dzielą się: A w generalności bliższy Krewny czy *po mieczu*, czy *po kądzieli*, dalszego od Sukcesyi oddala. Naybliżsi z pobocznych Krewnych, gdy prawego brakuie Potomstwa, są Bracia i Siostry. Którzy, iaką miarę w spadkach Oyczystych, Macierzystych i dorobkowych zachować powinni, iuż się wyżej namieniło... Gdy Stryi lub Ciotka bezpotomnie umrze, i Braci lub Siostr nie zostawiają rodzonych; Synowcowie i Siostrzenicowie wspólnie do Sukcesyoi należą, dzieląc się nią na Pokolenia. A tak: iezeli z dwóch Stryiów będzie Potomstwo, z iednego ieden, z drugiego trzech Synowców; pierwszy połowę, drudzy drugą część Substancyi obeymą. Jeżeli zaś i z Siostry zmarłego Stryia pozostaną Dzieci; tedy i te *Iure repraesentationis* równe zyskują części, iakieby na Matkę ich w dziale z Bracią przypadły. Ani tu waży co niektórzy twierdzą, że w tym razie Potomstwo z Siostry idące, dla wziętego przez Matkę posagu, do sukcesyi tey traci prawo: Bo na wzajem i Potomkowie Braterscy, dla zyskanych raz przez Oyca swych z majątku Oyczystego i

N2

[hasła: linia męska, linia żeńska, krewny po mieczu, krewny po kądzieli, spadek, krewny boczny, spadek ojczystry, spadek macierzysty, spadek dorobkowy, zasada reprezentacji spadkowej, posag, majątek ojczystry]

[s. 196] Macierzystego części, upadliby w prwie do tego spadku. (w)

Prawa Lit: o tymże. W Litwie, co się Oycowskiej tycze substancyi z pobocza na Sukcessorów spadaiącej, potąd tę po Bracie bezpotomnie zesłym, Brat lub Bracia rodzeni, i ich Potomstwo w linii prostej dziedziczą; pokąd ich staie: A dopiero gdy tych brak, Sukcessya po Bracie należy Siostróm. Spadki zaś Macierzyńskie po Bracie pozostałe, zarówno na Braci i Siostry przypadają. (x) A gdy się trafi, że Osoba bezpotomnie zmarła, ani Brata, ani Siostry nie zostawi; na ów czas dalsi *po mieczu* Krewni czyli *Agnati*, Oycowskie: A Krewni *po kądzieli*, czyli *Cognati*, Macierzyńskie wnioski obeymują. (y)... Ostrzedz tu ieszcze przychodzi, co w obojgu Prawach iści się: Ze gdy, czy z pierwszego, czy z powtórzonego Małżeństwa Sukcessorów nie będzie; Substancya takowa po upłynionym dożywociu, gdy go sobie Małżonkowie zapisali, wraca się do najbliższych Krewnych, tymże porządkiem którym i naturalna dzielona bywa.

(w) Lipski Cent: I. Observ: 65. Zalasowski T. II f. 218. Art: III De Success: Collateral: (x) Stat: Lit: Roz: 3. Art: 17. (y) Roz: 5. Art: 14.

[hasła: Litwa, spadek, spadkobierca, spadek macierzyński, krewny po mieczu, krewny po kądzieli, małżeństwo powtórne, dożywocie, małżonek, najbliższy krewny]

[s. 197]

Kto traci
prawa Suk-
cessyi.

Cokolwiek tu o Sukcessyi mówiło się, tycze się tylko prawego z ślubu Małżeńskich Potomstwa. A zatym Bękarci, żadney w następstwie tak dóbr Oycowskich, iako i Macierzystych, podług Obojga Praw, nie mają części: Bo i od Szlachectwa prerogatyw zupełnie oddaleni są, chyba że przez uchwałę Seymową legitymowani zostaną, y za prawych od Rodziców przyięci będą Sukcessorów: Iako się wyżej o tym, pod Tytułem: O władzy Oycowskiej, namieniło. Równie i ten prawa Sukcessyi pozbawia się, który z iakieykolwiek przyczyny od Szlachectwa prerogatyw odpada. Samobójca także, i Szlachcianka idąca za Mieszczanina lub Chłopa, Posag i Prawa następstwa utracą: I niewięcey tylko procent od posagu swego, podług *Preiudykatów* na Prawie Przyrodzonym zasadzonych, zyskiwać może. Nakoniec Panna Szlacheczkiej kondycyi, któ^oaby wykraść się od Rodziców dopuściła, iako i Wdowa na tenże gwałt zezwalająca, od praw dziedzictwa odpadają. (z)

O Sukcessyi
Osób Du-
chown.

Zostają ieszcze do objaśnienia Prawa Osób Duchownych, biorących lub zostawiających Sukcessyą... Duchowni Swiec-

(z) A. 1496. V. 1. f. 175. de Raptu. Stat: Lit: Roz: 5. Art: 12. Item Roz: 3. Art: 20.

[hasła: spadek, prawe potomstwo, bękart, dobra ojcowskie, szlachectwo, samobójca, posag, preiudykat, szlachta, wdowa, dziedzictwo, osoba duchowna]

[s. 198] cy, idą do niej z Osobami Swieckimi bez żadney różnicy: Bo Stan ten, nie obowiązuje ich ślubem ubóstwa, dla którego Zakonnicy, od spadków swych odpadają. Zatym iakim prawem Swiecka Osoba, w pewnym pokrewieństwa stopniu uważana,

bierze Sukcessyą; podobnie prawa służą Duchownemu Swieckiemu, w teyże linii znaydującemu się... Co do Osób Zakonnych, ci po professyi swey nic nie dziedziczą: A przed tą, tylko 10tą część spadków swych *Iure naturae* na siebie przypadających, Klasztorowi lub komukolwiek, wyrzekając się reszty, odpisać mogą. Jeźliby zaś Zakonnik w czasie wspomnionym żadnego nie uczynił Zapisu, (który w tym iednym tylko razie, pomimo niedostatku lat, prawa upoważniaią) I on sam i Zgromadzenie, w którym zostaie, traci prawo do części po Rodzicach z prawa natury sobie należącej: Tym bardziey zaś do Sukcessyi poboczney, na Braci lub Siostry, iuż po professyi swey przypadłej, należeć nie może. Nieprzeto iednak odpadać ma od procentu części 10tey spadku swego wyrównywaiącej, przez to, że przed profesyą nikomu iey nie odpisał. Bo ani prawo, ani słuszność, nie odsądza go od tey należytości... Ma-

(a) V. 7. f. 63. t. O Młodzi.

[hasła: osoba świecka, ślub ubóstwa, zakonnik, spadek, sukcesja, klasztor, zapis, sukcesja poboczna, procent]

[s. 199] iątek ruchomy wszelki po Zakonniku Klasztorowi, nie Krewnym należy się. Przeciwnie po Duchownych Swieckich, tak Szlachcie iako i Plebeiuszach (b) bez testamentu zeszyłych, trzy części mobiliów i summ Sukcessorowie (bo dobra dziedziczne całkowicie Krewnym należą) a czwartą Kościół zyskuie. Wprzód atoli zasługi Domowych, ieźliby się zaległe okazały, długi, koszt proporcjonalny pogrzebowy, a szczególniey deces, gdyby się iaki w Inwentarzu Koscielnym znalazł, zaspokoić należy. Tym końcem upomina prawo XX. Dziekanów i *Officia Loci Ordinarorium*, aby za powziętą o śmierci wiadomością, nayprzód Sukcessorów ostrzegli. A gdyby ci opódał znaydowali się; aby w przytomności Kollatora, lub pod tego niebytność, przy świadectwie dwóch godnych Sąsiadów lub Parafianów, Inwentarz spisali, i pozostałemi mobiliami, podług powyższej reguły rozrządzili: a to pod odapowiedzią w Sądach Ziemskich lub Grodzkich miejscowych. (c) Toż i o Opatach Klaustralnych rozumieć każe Prawo, 4tą część wszelkich ruchomości Klasztorowi, a trzy Krewnym waruiąc. Wszakże i po Zakonnikach należy tym

(b) Rez. R. N. A 1779. N. 186. d. 21. 7br. (c) V. 7. A. 1766. f. 819. t. O Nieoddalaniu.

[hasła: ruchomość, zakonnik, klasztor, duchowny, kmieć, testament, spadkobierca, Kościół, dług pogrzebowy, deces, inwentarz kościelny, kolator, świadectwo, inwentarz, sąd ziemski, sąd grodzki, opat, krewny]

[s. 200] prawem Krewnym Sukcessya, ieźli albo sekularyzowani byli, albo za dyspensą, na siebie, nie na Klasztor trzymają Probstwa. (d) Spadki nawet po Kawalerach Maltańskich, ile od bezżenności niewolnionych, pod tęż regułą podpadaią. (e)... Toż samo prawo, które Sukcessyą Osób Duchownych Swieckich i Zakonnych rozrządziło, ostrzegło dla Panien Zakonnych 10tą część przypadającego na nie posagu: Z tym warunkiem: Ze go nikomu zapisać i darować nie mogą, ale tylko procent z rąk Krewnych zyskiwać mają dożywotnie. Wyprawa nawet Panienek Szlacheckich do Klasztoru, nie w gotowiznie ale w odzieży i sprzętach potrzebnych ostrzeżona. A iako dawniey pozwalało prawo Zakonnicy, niepozyskuiącej od Krewnych z części

swey należytości, arendować ją komuby chiała; (f) Tak dziś o procent zatrzymany zawsze prawnie w Sądzie czynić może... Ostrzedz tu nakoniec należy, że iako Rodzice bezprawnie czynią, gdy Córki swoje, na Klasztorne poświęcając się życie, posażą; Tak i Klasztory w nipochybne, przez przyjęcie takowych posagów, wciągają się pieniactwo.

(d) Rez: R. N. A. 1777. N. 71. d. 4. Mar: (e) Rez: R. N. A. 1781. N. 46. d. 12. Jan: (f) A. 1527. f. 478. §. Statuimus.

[hasła: dyspensa, klasztor, probostwo, spadek, Kawalerowie Maltańscy, duchowny świecki, osoba zakonna, posag, klasztor, zakonnica, pieniactwo]

[s. 201]

Prawo Kaduku.

IV. Gdy Sukcessorów w linii poboczney tak Męskiej iako i Niewieścicy do osmego *inclusive* Stopnia po zmarłej brakuie Osobie; Sukcessya takowa dawniey za Królów Dziedziców na skarb *in Fiscum* przypadała, a podług Praw późniejszych, Przywileciem Kaduku przez Króla nadana bydź powinna (q) Spadki po Szlachcie samey tylko Szlachcie; a po Mieszczanach i Cudzoziemcach, teyże, lub i Plebeiuszom, byle Kraiowym nie Cudzoziemcom, dostać się dawniey mogły: (h) Dopiero Konst: Roku 1726. wszelkie Kaduki Stanowi Szlacheckiemu przysądziła. (i) Ostrzega także Prawo, aby otrzymujący Kaduk, iakieykolwiek długi substancyi takowey opłacał, lub zaspokoił. Ktoby zaś wziął Kadukiem dóbra, prawu temu, dla życia prawych Sukcessorów nie podpadające; wszelki expens na prawo wrócić, i Przywiley złożyć obligowany: O co w Koronie, *Forum Trybunał*: Wprzód atoli Kaduk podług Rezolucyi Radnych, w Ziemstwie poznany bydź ma. (k) W Litwie: rozpoznanie Kaduków Sądom Zadwornym lub Trybuna-

(g) V. 8. A. 1778. f. 955. t. Kaduki. (h) A. 1607. V. 2. f. 1598. t. O Cudzoziemcach. Item A. 1588. V. 2. f. 1209. t. O Kadukach. (i) V. 6. f. 488. t. Warunek. (k) Rez: R. N. 1779. N: 80. d. 5. Marca.

[hasła: spadkobierca, spadek, skarb, kaduk, szlachta, mieszczenie, cudzoziemiec, kmieć, Korona, trybunał, ziemstwo, sąd zadworny]

[s. 202]

łom przyznane. (i)... Sprawy o Kaduki po Cudzoziemcach lub Mieszczanach, w Assessoryach sądzą się. Wszakże i Szlachecki Kaduk, musi się o tę oprzeć Magistraturze, z przyczyny, że Pozwy do złożenia Przywileiu źle otrzymanego, z pomienionych Sądów wynoszą się.

Prawa Miejskie o Sukcessyi.

V. Dla zachodzących często związków ślubnych, między Szlachecką i Miejską kondycją, nadających wzajemne Prawa Małżonkom i ich Potomstwu do Sukcessyi; należy tu krótko wyłożyć generalne Prawa Magdeburgskiego i Chełmińskiego opisy względem Następstwa... Prawo Magdeburgskie w podziale linii Pokrewieństwa, żadney od Cywilnego Polskiego nie stanowi różnicy: Bo i to równie trzy rzędy, albo linie Pokrewnych uważa, *Descententium, Ascendentium, & Collateralium*. Prawa atoli tych, co do Sukcessyi, ledwie nie we wszystkim od Szlacheckich różnią się: I tak *nayprzód*: Biorące Sukcessyą po Rodzicach Dzieci, podług Magdeburgskiego prawa, żadney między sobą dla płci czynić nie mogą różnicy, ale tylko Syn, co Córka dostaje: Wnuki zaś i Wnuczki, tylko *Iure Repraesentationis* część Rodzicielską pozysku-

(l) A. 1598. V. 2. f. 145. t. O Prawach.

[hasła: cudzoziemcy, mieszczenie, Asesorja, kaduk, prawo miejskie, małżonkowie, spadek, prawo magdeburskie]

- [s. 203] ią. *Powtóre*: Syn lub Córka bezpotomnie umierający, cały majątek zostawia Oycu z ekluzyją Matki: Gdy Oyciec umiera, Matka dziedziczy: Po których, albo gdy obojga Rodziców brak, najprzód Dziad, potym Babka i t. d. do spadków należą, z wyłączeniem nawet Brata i Siostry nieboszczyków, podług niektórych: Podług drugich, Dziadowie z Babkami równą z Bracią i Siostrami część pozyskują. *Potrzenie*: W niedostatku najdalszych Sukcessorów w prostey linii dolney i górney, przypada Sukcessya na *Pobocznych*, podług tey generalney reguły: Jż bliższy dalszego oddala Sukcessora. Zatym Bracia i Siostry z iednego łoża, ekskludują Braci i Siostry z powtórzo-nych ślubów: Nawet w tym przypadku Sukcessyi, *Ius representationis* nie ma miejsca: Bo go i Prawo Cywilne mało co daley iak do Sukcessorów dolnych i górnych linii prostey rozciąga... Prawo Chełmińskie zgadzałoby się zupełnie z ustawami i zwyczajami Saxonu, gdyby ta istotna nie zachodziła różnica: Ze co w Prawie Magdeburskim, Oyciec, a po nim Matka, po Synie lub Córce, z wyłączeniem rodzonych ich Brata lub Siostry, dziedziczal to w Chełmińskim, Brat Bratu, Siostra Siostrze umiera, pomimo żyjących Rodziców, podług owey powsze-

[hasła: dziedziczenie, linia prosta, sukcesor, sukcesja, prawo cywilne, Sakson, prawo chełmińskie]

- [s. 204] chney Prawników reguły: = *Frater Fratri: Soror Sorori moritur. Brat Bratu, Siostra Siostrze umiera* = Nadto, obydwą pomienione Prawa, procz Osób prawem Rzymskim od następstwa oddalonych, iako to: Bękartów, Szalonych, Bannitów, wyłączaią ieszcze, Karłów, Niemych i Głuchych, lubo z prawego łoża pochodzących: Atoli tak okrutne rozrządzenie, przez Reskrypta Monarchów bywa zwolnione... (m) Inne Praw tych szczególności, pod następującym Tytułem wyłożą się.

T Y T U Ł X I.

O Sukcessyi między Małżonakmi: O Posagu, Oprawie i Zapisach.

Prawa Rz: o
Sukces:
Małżonk: i
t. d.

„Prawo Dwunastu Tablic, oddalało zupełnie Zony od substancyi po swych Małżonkach pozostałej: Dopiero ią dla nich, ile uboższych, Justynian Cesarz zabezpieczył, zwłaszcza gdy tę Mąż bez żadnego odumarł zapisu. Sukcessya pomieniona z czwartey części majątków wszelkich prze-

(m) Zalasowski lib: 3. t. 1. Art: 4... Jus Culm: Correc: lib: 3. t. IX. de Succesion... Art: Pr: Magdeb: w Przemysłui: f. 1. & sequ.

[hasła: prawo rzymskie, następstwo, bękart, banita, reskrypt, spadek, małżonek, posag, oprawa, zapis, prawo dwunastu tablic, Justynian]

- [s. 205] pisana była, z tą różnicą: Ze gdy Potomstwa nie było, nawet prawa dziedzictwa do takowego spadku Zona nabierała: Gdy zaś Potomstwo pozostawało; sam tylko użytek dożywotni, z takowey części do niey należał. Nawzajem i Mąż z posagu

Zoninego w dawniejszych Rzeczypospolitey czasach pewną część zyskiwał: Ale podług reformy od pomienionego Cesarza uczynioney, wracał się on całkowicie do Krewnych *po kądzieli*, nawet gdy Zona dzieci z Małżeństwa prawego zostawiała. (a)

O Oprawie, Posagu, i Zapisach, iakie w Kraiu naszym między Małżonkami zachodzą, nic podobnego w Prawie Rzymskim nie czytamy. Sam nawet Posag na słowney tylko obietnicy fundował się. A gdy przed Kontraktem ślubnym oddawany bywał, składano go pod pieczęcią w ręku Wieszczków. (b)”

Prawa Koronne o Sukcessyi Małżonków, o Zapisach, Posagu, Oprawie.

Podług zwyczajów i Ustaw Koronnych ani Zona po Mężu, ani Mąż po Zonie nic prawem dziedzictwa nie zyskuje.

(a) Hein: lib: III t. XIII P. 4. de Succesione Conjugum. Zalas: lib: III. Art: IV f. 229. (b) Hein: lib: III t. XVI. §. 828.

[hasła: spadek, użytkowanie dożywotnie, Rzeczpospolita, krewny po kądzieli, oprawa, posag, zapis, kontrakt ślubny, zwyczaj, ustawa koronna]

[s. 206]

Bo ieżeli Potomstwo z nich pozostae, z mocy Sukcessyi obydwie substancye należą Dziedzicom. Ta nawet część, która w czasie pożycia Małżonków na Matkę spada; obraca się w posag iey, i obszerniejszego rozrządzenia nią, iak samym posagiem nie ma prawa. Jeżeli zaś Sukcessorów brakuie; Zonina substancya do Krewnych iey bliższych, a Mężowska do Sukcessorów tegoż wraca się. Mogą sobie atoli Małżonkowie zapisać nawzajem *usum fructum* albo *Dożywocie* substancyi: A na ów czas prawa następstwa, nawet dojrzałego Potomstwa, do śmierci Oycy lub Matki tamują się: iako o tym pod Tytułem o Dożywociach, obszerniey... Zwyczaj także u nas niesie, że Mąż Zonie prostym długiem, pewną, tytułem darowizny, zapisuie summe: Co się dziać nayczęściej zwykło, gdy Małżeństwo Sukcessora doczeka się: A kapitał takowy Zonie zapisany, idzie w działach, za naturą dóbr Macierzystych, Przeciwnie Zona, nic z swego posagu alienować, żadnych długów Mężowskich, nawet w obecności Przyjaciów lub Krewnych na tymże lokować nie może: A gdy to czyni, wolno iey, w czasie stanu Wdowieńskiego, od takowego Zapisu recessować się, iako pod władzą Męża zeznanego.

[hasła: potomstwo, sukcesja, bliższy krewny, dożywocie, darowizna, suma, dobra macierzyste, posag, długi mężowskie, stan wdowieński, zapis]

[s. 207]

Maiąca Zona od Męża Zapis, nabiera do Substancyi tak onerowaney, niewątpliwego z sukcesorami prawa. Zawsze atoli takowa część na skupie iest, chyba żeby się Sukcessorowie dziedzictwa z niey zrzekli. Summa ta albo Zapis Zanie uczyniony, inaczej, *Przywiankiem*, *Przypisem*, nazywa się. Biorący Mąż z Zoną posag, podług zawartych Intercyz, albo przedślubnych Kontraktów; W ten czas zaraz, gdy ie w pobliskich roboruie Aktach, czyni Zapis posagu Zoninego, w równey onemuż summie na połowie dóbr swych wszystkich, lub w szczególności na części onychże. Warunek ten posagu nazywa Prawo nasze *Oprawą*, *Reformą* posagu, *Reformatio dotis*. (c) Czyni się ta Posagu *Oprawa*, nawet gdy Mąż gotowizną posagu nie bierze, ale tylko dobra w summie posażney puszczone mieć będzie, których własności potąd nie nabywa, pokąd albo Rodzice albo ich Potomstwo *po mieczu*, prawa dziedzictwa

takowych dóbr nie zrzekają się: Dlatego te, arendować tylko lub zastawiać, a nie na iwieczność zbywać Mężowi wolno.

Zona posag od Rodziców biorąca, czyni od reszty substancji abrenuncyacją:

(c) A. 1420. V. 1. f. 73. t. In quibus.

[hasła: zapis, dziedzictwo, przywianek, posag, oprawa, reforma posagu, suma posagowa]

[s. 208] Ale, iako się już wyżej namieniło, niec iey ta nie szkodzi do czynienia sądownie *pro amelioratione dotis...* Natura dóbr reformacyjnych, ta iest: Ze ginąć, czyli alienowane bydź przez Męża nie mogą, (d) ile gdy Zona so utraty substancji urzędownie, pisząc się *np.* na długi Mężowskie, (luboby i ta, iak się rzekło, Inskrypcya, prawności nie miała) bynaimniey nie dopomaga. (c)... Ztąd idzie: Ze dobra rzeczone ani długami obciążone, ani na wieczność przez Męża utracone bydź nie mogą. Dlatego, gdyby interes wymagał przenieść takową Reformacją z dóbr iednych na drugie; potrzeba do tego Zony konsentu, i iey Krewnych: Inaczey, ieźli za całą wartość będą przedane, zawsze Zona lub Dzieci iey, mają prawo do nich z *Oprawy* płynące. Jeźli zaś z wiedzą kupującego o tey Reformie zbywają się, potrąca posag na nich lokowany. A tak, tym tylko sposobem wolno Mężowi nie tylko przenieść posagu ewikcyą, ale ią i w innym Woiewództwie, a nawet Prowincyi na dobrach własnych zapisać: Co tak o posagu, iako i o wszelkich ewi-

(d) A. 1588. V. 2. f. 1219. t. O Siostrach. (e) A. 1577. V. 2. f. 919. t. O Przedaniu.

[hasła: dobra wienne, długi mężowskie, zapis, konsens, krewni żony, ewikcja, posag]

[s. 209] wikcyonalnych długach rozumie się. (f) Posag nie reformowalny, ginie w substancji Mężowskiej, a Zona takowe lub Dzieci iey, powtórnie u Rodziców lub swych Braci i Siostr upomnieć się go mogą. Nawet gdyby Bracia całą substancją Rodzicielską, Siostr nie wyposażywszy, stracili; Kredytorowie, byliby zawsze obligowani do posagu (g)... Gdy Mąż bierze Zone bezposażną, a bezpotomnie z nią zyiąc, umiera, Dożywocia iey nie zapisawszy; Na ów czas, ieźli iey przy Intercyzach lub po ślubie iaką zapisuie summę; ta iey nadaie prawo siedzenia w dobrach potąd, pokąd od Sukcessorów spłaconą nie będzie. Gdyby zaś ani Dożywocia, ani Zapisu nie miała; ustąpić ma z dóbr Mężowskich, odebrawszy podług Praw dawnych za wieniec albo Wiano, *pro Crinili*, 30. grzyw: (h) Którą to summę dziś Przyiaciele podług substancji Mężowskiej miarkują... Zwyczaj także u nas niesie: Ze Mąż Zonie nawet bezposażney zapisuie *Oprawę pewną*, tak iakby posażną była: A w ten czas nabywa Zona do tey Reformy podobnego prawa,

(f) Rez: R. N. A. 1782. d. 20. 7br: N. 385. i 27. 7br: N. 398. (g) A. 1588. V. 2. f. 1219. t. O Siostrach. (h) A. 1505. V. 1. f. 326. t. de. Crinili.

Tom I.

O

[hasła: długi ewikcjonalne, majątek rodzicielski, wierzyciel, intercyza, dożywocie, zapis, wiano, majątek męża, oprawa pewna]

[s. 210]

iak gdyby równy Reformie w dom Mężowski przyniosła Wniosek. Trafia się nawet że Oprawa posagu będzie większa, niż Wniosek Zonin: Wszelako i w tym razie Sukcessorowie, takowey Reformy zaprzeczać nie mogą: Bo iako prosty na dobrach Zapis, tak i Reforma posagu, czyli onego bezpieczeństwo, czystym iest długiem. Przeto ani pod konkurs nie podpada, ani przez *Dawność* czyli Preskrypcyą, podług dawniejszych Praw utracona bydź nie może. Bo natura takowego długu prawem późniejszym *pro inpraescriptibili* z okazji Sukcessorów Herburtowskich deklarowana została: (i) I Rada Nieustająca stosownie do tey Ustawy, pretensye posażne, za niepodległe Preskrycyi uznaie. (k)... Pomimo tych z Prawa i Zwyczaiu opisów, wiedzieć z praktyki należy: Ze Zapisy Reformy, rzadko dziś używane, Pospoliciey, Mąż Zonie przed lub po ślubie umówioną zapisuie summę: Za odebraniem posagu nowy na dobrach swych ewikcyi czyni Zapis: A czasem biorąc Posag, drugie tyle Zonie waruie.

Po śmierci Zony bezpotomney, i po wyszłym dożywociu Mężowskim; Suk-

(i) V. 8. f. 959. A. 1778. t. Przyspieszenie. (k) R. 1785. d. 3. Czer: N. 82.

[hasła: oprawa posagu, zapis, dług, konkurs, dawność, preskrypcja, prawo dawniejsze, spadkobierca, Rada Nieustająca, ślub, ewikcja, śmierć bezpotomna, dożywocie mężowskie]

[s. 211] cessorowie iego posag Krewnym Zoninym wraz z wyprawą wrócić obligowani: Co się i o wszelkich dobrach, ruchomosciach, iako i wyprawie w posagu wziętych lub przez Sukcesyą na nią spadłych, rozumie. Nawzaiem gdy Zona Męża przeżyje, a Dożywocie zapisane od Męża okaże; spokojną iest do śmierci całych intrat Possesorką. Jeżeli zaś Dożywocia od Męża nie otrzymała, chociażby i Potomstwa nie miała; potąd w dobrach Oprawą posagu i Prywiankiem onerowanych, siedzi, pokąd za drugiego Męża nie idzie: Gdyż w tym razie Przywianek traci, a z Oprawy skupioną bydź może. Dlatego, dopóki takowe dobra posiada, ani ich na dziedzictwo zbywać, ani rozgraniczać nie ma mocy. Nadto, ma prawo Wdowa do cugów i powozów, których za życia Męża używała: Do remamentów wszelkich tak piętężnych, iako i zbożowych, i do dobytku: Prócz Sukien Mężowskich, klejnotów, sreber, koni, zbroi, *i t. d.* bo te nawet niegdyś na połowę z Dziećmi były dzielone: (l) Dziś pospolicie samym Synom dostaią się. Macocha przecięż Dożywocia nie

(l) Zawadzki in Processu Jud: f. 56... A. 1420. V. 1. f. 72. t. de Exore: Item f. 73. t. In quibus.

O2

[hasła: krewny, ruchomość, posag, dożywocie, oprawa, przywianek]

[s. 212] maiąca tym Prawem z Pasierbami graćby mogła: O czym obszerniejsza ieszcze w następującym Tytule będzie nauka.

Prawa Litewskie o Sukcesyji Małżonków, Zapisach, Oprawie, Posagu.

Podług Praw Litewskich, w iednym tylko przypadku Małżonkowi, zwłaszcza bezpotomni, po sobie nawzaiem dziedziczą: To iest na ów czas, gdy pobrawszy się, ani Mąż dóbr żadnych, ani Zona posagu nie miała: A w czasie, przemysłem i pracą

dorobili się substancyi. Takowych dorobków, dwie części Dzieciom, trzecia Zonie dostaią się, zwłaszcza, gdy Dożywocia zapisanego nie będzie... Gdy Potomstwa nie masz, a ieden z Małżonków takowych umiera; użytek całej substancyi do pozostałego należy: Po śmierci zaś obojga, połowa Krewnym *po mieczu*, druga Krewnym *po kądzieli* z takowych spadków przypada. (m) Ustawa ta PRawa Litewskiego i w Koronie czasem iści się: Nawet znajduią się w działach Szlacheckich przykłady, że dorobne substancye zarówno między Potomstwo obojey płci dzielone były: A to pomimo owej prawa reguły: Ze intraty zawsze do Męża należą: = *Bona Uxoris, proven-tus Mariti*: = podług której, nawet

(m) Stat: Lit: Roz: 5. Art: 12.

[hasła: prawo litewskie, posag, dożywocie, krewny po mieczu, krewny po kądzieli, Korona, dochód]

[s. 213] dorobkowe Mężowskie substancye, większeby zawsze od Zoninych być powinny.

Namieniło się wyżej, że w Litwie naznaczenie posagu, raczy od woli Rodziców zależy, nie żeby ten miał być z pewney części substancyi *np.* iak w Koronie, z równey części Macierzystey, a z czwartej Oyczystey przepisywany. Jakażkolwiek tedy summę Rodzice Córce swojey, lub Bracia Siostrze na posag wyznaczaią tamci od Zięcia, ci od Szwagra wziąć powinni skrypt tegoż ręką i podpisami Pieczętarzów stwierdzony, iako on na trzeciej dóbr swych nieruchomych części, posag swej Zony w gotowiznie wziąć miany; tudzież wyprawę, w złocie, srebrze, i kleynotach *sowito*, czyli w dwóynasób *taxuiąc*; inne zaś mobilia inaczej, *parapharnalia bona*, albo ruchomości garderoby pojedynczo *ceniać*, zapisze i ubeścięczy. Drugi zaś skrypt tenże Zięć lub Szwagier wydaie na to: Jako tenże Zapis, czyli raczy Oprawę, na pierwszych po ślubie Rokach, zezna i obwaruie: Co i w skutku samym dopełnić obowiązany. Gdyby atoli albo nie chciał, albo nie mógł zadosyć uczynić temu opisowi przed śmiercią; na ów czas Zona lub Krewni iey, przy świadectwie Pieczęta-

[hasła: Litwa, posag, Korona, skrypt, pieczętarz, wyprawa, mobilia, ruchomości, zapis, oprawa]

[s. 214] rzów skryptu Mężowskiego, zaprzysiędz maią w Aktach rzetelność onegoż: a Sąd Wdowę w dobra reformowane w więże, czyli one nieodwłocznie iey podać każe. (n)... Jeżeli Zięcia lub Szwagra trzecia część dóbr nie wystarcza na Oprawę; tedy Rodzice lub Bracia za summę posagową, kupuią dobrą i onę Zięciom lub Szwagrom puszczaią. Tych, będą mieli *usum fructum*, oboie Małżonkowie za życia: A *in casu* bezdzietnego zeyścia lub braku dożywocia, wróćą się do Krewnych Zoninych. (o)... Posag Zony, sposobem iako wyżej nie reformowany, ginie: i tylko bezdzietney Zonie 30. kop gr: Litewskich, za wieniec Prawo naznacza. Zaś w przypadku przeżycia Męża, dochód z czwartej substancyi części, ieżliby Zapis dożywocia nie znajdował się, (p) ostrzega... Wdowa idąca za Mąż (nie prędzey iak po sześciu miesiącach od śmierci Męża, pod utratą Oprawy) (q) powtórnie Wiana zapisanego mieć nie może. Owszem, (iak i w Prawie Koronnym dzieie się,) ona Mężowi zapisać obligowana... Gdy dożywocia nie ma Wdowa pozostała; do połowy intrat Mę-

(n) Stat: Lit: Roz: 5. Art: 1. (o) Ibidem. (p) Ibidem. Vide o tymże Art: 2. tegoż Roz: 5. (q) Stat: Lit: Roz: 5. Art: 13.

[hasła: przysięga, dobra reformowane, oprawa, suma posagowa, posag, wieniec, wdowa, wiano, dożywocie]

[s. 215] zowskich z Sukcessorami do śmierci należy. (r) Gdyby zaś Wdowa za prostego stanu Człowieka wydać się miała; traci swój posag i Oprawę Mężowską, prócz 10. kop gr: za każdego Chłopa: a za każdą rolę pustą, do której z Oprawy miała prawo, kop pięć. (s)

Względem Zapisów, tę szczególność w Prawie Litewskim wyczytuujemy: (t) Jż lubo Małżonkowie mają wolność nawzajem zapisania sobie, pewną własności stojących część; przecież to się wyraźnie ostrzega, iż gdy Wdowa pozyska co Zapisem od Męża, a dożywocia nie ma; na ów czas części wspólnej intrat od Dzieci lub Krewnych Męża pretendować nie może. A iako w prawie Koronnym, tak i tu ostrzedz przychodzi: Ze gdy Dzieci z takowego wspólne czyniące sobie Zapisy, pozostaną Małżeństwa; część Zonie odpisana, za naturą Posagu iść powinna.

Tu należy wspomnieć o dyspozycji Praw Miejskich względem spadków, które Małżonkowie po sobie nabywają. Ustawy Prawa Magdeburgskiego uczą: Jż iak Mąż połowy sunstancyi Zoniney,

(r) Roz: 5. Art: 10. 16. (s) Roz: 5. Art: 12. (t) Roz: 5. Art: 10. 16.

[hasła: wdowa, posag, oprawa, rola pusta, zapis, prawo litewskie, dożywocie, prawo koronne, małżeństwo, prawo miejskie, spadek, prawo magdeburgskie]

[s. 216] tak Zona 4tey części majątków Mężowskich przez same Małżeńskie śluby nabywa. Prawo zaś Chełmińskie połowy pozostałego Mężowskiego majątku, czyni Zonę Sukcessorką. A zatym i Szlachta w Miastach temiż Prawami rządzonych, w ślubne wchodząc związki, bądź to Szlachcic będzie brał Mieszczankę, bądź sami Szlachta ślubne zawierac będą kontrakty; podług powyższych praw nawzajem po sobie dziedziczą. Wszakże ieżli grunta przez Męża lub Zonę przed ślubem posiadane, nie Miejskiego Prawa, ale dóbr Szlachceckich natury będą; takowe pod tę ustawę nie podpadaia: Ani wyrok Prawa tego do dóbr ruchomych, ale tylko do samych stojących ścigać się powinien. (u)

T Y T U Ł XII.

O Dożywociach.

O Dożywo-
ciach po-
dług Praw
Rz: „Dożywocie między Małżonkami iest Zapis zobopólny, waruiący temu, który drugiego przeżyie, *usum fructum*, albo intraty z dóbr tak ruchomych iako i nieruchomości... Dożywocie to albo będzie *ogólne*, czyli

(u) Jus Culm: Cor: lib: 3. t. 10. C. XI.

[hasła: majątek mężowski, prawo chełmińskie, szlachcic, mieszczka, kontrakt ślubny, dobra szlachcekie, ruchomość, nieruchomość, dożywocie, zapis]

[s. 217]

do całej substancji rozciągającej się; albo *szczególne*, czyli pewną tylko dochodów część pozostałemu Małżonkowi warującą. W pierwszym razie, Ojciec lub Matka Dzieciom z Dożywocia, edukacją, wikt, i odzienie przystoynie winni; w drugim, część dochodów od Dożywocia oddzieloną, własnością iest Potomstwa, i latach dojrzałych takowa substancja wypuszczona im być powinna. Zapisów podobnych Dożywocia iak u nas Rzymianie między sobą nie znali: Poźniejsza tylko Justyniana Ustawa uczy: Ze gdy Zona z Dziećmi, szła do działu równego pozostałej Mężowskiej substancji; miała z prawa użytek do śmierci części swojej, i to się tylko działo na ów czas, gdy Dzieci więcej niż troje pozostało: A jeżeli z dalszemi Successorami dzieliła się, czwartą część dziedzictwem nabywała. (a)”

Prawa Kr: o
Dożywo-
ciach.

W Prawie obydwu Prowincji Polskich, bardzo mało wyczytujemy Ustaw Dożywocia wzajemnie między Małżonkami gruntujących i opisujących. Owszem Statut Władysława, potępiając wyraźnie Dożywocia Wdowieńskie, i one za szkodliwy zwyczaj poczytując;

(a) Hein: lib: III. t. XIII §. IV.

[hasła: dożywocie, zapis, Rzymianie, Justynian, dział, dziedzictwo, Władysław Jagiełło]

[s. 218] przy samym tylko posagui oprawie onego, pozostałą Wdowę zabezpiecza. (b) Atoli gdy Statuta Koronne późniejsze osobną formę Zapisu Dożywocia przepisały; (c) A Litewski, po kilkakrotnie tę wolność Małżonkom zapewnia; (d) Nie można twierdzić aby tak interesująca familie Szlacheckie tranzakcja, prócz zwyczajui, w samym prawie nie miała wsparcia. Same tylko prawności, tak w zeznaniu Dożywocia, iako i w obięciu lub utrzymaniu się przy nim; naywięcej na praktyce, preiudykatach, lub nauce Prawników zasadzają się... Zawadzki naydokładniey warunki te wyszczególnić zdaie się, o których prawo po większej części zamilczało. (e) Zatym podług tegoż, i *zwyczajui* podziśdzień w Kraiu przyjętego nauki, następujących o Dożywociach trzymać się należy przepisów. *Imo*. Wdowiec lub Wdowa mający Zapis Dożywocia, jeżeli go w Aktach dóbr dożywotnich znajduie: bierze zaraz po śmierci Małżonka urzędownie Intromissją: Jeżeli zaś Dożywocie w obcym Grodzie lub Ziemstwie

(b) V. 1. A. 1420. f. 72. t. de Uxore. (c) A. 1523. V. 1. f. 419. t. Inscriptio. V. 1. f. 326. t. de Inscriptione. (d) Roz: 7. Art: 1. 2. 3. &. i Roz: 5. Art: 10. (e) Zawadzki Process: Jud: f. 55. & sequ: Zalas: f. 239. t. 2.

[hasła: posag, oprawa, wdowa, statut koronny, dożywocie, Statut Litewski, rodzina szlachecka, praktyka, prejudykat, zwyczaj, wdowiec, dobra dożywotnie, intromisja, ziemstwo, gród]

[s. 219] uczynione będzie; przenieść go do Aktów dóbr dożywotnich należy, a to w przeciągu roku i niedziel 6. podług ogólnego o Zapisach warunku: (f) Inaczey, nie byłoby tytułu prawnego brać się do Intromissy. Tegoż czasu obowiązkiem Dożywotnika iest: Spisać w obecności dwóch Krewnych Inwentarz wszelkiej stojącej i ruchomey substancji, która pod Dożywocie przypada, i tenże w Aktach oblatować i zaprzysiądz: Co prawo Szlacheckie Pruskie, (którym Koronne Prowincye co do sukcesyi po części rządzą się,) naydaley w 4. Miesiące dopełnić zaleca. Warunek ten względem

Inwentarza, tym skrupulatniej od Dożywotnika bezpotomnego zachowany być powinien; że po śmierci jego, dla Sukcessorów substancją z pod Dożywocia obemyliących, iedynym iest, co do uszkodzenia lub przymnożenia iey, prawidłem. Do tego, Osoba Dożywociem dobra trzymająca, tym samym iest ich Opiekunką: Przeto, też co i naturalnych lub zapisanych Opiekunów w wielu artykułach wiążą ią prawa. *2do.* Zapis Dożywocia czyni się przed Aktami publicznymi formą w Statucie opisaną: a to nawzajem. Gdyż

(f) 1576. V. 2. f. 932. t. O Pisarzu. Item 1588. V. 2. f. 1219. t. O Ważności.

[hasła: dobra dożywotnie, warunek, intromisja, dożywotnik, inwentarz, substancja stojąca, substancja ruchoma, prowincja koronna, sukcesja, opiekun, akt publiczny]

[s. 220]

zeznaney *np.* Zonie od Męża na części lub całej substancyi, a temu od Zony na posagu nie uczyniony; nicby nie znaczył *3tio.* Prawo Dożywocia nie tylko do dóbr stojących mianych i mieć mogących, ale i do summ pieniężnych, i ruchomości wszelkich rozciąga się, gdy iest nie ograniczone: Tak dalece, że i nie wzmiankowane summy, pod nie podpadaia: chyba gdyby o żadnych summach w Dożywociu nie było wzmianki, lub te, wyraźnie z pod prawa Dożywocia powszechnie na dobrach mianych, i mieć mogących czyni się; te atoli spadki, któreby za życia Małżonków nie były *manu capta*, ale iuż po śmierci, z głowy Oycowskiej lub Matczyney na Dzieci lub Sukcessorów dalszych spadły; pod ogólny Dożywocia zapis nie podpadaia. *4to.* Zona w Dożywociu siedząca, długi Mężowskie opłacić obligowana, albo od niego recess uczyni. Gdy zaś ie spłaca, a bezpotomną iest; Sukcessorom swym prawa, do upłaconych summ nabywa. *5to.* Jeżeli w Dożywociu klauzula iakowa czyli kondycya umieszczona iest, *np.* Jż potąd tylko Dożywocie Zonie służyć ma, pokąd Małżeństwa nie powtórzy; takowa klauzula nie dotrzymana, Dożywocie obala. *6to.* Gdy Zona prócz Reformy Po-

[hasła: posag, dożywocie, spadek, długi mężowskie, reces, małżeństwo, klauzula]

[s. 221]

sagu, albo Zapisu, otrzymuie od Męża Dożywocie; przy iednym zostaie, ile gdy bezpotomnie Mąż iey odumiera. Ale tak sprawiedliwy dla Sukcessorów warunek, rzadko dziś uiszcza się. *7mo.* Dobra w Dożywociu będące iakieykolwiek natury, od ruiny i zniszczenia, a nawet od Zastawy i Arendy Prawnicy i Prawa zabezpieczaią: (*g*) Tak dalece: że gdyby Osoba dożywotnia widocznie marnotrawiła, dobra pustoszyła przez zaniedbaną reparacyą, lub Poddaństwa nie utrzymywała; nawet własne Dzieci, *abrusum advitalitatis* Matce zadaćby mogły, i onę prawnie od Dożywocia oddalić. (*h*) *8vo.* Pań Dożywotnich praw, nie nadwątlaia processa, na Dzieciach za długi otrzymane: Bo Wdowy za te tylko, które przy obięciu Dożywocia na dobrach zastaia, do odpowiedzi obowiazane: Synowie zaś z wypuszczoney tylko substancyi, lub czasu swego z sched swych, Kredytorom czynić maia zadosyć. (*i*) Nakoniec podług ustaw Praw Litewskich, niektóre Woiewództwa Ruskie wiążących, Wdowa sześciomiesięcznego nie wysiadaiąca

(*g*) Zawadzki in Proces: t. de Inscript: (*h*) Stat: Lit: Roz: 5. Art: 1. (*i*) Rez: R. N. 1778. N. 3. d. 2. Styczn: Item 1786. d. 3. Stycz: N. 243.

[hasła: posag, dożywocie, zastaw, аренда, prawnik, dożywotnik, reparacja, poddaństwo, pani dożywotnia, dług, wdowa, spadek, wierzyciel, prawo litewskie, województwa ruskie]

- [s. 222] Stolca; traci Wiano. A gdy tego nie ma opisanego, 12. Rubli groszy winy zapłaci. (k) Rygor atoli prawa tego rzadko do Dożywocia rozciąga się. W Koronie, nie masz podobnego na Wdowy opisu: a nawet kilkakrotnie powtórzonemi ślubami nie obalają Zapisów raz sobie uczynionych, chyba gdyby ten w Zapisie Dożywocia dołożony był warunek.

O Dożywo-
ciu na Dob-
rach Kró-
lewsk: de
Jure Com-
municativo.

Nie tylko w Ziemiach, lecz i w Królewskich dobrach może mieć Zona Dożywocie: Ale do tego, albo osobnego Królewskiego potrzeba Przywileju, *Ius Communicativum* zwanego; albo wyraźnego dokładu w Przywileju Mężowskim, iż do obojga Małżonków prawo Dożywocia rozciąga się. Dwa tylko gatunki dóbr Królewskich z pod Dożywocia Kobiet prawa nasze wyłączają, a te są: Grodowe i Pograniczne, (l) inaczej Ukrainne zwane. Pod tytuł ten, Podolskie podciągnięte byź nie miały: (m) ale później i te za pograniczne deklarowano, (n) i razem dołożono, że Niewiasty więcej nad dwie Królewszczyzn,

(k) Roz: 5. Art: 13. (l) A. 1635. V. 3. f. 874. t. O Starostwach. (m) A. 1647. V. 4. f. 130. t. Deklaracja. (n) A. 1662. V. 4. f. 839. t. Dożywocie.

[hasła: wiano, wina, dożywocie, Korona, wdowa, zapis, dobra królewskie, przywilej królewski, małżonek, dobra rodowe, dobra pograniczne, królewszczyzna]

- [s. 223] i to nieobronnych, trzymać nie mogą w Dożywociu. (o) Są atoli i dawniejsze i późniejsze przykłady, iż ten ogólny prawa rygor, nie był czasem zachowany, lubo nie bez częstych na Seymach zaskarżeń. (p) Ustawa ta nowogoby dziś potrzebowała warunku: Bo Arenda Emfiteutyczna Starostw, z mocy praw następstwa, kilka takowych Królewszczyzn na jedną głowę Kobięcą złączy mogła... Dobra także Lenne i wieczno-Emfiteutyczne, iako co do Sukcessyi, naturę dóbr Ziemiach mające; prawom Dożywotnich Pań podpadają: Tak dalece, że gdyby nawet w Zapisie Dożywocia wytknięte nie były, nie mogą byź od Prawa tego ogólnego wyjęte.

Rozwody i
Separacye,
iako daleko
szkodzą Za-
pisom Mał-
żeńskim.

Powyzsze Małżonków prawa, służą im potąd na wzajem, pokąd ślubne związki i Kontrakty przez Intercycy zawarte, lub z zwyczaju onymże należące, trwale od obojga zachowują się. Zrywają się zaś albo zupełnie i na zawsze przez *Rozwód*, albo tylko docześnie, przez *Separacyą*. Rozwód zajmuje rozłączenie od łoża i fortuny: Separacya tylko od łoża rozdziela, z wolnością zawsze wspólnego poiednania się.

(o) Ibidem t. O Dożywociach. Item t. O Zamkach. (p) V. Inwent: Zeglick: t. Dożywocia.

[hasła: dożywocie, аренда emfiteutyczna, starostwo, królewszczyzna, dobra lenne, dobra wieczno-emfiteutyczne, pani dożywotnia, małżonek, intercyza, zwyczaj, rozwód, separacja]

- [s. 224] Nadto, w czasie trwającej Separacyi, korzysta Zona część dochodów umówioną; po śmierci zaś Męża, wstępuje w te wszystkie Prawa, które iey Mąż w czasie zgody przez Zapisy lub Dożywocie zabezpieczył, a po zaszłej Separacyi urzędownie nie odwołał... Gdy Separacya nie tylko co do łoża, ale i co do dóbr zapada; nabiera prawa Zona, stawania w Sądzie i przed Aktami bez assistencyi Męża: byle to tylko ku

uszkodzeniu trzeciego nie działa się. (q) Jeżeli zaś po zadeklarowany Dekretem Duchownym *quo ad thorum* Separacyi, żadnego Małżonkowie w Sądzie Swieckim *np.* Polubownym nie czynią kroku, o umorzenie wspólnych praw, przez Zapisy wzajemne przed Separacją zasze, do substancyi swych nabytych; W ów czas, nie ma mocy w żadnym przypadku Separatka, czynienia i stawania w Sądzie Swieckim bez assistencyi Męża. Tym więcey nie ma prawa, dóbr swych posażnych lub spadkowych, odpisywać, zastawiać, arendować: Bo te albo ogólnym Dożywocia zapisem zaięte są; albo gdyby i nie były, Zona Separatka nie będąc wyłączona z pod władzy Męża, żadnych bez assistencyi iego tran-

za-

(q) Rez: R. N. A. 1778. N. 225. d. 12. Aug.

[hasła: separacja, zapis, dożywocie, asystencja męża, dekret duchowny, separatka, sąd świecki, dobra spadkowe]

- [s. 225] zakcyi czynić nie może. (r) Rozwódka przeciwnie, lubo zaraz po dekrete Duchownym, wszelkie swe Zeńskie traci prerogatywy, tak co do wspólnego pożycia, iako i co do Zapisów lub Dożywocia; nabywa atoli równie iak Wdowa wolnego prawa, majątkiem swym, czy posażnym, czy spadkowym rozrządzenia: byle tylko tranzakcye które następnie po Rozwodzie czyni, w assistencyi Przyjaciół nastąpiły. A że zwyczajnie Córka przy Matce, Synowie przy Oycu Rozwiedzionym posotaią; W takowym przypadku, Grody lub Ziemstwa, na mocy ogólnego o Sierotach i Wdowach prawa, (s) iako i podług przepisu Rady Nieustaięcey, (t) przydać powinny Matce Kuratorów, iako naturalney Dzieci swych Opiekunce: A że takowa Dożywotniczką nie jest, domagać się od niey mają coroczney kalkulacyi.

Rozwodzi się Małżeństwo albo bezpotomne, albo z Potomstwem. Jeżeli bezpotomnie, upadaią między niemi Zapisy wszelkie: a Mąż Zonie za wieniec summę pewną, i drugą na wyżywienie, *in alimenta*, zapewnia: Po śmierci zaś ogoyga, substancya na bliższych oboyga

(r) K. R. 1786. f. 16. t. Uchylenie. (s) V. 8. A. 1775. t. Ubezpieczenie. f. 183. (t) Rez: R. N. A. 1777. N. 276. d. 1. Sierpnia/

Tom I.

P

[hasła: rozwódka, dekret duchowny, wdowa, majątek, transakcja, rozwód, gród, ziemstwo, Rada Nieustająca, kurator, wieniec]

- [s. 226] Krewnych przypada. Czasem, ogółem pewną summę Mąż Zonie płaci: która tym znacznieysza będzie, ieżli co, nie Zona Rozvodu była przyczyną... Gdy między Małżeństwem potomnym Rozwod zapada; Zapisy tylko wzajemne między niemi uchylaią się, z ostrzeżeniem dożywotniey dla Zony substancyi: A po śmierci oboyga Rodziców, prawnym dostaię się Potomkom... Rząd i Edukacya Dzieci, idzie podług umów rozwodowych: Administracya zaś dóbr, w czasie ich małoletniości, należy bliższym Opiekunom. Nie można zaś generalney z Praw naszych wyczerpnąć reguły, ile w proporcją posagu Mąż Zonie Rozwódce za wiano lub na dalsze życie

naznaczyć ma; gdyż to arbitralności Sędziów zostawiono. W Statucie Litewskim przepisano: aby gdy Mąż winnym się Rozvodu okaże; Zona przy Odprawie została: A gdy ta Rozvodu da przyczynę; wnioski i Oprawę traci. (u) W praktyce, to ostatnich lat uważano, że zawsze Mąż tracił na Rozwodzie.

Sąd, Rozwody lub Separacye dekaruiący, iest Konsystorz każdej Dyecezyi, Metropolia, Nuncyatura, albiliateż De-

(u) Roz: 5. Art: 20.

[hasła: rozwód, małżeństwo, majątek dożywotni, umowa rozwodowa, opiekun, posag, rozwódka, Statut Litewski, odprawa, oprawa, separacja, konsystorz, diecezja, metropolia, nuncjatura]

[s. 227] legacya szczególna za osobnym Rzymskim reskryptem. *Forum* to sprawom rzeczonym i Statut Litewski (w) i Prawo Koronne (x) iak naysolenniey obostrza, z warunkiem: Iż Sąd pomieniony daley postąpić nie ma, nad decyzją o to, czyli Małżeństwo ma być od ślubów swych wolne na zawsze deklarowane, lub do czasu separowane. Urzędy zaś Swieckie za położeniem na stole Dekretu Rozvodu lub Separacyi; o prawach wzajemnych między Małżonkami, co się substancyi lub Spadków i Zapisów tycze, decyduią.

Przyczyny Rozwodów i Separacyi Prawo Kanoniczne obszernie wylicza: przeto tu o nich nie wspominamy, zwłaszcza że i Prawa nasze nic o tym nie uczą. Statu Litewski nakazuiąc, aby sprawy Rozwodowe w Sądzie Duchownym nabożeństwa Małżonków, poznawane były; (y) zamilczał, któremu Sądowi należy sprawa, gdy Mąż z Zoną różnego są wynania. Dopiero Prawo Traktatowe R. 1775. (z) warowało tę dla Religii w Kraiu naszym panuiącey prerogatywę, nakazuiąc: aby rozwodowe sprawy, gdy ie-

(w) Ibidem. (x) A. 1543. V. 1. f. 580. P. Etiam. (y) Roz: 5. Art: 20. (z) V. 8. f. 61. N. 6.

P2

[hasła: reskrypt rzymski, Statut Litewski, prawo koronne, diecezja, rozwód, separacja, spadek, zapis, prawo kanoniczne, sąd duchowny]

[s. 228] den z Małżonków Katolik, w Konsystorzach Katolickich sądzone były.

Co się Narodu Tatarskiego tycze, i zachodzących w nim spraw rozwodowych; ponieważ Religia ich, lubo w Kraiu cierpiana, tak wysoce iak Katolicka i inne Chrześciańskie związków Małżeńskich nie ceni; Przeto Małżeństwa ich, za proste Cywilne Kontrakty poczytuią się. I spory takowe między Małżonkami, przez Sądy Swieckie poznawane i rozwiązane być powinny. (a)

(a) Rez: R. N. 1785. d. 31. Maia N. 103.

[hasła: katolik, konsystorz katolicki, naród tatarski, sprawa rozwodowa, związek małżeński, kontrakt cywilny, sąd świecki]

[s. 229]

C Z Ę Ś Ć III. O

ROZDZIAŁ II.

O PRAWIE DO RZECZY. (*)

T Y T U Ł I.

O Kontraktach w ogólności.

O Kontrak-
tach w
ogólności
podług Pr:
Rzymsk:

„W Przeszłej Części, podług założonego rzeczy porządku, mówiło się o *Prawie na Rzeczy*, bez względu na iakąkolwiek Osobę: Te-

(*) Podług porządku z Prawa Rzymskiego założonego, Trzecia i Czwarta tego Dzieła Część, iednakkby iak druga, o *Rzeczach*, tytuł mieć powinna: Ale dla iasności i łacniejszego rzeczy wyszukania; tey o *Kontraktach*, następney o *Przestępstwach* i *Karach*, szczególne dały się napisy, wpływaiące z tego *Rzeczy* podziału, który się osobnemi oznacza Rozdziałami.

[hasła: kontrakt, rzecz, prawo rzymskie]

- [s. 230] raz o *Prawie do Rzeczy*, *de Iure ad rem*, mówić zostaie. Prawo to, daie moc Osobie na Osobę, ku uczynieniu lub daniu iakowey rzeczy, podług umów słownie lub na piśmie zawartych. Obowiązek ten iednego względem drugiego Człowieka nazywa się Obligacya, albo Oblig, *Obligatio*: inaczey, mus prawny. Oblig w tym rozumieniu wzięty, albo iest *Naturalny*: z światła rozumu i obowiązków słuszności iednego względem drugiego płynący: Albo *Cywilny* w ustawach tylko kraioowych początek biorący: Abo *Wspólny*, czyli równie na Prawie natury iako i Cywilnym gruntuiący się. *Oblig naturalny*, bez pośrednictwa wszelkiej umowy, *immediate*, obowiązuie: *Oblig zaś Cywilny*, *mediate*, albo pośredniczo wiąże mię do dania lub uczynienia czego drugiemu. W Obligu Cywilnym, zachodzi zawsze pewna czynność, czyli *Tranzakcyja*, *factum*: Ta gdy będzie prawna, Oblig staie się umową, ugodą, Kontraktem, *Conventio*, *Pactum*, *Contractus*. Gdy zaś o rzeczy niegodziwe zawarta będzie; *Przestępstwem*, winą, *maleficium*, *delictum*, nazwie się. Obligacye prawne, równie płyną z Kontraktów prawnych, iako i z przestępstw: I to nie tylko osobistych, ale

[hasła: prawo do rzeczy, umowa, obligacja, zobowiązanie, zobowiązanie naturalne, zobowiązanie cywilne, transakcja, kontrakt, przestępstwo, wina, delikt]

- [s. 231] nawet Rodzicielskich lub Antecessorów naszych. O *Przestępstwach* poniżey, a teraz o *Kontraktach* mowa będzie.

Umowa, *Conventio*, iest: Zgodzenie się dwóch lub kilku osób o zapłacenie, oddanie, lub uczynienie iakowey rzeczy na czasie i mieyscu ugodzonym. Jeżeli umowa ta nie ma w prawie pewnego tytułu, zowie się *Pactum*, Uгода: Gdy zaś ma pewne przezwisko *np. Przedaży*, *Kupna*, nazywa się właściwie Kontraktem, *Contractus*. Obydwa te umów ludzkich rodzaie, dzielić się ieszcze mogą, na umowy gołosłowne, *Pactum nudum*: I umowy solenne, *Pactum legitimum*, solennie na piśmie lub przy Swiadkach zawarte: A ważność tych nad pierwsze, ile w prawie znaczna iest. Nadto, Kontrakt

albo będzie Jmienny, *Nominatus*, mający właściwe w prawie nazwisko, *np. Mutuum*, Pożyczka, *Locatio*, Zastaw: *i t. d.* Albo *Innominatus*, bezimienny, nie mający pewnego tytułu, i tylko na tych czterech ogólnych gruntujących się wyrokach: = Daię abyś dał, *Do ut des*: = Daię abyś uczynił, *Do ut facias*: = Czynień, abyś dał, *Facio ut des*: = Czynień abyś uczynił, *Facio ut faci-*

[hasła: umowa, ugoda, kontrakt, umowa gołosłowna, umowa solenna, świadek, kontrakt imienny, pożyczka, zastaw, umowa nienazwana]

- [s. 232] *cias.* = Jnszy znowu Kontraktr będzie istotny, *Realis*, czyli właściwie o rzeczy fizycznej zachodzący, i na tradycyi oneyże zasadzający się: Jnszy *Verbalis*, słowny: Jnszy pisany, *Literalis*: Jnny na samym zezwoleniu funduiący się: Jnny prosty, *Simplex*, żadney kondycyi w sobie nie mający: Jnny nakoniec kondycjonalny, albo trefunkowy, którego obowiązki z przypadku upadaią lub powiększaią się... Nadto uważaią niektórzy w umowach kontraktowych, nayprzód: rzeczy *Istotne*, powtóre: *Solenne*, potrzebie: *Naturalne*, poczwarte: *Przypadkowe*: (a) Których natura więcey z zwyczajaią, niż z prawa opisów uważać się może.

Należałoby tu ieszcze wszystkich tych Kontraktów, dać pewne wzory albo przykłady: Ale mówiac o każdym z osobna, razem i obowiązki ich wyłożą się: a wyszczególnienia takowe, małoby do rzeczy iasności dopomogły. Ostrzedz tu tylko w powszechności należy, (co wszelkim Kontraktem szczególnym, za istotną regułę służyć będzie) iż aby te prawnemi nazywać się mogły: zawarte *nayprzód* bydź maia przez Osoby wolne, czyli *sui juris*...

(a) Zalasowski P. 2. t. 2. de Contrac:

[hasła: kontrakt realny, rzecz fizyczna, tradycja, kontrakt słowny, kontrakt prosty, kontrakt kondycjonalny, kontrakt trefunkowy, osoba wolna]

- [s. 233] Osoba *wolna* w prawie iest Człowiek, podług lat i prawa, o rzeczy własne i godziwe kontrakuiący: z tą różnicą: Ze gdy o ruchomość Kontrakt zachodzi; aktualnie ia dzierzeń powinien: Jeżeli zaś rzeczy nieruchome drugiemu odpisuie, zastawia, daruie; może niemi czasem rozrządzić, lubo ich ieszcze nie posiada. *Powtóre*: każdy Kontrakt dobrą wiarą, *bona fide*, czynić się ma. Przez *dobrą wiarę* w Kontraktach, rozumie się przeświadczenie i pewność, iż to co przedaię, daruie, lub nabywam, albo przez sukcesyą posaidam, iest moia prawną własnością. Zatym, iako w dzierzeniu rzeczy cudzey, przez sukcesyą dobrą wiarą nabytey, tak i przez Kontrakt *np.* kupna posiadaney, w ten czas dopiero *mala fidei* Possessor uważać się ma, gdy mu z boku nabytek nieprawny zarzucon będzie. *Nakoniec*: do ważności Kontraktów, i nabycia lub zbycia prawnego rzeczy, potrzebny iest tytuł sprawiedliwy, *Iustus titulus*: A taki iest *np.* Kontrakt kupna, lub dziedzictwo *i t. d.* Zatym ani Złodziey, ani Rozboynik, przez naydłuższą wydertey rzeczy possessyą czyli *Dawność*, prawa do rzeczy nie nabywaią: I nie tylko do powrotu iesy, ale i do nagrodzenia użytków całkowitych obo-

[hasła: osoba wolna, ruchomość, nieruchomość, dobra wiara, ważność kontraktów, słuszny tytuł, kupno, dziedzictwo]

[s. 234] zani. A więc i Marnotrawca, zwłaszcza potomny, gdyby naysolenniejszym sposobem uszkadzał Sukcessorów, Kontrakty iego mogłyby być obalone. (b)”

Prawa Ko-
ronnr o
Kontrak-
tach w
ogólności.

Kontrakty w Prawie naszym w powszechności uważane, dwoiako dzielą się, na *publiczne* i *prywatne*. *Publiczne* albo Urzędowe nazywamy te, które formułą w Prawie opisane zawarte i w Aktach publicznych zeznane są. *Prywatne* albo tylko na samey umowie fundować się będą, alboliteż zwyczajową lub upodobaną formą spisuią się, ani do ważności swey, zeznania w Aktach nie potrzebuią. *Pierwsze*, w Przedaży, Arendzie, Zastawie i t. d. dóbr, placów, domów, zażyte być muszą: *Drugie*, umowy między Panem i Sługą, między Panem i Rzemieślnikiem, gruntuią. Wszakże i Kontrakt *prywatny publicznym* stanie się, gdy za zgodą obydwóch Stron, lub z woli iednego Kontrahenta do Aktów publicznych podany będzie. Wolno albowiem w prawie naszym wszelkie Pisma *aktykować* lub *roborować*. Pierwszy wyraz, znaczy wciągnięcie w Akta podanego pisma: drugi, oznacza urzędowe przynanie, kto-

(b) Hein: lib: III t. XIV. de Obligationibus.

[hasła: marnotrawca, kontrakt publiczny, kontrakt prywatny, umowa]

[s. 235] re Kancellarya z podpisem Susceptanta na podanym piśmie, lub iakimkolwiek Skrypcie zapisuie. Skrypt takowy odbiera nazad Właściciel lub iego Plenipotent: Roboracya zaś iego, podług przepisanej formy, w Aktach zapisuie się.

Kontrakty iakiegokolwiek imienia *Publiczne*, inaczej u nas *Inskrypcye, Zapisy, Tranzakcye* zwane, (zwłaszcza gdy idzie o rzeczwięzystą czyli o dobra stojące) aby swóy niewzruszony miały walor; czynione albo zeznawane być powinny *1mo.* przed Aktami *wieczystemi własnemi*, i formułą w Prawie opisaną lub przez zeznaiącego ułożoną: A to albo osobiście, czyli przez Osoby kontraktuiące; albo przez specjalnych tychże Plenipotentów. Gdzie zaś Strony osobiście czynić Kontrakty obligowane, a gdzie przez Plenipotentów, niżej pokaże się... *Akta wieczyste*, rozumieią się Akta Ziemskie i Grodzkie: a nawet Metryki oboygą Narodów i Trybunalskie. *Pierwsze*, prawo Roku 1576. (c) *drugie*, prawo Roku 1578. (d) za *wieczyste* deklaruią. Co do Aktów Mieyskich, te, komuby z Szlachty, i na iaki czas do

(c) V. 2. f. 939. t. Przedanie. (d) V. 2. f. 968. t. O Zapisiech.

[hasła: kancelaria, susceptant, skrypt, pełnomocnik, kontrakt publiczny, zapis, transakcja, akta wieczyste, akta ziemskie, akta grodzkie, metryka Obojga Narodów, metryka trybunalska, akta miejskie]

[s. 236] czynienia Tranzakcyi wolne były, iuż się w Tyt: II Czę: I namieniło... *Akta własne*, są Akta tey Ziemi lub Powiatu, gdzie dobra, o które się czyni Kontrakt, w swey całości lub znaczniejszey leżą części. Ocala się atoli ważność Kontraktu lub iakowego Zapisu, przez przeniesienie onego z Aktów obcych w roku iednym i niedziel 6. do własnego Ziemstwa lub Grodu. *2do.* Urzędnik przyimuiący Tranzakcyę, Possessyونات i przysięgły być powinien: (c) Mieć ma oko na lata, zności rzeczy, i rozsądek zdrowy, zeznaiącey Osoby: (f) Zeznania wszelkie, nie gdzie indziej tylko w mieyscu Kancellayi (chyba gdyby za reksryptem Królewskim do Osoby chorey

znaieść Akta odebrał rozkaz) w Protokule, nie na kartkach osobnych przyimować powinien... Beśpieczeństwo Aktów wszelkich, tylokrotne Prawaiak naysolenniey ostrzegaią: W szczególności zaś, gdyby komu zwłaszcza Pisarzowi, Regentowi, lub Susceptantowi fabrykacya dowiedziona była, lub przyięcie fałszywey Tranzakcyi okazało się; takowy głowę tracił, a Strona, na której rzecz fabrykacya okazała się, w spra-

(c) V. 1. A. 1523. f. 417. t. Judices. (f) V. A. 1768. f. 799. P. Zapobiegaiąc.

[hasła: transakcja, akta ziemskie, akta grodzkie, powiat, ważność kontraktu, ziemstwo, gród, zeznanie, pisarz, regent]

[s. 237] wie upadała. (g) Rygor ten zbyt ni, prawo Roku 1768. uchyliło, i tylko grz: 1000. i Wieży niedziel 6. na Fałszerza przepisało. (h) 3tio. Kontrakty wszelkie zawieraią się pod zakładem, *sub vadio*, albo ogólnym, summie, o którą Kontrakt, wyrównywaiącym; albo szczególnym i osobnym do kaźdey Kontraktu kategorii. Generalna atoli niesie praktyka: że Kontrakt o Dziedzictwo, *sub damnis terrestribus*: o Summy zaś, rzeczy Zastaw, *sub vadio similis Summae* czyni się. 4to. Wszelki Kontrakt, tak iako i kaźdy Zapis, Tranzakcyą, Polskim lub Łacińskim ięzykiem, zeznać wolno: (i) Jaśność zaś opisów Kontraktowych, nayistotnieyszym onych iest warunkiem. 5to. Kontrakt lub Zapis iakikolwiek, nie tylko wiąże Osobę zeznaiącą, *Personam recognoscentem*; ale i Sukcessorów iey: podług znaiomey Prawa reguły: = *Succedens in bona, succedit in onera* = 6to. Tranzakcye na zdradę czynione, *np.* gdy Kontraktuiący przedawawszy długami substancyą, czyni oney rezygnacyą, aby Kredytorów uszkodził, ile po ogłoszonym Konkursie; nic nie ważą. (k) Rownie Donacya fortuny, bądź po zupełney kon-

(g) A. 1726. V. 6. f. 418. t. Trybunał: P. 72. Akta. (h) V. & f. ut. supra sub lit: f. (i) A. 1543. V. 1. f. 382. §. Ut autem. (k) V. 2. A. 1588. f. 1219. t. O ważności.

[hasła: grzywna, wieża, kontrakt, praktyka, dziedzictwo, zapis, język polski, język łaciński, kredytor, konkurs, donacja, fortuna]

[s. 238] wikcyi o dług, lub inne pretensye, bądź tylko po zaczętych Processie nastąpią; Dekretu: *Executionis* tamować nie może. (l) 7mo. Jeżeli oryginał Tranzakcyi gotowy Strona do Aktów podaie; wraca się ten przez Akta: Jeżeli zaś tego nie pretenduje; zostaie przy Aktach: Extrakt zaś albo kopia Tranzakcyi, tak Zeznaiącemu iako i kaźdemu obcemu wolna iest do wyięcia. 8vo. Traciły niegdyś moc swoią Kontrakty albo Dawnością 3. lat i 3 miesięcy, albo przez przeciwną Tranzakcyą, Cessyą, Transfuzyą, Rezygnacyą: (m) Aże praktyka ta, niezliczone między Kontraktuiącymi tworzyła spory; warowano później, iż Kontrakt wszelki dobrowolnie spisany i roborowany, ani Dawnością czasu, ani późniejszą Tranzakcyą nie nadweręza się. (n) Zyskuiący powtórny Kontrakt arbitralnym popada karom: I gdyby nawet w pierwszym wada iaka okazała się; tak ten iako i pośledni, gdyby naylepszy, uchyłony bywa. 9uo. Kontrakty ręczne *Manuales*, albo Membrany zwane, o dóbr alienacye na wieczność zachodzące, uchyłone. (o) Zawarte atoli

(l) K. A. 1784. f. 25. t. Przystosowanie. (m) Zawadzki Process: Jud: t. 1. de Obligat: (n) V. 7. 1768. f. 707. P A gdy. (o) A. 1620. V. 3. f. 378. t. Membrany.

[hasła: konwiczja, akta, kontrakt, cesja, kara, kontrakt ręczny, alienacja]

[s. 239] w Wołyńskim i Braclawskim Woiewództwach przed tym zakazem, za ważne uznane, ieżli w czasie Roku iednego i sześciu Niedziel zaoblatowane zostały.

Prawa Litewskie o Kontraktach w ogólności.

Litewskich Praw opis, tę ogólną względem wszelkich Zapisów i Kontraktów wieczystych kładzie naukę: *1mo*. Iż one na Rokach Ziemijskich czynione bydź maią: A w zachodzący trudności i przed Grodzkim Urzędem zeznane, ważne są, byle tylko w czasie dwóch sądowych Kadencyi do Ziemstwa przeniesione były, a to pod nieważnością Zapisu. W czasie atoli woyny lub powietrza, czas ten przeniesienia, dopiero po woynie lub skończonym pomorku, rachuje się. *(p) 2do*. Osoba Kontrakt lub Zapis czyniąca, zeznaie swą Tranzakcyą w obecności trzech lub czterech Szlachty wiary godnych. Possessyonatów: Którzy ią wraz z innemi podpisawszy i pieczęcią stwierdziwszy; dadzą iey walor zupełny i autentyczność: byle tylko w czasie Prawem opisanym do Aktów Ziemijskich przeniesiona została, czyli od tego co z niey zyskuie. *(q) 3tio*. Zapisy wszelkie bez woli Panów przez Poddanego

(p) Roz: 7. Art: 2. 3. *(q)* R. 7. Art: 1.

[hasła: województwo wołyńskie, województwo braclawskie, prawo litewskie, zapis, kontrakt, rok ziemski, grodzki urząd, kadencja sądowa, wojna, szlachta, posesjonat, pieczęć, akta ziemskie]

[s. 240] uczynione, nie ważne są. *(r) 4io*. Kontrakt lub Zapis dwoisty o iedne dobra gdy zaydzie; późniejszy moc swoją traci, a pierwszego trzymać się należy. *(s)*

Cokolwiek tu o Kontraktach namieniło się, służy tylko tym, ktore o dobrach nieruchomych, iako to: Przedaży, Arendzie, Zastawie ich *i t. d.* traktuią. Zatym to wszystko Kontraktów przywatnych, iakie są *np.* między Rzemieślnikiem, i Rzemiosła potrzebującym, w niczym nie tycze się. Przecięż i te maią swoje pewne opisy. Tak świeży Ustaw późniejszych warunek niesie: Aby gdy są dane na piśmie, na papierze stęplowanym pisane były. A ieżeli o rzecz handlu tyczącą się między Kupcem z iedney a Szlachcicem lub Duchownym z drugiey strony zawarte będą, *np.* o Arendę lasu na potaż, wyprowadzenie klepki, Balów, *i t. d.* Sprawy ztąd wypływaiące w Kommissyach Skarbowych sądzić się powinny. *(t)*... Gdy Kontrakt będzie gołosłownie zawarty, lubo żadney w Prawie mocy nie ma; przecięż zawsze *bona fidei* Kontrahenta do satis-

fakcyi

(r) Roz 7. Art: 8. *(s)* Ibidem Art: 5. *(t)* V. 8. A. 1775. f. 101. t. Jakie.

[hasła: kontrakt, zapis, dobra nieruchome, arenda, zastaw, kontrakt prywatny, papier stęplowany, kupiec, szlachcic, komisja skarbowa, kontrakt gołosłowny]

[s. 241] fakcyi obowiazuie. *(u)*... Pisany Kontrakt, prócz mieysca i czasu daty, wymienia: kto, z kim, i o co kontraktuiie: Na iaki czas rzecz skontraktowana wystawiona bydź ma:

Za jaką kwotę i z jaką pomocą Rzemieślnik dzieło swoje wystawić; Komornik ile płacić, i iak z domem cudzym obchodzić się; Sługa do iakich obowiązków poczuwać się ma; Pan iaką mu zapłatę czyli *salarium* przyobiecuie. *i t. d.* Waruią sobie także Strony zakład, w przypadku nie dotrzymania umówionych Kontraktu punktów: A dla lepszey umów swych wagi, *Forum* poblizsze lub ciągło agituiącą się Juryzdykcyą, odstępuiąc od przyzwoitego Sądu, zapisuią.

T Y T U Ł II.

O Kontraktach w Szczególności: A nayprzód o Realnych.

Podział
Kontrakt:
Szczególn:
podług
Praw Rz:

„Namieniło się wyżey, iż Kontrakt każdy albo *Imienny* iest, albo *Bezimienny*. Bezimiennym, służą przy końcu pierwszego Tytułu wytknięte reguły: I Jmiennych tu obszerniey-

(u) V. 2. A. 1576. f. 947. t. O Kontrakcie.

Tom I.

Q

[hasła: kontrakt pisany, komornik, wynagrodzenie, kontrakt nienazwany]

[s. 242]

sza mowa będzie. Tych cztery Prawo Powszechne liczy: *Mutuum* Zamiana: *Commodatum* Pożyczka: *Depositum* Skład albo Depozyt: *Pignus* Zastaw, albo *Reales* nazywaią się: Innne zaś, o których nauka w następującym Tytule, *Słownych* albo *ugodnych*, *Verbales vel Consensuales Contractus*, maia nazwisko. Różnica atoli tak, w samym tylkoprawie Rzymskim uważa się: U nas zaś, tak tych iako i tamtych warunki, zależą koniecznie na *Rzeczy*, o którą Kontrakt zachodzi, i na ugodzie dibrowolney. A gdy o Rzecz nieruchomą idzie; ugodą na piśmie wyrażona bydz powinna, iako o tym iuz obszerniey namieniło się.”

§. I. *Zamiana.*

„Zamiana iest Kontrakt, którym rzecz własna, zlewa się na drugiego z obowiązkiem dania podobney w tymże rodzaju, wadze, lub liczbie, z przelaniem zupełnego i wzajemnego własności rzeczy zamienioney, między Właścicielami prawa. Takim Kontraktem, złoto za srebro, ziarno za mąkę *i t. d.* zamienia się. A tak, gdy podług natury tego Kontraktu, nie iuz na czas, ale na zawsze alienacya rzeczy zachod-

[hasła: zamiana, pożyczka, skład, depozyt, zastaw, kontrakt realny, alienacja]

[s. 243]

dzi; owszem bez obecności iey, Kontrakt ten ostaćby się nie mógł; więc ten go tylko zawrzeć może, któremu własność rzeczy służy: I rzeczy przez Kontrakt ten nieprawnie alienowane, samą tylko dawnością nabyte bydz mogą”

Prawa Kr: o
Zamianie.

Prawa Kraiowe, *Zamianę* rzeczy za rzecz, *np.* Wsi za Wieś, wołu za wołu *i t. d.* nazywaią *Permutationem, Commutationem...* W Zamianie rzeczy ruchomych żadna Prawa solenność nie zachodzi, prócz *dobrey wiary* między kontraktuiącymi. Przeto, produkt kraiowy za towar zagraniczny dany, koń za konia, zboże za trunek odmienione

przez Właścicieli, kończą Kontrakt Zamiany, jeśli żadna wymówka czyli ostrzeżenie, *np.* względem kalectwa konia, zepsucia iawnego towaru lub zboża, nie nastąpiły. Zwyczy atoli niesie, że nawet gdy z dobrą wiarą zamiana towaru za produkt lub za pieniądze zaszła; może być towar byle od sztuki nie oderznięty, Kupcowi tegoż dnia oddany: Tym bardziej, koń, gdyby się w nim wada w kilka dni okazała, a od Właściciela utainiona była, oddany być może, za świadectwem jako kalectwo zastarzałe nie świeżo nabyte... Zamiana rzeczy nieruchomości, jako to dóbr za dobra, pla-

Q2

[hasła: kontrakt, dawność, prawo krajowe, rzeczy ruchome, dobra wiara, zamiana]

- [s. 244] cu za plac, dzieć się powinna przez Aktami publicznymi, formułą w Statutach opisaną: gdzie nie tylko zamiana dóbr ostrzeżenie się, ale i zlewki dziedzictwa czyni się. (a) Kontrakt takowy teyże mocy i wagi iest, iak gdyby dobra zamienione, sprzedane były nayuroczyściey, tak dalece: Ze ani prawem Pokrewieństwa *Iure retractus* odzyskane, ani Kontrakt takowy, z zwykłą zawarty prawnością, od iednego z Kontrahentów lub onego Sukcessorów obalony być nie może. (b) Naygruntowniey to późniejszy Prawo Roku 1768. o niewzruszeniu dobrowolnych Tranzakcyi, pod karą 1000. grzywien i 12. niedziel więzy stwierdziło: A wyrok Rady Nieustającey tłómacząc prawo rzeczony, deklarował: Ze i wspomniane *Ius retractus*, tym świeższym uchylone zostało. (c)

§. II. Pożyczka i Długi

„Pożyczka *Commodatum*, iest Kontrakt, którym użycia pewney rzeczy dozwalamy drugiemu, z obowiązkiem powrócenia iey w czasie umówionym.

(a) A. 1523. V. 1. f. 418. t. Inscriptio. (b) Zawadzki f. 26. (c) V. 7. f. 707. t. Złączenie P. A gdy. Rez. R. N. 1777. d. 8. Apr: N. 103. Item 1779. N. 88. d. 12. Marca.

[hasła: akta publiczne, statut, prawo bliższości, grzywna, więza, Rada Nieustająca, pożyczka, dług]

- [s. 245] Zatym te tylko rzeczy pożyczają się, które przez ich użycie, zupełnie nie giną. Powtóre: Rzeczy pożyczony, użytek tylko nie własność na drugiego zlewa się. Potrzebie: Gdy w pożyczce, rzeczy własność nie utraci się; przeto na terminie do Właściciela powracać powinna. Poczwarne: Rzecz pożyczona nadaie Pożyczającemu tytuł Wierzyciela, albo Kredytora: Ten zaś który z pożyczki korzysta, Dłużnikiem, albo Jstcem nazywa się. Sama zaś rzecz, pokąd Właścicielowi powrócona nie będzie, ma imię długu, *Debitum*. Nakoniec, gdy tenże dług, trzecia, między dwoma kontraktującymi, zaręcza Strona; Poręcznikiem, Kautorem, albo Rękoimią zwana bywa.”

Prawa Kr: o
Pożyczce i
Długach.

W Prawie naszym, Pożyczka *Mutuum*, albo *simplex Debitum* nazywa się: Pożyczenie rzeczy ruchomych, albo dzieie się *dobrą wiarą*, bez żadnego kartowego świadectwa; albo czyni się warunek rzeczy pożyczony na piśmie. Jeśli *summa* mniejszy wagi pożyczona będzie; daie się karta ręczna na papierze stęplowanym: Jeśli zas o *summę* większą rzecz idzie; zapisuie się dług na dobrach, albo pewnych, albo

generalnie na wszystkich. Zapis ten dzieie sie w Aktach, formą Statutu, z warunkiem zakładu: Karta

[hasła: pożyczka, wierzyciel, kredytor, dług, poręczyciel, rękojmia, dobra wiara, warunek, papier stemplowany, zapis]

- [s. 246] zaś ręczna robowować się dla pewności Kredytora zwykła... Co się wyzey o dóbr Zamianie; toż i pożyczaniu rzeczy ruchomych lub pieniędzy, rozumie: To iest: Jż ten tylko pożyczca prawnie, kto ma własność rzeczy, z której odpowiedzialność obligowany. Nadto, Prawa dawniejsze o pożyczoney rzeczy uczą. *1mo.* Jż gdyby kto wpierał dług w drugiego, a dowieść go nie mógł; przeczący długowi poprzysiądz ma prawo, iako nie pożyczzał. *2do.* Pożyczone pieniądze Małoletniemu lub w grze utracone; odzyskane urzędownie bydź nie mogą. Naypóźniejsze o tym Roku 1776. prawo, Rada Nieustająca tak objaśniła: Ze długi przez Małoletnich pod władzą będących poczynione; ani Rodziców, ani Małoletnich do satysfakcyi nie obowiązują. Jeżeli zaś *in competenti annorum* zaciągnięte będą; w ten czas dopiero na dobrach poszukiwane bydź mogą, gdy Małoletnido ich prawnego przyida, dzierzenia. *(d)* 3. Gdy Kredytor summy nie płaci a Dłużnik o nią sądownie dopomina się na terminie; Urząd po zapadłym processie, nie w inne dobra, iak w podane na ewikcyą bezodwłocznie wwiązać go ma, a to w summie i prowizyi. Co się zaś tycze *vadis*

(d) Rez: R. N. 1778. N. 275. d. 1. 7br. Item Rez: R. 1786. d. 3. Stycz: N. 243.

[hasła: zamiana, ruchomość, pieniądze, pożyczka, dług, małoletni, gra, Rada Nieustająca, kredytor, dłużnik, ewikcja, prowizja, wadium]

- [s. 247] albo rękojmi, tak, zazwyczaj bywa odsądzona, gdyż dobra długów bezpieczeństwo okazały... Zachodziły kwestye po Jurydykach, czyli Sąd, dobra onerowane, w długu tylko lub w samey prowizyi, czyli razem w kapitale z prowizyą puszczać albo tradować powinien? Rozwiązało tę wątpliwość Prawo Roku 1778. deklarując: Ze i w procencie, i na wybór summy iść ma tradycja. *(e)* *4to.* Długi, na które Zona wraz z Mężem piszą się, Posag iey w połowie obciążają: Lubo iuz wyzey namieniło się, że gdy po śmierci Męża, Zona takowe swe Jnskrypcye zamanifestuie, lub od substancyi Mężowskiej inonerowanej recessuie się; ewikcyja na Posagu iey upada. *5to.* Dług pewnego nie mający terminu, każdego czasu prawnie może bydź poszukiwany. *6to.* Gdy dług grodownie zaciągnięty będzie; kwit z niego również urzędowy daie się: gdyż ręczony mało na takowe ważyłby summy. Podobnyż kwit odbiera dłużnik, gdy dług za Processem zaspokaia. *7mo.* W przypadku redukcji pieniędzy, gdy summa pożyczona nie iest dobrze opisana w iakich sztukach płacona bydź ma; ewaluacyja ma bydź uczyniona podług

(e) V. 8. f. 948. t. Warunek. V. 6. 1. 26. f. 435. N. 85.

[hasła: rękojmia, dług, kapitał, prowizja, posag, zapis, substancja mężowska, ewikcja, kwit urzędowy]

- [s. 248] kursu przyjętego w czasie summy pożyczoney. *(f)* Prawnicy w tym razie większy wzgląd na wypłacającego dług, niż na odbierającego kapitał mieć radzą. *8vo.* Długi

wszelkie Kupcom za towary należące, i Regestrami sklepowymi dowiedzione, równy w sądzie wzgląd mieć powinny iak gdyby kartą ręczną zabezpieczone pokazały się. (g) *9no*. Wierzydiel, przewodzący z długu iakiegokolwiek na dobrach Dłużnika proces bądź zaoczny bądź oczywisty; przy expiracyi possessyi swey kalkulować się Diedzicowi musi. Jeżeli zaś *per potioritatem* na dobrach lokowanych będzie; równo iak Zastawnik, z wybranych lub nadebranych intrat rachować się nie powinien: Bo i o niedobior obydwu czynić nie mogą. (h) *Nakoniec* iako dobra nieruchome, chociażby od naydawniejszego czasu złą wiarą nabyte lub bezprawnie wydarte, tak i długi by naydawniejsze urzędownie zaciągnię, zawsze prawnie poszukiwane byǳ mogą... Kalkulacyą z dóbr takowych, nayczęścicy

(f) V. 6. f. 437. N. 94. V. 7. 1766. f. 452. P. = Agdy = Item f. 523. t. Sposób. (g) A. 1540. V. 1. f. 558. t. de Repetit: A. 1768. V. 7. f. 669. t. Obiaśnienie. (h) V. 6. 1726. f. 437. N. 94. Item 1776. V. 8. f. 883. t. Warunek.

[hasła: pożyczka, prawnik, kapitał, kupiec, registr sklepowy, karta ręczna, proces zaoczny, proces oczywisty, ekspiracja, zastawnik, dobra nieruchome, zła wiara]

- [s. 249] od zaczętego processu przyznaią Sądy. Prowizyi zaś od kapitałów, tylko *ad alterum tantum* przysądzaią... Gdy zaś possessya iakowa ruchoma i nieruchoma, Duchowna i Swiecka prawu Kaduka podlegać mogąca, od 50. lat prawnie zakwesyonowana nie będzie; iuż ani pod Kaduk, ani przez proces wzruszoną byǳ nie może. (i)... Statut Litewski zgodny w tey mierze we wszystkich prawa Koronnego opisach, (k) w szczególności uczy: Aby nikt bez karty albo cerografu 1. kop gr: Szlachcicowi nie pożyczął (i) Tudzież, że długi na dobrach zapisane, a po sprzedaży ich w trzy lata nie dochodzone, wolne są od ewikcyi: I tylko na Jstcu, czyli pierwszym Dłużniku poszukiwane byǳ mają. (m) Zaś w Prawie Koronnym, gdy iuż raz dług na dobra zaciągnięny iest, bądź przez Zapis Grodowy, bądź te Pozwem tylko zaięte zostaną; potąd w mocy swey zostaje, pokąd albo uspokoiony, albo przeniesiony nie iest: a Kredytor nie Jstca, ale dóbr patrzeć obowiązany.

A że z okazji odpadłych od Rzeczypospolitey Prowincyi, zachodziły trudno-

(i) V. 8. 1778. f. 955. t. Kaduki. (k) Roz: 7. Art: 12. (l) Roz: 7. Art: 26. (m) Ibidem Art: 10.

[hasła: prowizja, kapitał, prawo kaduka, Statut Litewski, prawo koronne, iściec, zapis grodowy, pozew, wierzyciel]

- [s. 250] ści, czyli Wierzyciel mający urzędową na wszystkich dobrach ewikcyą, niegdyś w zakordonowanym Grodzie zapisaną, może Jstca na dobrach w Polszcze pozostałych patrzeć? Zapytana o to Rada Nieustaiąca, odpowiedziała: Ze go może processować w Polszcze, ieżeli w Kordonie sprawy nie rozpoczął: (n) Zapisana zaś na pewnych dobrach ewikcyja, chyba *in Potioritate*, do dalszych dóbr dałaby Prawo Wierzycielowi. (o)

Konkurs
albo *potio-
ritas*.

Przeładowane nad wartość wewnętrzną długami dobra, czy to przez aktualnych Possessorów, czy przez Antecessorów ich; podpadaią pod Konkurs, albo *Potioritatis hastae*. Właściciel takowych dóbr, albo prosty urzędwony czyni od nich reces, albo

go tylko po zalikwidowaniu długów Kredytorskich i ustanowieniu masy ich i taxy formtuny, uczynić przyrzeka: I taka *Potioritas, Recessuata, Recessowa* nazywa się... Jeżeli zaś tenże Właściciel prócz urzędowego Recessu, czyni od dóbr swych abiuratę; w ten czas będzie *Potioritas abjurata*... Nakoniec, a to nacyjęściey, sami Kredytoro- wie skonwinkowawszy Dłużnika *in contumaciam*, przypuszczają Dekret

(n) Rez: R. N. 1781. N. 59. d. 23. Januar: (o) Rez: R. N. 1781. N. 197. d. 13 9bris.

[hasła: ewikcja, Rada Nieustająca, wierzyciel, długi, przodek, konkurs, taksa, reces urzędowy]

[s. 251]

Potioritatis, sami sie likwidują, i odpierają długi nielegalne, sami masę ich i taxę substancyi stanowią, i tą podług Praw i reguły Dekretem przepisanej dzielą się... *Potioritas recessuata* w ten czas tylko ma miejsce, gdy Sukcessor biorący spadek po Przodku, przewiduje, że jeszcze masa długów nie dorównała wartości fortuny: A że gotowizną oswobodzić iey nie może; podnosi *Potioritatem*, dla zapewnienia sobie czystey części, i oswobodzenia od odpowiedzi własney fortuny, gdyby przy spadkowej utrzymać się chciał... *Potioritas abjurata* rzadko praktykuje się. Gdyby atoli Kredytoro- wie mieli zabezpieczenie długów swych nie tylko na stojącym ale i ru- chomym majątku; albo gdyby *Potioritatem*, possessyi nie mający podnosił; mogą takiego Wierzyciele pociągnąć do zaprzysiężenia iako nic nie utaja z podanych re- gestrem ruchomości. Jakoż nie tylko w Mieyskim, ale i w Ziemskim prawie, *Potiori- tas*, równie do stojących iako i ruchomych dóbr, a nawet do Starostw i pensyi w Skarbie Rzeczypospolitey mianych rozciąga się: Ani można podnieść Konkurs na dobra w iednym Woiewodztwie miane, ochraniając drugie w innym leżące: Bo be- śpieczeństwo każdego długu, potąd tylko dóbr podanych w ewikcyą rozcią-

[hasła: dług nielegalny, zabezpieczenie długu, wierzyciel, prawo ziemskie, pensja, skarb Rzeczypospolitej, konkurs]

[s. 252]

ga się, pokąd z tych Wierzyciel może mieć swoją satysfakcyą. A gdy te późniejszymi długami przeładowane zostaną, na cały majątek Dłużnika ewikcyą rozciąga się. Dal- tego też piszący ewikcyą na dobrach, wszystkie nayprzód, a potem iedne w szcze- gółności wymienia... *Forum* przyzwoite na sprawy Konkursowe, Sąd Trybunalski, prawa dawniejsze przepisały. (p) A że Prawo Roku 1768. sprawy Ziemskiey, lub uczynkowej Grodziey, Trybunałom *ex cruda citatione* poznawać, pod karą 500. grz: *in provocantem*, a 1000. grz: *in evocantem extra Provinciam* nie dozwala; (q) Dekla- rowały Rezolucye, że w tym Konkursie, gdzie rzecz idzie o odbra w iednym Woie- wodztwie leżące, sprawa nayprzód należy Ziemstwu: (r) Gdy zaś na dobra w kilku Woiewodztwach Konkurs podnosi się, sprawy takowe rozpoznaniu Trybunałów zo- stawione. (s) Wszakże Sąd ten, w żadnym przypadku w taxę dóbr wdawać się nie może: Ale do pierwszej Instancyi po likwidacyą, czyli udeterminowane lokacyi Kre-

(p) A. 1676. V. 5. f. 357. t. Trybunał. A. 1588. V. 2. f. 1219. t. O Ważn: Zapis: (q) V. 7. f. 702. t. Złą- czenie: P. Obserwuiąc. (r) Rez: R. N. 1781. N. 239. d. 14. Xbris. (s) Rez: R. N. 1777. N. 231. d. 24. Junii.

[hasła: wierzyciel, dłużnik, ewikcja, konkurs, sąd trybunalski, sprawa ziemska, sprawa uczynkowa grodzka, kara, rezolucja]

[s. 253] dytorów odesłać całą sprawę powinien: (t) A Urząd taxatorski, nie więcej, iak Żł 3. od tysiąca iednego wyciągnąć może... Regułę generalną o kollokacyi Kredytorów, na Dobrach konkursowych, naydokładniey Prawo Roku 1588, (u) opisało, nakazując: Aby podług ogólnego prawa wyroku, ten był *Potior jure, qui prior tempore*. Pierwszość więc daty długu, a raczey oblaty w własnym Grodzie, pierwsze iednemu nad drugim Wierzycielowi daie prawo. Nadto ieszcze, natura długów uważana bydź powinna: I tak do *pierwszey* należą klasy, pretensye gruntowe z nieuchronney płynące reparacyi, a *taxe* dóbr podnoszące. Do *drugiey*, zasługi Dworskich Osobie *Potioritate* podnoszącej i gruntowi koniecznie potrzenych. Do *trzeciey*, Zapisy Grodowe, Obligi, Wyderkaffy, *Pia legata*. Między któremi Skrypta oblatowane, podług dawności Oblaty pierwszość zyskują. Do *czwartey*, Summy na karty ręczne zaciągnięone, i pretensjonalne, iako *np.* Regestra Rzemieślnicze: A podług prawa późniejszego i długi Wexlowe, (w) Które wszy-

(t) V. 6. 1726. f. 422. t. Trybunał N. 19. (u) V. 2. f. 1219. t. O Ważn: (w) V. 8. 1775. f. 191. t. Ustanow: §. 5.

[hasła: urząd taksatorski, wierzyciel, dobra konkursowe, oblata, dług, zapis grodowy, zobowiązanie, wyderkaf, karta ręczna, registr rzemieślniczy, weksel]

[s. 254] stkie w kollokacyi, od czasu położenia pozwu, a co do prowizyi, od zaprzysiężenia miejsce mieć powinny. Do *piątey*, Prowizye. Do *szóstey* Zyski i przezyski sądowe... Zatym podług tego kollokowania długów porządku, trafić się może: Ze gdy *np.* substancya 5000,000. będzie taxowana, a na tey summ zapisowych, wraz z pretensyami gruntowemi i *deservitae mercedis* tyleż okaże się; Ręczne długi, toż Wexle, chociażby wyższey nad zapisowe były daty, z rejestru kollokacyi spadają. Wszakże i takowym Wierzycielom, zabezpiecza się droga, iść *ad substantiam ubivis reperibilem*: To iest: mają prawo ci Kredytorowie, do majątków Dłużnika nabyć się mogących, lub przez sukcesyą nań spadających, lub nakoniec, do spłacenia kollokowanych przez konkurs Kredytorów. Podobnie gdy umieszczeni w tabeli *Potioritatis* Kredytorowie, wypuszczają Dłużnikowi dobra z pod tenuty, wybrawszy swoją należytość; zostaje tym co spadli, iak mówią, z tabeli długów, prawna droga poszukiwania całym summ przez się kredytowanych... A lubo prawo rzeczone Roku 1588. przepisało, iakiey natury długi, pierwszość w kollokacyi mieć powinny, przecieź gdyby się trafiło, iżby kto i za ręcznym skrypsem, dobra po-

[hasła: pozew, prowizja, zysk, kolokowanie długu, wierzyciel, tenuta, skrypt ręczny]

[s. 255] źniey pod konkurs podane, w summie sądownie przewidzionej, od lat trzech posiadał; rugowanym bydź z nich, do czasu zupełney satysfakcyi nie może. (x)... Ze nakoniec kollokacyą Kredytorów, *taxa* dóbr *in potioritate* podanych poprzedza; a procent prawem przepisany od tychże wartości, iest dla Dziedzica pewną regułą, ile Kredytor iego wybrał i ile mu dłużeń posotaie; dla tego prawa późniejsze, Possessorów *per potioritates* na dobrach lokowanych, od kalkulacyi uwalniają. (y) Nad to wszystko, co się tu o Konkursie mówiło, wiedzieć ieszcze należy: *Imo.* Gdy *Potioritate* sami Kredytorowie podnoszą, lubo przez takowy krok nie ulepsza się natura długu samego Aktora; w Woiewodztwach atoli Wołyńskim i Podlaskim warowna

iest wolność późniejszym nawet Wierzycielom skupienia pierwszych, z dóbr przez Dziedzica puszczonech, chyba żeby prawa dziedzictwa przyznane mieli. (z) *2do*. Pani Dożywotnia, lub Opiekun Sierot, znajdując kwotę długów przewyższającą masę substancyi; albolu też prowizye od summ winnych nie doró

(x) A. 1588. f. 1219. V. 2. t. O Ważn: (y) V. 8. 1776. f. 883. t. Warunek. (z) V. 5. A. 1673. f. 122. t. Securitas. Item A. 1676. f. 355. t. eodem.

[hasła: konkurs, taksa, kolokowanie wierzycieli, województwo wołyńskie, województwo podlaskie, dziedzictwo, pani dożywotnia, opiekun, sierota]

[s. 256] wnywające intratom; mogą, pierwszą przez reces od Dożywocia, drugi przez zapozwanie Kredytorów, poddać dobra Sieroce pod Konkurs, ku ocaleniu i lepszemu rozgospodarowaniu reszty takowych majątków. Owszem iest to ieden sposób oczyszczenia prędkiego zadłużoney substancyi, ile gdy Kupca na część iey ku zaspokoieniu Kredytorów, znaleźć trudno. 3. Właściciel substancyi konkursowey, starać się ma o naylepszą iey taxę, aby iak naywięcey Kredytorów na niey umieścić mogł: Urząd zaś taxatorski baczyć powinien, iż równą Bankrutowi, iak i Wierzycielom iego, winien sprawiedliwość, *4to*. *Potioritas* Zapisu ma bydź uważana od aktu podania go *per oblatam in Foro recognoscentis*, a nie od czasu daty onego. Dla tego wszelki Zapis, w obcym Ziemstwie lub Grodzie uczyniony, do Aktów, gdzie dobra Zapisującego leżą, ku wiadomości każdego przeniesiony bydź powinien. *5to*. Zapisy zmowne, ku uszkodzenia Kredytorów uczynione, w żadney klassie długów, mieszczone bydź nie mają, (a) Donacye nawet lub sprzedaże fortuny szkodzić Kredytorom w takowym razie podług prawa R. 1784. (b)

(a) V. 2. A. 1588. f. 1219. t. O Ważności. (b) f. 25. t. Przystosowanie.

[hasła: reces, dożywocie, pozew, konkurs, urząd taksatorski, bankrut, zapis, ziemstwo, gród, klasa długów]

[s. 247] nie mogą: A Trybunały regułę *Potioritatis* przepisujące, czasem od lat kilkunatu poczynione o dobra konkursowe tranzakcyje, Urzędowm kalkulującym długi do poznania zostawują. *6to*. Lubo prawo *Potioritatis*, nie nadaue Possessorowi kollokowanego tytułu dziedzictwa; beśpieczniejszym go atoli w dziedziczeniu dóbr czyni, niż gdyby go od Dziedzica nabył. Wszyscy albowiem Kredytorowie, którzy w kollokacyi *ex tabula* spadli, mieliby prawo czynić z nim o swoje pretensyje. *7mo* Prawo Zwyczajowe, podług którego, każdy Kredytor może mieć gdy chce, udzielonego Urzędnika do oblikwidowania swey kategorii, Rada Nieustająca wyrokiem swym upoważniła. (c)

Prawa litewskie.

tewskie.

W Prawie Litewskim, nic dokładniejszego nad przepisy Koronne o Konkursach nie czytamy. Co do *Forum* na takowe Sprawy, sam tylko Trybunał w Litwie przepisany: któremu naysolenniey zaleca się, aby nie Deputaci, ale Urzędy Ziemskie lub Grodzkie, do taxy dóbr, i długów kalkulacyi i werefikacyi używane były: (d) Ani więcey nad 300. Zł: za fatygę nie wymuszali: W

(c) A. 1786. d. 19. Maia N. 332. (d) A. 1726. V. 6. f. 460. t. Terminy.

[hasła: dobra konkursowe, prawo zwyczajowe, Rada Nieustająca, prawo litewskie, Trybunał Litewski, urząd ziemski, urząd grodzki]

- [s. 248] sprawach zaś mniejszych, połową kontentowali się. Nadto, wyłącza prawo Litewskie z natury długów, do dóbr konkursowych regulowanych, wszelkie pretensje, przez wlewki czyli cessye Kart i Obligów Kraiowych, od Cudzoziemców przez Obywatelów nabyte i popierane. (e) A później nieco deklarowano Jż gdy takowe skrypta, w Trybunale nie są przyznane; nie mają się ściągać do dóbr tych, których aktualnie nie dzierżeli takowe długi zaciągający. (f) Nakoniec warowała sobie Prowincya Litewska, na mocy prawa Roku 1588. aby *in concursu* Kredytorów, *potioritas* długów, *ex potioritate juris* zachowana była. (g) A tym samym prawo Statutowe, pierwszość pretensji z pozwu położonego ostrzagaące, ucyłono. (h)

Prawa
Miejskie.

Podług zwyczajów w prawie Miejskim wziętych, Konkurs albo *Potioritatis, Iure Falcidia* formuie się. W naszych prawach Szlacheckich dotąd nie używany ten sposób, i tylko w kollokowaniu Kredytorów Rzeczypospolitey, prawem Roku 1775. Kommissyi likwidującej

(e) Ibid: f. 488. t. O Wlewkach. (f) A. 1736. V. 6. f. 676. t. Zniesienie. (h) A. 1784. f. 25. t: Warunek N. 5. (g) Roz: 4. Art: 73.

[hasła: prawo litewskie, dobra konkursowe, cesja, cudzoziemiec, Trybunał Litewski, Prowincja Litewska, prawo statutowe, zwyczaj, prawo miejskie, prawo szlacheckie, kolokowanie kredytorów]

- [s. 249] długi, za prawidło przepisany. (t) Natura tego prawa od Rzymian wziętego, na tym zależy, że wszyscy Wierzyciele swego Dłużnika, pewną i proporcjonalną swym kapitałom tracą sumę, bez względu na pierwszość, lub większą w zaciągnienu długu prawność, czyli solenność. I tak: ieżli podany pod Konkurs majątek, 100,000 Zł taxowany iest, a długi na nim do 200,000 zł dochodzą; każdy z Wierzycielów połowę traci. Zatem ten co 50,000 Zł: kredytował: 25,000. kontentować się musi: a temu co Zł: 100 pożyczył, 50 Zł: przypadnie. A iako w prawie Szlacheckim, tak równie i w Miejskim zapozwani do Konkursu Kredytorowie, pod upadkiem w sych pretensjach, na termin stawić się powinni: gdyż po kollokacyi summ i wypadłym Dekrecie, nawet w urzędowych Zapisach upaćby musieli. Przeto hcwalebny i naśladowania godny ów zwyczaj, podług którego nawet Gazetami publicznymi, Kredytorowie ostrzeżeni bywają, o formującym się Konkursie.

(i) V. 8. A. 1775. f. 166. t. Uspokoienie.

[hasła: Rzymianie, konkurs, prawo szlacheckie, prawo miejskie, zwyczaj, gazeta publiczna]

§. III. Depozyt albo Skład.

- [s. 250] „Kontrakt Depozytu albo Składu, ma za cel rzecz ruchomą, która powierza się straży cudzey bez użytku teyże. Depozytariusz wrócić ją każdego czasu w całości; a Właściciel nadgrodzić za straż i miejsce przez depozyt zajęte, powinien. Gdy rzeczy nieruchome straży cudzey powierzają się, straż takową Prawo Rzymskie nazywa

Custodiam: Gdy zaś albo sam Sąd przez się bierze, albo komu innemu źleca rzeczy iakowey doczesną opiekę, tey Prawo daie tytuł Sekwestru, *Sequestrum*. Depozytaryusz nie iest obowiązany odpowiadać za szkody przypadkowe w depozycie: *np.* za rabunek przez Nieprzyziaciela: o szkodę zaszłą przez ogień, iako i za wewnętrzną depozytu ruinę, ieżli ten zamkiem lub pieczęcią był obwarowany. Cokolwiek zaś depozyt ponosi przez niedozor lub niedbalstwo Depozytaryusza, do takowey szkody nadgrodenia pociągniony byđź może. Nawzajem gdyby Depozytaryusz w własnych rzeczach szkodował przez Depozyt, *np.* ponosząc rabunek od Nieprzyziaciela depozytu szukającego; mógłby na Właścicielu Depozytu swey poszukiwac szkody. Aby iuż tak Właściciel

[hasła: depozyt, skład, ruchomość, depozytariusz, prawo rzymskie, sekwestr, szkoda przypadkowa]

[s. 251] iako i Depozytaryusz większe mogli mieć na wzajem beśpieczeństwo; umowy na piśmie przy złożeniu Depozytu zawarte, nayspeynieyszą w zachodzących z tąd sporach prawnych byiby regułą.”

Prawa Kr: o Depozytach. Kraiowe Ustawy mało bardzo o Depozytach nauczaia: Ogółem tylko pogwałcenia ich zakazuią, (a) i szkód z tąd wyniknąć mogących, prawnie dochodzić dozwalaią. (b) W Woiewodztwach Ruskim i Podolskim gwałcaący Depozyt, karze Gwałcicielom, Naiednikom, lub Rozboynikom własney, podpada. (c) Statut Litewski wyraźnie przepisuie, aby przy złożeniu Depozytu, listy czyli zobopólne umowy o nadgrode za przechowanie, iako i o szkodach wyniknąć mogących z Depozytu, Strona Stronie oddała... Pokradziony lub spalony Depozyt wraz z maiątkiem Depozytaryusza nie może byđź poszukiwany. Twierdzący zaś, że tylko Depozyt zgorzał, lub od Złodzieia skrzywdzony został, a rzeczy Depozytaryusza ocalały; winien Właścicielowi odpowiedzieć. W przypadku złożenia Depozytu bez listów

(a) A. 1673. V. 5. f. 121. t. Secur: Depozytów. (b) A. 1619. V. 4. f. 597. t. o Dochodzeniu. (c) V. 3. f. 175. o Depozytach.

[hasła: depozytariusz, depozyt, krajowa ustawa, województwo ruskie, województwo podolskie, Statut Litewski]

[s. 252] zaręcznych, gdy Depozytaryusz przeczy onego; wolen iest odprzysiađz się. Gwałtem zaś Depozytaryuszowi wydarty Depozyt, na Obżałowanym poszukiwany byđź ma. (d) Nakoniec ostrzega się: Jż gdy Depozyt zaaresztowany będzie; Depozytaryusz do rozprawy sądowey ma go dzierzeć: A gdyby się szczerze tylko pokazało pieniactwo, koszta na Aresztuiącym wskazane byđź maią. (e)

§. IV. Zastaw.

„Podanie Kredytorowi rzeczy ruchomey, ku zabezpieczeniu summ lub inney Wierzyciela własności, nazywa się Zastaw, *Pignus*. Podobnyż Zastaw w rzeczach nieruchomych ma swoje właściwe przezwisko, *Hypotheca*. Obydwa te kontraktów gatunki tym się tylko różnia: Ze w Zastawie rzeczy ruchomych, tradycya wzajemna rzeczy pożyczoney i Zastawu następuje: w Zastawie zaś dóbr nieruchomych, *in Hypotheca*, beśpieczeństwo tylko Wierzycielowi na dobrach zapisuie się, do których on dopiero

nie pozyskawszy na terminie swego kredytu, prawa possessyi nabywa... Z obydwóch tych opisów wynika: *1mo*.

(d) Roz 7. Art: 30. (e) Ibidem Art: 31.

[hasła: list zaręczny, depozytariusz, pozwany, rozprawa sądowa, pieniactwo, zastaw, nieruchomości, hipoteka, tradycja, ruchomość]

- [s. 253] Ze pod Zastaw tak ruchome iako i nieruchomości podpadaią. *2do*. Ważność Zastawu zależy na rzeczach własnych, zastawiać się mogących: A zatym od tego Kontraktu wszystkie te wyięte, których własności, przedaży, lub darowania mocy nie mamy. *3tio*. Wierzyciel Zastawu, zwłaszcza ruchomego, używać nie może, chyba za wyraźnym Właściciela pozwolenie. *4to*. Uszkodzenie lub strata Zastawu, spada zawsze na wierzyciela. I chyba tylko w podobnych przypadkach do odpowiedzi nie byłby obligowany, w których od niego wolen Depozytaryusz.

Prawnicy, w uszkodzeniu powierzony drugiemu cudzej własności, trzy gatunki winy upatrują: *1mo*. *Culpam livissimam*, winę najmniejszą: którą popełnia ten, co na rzecz cudzą równy iak *naybacniejszy* Gospodarz na własną, nie daie pilności. *2do*. *Culpam levem*, winę mierną ów na się ściąga, który z mniejszą starannością rzeczą cudzą, niż *rządny* Gospodarz własną opiekuje się. Nakoniec *latam Culpam*, wielkiej winy ten się dopuszcza, kto tey nawet o rzecz cudzą nie ma dbałości, którą się najmniey dbały o rzeczy własne *rządzi* Gospodarz. (a)”

[hasła: zastaw, ruchomość, nieruchomości, wierzyciel, wina najmniejsza, wina mierna, wielka wina]

- [s. 254] O zastawie rzeczy ruchomych, *de Pignore*: nic dokładnego w Prawie Koronnym nie czytamy. Prawnicy tylko nasi dawnieysi (b) uczą w generalności: Ze gdy Zastawnik, na terminie Zastawu nie pozyskuie, Wierzyciel o summę zapozwać go powinien: a Sąd na terminie trzecim (dziś na drugim) przysądza Zastaw Kredytorowi, iezli w Kontrakcie żadna klauzula nie zaszła, do poszukania reszty długu, nad wartość Zastawu. Wszkaże gdyby Zastaw iawnie przenosił massę długu; ten przez taxę sprzedany bywa, dług z unkosztami zaspokaia się, a reszta w Sądzie złożona bydz ma dla Właściciela... Co się tycze summ od Żydów zaciągnionych, warowano w PRawie naszym, aby tylko na pewne Zastawy pożyczane były. (c) Podług Praw Litewskich rzecz zastawiona na *upad* czyli pod przepadkiem, gdy na terminie wykupiona nie iest, utracą się. (d) Gdy zaś prostym

Prawa Kr: o
Zastawie: a
nayprzód
dóbr rucho-
mych.

(a) Hein: lib: 3. t. 14. de Obligat. (b) Przył: f. 518. Zawadz: f. 8. Szczerbic: P. 3. C. 21. f. 249. (c) A. 1347. V. 1. f. 50. t. de Mutuat: A. 1420. V. 1. f. 78. t. de Judeis. (d) Roz: 7. Art: 17.

[hasła: zastaw ruchomości, prawo koronne, zastawnik, termin zastawu, wierzyciel, prawo litewskie, zastaw na upad]

- [s. 255] zastawem w zakład summy Wierzycielowi podana będzie; ten ią na terminie, nie pozyskuiąc swego kredytu, za wiedzą Sądu przedaie, własność i unkoszta odbiera, resztę wartości zastawu, w Sądzie składa. (e)

O Zastawie
dóbr nieru-
chomych.

Co do Zastawy dóbr nieruchomości, *de Hypotheca*; Kontrakt ten inaczej zawierać się nie może, tylko przed Aktami wieczystymi własnymi, Formułą w Statucie opisaną, lub stosownie do teyże opisów ułożoną. (f) Podług tey formy puszcza Dłużnik Kredytorowi dobra w umowionym od summy procencie, albo ze wszystkimi onychże użytkami czyli intratami, albo niektóre tylko Zastawnikowi wypuszcza, niektóre dla siebie waruie, w miarę należytego od kapitału procentu. Zatym gdyby Kredytor fałszywie podany sobie znalazł intrat Inwentarz, ma wolną akcyą z Dłużnikiem o tę zdradę. Ani mu to szkodzić może że i dawniejsze i późniejsze Prawa, Kontrakty dobrowolne *exactu bona voluntatis* umówione, za niewzruszone poczytują: (g) Bo każde prawo *dobrą wiarę* czyli rzetelność w kontraktujących

(e) Roz: 7. Art: 28. (f) A. 1523. V. 1. f. 420. (g) V. A. 1768. f. 707. t. Złączenie P. A gdy.

[hasła: zastaw nieruchomości, akta wieczyste, zastawnik, dłużnik, wierzyciel, kapitał, inwentarz, dobra wiara]

[s. 256] supponuie... Zastawa dóbr, czyni się tylko podług rzeczoney formy, do roku: A to dla wolności Kredytora, w zapozwaniu na każdym terminie swego Dłużnika do exempcyi albo wykupna. Dziś atoli trzechletni powszechnie w tym Kontrakcie przyjęty termin. Owszem gdyby awizacya do wykupna przez Dziedzica nie zaszła, a Zastawnik wszedł spokojnie w possessyą drugich lat trzech; nie mógłby być prawnie, nawet za złożeniem summy w Grodzie, przez Dłużnika, z dobr ruszony... Z strony Kredytora warować się zwykł czas, ostrzeżenia o wykupnie *np.* na dwanaście lub sześć niedziel, dla obmyślenia possessyi. Excypować sobie także może rumacyą wolną do pewney odległości, czyli zażycie pańszczyzny do wywozu ruchomości i remamentów, ieżeli tych Dziedzic nie nabywa, lub na mieyscu przedać ich w czasie nie dopuszcza... Nawzaiem waruie sobie Dziedzic całość dóbr zastawionych: A zatym Zastawnik, tak za rozpędzenie Chłopów dla uciążliwości, iako i za dezolacyą lasów, budynków, stawów *i t. d.* odpowiedzieć powinien. Co do Budowy, ta tylko Zastawnikom dozwala się; która koniecznie do utrzymania, a nie do wygody lub polepszenia gospodarstwa potrzebna: I dlatego takowey reparacyi Dziedzic, przy Kon-

[hasła: pozew, dłużnik, awizacja, wykup, zastawnik, pańszczyzna, ruchomość, kmieć, dezolacja]

[s. 257] traktu expiracyi, bonifikować obligowany nie iest... Kontrakt Zastawny iako wyzuwa docześnie Właściciela dóbr z intrat, aż do czasu powrócenia zaciągnionego kapitału; tak i Sukcessorów wiąże, aby w spokojney possessyi Zastawnika zachowali. (h) Gdyby nawet takowe dobra przedać Właściciel był przymuszony, przez coby nastąpił przekaz summy Zastawnikowi od niego winney; zawsze on, nie zadysputowaną ostrzedz mu powinien do czasu przyzwoitego possessyą... Jak tylko na terminie summa w Grodzie, a w Litwie na gruncie Zastawnikowi składa się; z possessyi ustąpić powinien. (i) Gdyby zaś Zastawnik z dóbr ruszyć nie chciał; gwałtem rugowany być nie ma. (k) Wszakże pretensye wzajemne *in Foro competenti, praecisia appellatione, inter alias causas*, z rejestru Remissowego lub Takowego rozsządzone być powinny. (l)... co się Preskrypcyi dóbr zastawnych tycze, ostrzeżono iest: Ze i do lat trzydziestu

(h) Zawadzki t. de Obligat: f. 40. (i) V. 7. A. 1768. f. 603. §. 13. (k) Ibidem. Item V. 8. A. 1775. f. 116. r. Obiaśnienie. (l) A. 1768. f. 101. § XIII A. 1784. f. 24. P. Sprawy/ R. R. N. 1772. d. 25 Stycz. N. 263. w Zbior: f. 238.

[hasła: kontrakt zastawny, intrata, Litwa, zastawnik, registr remisowy, preskrypcja]

[s. 258] uchodzi, byle tylko co lat pięć Zastawny Kontrakt był odnowiony: (m) Atoli prawo to w używaniu nie iest, tym bardziey dawnieysza ustawa, podług której, Kontrakt Zastawny w Roku i sześciu niedziel z Grodu do Ziemstwa nie przeniesiony, upadał. (n) Nakoniec Prawo Roku 1726. (o) warowało: *Nayprzód*, aby Kontrakty Zastawne i obligacye, tłómaczeniu Trybunałów nie podpadały. *Powtóre*, aby summy wszelkie monetą Kontraktem ostrzeżoną, podług waloru w Kraiu wziętego, płacone były, *Potrzenie*, aby Possessorowie Zastawni, do kalkulacyi z intrat pociągani nie byli, a nawzajem ci pretensyi o niedobiór do Dziedziców nie rościli; chyba gdyby reparacya Kontraktem lub Dekretem ostrzeżona była, lub addytament warowany: Toż i Prawo Roku 1776. potwierdzaiąc we wszystkim powyższego prawa wyrok, na nowo zabezpieczył. (p)... Prawa Statutu Litewskiego o Zastawach w niczym się prawie od Koronnych obszerniey wyłożonych nie różnią: Przeto tu dla krótkości, dokładnieyszy ich wykład opuszcza się. (q)

(m) A. 1420. V. 1. f. 75. t. de Praescr: (n) A. 1347. V. 1. f. 19. t. de Praescr: (o) V. 6. f. 418. t. Tryb: P. Kontrakty N. 94. (p) V. 8. A. 1776. f. 863. t. Warunek. (q) Stat: Lit: Roz: 7. Art: 6. 27. 14. 19. 20. 21. 22. 28. i Roz: 4. Art: 50.

[hasła: kontrakt zastawny, gród, ziemstwo, trybunał, posesor zastawny, addytament, reparacya, Statut Litewski]

T Y T U Ł III.

[s. 259]

O Kontraktach Samougodnych, albo Słownych.

„PrzezKontakty *Samougodne* albo *Słowne*, rozumieią się owe umowy, w których zawarciu rzadko pismo, ale tylko dobrowolne i zobopólne kontraktuiących zachodzi zezwolenie. W rzędzie Kontraktów tych, liczą się, podług Prawników Rzymskich, Kupno *Emptio*: Przedaż, *Venditio*: Arenda, *Locato*: Naiem, *Conductio*: *Emphyteusis*: Współka, *Societas*: Plenipotencya, *Mandatum*: Przyrzeczenie, *Stipulatio*: Poręka, *Fidejussio* vel *Evictio*. Różnica, która między pierwszemi i temi pośledniemi zachodzi kontraktami raczey na uwidzianym Ludzi prawnych podziale, niż na osobnych zasadza się warunkach. Bo iak *Realne* tak i *Słowne* Kontrakty, *Rzecz* pewną maią w zamiarze: Jak pierwsze tak i drugie ciągną za sobą rzeczy cessyą albo tradycyą: Nakoniec, iak tamte tak i nienieysze, aby ważność swoią maiły; i *dobrą wiarą* i za ugodą wzaiemną i nacyjściey na piśmie czynić się zwykły, zwłaszcza,

[hasła: kontrakty samougodne, kontrakty słowne, kupno, sprzedaż, arenda, dzierżawa, najem, emfiteuza, spółka, polecenie, przyrzeczenie, poręka, ewikcja, cesja, tradycja, dobra wiara]

[s. 260] gdy o rzecz większej wagi kontrakty zachodzą. U nas z większą zawsze tam solennością zawierają się, gdzie albo rzeczy nieruchomej kontrakt tycze się, albo obowiązki i warunki jego na dobra zlewają się.”

§. I. Kupno i Przedaż.

„Kontrakty Kupna i przedaży, tylko przez wzgląd Osób kontraktujących, różne mają nazwiska: W samey rzeczy zaś nierozdzielnie z sobą łączą się. Do przedaży lub kupna, prócz generalney o Kontraktach reguły, potrzebna iest: *1mo*. Umowa dobrowolna o szacunek czyli wartość albo *pretium* rzeczy. *2do*. Wyliczenie umówioney summy: gdyż ieźliby rzecz za rzecz odmieniona była, nie byłoby to przedażą, ale zamianą. Nakoniec tradycya albo zlewek prawa własności przez Przedaającego na Kupca... Z tych generalnych o Przedaży i Kupnie reguł, wypływa, *nayprzód*: Jż nikt, chyba dla oczywistego publiczności dobra, urzędownie do przedaży swey własności pociągniony bydź nie może. *Powtóre*: Wszelka zdrada lub ukryta wada w rzeczach przedanych, obala przedaży kontrakt: Równie iako i trudność pozyskania *np.* przekananej sum-

[hasła: rzecz większej wagi, kupno, sprzedaż, umowa dobrowolna, tradycja, własność, wada ukryta]

[s. 261] my lub obięcia rzeczy przedanej. *P trzecie*: Gdy w przedaży summa umówiona, oczywiście przechodziła wartość rzeczy; mógł bydź u Rzymian Kontrakt takowy sądownie uchylony... Pod Przedaż podpada to wszystko, cokolwiek prawnie posiadane bydź może. Zatym, ludzie *nayprzód* wolni, tudzież rzeczy święte, publiczne, zakazanie, inaczey *Kontrbanda* zwane, zapowietrzzone, kradzione, pod processem będące *i t. d.* nie tylko że się przedawać nie mogą, ale i Kontrakty takowey Przedaży, *ipso facto* upadają. W reszcie iak ruchomey tak nieruchomey rzeczy przedaż, prócz słowney ugody, na piśmie warować się zwykła: co gruntowniejsze zachodzącym umowom daie stwierdzenie. *(a)*”

Prawa Kr: o
Kupnie i
Przedaży.

Podług Praw i zwyczajów Kraiowych, Kupno i Przedaż rzeczy *ruchomey*, z temiż samemi czyni się warunkami, które powyżey Prawo powszechne opisało. A że w rzędzie Praw naszych Kontraktowi temu służących, *naywięcey* tych czytamy, które Kupców i Rzemieślników dotyczą się; namienić cóżkolwiek o nich, lubo po części zniebanych, nie

(a) Hein: 1. 3. t. 14.

[hasła: Rzymianie, kontrabanda, ugoda, prawo krajowe, zwyczaj krajowy, ruchomość]

[s. 262] zawadzi. Są tedy *nayprzód* obszerne i gęste ustawy, naturę czyli gatunki towarów przez Kupców do Kraiów naszych wwożonych opisujące, a ten ogólny stanowiące warunek: Aby nikt *irritamenta luxus* w granice Państwa wprowadzać, i niemi kupczyć pod konfiskatą nie ważył się. *(b)* Prawa późniejsze zaleciwszy Miastom uskutecznienie dawniejszych *de lege Sumptuaria* ustaw, *(c)* w szczególności, złota, srebra, klejnotów, pereł, koronek, drogich futer, iako to: Sobolów i Marmurków, Osobom stanu Mieyskiego do stroiu zażywać, ani szpad i szabel nosić, prócz Osób Magistratowych i podróżnych, pod karą 500. g rz: zakazały. *(d)* Nakoniec na Seymie

Roku 1780. z ponowieniem wyroków ustawy R. 1776. wspólne na każdy Stan i płeć stanęło prawo, którym noszenie koronek, hafftow, galonów, materji bogatych tak litych iako i półlitych złotych lub srebrnych, tudzież używanie mebli drogich zagranicznych, skór, szorów i oporzędzeń końskich: Także powozów, szkła i farfur nieporcellanowych

(b) A. 1655. V. 4. f. 500. t. Lex. A. 1683. V. 5. f. 659. t. Executio. (c) 1764. V. 7 fol: 151. t. Warunek. (d) V. 8. 1776. fol: 893. t. Obiaśnienie.

[hasła: gatunek towarów, warunek, konfiskata, mieszczanie]

[s. 263] wych pod karą 2000. grz: na rzecz Delatora zabronione. Na libeye, same sukna Kraiowe przepisane: A szczególnie dowóz nowych kleynotów pod konfiskatą zakazany. (e) *Powtóre*: Poddaią Prawa nasze towary kupieckie i rękodzieła Rzemieślników (kraiowe *in crudo* wyiawszy produkta) pod taxę Woiewodzińską, wraz z Urzędami, Ziemskimi, Grodzkimi i Mieyskimi, która pod bokiem J. K. Mci Juryzdykcyi Marszałkowskiej należy. (f) Ze zaś poznano iż towary zagraniczne z trudnością stale taxować się mogą; deklarowano: Jż Kupcy kraiowi przysięgać powinni, aby nie więcej iak 7. od 100. Cudzoziemcy 5. od 100. Żydzi i inni Niewierni 3. od 100. w przedażach swych procentu ciągnęli. (g) Exekucya Praw rzeczonych należała dawniej Urzędom Woiewodzińskim i Mieyskim: dziś zaś Kommissye Skarbowe nadane powagą sądowniczą, wszystkie sprawy handlowe rozsądzią: A do taxy rzeczoney z pomocą Urzędów Woiewodzińskich (prócz Warszawy, gdzie ta Juryzdykcyi Marszałkowskiej z Departamentem Policji

(e) V. 8. A. 1780. t. Ponowienie. f. 980. (f) A. 1643. V. 4. f. 67. t. t. Pretia. (g) A. 1661. V. 4. f. 730. t. Instruktarz, Item A. 1667. V. 4. f. 949. t. Pretia.

Tom I.

S

[hasła: delator, liberia, konfiskata, taksa wojewodzińska, urząd miejski, urząd ziemski, urząd grodzki, towar zagraniczny, jurysdykcja marszałkowska, kupiec krajowy, cudzoziemiec, Żydzi, niewierny, komisja skarbowa, sprawa handlowa, Warszawa, Departament Policji]

[s. 264] i Skarbowym należy) prawem R. 1776. obowiązane (*)

Kupno i Przedaż dóbr nieruchom: Co do kupna, lub przedaży rzeczy *nieruchomych*, podług Statutu Zygmunta (h) sami tylko Bezpotomni wolny mieli dóbr szafunek, czyli wolną onychże na kogożkolwiek alienacyą. Dziś Prawo to zapomniane, a Statu Litewski w niczym tey Rodziców prerogatywy nie ogranicza. (i) Obydwa zaś Prawa zgadzaią się na to: *Imo*. Aby Kontrakt Przedaży był koniecznie przez tranzakcyą urzędową zawarty, formułą Statutu (k) lub zwyczajową. Przedaż takowa i podług da-

(h) A. 1511. V. 1. t. Libertas. f. 376. (i) Roz: 7. Art: 1. (k) V. 1. A. 1523. f. 416.

(*) Przetrząsuiąc naydawniejsze Prawa nasze, doczytuujemy się, nie bez chlubnego ukontentowania: Ze Przodkowie nasi, nie tylko na potrzeby Kraiu, handlu przewagę, poskromienie zbytków, utrzymanie obyczajów, rękodzieł rozkrzewienie, pilną mieli bacność; ale i do samego zdrowia Obywatelskiego, przykładem Prawodawców lepszą tchnących ludzkością, starowną swoią rozciągali

pieczołowitość. Takie jest prawo Zygmunta I. o Aptekach Roku 1523. (l) uchwalone: którym wszyscy Doktorowie *Medicina* po Miastach naszych bawiący, do coroczney Aptek rewizyi obowiązani: A gdy te w złym porządku, rzeczami zastarzałymi i zwietrzałe-

(l) V. 1. f. 402. t. *Ut Doctor.*

[hasła: Departament Skarbowy, kupno, sprzedaż, nieruchomości, Statut Litewski, zwyczaj, prawo o aptekach]

[s. 265] wnieyszych i podług późnieyszych Praw, ile gdy dobrowolnie umowiona jest, wiecznie trwałą być ma. (l) W Litwie, wprzód Kontrakt między Stronami spisuie się w obecności Swiadków czyli Pieczętarzów, a dopiero do Aktów podaje się. (m) *2do.* Szacunek dóbr stojących zwłaszcza Ziemskich, miarkuie się z intraty czystey, a ta na dziedzictwo dwudziestoletnia kupuie się. A tak dobra 10. tysięcy Zł: importujące wartowałyby 200. tysięcy Zł: Zaś drugie od 100. tysięcy Zł intraty, miałyby szacunku dwa Milliony Zł: Atoli w Województwach Ruskich częsta dzisieysza uczy

(l) V. 7. A. 1768. f. 707. t. Złączenie. P. A gdy. (m) Statut Lit: Roz: 7. Art: 2.

mi opatrzone znajdą, Urzędowi o tym donieść powinni... Nie przepomniały i późnieysze Konstytucye o tak potrzebney dla Narodu Ustawie, kiedy stanowiąc Doktorów przy Szpitalach Woiewódzkich, (dziś przez Kommissyą *boni ordinis* rozrządzić mianych) tenże rewidowania publicznych Aptek wkładają na nich obowiązek: A nawet, Doktorów po Miastach bawiących. pod rząd czyli dozór Szpitalnych poddają. (2) Naydokładniey atoli i naysilniey potrzebę i użytki z takowych rozrządzeń, dotknęło Prawo Roku 1768. stanowiące Szkołę Lekarską, i umiejętności fizycznych: gdzie nawet *gratis* Kra-

(2) A. 1775. V. 8. f. 173. t. Wyznaczenie. Item A. 1780. f. 979. t. Szpitale.

[hasła: świadek, pieczętarz, dobra stojące, intrata czysta, komisja *boni ordinis*, apteka, Szkoła Lekarska]

[s. 266] praktyka, że ieden tysiąc intraty dwadzieścia dwa i więcej płaci się... Intrata czysta w niektórych Woiewodztwach z wysiewów, w drugich z pańszczyzny, w innych z czynszów, osepów, ile gdzie pańszczyzny nie masz, wyciągana bywa. Jak ziarno tak pańszczyzna ciągła i piesza, z zwyczaju miejsca szacunek maia. Z ziarn, prócz żyta, pszenicy i owsa, inne na intratę rachować się nie zwykły. Pańszczyzna ciągła, dwoy tyle co piesza albo kobieca szacuje się... W Processie Szwoszewskiego (n) następującą czytamy regułę: Gdziekolwiek czynszu grzywna iedna płaci się, lub

(n) V. 3. A. 1611. f. 83. N. 17.

iowi służyć obowiązane Osoby, któreby z Skarbu publicznego płacone lub edukowane były. (3) Zyczenie tylko dla całego Narodu pozostaie, aby tak chwalebna ustawa, przez opatrzenie funduszu wyznaczonego 500. tysięcy Zł: do skutku iak nayprędzey przyprowadzoną została: Ani szła w rząd tych, gdzie Naród pięknie, ale bezskutecznie myślącym pokazał się... Zaradził po części tak zbawienemu zamiarowi Oycowską swoją starannością, nawet niższych klass Poddanych uszczęśliwienie zajmujący, NAYIASNIEYSZY STANISŁAW AUGUST: kiedy w Roku 1785. za Zdaniem Rady Nieustającej przy boku swym wydał Uniwersał, nakazując: Aby wszystkie Miasta Królewskie, pewną

(3) V. 7. f. 648. t. Akadem: Lekarz:

[hasła: intrata, dochód, pańszczyzna, czynsz, Stanisław August, Rada Nieustająca, miasto królewskie]

- [s. 267] korzec zboża wysiewa się, taki grunt na Dziedzictwo grzywien dziesięć szacowany być powinien. Ale ta ogólna o kupnie i sprzedaży reguła, podpada wielu exepcyom: Już to z racyi dóbr lokacyi, a z tą większego handlu: Już to z zagospodarowania tych, a ztąd podniesienia ich, lub nie, przez przemysł: Już nakoniec z potrzeb ekonomicznych, często niektórym majątnościom brakujących, iakie są lasy, sianożecią, rzeka spławna, Miasto handlowne *i t. d.* W kupnie dóbr Królewskich lub Urzędów intratnych, naywięcej siedmioletnia intrata opłacona bywa: Tak, Dzieci-

Uczniów liczbę do Akademii Krakowskiej, na naukę Lekarską i Felczerską wysyłali: I tychże, kosztem swym, z intrat corocznych podejmowali... Gdyby były wcześniej dochody Miast naszych pilnie zarządzane, i równie iak dziś do użytku i dobra tychże stosowane; Mielibyśmy dawno oświeceńszych w nich Mieszkańców, zamożniejszych Kupców, lepszych Rzemieślników! Aniby do tey ruiny powszechniey Miasta nasze nie przyszły, która ledwo wiekiem zgładzić się może!... Nie można tu w tym miejscu przemilczeć chwalebne go i prawdziwą ludzkością zaszczyconego Funduszu JO. Xcia Jmsci Michała Sapiechy Kancl: W. W. X. Lit:... Pan ten, obmyślając ratunek dla Poddanych swoich chorobą lub kalectwem złożonych, fundował w Roku 1786. w dobrach swoich Wysokim Lit: Szpital na 20. Chorych, i tenże przyzwoicie uposażywszy, oddał pod do-

[hasła: kupno, sprzedaż, ekscepcja, lokacja dóbr, rzeka spławna, miasto handlowne, dobra królewskie, intrata, Akademia Krakowska, Michał Sapiecha, kanclerz, Wysokie Litewskie, szpital]

- [s. 268] żawa 7000. czyniąca, kosztowałaby 49. tysięcy: Jeżeli zaś Possessor więcej utarguie, to się za tytuł czyli honor rachować zwykło. Summa za takowe dobra prywatnym Kontraktem umówiona, prywatnie liczy się, a zlewek Prawa za poprzedzającym Królewskim Konsensem przez cessyą urzędową dzieie się... W kupnie dóbr Królewskich ewikcyja miejsca nie ma: Bo inwentarze tych, tak intraty, iako i natury ich, naypewniejszym są świadectwem. *3to.* W Przedaży urzędowej dóbr Ziemskich, za ustanowionym onychże szacunkiem, potrącaią się summy ewikcyonalne i wyderkaffowe: Przeto ieżli dobra 300. tysięcy skontraktowane, a summ 150. tysięcy wyderkaffu; Dziedzic nie weźmie za nie iak połowę umówioney szacunku. *4to.* Przedaiający, zeznając Donacyą i cessyą dóbr, zapisuie oraz ewikcyą albo bezpieczeństwo Kupcowi, czy to na innych dobrach, czy to przez rękoymię cudzą: A to o to: iako zbywa dobra własne i długami utaiionemi lub

zor Zgromadzenia XX. Bonifratów, z zabezpieczeniem solennym, nawet przeciw samemu sobie *Forum*, ieżeliby ktorey z umów zaszyłych nie dopełnił... Nowa to odpowiedz dla Obcych i Kraiowych Pisarzów, którzy naywyższej niewoli Poddanych naszych w Kraiu dowodzić usiują.

[hasła: kontrakt, cesja, dobra królewskie, ewikcyja, inwentarz, suma ewikcyonalna, suma wyderkaffowa, wyderkaf, rękojmia, dług]

- [s. 269] processami nie obciążone, w tey obszerności i z tą intratą, która w inwentarzach iest okazana. Ewikcyja wspomniona, co do granic obszerności i całości, tylko do lat 3. podług praw dawniejszych rozciągała się: (o) Teraz w sprawach granicznych miejsca nie ma. A co się długów dotyczy, opłaca ie zawsze, chociażby naypóźniej odkryte, nowy dóbr Nabywca: a Przedaiający lub Sukcessorowie iego, ewinkować ie muszą nowemu Dziedzicowi. *5to.* Przy przedaży, czyni się zlewek Prawa wszelkiego

dziedzicznego, nic nie excypuiąc na wieczność, a razem wolna intromissya ostrzega się. Nadto Właściciel kwituie Kupca przed Aktami kwitem *de pretio* zwanym, z summy całkowitey: A ieżli ta umówiona w całości wyliczona nie iest; prostym długiem kwotę resztuiącą waruie. *6to.* Kredytorowie maiący na przedanych dobrach zapisy, albo ewikcyą; nowego Possessora tychże patrzyć obligowani. Ani maią prawa pierwiastkowego pozywać Dłużnika, ieżli na dobrach innych ewikcyi zapisaney nie okażą: Co się w ten czas tylko dzieć zwykło, gdy ewikcyja pryncypalna *np.* dziś przez zabor Kraiu zainwolwowana, lub dobra długami przeładowane zostaną...

(o) A. 1420. f. 76. t. de Vendit:

[hasła: proces, intrata, dochód, inwentarz, ewikcja, sprzedawca, spadkobierca, kwit, zapis]

[s. 270] W Litwie, iako się iuż namieniło, ewikcyja na dobrach sprzedanych, tylko do 3. lat rozciąga się. *7mo.* Oprawa posagu na dobrach pod sprzedaż idących, albo za konsensem Zony i radą Przyjacioł iey, na inne dobra Mężowskie przenosi się, albo w szacunku dóbr potrącona bydź powinna... (p) Oprócz tych prawnych do Przedaży lub Kupna dóbr warunków, potrzebna ieszcze istotnie Kontraktuiącym lat doyrzałość, *annorum competentia*: którą prawa poxnieysze w 24. roku skończonym stanowią. (q) I lubo Młodzian po 18. roku, nabiera prawa zupełnego substancyi rządu; wieczystych atoli Tranzakcyi, iakie są Donacye, Zapisy, Przedaże, czynić nie może: A uczynione, gdy chce, w czasie inwaliduiie, lub legalizuiie, gdy ie trwałemi i stałemi mieć pragnie. Nakoniec, prócz Małoletnich dziedziczne possessye maiących, nie może ich ieszcze przedawać lub nabywać, iako i wszelakiego wieczystego zawierać Kontraktu, Szalony, Marnotrawca iawny, lub w kurateli będący, i Bannit albo Infamis publiczny. Bo każda tranzakcyja przez osobę zdrową na umyśle, *mentis competem*: i wolną, *sui juris*: zawarta bydź powin-

(p) A. 1543. V. 1. f. 581. §. Ad. effugiendas. (q) V. 7. A. 1768. f. 707. t. Złączen: P. A gdy.

[hasła: Litwa, ewikcja, oprawa posagu, donacja, zapis, sprzedaż, marnotrawca, banita, infamis]

[s. 271] na. Nawet dawniey, Bannitów cywilnych wolność w czynieniu tranzakcyi wieczystych, czy to ku zaspokoieniu Bannicyi, czyli ku zagodzeniu Kredytorów, tylko do 12. niedziel rozciągała się. (r) *O czym masz obszern: w Tyt: ostat: Cz: IV.*

Upada Kontrakt Przedaży *1mo.* Albo przez się, gdy istotnych do ważności iego uchybiono kondycyi czyli solenności; albo kassować się może przez wzajemne Stron kontraktuiących zezwolenie. Jeżli atoli tranzakcyje urzędowe pozachodziły; przeciwnemi aktami obalone bydźby musiały. *2do.* Kassowało dawniey Kontrakt Przedaży *Ius Retractus*, albo Prawo bliższości iednego z Krewnych do nabycia przedaney substancyi, które nie dłużej naybliższemu Krewnemu iak do lat 3. i miesięcy 3. służyło. (s) Ale podług późnieyszego Prawa, (t) prerogatywa ta Pokrewieństwa upadła. O czym i Rezolucyja Rady Nieustaiącey Roku 1777. Nro 103. dnia 8. Arp: naucza. Nakoniec wszelka. dóbr sprzedaż ustnie lub na piśmie zawarta,

(r) V. 2. f. 1220. t. O Relaxacyi. (s) A. 1347. V. 1. f. 44. t. de Praescrip: (t) A. 1768. V. 7. f. 707. P. A gdy.

[hasła: banita cywilny, banicja, wierzyciel, transakcja urzędowa, prawo bliższości, krewny, Rada Nieustająca, sprzedaż]

- [s. 272] a przez Dziedzica przed Aktami nie zeznana; żadney w Sądzie nie ma mocy: I takowy Kupiec nie tylko tytułu Dziedzica, ale i dóbr possessyi pozyskaćby nie mógł. W czym prawa naszego rozrządzenie arcy chwalebne iest: A to aby i Skarb w swych perceptach, i Kredytorowie w swych summach na dobrach lokowanych, większą w urzędownie odmieniającym się dóbr Possessorze mieli pewność. Do tego, gdy dóbr Ziemskich nabycie tylko Szlachcie i Duchownym Swieckim wolne iest, a Zakonnikom, Cudzoziemcom i Plebeiuszom zakazane; nie mogłaby Zwierzchność byźdź pewną o dopełnieniu praw tych exekucyi, gdyby pokątne predaże ważne byźdź miały.

§. II. *Arenda i Naiem.*

„Przez Kontrakt *Arendy*, same rzeczy ruchome lub nieruchome: przez *Naiem*, praca ludzka ręczna do pewnego czasu zakupuie się. Obydwu tych Kontraktów istota, zależy na dobrowolnym zezwoleniu, użytku rzeczy, i zapłacie. Czasem słowne, czasem na piśmie Kontrakty te zawierają się. Biorący rzecz w *Arendę*, nazywa się *Locator*, po naszymu, *Arendarz*, *Naiemnik*, *Arendatarius*. *Arendować* zaś i *najmować* mogą ci wszy-

[hasła: dziedzic, dobra ziemskie, szlachta, duchowny, zakonnik, cudzoziemiec, kmięć, arenda, najem, arendarz, najemnik]

- [s. 273] scy, którym albo własność rzeczy, albo ich użytek służy. Zatym rzeczy te, które od predaży wyięte są, ieźli przynajmniej intraty ich do nas nie należą, zaarendowane byźdź nie mogą. Ze zas w *Arendzie*, nie rzeczy własność, ale tylko użytek iey zapisuie się, idzie ztąd: *1mo*. Iź korzystający dochody, rzeczy całości ostrzegać obowiązany. *2do*. Właściciel w czasie zaarendowaney rzeczy, traci iey wolną dyspozycyą, co się dochodów tyce: I gdyby dziedzictwa iey zrzekł się lub one sprzedał; *Arendarza* do terminu Kontraktu w spokoynośći dochować obligowany. *3tio*. W *najmie* domów wynikające z *Arendy* szkody, te tylko *Arendarzowi* potrącają się, które z iego własney, a nie z sąsiedzkiej, *np.* ognia, lub przypadkowej, *np.* powodzi, trafić się mogą winy. *4to*. *Reparacya*, tak na gruncie iako i w domach, ta tylko *Arendarzowi* wolna, której Właściciel dozwala, lub Kontraktem waruie. W reszcie obowiązki wzajemne tych Kontrahentów, równają się tym, które mówiąc o *Zastawie*, wyliczyły się. *5to*. Co do *Naiemników*, czy to o pracę lub usługę ich na rzecz idzie, czy o rękodzielną sztukę; umowy takowe, słownie lub na piśmie zawarte, sprawiedliwością

[hasła: własność, arenda, intrata, dochód, arendarz, najem, praca, rękodzieło]

- [s. 274] i rzetelnością z obu stron powinny byźdź miarkowane: A w Sądzie wypływające ztąd spory: albo podług opisów kontraktowych, albo według decyzji ludzi tegoż kunsztu, rozsądzone bywają.”

Prawa Kr: o
Arendzie i
Najmie.

Kraiove Prawa mało co uczą o Kontrakcie *Arendy*: o *Najmie* zaś wcale nic nie wspominają. *Naywięcey* tedy w tym punkcie zwyczajem rządziemy się. Jakoż, lubo formę

Kontraktu Arendy w Statucie Zygmunta (*a*) znajdziemy; rzadko atoli Kontrahenci tej podpadają, nie tylko dobra Ziemskie i Duchowne, ale nawet i Królewskie za przywilejem posiadane. A że moc tego Kontraktu tylko do intrat rozciąga się; więc gdy dobra te czy to przez śmierć, czy sprzedaż, Possessora odmienić mogą; nie na dłużej iak na lat trzy arendowane bywają. A jeżeli w ciągu trzechletniej tenuty, Starosta lub Dzierżawca umiera, wybrawszy z arendy należytość; Arendarz z dóbr ustąpić, a z Sukcessorami o niedobiór grać powinien. Z teyże przyczyny, i dobra niektóre Ordynackie, tylko rocznym Kontraktem puszczane bywają... Zawiera się Kontrakt Aren-

(*a*) A. 1523. V. 1. f. 412.

[hasła: prawo krajowe, аренда, Statut Zygmunta Starego, dobra ziemskie, dobra duchowne, dobra królewskie, sprzedaż, arendarz, dobra ordynackie]

[s. 275] dy prywatnie, i tylko dla pewności czasem roborowany bywa. Summa arendowna, albo przodem czyli z góry ratami, *anticipative*: albo przy schyłku roku, *decursive*: upłaca się. Gdy zas całą z góry *np.* trzechletnią summę liczy Arendarz; potrąca sobie procent dwuletni od trzeciej, jednoletni od drugiej raty: Od pierwszej zaś rachować się nie zwykł, bo pospolicie raty arendowne z góry opłacają się. W tymże Kontrakcie ostrzegają sobie Kontrahenci na wzajem: *1mo.* Arendarz waruje sobie niedobiór intrat z nieurodzaiu lub klęski publiczney pochodzący, tudzież wolną rumacją do pewney odległości z pomocą pańszczyzny. *2do.* Dziedzic, prócz punktualności zakontraktowaney summy, excypuje sobie to wszystko, co o Kontraktach Zastawnych powiedziało się, oraz zabezpiecza awizacją Arendarza względem aprobacyi lub uchyleniu na dal Kontraktu: A na terminie kończącej się tenuty, Arendarz wolną possessyą oddać powinien. *3tio.* Trafiać się zwykło: Ze Arendarzem subarenduie drugiemu zaarendowane dobra. Na ów czas umowy między nim i Subarendarzem w niczym od pierwszych nie różnią się. Dziedzicowi zaś, w przypadku sprawiedliwych pretensyi, nie z Subarendarzem, ale z Arendarzem pierwszym roz-

[hasła: аренда, arendarz, rata, rumacja, tenuta, zastaw, subarenda, subarendarz]

[s. 276] prawa służy, a temu, wolno czynić iak *Iurisdatorowi* z swym Subaliernem. *4to.* Dobra zaarendowane puszczają się zwykły z Inwentarzem, czyli oborą, i stadami, z pasieką *i t. d.* Na ów czas przychówek i użytek, należy do Arendarza: Szkody zaś zwłaszcza przypadkowe mniejsze *np.* przez zwierza w dobytku zaszłe, na worek Arendarza padają. Morowa tylko zaraza excypuje się, i straty albo w połowie, albo całkiem, należą do Dziedzica. (*b*)

Statut Litewski namieniając o dóbr Arendzie, (*c*) przepisuje tylko drogę prawną Arendarzowi względem Dziedzica, i temu na wzajem, o zachodzące krzywdy. Nadto ostrzega: Jż Kontrakt arendowny w obecności trzech Szlachty spisany, w każdym Sadzie wagę mieć ma... Wreszcie co się dotąd o dóbr Arendzie powiedziało, tycze się wszelkich zimnych i piętężnych dochodów, równo iak tamte arendować się mogących: Same tylko dochody Skarbowe z pod tego Kontraktu wyięte, prócz intrat

Czopowych i Tabacznym. (d) Lubo co się tabacznego dochodu tycze, ten po upły-
nionym

(b) Zawadzki Proces: Judic: t. de Inscript: locat: f. 47. (c) Stat: Lit: Roz: 4. Art: 51. Roz: 7. Art: 8. (d)
V. 8. f. 899. t. Sprawiedl.

[hasła: subaliern, inwentarz, arendarz, szkoda, morowa zaraza, Statut Litewski, arenda, szlachta,
dochód skarbowy, intrata czopowa, tabacznym]

[s. 277] Kompanii Kontrakcie, Skarbom Obojga Narodów przez się zarządzać zalecono,
wraz z Loteryą Kraiową. (e)

§. III. Emphyteusis.

„Między Kontraktem Arendownym i Emfiteutycznym, czasu tylko zachodzi różnica:
gdyż pierwszym, na lat kilka, drugim, na kilkanaście laub kilkadziesiąt, a czasem i
wiecznie, dobra grunta, place puszczaią się. Prócz tego, w Arendzie albo naymie
domów, niektóre ciężary Dziedzic, inne Komornik podeymuie: Emfiteuta, wszystkie
zastąpić obligowany. Nadto, w dobrach arendowanych, na intracie podany przestać
musi Arendarz: Emfiteuta, przemyślem swym, w wnętrznościach nawet ziemi po-
szukiwać iey może, byle tylko ulepszenie gruntu, nie pogorszenie nastąpiło: Co dziś
skrupulatnie nie zachowuie się, zwłaszcza tam, gdzie produkta wezwętrzne grun-
towe, np. glina, ruda, istotną wystawiają intratę. Emfiteuta albo Czyszownik, po-
mimo wszelkiej czasu kłęski, inkursyi lub nieurodzaiu, umówiony czynsz inaczej
Kanon zwany, corocznie Dziedzicowi płacić powi-

(e) A. 1786. f. 20. t. Kwit P. A zostawuiąc.

[hasła: loteria krajowa, emfiteuza, arenda, najem, ciężary, komornik, emfiteuta, czynszownik, ka-
non]

[s. 278] nien: Tak dalece: że gdyby go Panu Swieckiemu przez lat trzy, Kościołowi przez lat
dwa nie zapłacił, traci Prawi Emfiteutyczne. Upadłby równie w Prawie swym Czyn-
szownik, ieżliby go bez wiedzy Dziedzica przdedał: gdyż Pan gruntu ma zawsze po
sobie pierwszość do nabytku tego rodzaju. Jeżeli zaś Emfiteuta arendować tylko, lub
zastawiać chce Prawo swoje, nie iest obowiązany Dziedzica dokładać się.”

Prawa Kr: o
Emfiteu-
zach.

Opisy Prawa powszechnego względem Kontraktu Emfiteutycznego, są dla Kraiu na-
szego niewątpliwą regułą, co się dobr Szlachcekich i Duchownych dotyczy: gdyż w
obydwu Prowincyi Prawach dawniejszych, żadney o tym Kontrakcie nie znajdu-
jemy nauki, prócz wzmianki o niektórych dobrach Królewskich, prawem Emfiteu-
tycznym różnym partykularnym Osobom puszczonej. Poźniejsze Prawo zabe-
śpieczyło nayprzód Królom w dobrach Stołowych, Starostom w Królewsczyznach,
Duchownym w Duchownych, i Szlachcie w swych dziedzictwach moc nadawania
Emfiteutycznych Kontraktów: A w szczególności, Emfiteutę przychodnia po lat
trzech za Obywatela uznaie. Nadto, propinacyą na gruntach Emfiteutycznych,
Dzie-

[hasła: pan świecki, Kościół, emfiteuza, czynszownik, emfiteuta, dobra szlacheckie, dobra duchowne, dobra królewskie, dobra stołowe, starosta, królewszczyzna, propinacja, grunt emfiteutyczny]

- [s. 279] dzicowi ostrzega. (a) Naostatek Stany Rzeczypospolitey (b) puszczając wszystkie Królewszczyzny obojga Prowincyi za Konstraktem pięćdziesiątletnim Emfiteutycznym, nawet krzesłowych nie excypuiąc; (c) przepisały sposób nabycia tego Prawa i kondycye następujące. *1mo.* Na Starostwa i Królewszczyzny wszelkie prawem Emfiteutycznym przez Stany Rzeczypospolitey albo ogólną., albo szczególną Konstytucją nadane, żaden nie wychodzi Przywiley lub Kontrakt; i tylko cztery Kwarty intraty podług Lustracyi ostatniey R. 1764. po zeyściu dożywotnich Possessorów dla Skarbu zabezpieczone. Na te zaś Starostwa i Królewszczyzny, które przez Stany rozdane nie są; Kommissye Skarbowe Kontrakt, a Kancellarye Wielkie Przywileie wydaią. *2do.* Biorący *Emphyteusim* od Kommissyi Skarbowey, przez konkurs; 5. od sta taxy dóbr, dwiema ratami Marcową i Septembrową, czynszu corocznego płacić powinien: Zapisuiąc ewikcyą w trzeciej części na dobrach dziedzicznych, summach, lub przez porękę. *3tio.* Dobra te Emfiteutyczne działom, ani ciężarom dłużnym nie podpa-

(a) A. 1768. V. 7. f. 599. §. 18. (b) A. 1775. V. 8. f. 138. t. Starostwa. (c) Rez: R. N. A. 1779. N. 278. d. 17. Xbris.

Tom I.

T

[hasła: stany Rzeczypospolitej, królewszczyzna, starostwo, emfiteuza, konstytucja, lustracja, pose- sor dożywotni, komisja skarbowa, Kancelaria Wielka, konkurs, dług]

- [s. 280] daią. *4to.* Niepłacący dwóch rat: czynszu, traci Przywiley: A Kommissya ogłosiwszy dobra za wakuiące, *plus offerendi* one puści. *5to.* Więcey nad 50. tysięcy Zł: intraty ieden Obywatel *jure Emphyteutico* otrzymać nie może. *i t. d...* Podobnież i dobra Po-Jezuickie, na fundusz wieczny Edukacyi Narodowey, rozrządzone: (d) Z tą tylko co do istoty różnicą: Ze dobra Królewskie na lat 50. te wiecznym Prawem i niby dzie- dzicznym puszczone. Nadto w szczególności ostrzega prawo: iż Possessorowie dóbr Po-Jezuickich t. i puł od sta wartości dóbr płacić powinni, *nulla obstante calamitate*, dwoma ratami, Trzech-Królską i S. Jańską: Ani dwóch maiętności (chyba gdyby gran- czyły) ieden posiadać nie może. W reszcie obydwu tych dóbr gatunki, tak punktu- alnego rat wypłacenia, w swoich opisach godzą się: *Forum* tylko o dobra Królewskie w Kommissyi Skarbowey, o dobra zaś Po-Jezuickie w Kommissyi Edukacyney przepi- sane.

(d) V. 8. A. 1775. f. 267. t. Rozrządzenie.

[hasła: dobra pojezuickie, edukacja narodowa, dobra królewskie, Komisja Skarbowa, Komisja Edu- kacji]

[s. 281]

§. IV. Współka.

„Kontrakt Współki, albo Kompanii, *Societatis*: iest ugoda, dobrowolna i wzajemna o pracę ręczną, lub rzecz iakową, z obowiązkem korzystania zysków wspólnych,

iako i podięcia szkód z tego Kontraktu wypłynąć mogących. Do istoty tego Kontraktu nie należy, aby każdy Kontrahent równą część łożył, *np.* Kupiec równą do handlu summę, Wspólnik równe z Towarzyszami trudy: Sama tylko proporcya w nakładach, hazardach, i pracy, zachowana bydz powinna, która z umów i Kontraktów szczególnych uważa się. W generalności, każdy Wspólnik o dobro wszystkich, a wszyscy o całość każdego starać się mają. Szody zatym z niedbalstwa, lub nierządu iednego, w rzeczuy wspólney zachodzące; nie wszystkich, ale tylko winnego tyczą się. Inne nieprzewidziane *np.* z powodzi, nieurodzaiu, rabunku Nieprzyiaciela, rozbicia się na morzu płynące, ani od przytomnego Wspólnika odwrócone bydz nie mogące; na całą zlewaią się Kompanią. Upada Kontrakt Współki, iuz to przez śmierć Wspólnika naturalną, lub cywilną; iuz to przez zerwanie iey zobopólne i podniesienie kapitałów, lub

T2

[hasła: spółka, kompania, szkoda, niedbalstwo, kapitał]

- [s. 282] uchylenie się od wspólney pracy: iuz przez zamiar zawartey Współki dopełniony lub upadający; lub nakoniec przez cessyą, albo stratę rzeczy Kontraktem zaiętych: A nayczęściej przez bankrutę Osób Kompanii, która tym sposobem postąpić sobie powinna, iak Dziedzic konkurs podnoszący. (a) Dziś w Miastach niektórych zwyczajem iest, iż Kupiec z całą swoią Kompanią odnosi na Ratusz od sklepu klucze; Miasto go pieczętuie, Kredytorów przypozywa, i sprzedają pozostałego towaru *lege Falcidia* kontentuię. Baczyćby atoli wcześniej należało Urzędowi Miejskim, aby takowe Konkursa, celem oszukania Kredytorów nie działy się. Bo trafiać się zwykło, że wprzód Kupiec powywozi lepszy towar, a dopiero Konkurs ogłasza: A czasem iuz z zapieczętowanego sklepu, uniesć co lepszego sekretnie umie.”

W Prawach Kraiowych nic nie doczytuie się o tym gatunku Kontraktów. Jakoż naywłaściwszym on iest Kraiom kupiectwem bawiącym się: A w Prawodawstwie naszym dawniejszym wcale nic nie znayduie (prócz zabeśpieczenia

(a) Hein: lib: 3. t. 26.

[hasła: cesja, strata, bankruta, kompania, ratusz, sprzedaż, urząd miejski, konkurs, prawo krajowe, kupiectwo, prawodawstwo dawniejsze]

- [s. 283] wolnego na rzekach spławu) coby nas przeświadczało, aby daiący nam Prawa, o obowiązkach i bezpieczeństwie handlujących baczyli. Zatym w sprawach kupieckich, dziś do Sądu Kommissyi Skarbowych należących, Juryzdykcyę te, samą słusnością i handlowniejszych Narodów zwyczajami rządzą się.

§. V. Plenipotencya.

„Plenipotent, podług Prawa Rzymskiego, brał na się darmo cudzy godziwy interess. Kontrakt ten ztąd *Mandatum* nazwany iest, że przez danie sobie ręki, między

Przyaciółami, czasem słownie, czasem przez Listy, iuż to do wszystkich, iuż do szczególnego onteressu zawierał się. Ztąd Plenipotencya albo wyraźna, albo cicha, albo generalna, albo specyjalna, *expressum, tacitum, generale, speciale Mandatum* nazywała się. Plenipotent granice mocy swey przestępujący, winien był z osoby swey odpowiedzieć: Ani Pryncypał iego, do Kontraktów lub umów przez Plenipotentą nad moc sobie daną zawartych, poczuwał się. Tym więcej zaś obowiązany nie był przestawać, na działaniu delegowanej od Plenipotentą do interessów swych osoby... Kończyła

[hasła: sprawa kupiecka, sąd komisji skarbowych, zwyczaj, polecenie, plenipotent, pełnomocnik, prawo rzymskie, plenipotencja cicha, plenipotencja wyraźna, pryncypał]

[s. 284] się władza Plenipotentą albo za wzajemnym zezwoleniem, albo za odwołaniem oney z strony Pryncypała, albo zrzeczeniem się teyże przez Plenipotentą, albo na ostatek śmiercią naturalną lub cywilną z dwóch iednego. (a)”

Prawa Kr: o
Plenipoten-
cyi i Pleni-
potentach.

Podług Praw naszych, Plenipotent albo Prokurator, ten właściwie rozumie się, któremu Pryncypał przed Aktami daie moc do czynienia Kontraktów, dóbr, lub summ pieniężnych tyczących się, albo attendowania czyli popierania pewnego lub wszystkich swoich interessów prawnych, w iedney lub każdej Juryzdykcyi. A tak i u nas, iedna będzie *generalna*, druga *specyjala* Plenipotencya: Jedna do interessu ekonomicznego *np.* zaarendowania dóbr, podniesienia kapitału ściągająca się: druga, do odpowiedzi sądowej Plenipotentą umacniająca. Pisana Plenipotencya w sprawach dziedzictwa, koniecznie potrzebna: W potocznych, od samey umowy zależy. (b) Wszakże w niektórych Sądach naszych, iako to w Assessoryach, Kommissyach Skarbowych, Departamencie Woysko-

(a) Hein: lib: 3. t. 27. de Mand: (b) A. 1616. V. 2. f. 276. t. O Plenip: Stat: Lit: Roz: 4. Art: 57.

[hasła: plenipotent, pełnomocnik, śmierć naturalna, śmierć cywilna, prokurator, prawo krajowe, plenipotencja generalna, plenipotencja specjalna, polecenie, Asesoria, komisja skarbową, Departament Wojskowy]

[s. 285] wym, dosyć iest oddać papiery, do uwładania w czynieniu Patrona. W samych więc tylko tranzakcyach, gdzie Prawo wymaga obecności Pryncypała, iakie są Zapisy na wieczność, zeznania dziedzictwa, (c) lub gdzie Strona osobiście w Sądzie stawić się obligowana, iakie są Sprawy kryminalne, świadectwa, lub przysięgi zeznanie; czynność Plenipotentą, czy generalnie, czy specyjalnie umocowanego nicby nie ważyła: Jako i tego, którego władza przez preskrypcyą trzyletnią upadła: Co raczy na zwyczajnie niż na Prawie funduie się... Podług dzisiejszey w Koronie praktyki i Prawa Roku 1616. Plenipotenci nawet wieczne Kontrakty imieniem Pryncypałów swych zawierają... W sprawach kryminalnych statystycznych, iakie są: Królobóystwo, (d) Rebella, albo o znieważenie Sądu; także ludziom prawdziwie ubogim, sam Sąd *motu proprio* przydawać zwykł Prokuratora: (c) A ten na ów czas, też same na się bierze obowiązki, iak gdyby grodownie do obrony cudzey był umocowany. Lubo zaś dawne Prawo i zwyczaj póxnieszy nie-

(c) A. 1511. V. 1. f. 377. t. de Potest: Stat: Lit: Roz: 4. Art: 61. (d) A. 1588. V. 2. f. 1207. t. de Crimine. (e) A. 1496. V. 1. f. 252. t. De eo.

[hasła: pryncypał, zapisy na wieczność, sprawa kryminalna, świadectwo, przysięga, plenipotent, pełnomocnik, preskrypcja, Korona, królobójstwo, rebelia, znieważenie sądu, prokurator, zwyczaj]

[s. 286] sie, iż każdy sprawę swą przez Patrona lub Plenipotenta popiera; wolno atoli każdemu przełożyć Sądowi własny interes, nawet na ów czas, gdy i sam Plenipotent sprawie przytomny iest... Urzędnicy w Sądach swego Powiatu, iako i Duchowni ile w sprawach Swieckich, Plenipotentami bydź nie mogą. (f) W reszcie oboyga Praw Kraiowych Ustawy, zabezpieczaią wierność Prokuratora dla Strony, a Litewskie w szczególności obostrza: Jż ten, któryby o zdradę przeciw Stronie był przekonany, gardłem karany bydź ma. (g) Prawa atoli późniejsze obszerniey o powinnościach Patronów i Plenipotentów, tak Trybunalskich iako i innych Subsselliów namieniaiace, zamilczaią o tym, przynajmniey co do Korony, rygorze... Ostrzedz ieszcze i to przychodzi: Ze lubo każdy Plenipotent, w interessach Pryncypała swego czynić mocen; nie każdy atoli w Sądzie stawać może: gdyż liczbę Patronów w każdey Juryzdykcyi Prawa określaia. Do tego, aby kto w Sądzie pewnym sprawy indukować mógł; nie tylko Plenipotencyą do tego umocowa-

(f) A. 1580. V. 2. f. 597. N. 38. Sta: Lit: Roz: 4. Art: 58. Item V. 1. A. 1538. f. 530. t. Ne Spirit: (g) A. 1638. V. 2. f. 936. t. O Nieznoszeniu. Sta: Lit: Roz: 4. Art: 59.

[hasła: patron, plenipotent, pełnomocnik, urzędnik, duchowny, prawo krajowe, prokurator, prawo litewskie, subsellia, Korona, pryncypał]

[s. 287] ny, ale nadto w Juryzdykcyi tey przysięgły bydź powinien. Nakoniec każdy Plenipotent może na swe mieysce zubdelegować, albo żłać swą Plenipotencyą na drugiego przez Jnskrypcyą urzędową: chyba gdyby mu tego oryginalna broniła Plenipotencya: Co osobiwie w interessach szczególnych warować się zwykło. *Masz także o tym w Czę: ostatniey Tyt: I.*

§. VI. Przyrzeczenie i Poręka.

„Ostatni gatunek słownego Kontraktu iest Przyrzeczenie albo Obietnica, *Stipulatio*: I Poręka albo Rękoymia, *Fidejussio*: Przyrzeczenie dzieie się powszechnie między dwiema Osobami. Poręcznik albo Rękoymia zabezpiecza daną obietnicę, z obowiązkiem dopełnienia iey przez się, w przypadku nie uiszczaiącego się Dłużnika. Wszakże gdyby kilka Osób, kilku drugim rzecz iaką przyrzekło; a tym, kilku Poręczników onę zabezpieczało; wszyscy nawzajem do rzeczy przyrzeczoney lub poręczzoney obowiązani. Czyli zaś w częściach lub całkowicie do każdego ciężar ten należał umowy przy obietnicy, lub daney poręce, uczyć powinny... Jeżeli Poręcznik płaci dług zaręczony;

[hasła: zapis urzędowy, plenipotencja, pełnomocnictwo, przyrzeczenie, poręka, obietnica, poręczyciel]

[s. 288] na ów czas z samym Jstcem rzecz będzie: Jeżeli zaś z liczny kilku Poręczników, ieden powszechną rękoymią zaspokaia; ma prawo grać o nią z Jstcem i Współręczycielami. (a)”

Prawa Kr: o Mówiąc podług Praw Kraiowych o *Obietnicach* albo *Przyrzeczeniu*, to za regułę Poręce i ogólną położyć należy; Jż gdy te słownie tylko dzieią się: nikt za nie do Sadu pociągany bydź nie może, zwłaszcza ieżli obietnica bez Swiadków zaszła, albo o rzecz nieruchomą uczyniona była. (b) Toż samo i o *Poręce* twierdzić można gdy ta żadanym pismem, a osobliwie urzędowym, umocowana nie iest: albo gdy Preksrypcyą roku 1. i niedziel 6. upadła. (c) Równie i te Rękoymie niszczy Prawo nasze, któreby na rzeczy wygrane dane były. (d) Gdy zaś rzecz idzie o Obietnicę albo Ręmkoymią przed Aktami zeznaną; na ów czas, byle rzecz była godziwa obiecana lub zaręczona, i przez Osoby wolne uczyniona; obowięzuie niewątpliwie tak Obiecuiącego iako i

(a) Hein: l. 3. t. 16. & 21. (b) A. 1576. V. 2. f. 947. t. O Kontrakcie słownym. (c) A. 1540. V. 1. f. 560. t. de Cautione. (d) A. 1347. V. 1. f. 37. t. de Filio.

[hasła: iściec, poręczyciel, rękoymia, prawo krajowe, przyrzeczenie, świadek, preskrypcja, dokument urzędowy, osoby wolne, obietnica]

[s. 289] Ręczyciela: A to na fundamencie ogólney a świeżey o Zapisach dobrowolnie zeznanych ustawy, (e) i wyroku naydawniejszych Praw Polskich, obszernie nawet przypadkowe obowięzki Poręcznika wywodzących, iakie są: 1wo. Poręcznik zaspokoić dług zaręczony, lub odpowiedzieć w Sądzie za Poręczzonego powinien, gdy Dłużnik w dęgu nie uiszcza się, lub na terminie w Sadzie nie staie. Wolna tylko akcyja w takowym razie Poręcznikowi z Poręczonym zostaie. 2do. Smierć poręczoney Osoby, przed wyiściem czasu daney Poręki, uwalnia Poręcznika od odpowiedzialności. (f) 3tio. Poręka nie tylko Osobę ręczącą, ale i Sukcessorów do satysfakcyi obowięzuie (g) i t. d. .. Nie tylko zaś w cywilnych, ale i w samych kryminalnych sprawach, Prawa nasze rękoiemstwa Winowaycom dozwalaią. W Koronie iaśnie to i na zwyczaiu, i na opisach prawnych funduie się. Statut Litewski wyraźniey tę swobodę Obywatelom Prowincyi Litewskiej ostrzega: Zawsze atoli zezwolenia wymaga. W Cywilnych nawet bez woli tego, przyięta

(e) l. 1768. V. 7. f. 707. P. A gdy. (f) Stat: Lit: Roz: 1. Art: 27. (g) V. 1. A. 1505. f. 326. t. Causas:

[hasła: poręczyciel, zapis, prawo polskie, dług, termin sądowy, poręka, sprawa cywilne, sprawa kryminalna, Korona, Statut Litewski, Prowincja Litewska]

[s. 290] bywa od Sądu Poręka. (h) Dobrodzieystwo to, które w prawie naszym dla naygłówniejszych zayduiemy Kryminalistów, iednym z mocniejszych dowodów iest, że Prawodawcy nasi zawsze ludzkości duchem rządili się, dalecy od owych Drakona w starożytności albo późniejszych Saskich, samym okrucieństwem tchnących, w karaniu Zbrodniów przepisów. Ani się tą prawa słodyczą sami Anglicy szczycić mogą, iako tego pretendować zdaie się P. Blackston sławny wieku tego Prawnik: gdyż data Praw naszych pisanych, mało co od Praw Angielskich późniejsza. Nie uchodzi atoli ta, dla Winowaycy Statystycznego prerogatywa *np.* w Sprawie

Królobóstwa lub zdrady Ojczyzny, chyba gdy Przywilej ten wyraźnie, iak świeży dla Ur: Pułaskiego (*i*) niesie przykład, zabezpieczy Prawo.

O Ewikcyi. Dobra na których poręka albo ewikcyja zapisana, tey są natury, iak gdyby prostym długiem były obciążone. Jeżeli Dziedzic w generalności pisze ewikcyą a to w słowach: = *in bonis meis omnibus habitis & habendis* = Kredytor ma prawo na którychkolwiek patrzeć Ewi-

(h) Roz: 11. Art: 55. (i) A. 1778. V. 8. f. 961. t. Ubezpieczenie.

[hasła: poręka, kryminalista, Drakon, prawo saskie, Anglicy, William Blackstone, królobójstwo, zdrada ojczyzny]

[s. 291] ktora, gdy mu Dłużnik satysfakcyi nie czyni. Gdy zaś iaki Dziedzic ewinkuie; sprzedać ich nie może, póki ewikcyi nie przeniesie. Nie podpadaia temu ciężarowi dobra posażne, zastawne i Królewskie. Pierwsze, z natury posagu wolne od ewikcyi: drugie i trzecie, z przyczyny brakującego Possessorowi do takowych dóbr dziedzictwa tytułu. A iako Osoba za Osobę, tak i każdy za siebie zapisać może rękoymią, co się u nas w wielu Kontraktach praktykuie, a szczególniey w obięciu administracyi dochodów Rzplitey. Rękoymia, ta niedość od Officyalisty Skarbowego w dobracj swych, lub przez trzecią Osobę okazana bydz powinna; ale nadto warowało Prawo Kommissyom Skarbowym (zostawiwszy Przywilej Podskarbm nominowania Officyalistów) moc roztrząśnienia, przyięcia lub odrzucenia, zapisaney poręki. Podobnegoż bezpieczeństwa i Prawa Emfiteutycznego wymagaią... Co do zakładów kontraktowych, *de vadiis*: to z praktyki wiedzieć należy: Jż gdy tyle drugie zakładu waruią sobie Strony, nigdy go prawie Strona zrywaiąca Kontrakty nie płaci. Pewniejszy tedy zakład w mniejszey summie wyraźnie Kontraktem warowany.

[hasła: dobra posażne, dobra zastawne, dobra królewskie, ewikcja, rękojmia, komisja skarbowa, emfiteuza, zakład]

[s. 292]

T Y T U Ł IV.

O Dziesięcinach.

Nierozwodząc się nad tą nie omylną prawdą, że Dziesięcina, nie tylko z Prawa Boskiego i Kościelnego, ale i z mocy ustaw powszechnych Narodów Chrześcianańskich, należy się Kościołowi; objaśnić należy te artykuły, które w Konstytucyach naszych, szczególnych o Dziesięcinach ustaw były celem: a te są. *1mo*. Jak dawno i z iakich dóbr Dziesięcina Snopowa, z których Pieniężna w Polszcze płaci się? *2do*. Którą drogą Dziesięcina snopowa i pieniężną zamieniona bydz może? *3tio*. Z których pól i do iakiego czasu Dziesięcina nie idzie? *4to*. Jak się Prawa o Dziesięcinach w Kraiu naszym po różnych Prowincyach i Woiewodztwach dopełniaia? *5to*. Co to za Sąd sprawy o Dziesięciny poznawać powinien?

Dawność
Praw o
Dziesięc:
Zkąd *sno-*
powey, zkąd
pieniężney
początek?

I. Jeszcze około Roku 965. gdy Mieczysław I przyjął Wiare S. nakazał zaraz Kościołom przez się fundowanym płacić Dziesięcinę, tak z dóbr Królewskich, iako i

Szlacheckich. Ze do pierwszey miał prawo, wątpić nie można, bo był Panem dziedzicznym wszystkich tego

[hasła: dziesięcina, Kościół, Polska, Mieszko I, dobra królewskie, dobra szlacheckie]

- [s. 293] gatunku maiętności: Ze mógł rozrządzić Dziesięciny Szlacheckie na rzecz Kościoła; i to wątpliwości nie podpada: Bo tę samą Kościołowi poświęcił część, którą Szlachta do Skarbu Królewskiego na znak hołdu corocznie wносиła. (a) Jak zaś daleko, gorliwość i wspaniałość Mieczysława i jego Następców o uposażenie najlepsze fundowanych przez nich Kościołów posunęła się; świadczą Bulle Innocentego II. i Eugeniego III. Papieżów, w których prócz approbaty takowych funduszów, doczytuujemy się nie bez zadziwienia: Ze nie tylko z zboża wszelkiego rodzaju, ale i z kuźnic żelaznych i ołowianych, z pasiek i futer: a nawet z okrętowego przychodu, dziesiąta część na Dziesięcinę Kościołom poświęcona była. (b)... Poźniejsze Prawa warowały ten dla Kościołów dochód nie tylko pod karą Kościelną exkommuniki, ale nawet i dóbr sekwestryą, w czym Starostom exekucya, aż do finalney satysfakcyi zlecona: (c) Dziś atoli sprawy takowe do Sądów Świeckich odesłane, iako o tym niżej... Początkowo tak z dóbr Królewskich iako i Świeckich, Dziesięcinę

(a) Praef: Sta: Konarski ad Vol: Leg: §. 2. (b) Lipski Quest: publ: Decas: Quaest: 1. f. 15. (c) A. 1458. V. 1. f. 194.

[hasła: Kościół, dziesięcina, skarb królewski, hołd, Mieszko I, Innocenty II, Eugeniusz III, sekwestr, starosta, ekskomunika, sąd świecki, dobra królewskie, dobra świeckie]

- [s. 294] snopową odbierały Kościoły: W szesnastym i siedemnastym Wiekach doczytuujemy się, o zachodzących o nie między Szlachtą i Kościołami sporach. Utworzyły ie prywatne Plebanów na pieniądze kompozyty, których z iedney strony Dziedzice trzymać się chcieli, a z drugiey, Plebani zrzucać się zaczęli. Pomnożyły ieszcze tych kłótni różnych Dysydentów zdania, tak powszechney Kościoła Katolickiego ustawie przeciwne. Dopiero tedy Prawo R. 1635. (d) deklarowało: Jż z dóbr Królewskich zawsze ma być dawana wytyczna Dziesięcina: A co Szlacheckich tycze się, ta podług zwyczaju i woli Dziedzica w snopie, lub podług kompozyty uczynić mianey, pieniędzmi opłaconą być może. Pokąd zaś kompozyta nie nastąpi, zawsze w snopie Kościołowi należy się.

Jaką drogą
Kompozyta
o Dziesięcinę
czyni się.

II. Kompozyta o Dziesięcinę snopową na Dziesięcinę pieniężną, funduie się na Bulli Urbana VIII. Papieża Roku 1634. przez Jerzego Ossolińskiego Posła Rzeczypospolitey za Władysława IV. otrzymany, a świeżo Roku 1775.

(d) A. 3. f. 857. t. Kompozycya.

[hasła: dziesięcina snopowa, kompozyta, dysydent, Kościół Katolicki, dobra królewskie, dziesięcina pieniężna, bulla]

- [s. 295] (c) przez Stany w opisach swych zagwarantowany. Podług tey, ugody wszelkie między Proboszczem i Dziedzicem o Dziesięcinę zawarte, a przez Biskupa własnego stwierdzone, Dziesięcinę snopową na pieniężną zamieniaią: Tak dalece, że

następny Proboszcz, kwotą umowioną koniecznie kontentować się powinien. Atoli żadną miarą rozumieć się to nie może o Kontraktach dziesięcinnych od Biskupów nie stwierdzonych, i tylko na czas między Proboszczem i Dziedzicem zawartych, chociażby od czasu znacznieszego groszem opłacane były. Podobnież każdy Dziedzic uczynić może, gdzie dotąd takowe kompozyty nie pozachodziły. A gdyby się Proboszcz zgodzić nie chciał; Biskup wyznacza dwóch Kanoników Szlachty z Kapituły, którzy mając wzgląd, podług wyrazu Prawa R. 1635. na spustoszenie i *onera* ludzi ubogich, gdy iakąkolwiek kwotę, nawet po mimo opozycji Proboszcza ułożą, ta przez Biskupa stwierdzoną zostanie; ma bydź corocznie przez Dziedzica za Dziesięcinę snopową opłacana. Jest w Bulli pomienioney ostrzeżono: Ze gdyby o szło o Dziesięcinę więcey niż Zł:

(c) V. 8. f. 150. t. Subsid: Kopia Bulli Urbana VIII. masz w Zalas: P/ 11. t. alt: f. 401.

Tom I.

U

[hasła: dziesięcina, kontrakt dziesięcinny, bulla]

[s. 296] 50. taxowaną, a Strony na taxie nie przestawały, mogą apelować do Metropolity: Albo gdyby sam Metropolita czynił kompozytę odwołać się mogą Strony do Nuncyatury: A co w tey mierze *appellatoria* deklarować będą, to ma za wieczną Juryzdykcjom sprawy dziesięcenne poznaiącym, służyć regułą. Zatym kompozyty takowe zupełnie z pod decyzji Sądu Swieckiego wyięte są, *iako o tym obszerniey w punkcie piątym...* Ostrzedz tu przychodzi: Jż niesumiennie i nieprawnie czynią Dwory owe, które: (czy przez konkordatę, czy przez kontrakt z Proboszczem opłacając Dziesięcinę pieniędzmi, z całej swey Wsi lub Włości) do wytyczney z ról Poddanych rozczą sobie prawo. Nie mają oni go więcey iak do nałożenia na Gromadę części umowioney taxy, proporcjonalney krescencyi tychże: W czym ani zwyczaj, gdyby naydawniejszy, ani prawa Dziedzictwa nikogo dyspensować nie mogą. Do tego, kontrakty o Dziesięciny, Kościelne są a nie Swieckie: Zatym użytki z nich wypływające, równo Poddanemu iak Dziedzicowi służyć mają: A Dziedzic udzielnie z nich korzystający, i Poddaństwo, po mimo ogolney na pieniądze zawartey konkordaty, do Dziesięciny snopowey pociągający, na Świętokupstwo, czyli Symonią pamiętaćby

[hasła: taksa, metropolita, apelatoria, konkordata, krescencja, dziesięcina snopowa, świętokupstwo, symonia]

[s. 297] powinien. Gdyby atoli w dobrach iakowych, piętzną Dziesięcinę Kościołowi opłacających Poddani za dozwoleciem Dworu, gruntów dobyli, i z tych snopową daninę opłacali; ta pod tytuł Dziesięciny podciągać się nie ma: Bo iest prostym i wolnym dla Dziedzica czynszem... Dodać i to dla wiadomości powszechney należy: Iż Dziedzice przed S. Jakubem o Dziesięcinę odezwać się do Proboszcza obligowani: gdyż późniey, wolno mu ią zbyć komużkolwiek. (f) W Dyecezyi Krakowskiej czas wytykania Dziesięciny oktawa S. Jakuba wyznaczona: gdzie razem dodano: Jż gdyby Wytycznik trudności czynił wytykania; wolno iest każdemu zwieść zboże swoje zostawiwszy Dziesięcinę na polu. (g) Wyrażnym także prawem obostrzono: Aby *Spisnego* czyli kwitowego, zwłaszcza z Dziesięcin piętźnych, nie wymagano: (h) Co tym

sprawiedliwiey o snopowych rozumieć należy... Ze nakoniec Dziesięcina snopowa od Mieszczan i Chłopów do stodół Plebańskich zwożona bydź powinna; iest na to wyrok Zygmunta III. w Warszawie Roku 1614. zapadły. (i)

(f) A. 1433. V. 1. f. 97. i 103. t. de Tempore & t. de Decima. (g) Ibidem f. 100. t. de Tempore Deciman: (h) 1. 1511. V. 1. f. 377. t. de Non. (i) Zalas: t. 2. f. 403.

U2

[hasła: Kościół, dziesięcina, diecezja krakowska, spisne, kwitowe, dziesięcina pieniężna, dziesięcina snopowa, mieszczanie, kmieć, Zygmunt III, Warszawa]

[s. 298] III. Z czegoby zaś i z iakich pól Dziesięcina znopowa oddawana bydź miała; więcey w tey mierze zwyczajem niż Prawem rządziemy się. Sławna kompozyta między Kazimierzem W. i Bodziantą Biskupem Krakowskim, za pośrednictwem Jarosława Skotnickiego Arcy-Biskupa Gnieźnieńskiego zapadła, (k) a przez Władysława Jagiełłę Roku 1433. stwierdzona, uczy nayprzód: Jak ten W. Krol i Dziedzic Państwa całego nie wzdrygał się, pomimo władzy swey i powagi, poddać się pod Sąd Duchowny w tym sporze, który łączno do Sądów Swieckich wywołać mógł. Taż kompozyta wyraźnie przepisuie: Jż nie tylko z wszelkich pól i ogrodów, ale i z każdego ziarna snop dziesiąty Kościołowi należy się, wyiąwszy rzepę, mak, kapustę, cybulę, czosnek, i tym podobne iarzyny; A co się ogrodów tycze, te tylko od Dziesięciny wolne deklarowane, które rydlem a nie pługiem orzą się. Względem konopi, w szczególności nakazuie Prawo, aby od całego pługa 4. snopki, Kościołowi oddane były: A gdzieby na nie całym pługiem *np.* sochą albo płużycą orano; połowę tey Dziesięciny płacono... Ustawa atoli ta, podług niektórych zdania, samey tylko Dyecezyi

Z których pól i pokąd Dziesięcina nie opłaca się.

(k) V. 1. f. 95.

[hasła: dziesięcina snopowa, Kazimierz Wielki, Bodzanta, Jarosław Skotnicki, Władysław Jagiełło, kompozyta, diecezja]

[s. 299] Krakowskiej tycząca się, przez drugie, za prawo ogólne poczytana bydź nie może, iako Dyecezyi pomienioney Municypalne prawo. (*)... Z nowo dobytych pól, czy to dawnym przyległych, czy w lasach powycinanych; Dziesięcina podług Bulli Leona X. (l) dopiero po wyszłej wolności gruntowej, Proboszczowi: Z nowych zaś Osad, do Stołu Biskupiego należy. A gdyby, iak się dawniey praktykowało, wieś iaka siedliska swoje dla czczości gruntu opuściła, i gdzieindziey osiadła; z takowey osady Kościół Parafialny, który iey dawniey administrował Skaramenta, Dziesięcinę pozyskuie... Zatym o wolności za-

(*) Podobna Konkordata zaszła w R. 1446. w Sochaczewie między Władysławem Xciem Mazowieckim i Jędrzeiem Biskupem Poznańskim: W której *1mo.* Zabeśpiecza się wiecznemi czasy Dziesięcina Snopowa Kościołom z wszelkiego ziarna: iako to: żyta, pszenicy, owsa, ięczmienia, griochu, prosa, soczewicy, a od lnu po groszu. *2do.* Do zwożenia Dziesięciny własnym sprzężaiem, sami tylko Kmiecie obowiązani, Szlachta wyięci. Ciż Kmiecie ciężaru tego za Szlachtę podeymować nie mają. *3tio.* Szlachta w dobrach Xiążęcych za zasługi swoje nadania mający, wolni są od Dziesięciny. *4to.* Gdy

(l) A. 1515. lib: III Cont. Prov: apud Zalas: f. 395. Item V. 1. f. 100. A. 1433. t. de Decima Noval:

[hasła: diecezja krakowska, prawo municypalne, bulla, Leon X, kościół parafialny, konkordata, Sochaczew, Władysław I Płocki, Andrzej Bniński, dziesięcina, sprzężaj, kmieć, dobra książęce]

[s. 300] dney od Dziesięcin, z nowych nawet pól, nie doczytuujemy się. I luboby ta gdzie zwyczajem zagruntowana była; ani preskrypcya by naydawniejsza Dziedzica od tego obowiązku uwolnić, ani Kościoła dochodu pomienionego, iako istotnego swego funduszu, pozbawić nie może. (m)

Zwyczaie
względem
Dziesięcin
różnych
Prowincyi i
Wdztw.

IV. Lubo z natury swoiey Dziesięcina, dziesiątey wymaga części; nie iest atoli liczba ta nieodmienną iey cechą: Bo są kraie gdzie dwunasta, piętnasta, a czasem i dwudziesta część za Dziesięcinę liczy się. (n) U nas powszechnie gdzie snopowa Dziesięcina w zwyczajai; snop dziesiąty Kościół pozyskuie: Ale

(m) Decr: Sigism: III. Varsav: A. 1614. fer: 6. post Fest: S. Luciae Jtem Const: Prov Gneznen: lib: 3. de Decimis. §. Viliae. (n) Zalasow: lib: III. P. 2. t. ult:

Pleban Dziesięcinę u Kmiecia złożoną na siebie wymiata, połowę słomy dla tegoż zostawić powinien. Ten zaś, który Dziesięcinę kupuie, ma prawo do całej słomy. 5to. Wytycznicy, Oziminy od początku żniw do S. Bartłomieja, Jarzyny zaś od S. Bartłomieja do Narodzenia N. P. wytknąć powinni. I gdyby się spóźnili, ma każdy wolność z przybranemi dwoma Swiadkami zwieść sam Dziesięcinę na mieysce zwyczajne. (1)

(1) Zalasz: P. 11. f. 404.

[hasła: dziesięcina snopowa, Kościół, świadek]

[s. 301] ani wszędzie ze wszystkich zbóż dawany bywa, ani tylko w snopie, tey ustawie dzieie się zadosyć. W Dyecezyi Krakowskiej i Łuckiej po części, nie tylko z oziminy, ale i z iarzyn, iako się namieniło, należy Dziesięcina Kościołom: w innych, prócz oziminy, naywięcey z pszenicy i owsa: W niektórych Dyecezyach, z samey tylko oziminy nierze się. Woiewodztwo Podlaskie podług zwyczajai od niepamięci przyjętego i Rezolucyi Rady, po kopie żyta i iarzyny, z włoki iedney za Dziesięcinę daie: (o) Luboć i tak nie uwłącza się tamecznym praktykom zdawna po różnych Parafiach przyjętym, gdzie albo w ziarnie, albo groszem dochód ten Kościelny opłaca się. Prowincya Litewska ledwie zna ten dla Kościoła podatek: Bo Plebanie prawie wszystkie na pewnych gruntownych dochodach i kapitałach fundowane. Na Rusi, *Meszne* i *Małdraty* zastępuią w wielu mieyscach Dziesięciny. *Meszna*, iest pewna kwota pieniężna, która wsie składaiają na Msze za należące z krescencyi swych Dziesięciny. *Małdraty*, są osepy, które mieysce zytycznych Dziesięciu zastępuią. Swiadczą *Libri Beneficiorum*,

(o) R. 1778. d. 19. Aug: N. 224. w Zbiorze f. 137.

[hasła: diecezja krakowska, diecezja łucka, dziesięcina, województwo podlaskie, Rada Nieustająca, Prowincja Litewska, Kościół, Ruś, *Liber Beneficiorum*, meszne, małdrat, krescencja]

[s. 302] o których niżej: Jż w Krakowskim dawano Małdratowego osepu z łanu iednego po 6. korcy żyta, pszenicy i owsu. I że dochód ten, Kościoły miarą *Paięcką* nie *Działo-szyńską* odbierały... Zkąd zaś to poszło, że tak generalny podatek Kościelny, nie iednakim sposobem opłaca się; trudno w Historyi naszej doczytać się. To pewna, że

różne w różnych Województwach były zwyczaje, na szczególnych umowach fundujące się. Upoważniły je i wiecznym umocowały Prawem dwie sławne Lustracye dóbr i intrat Kościelnych: Z których pierwsza, zaszła około Roku 1448. (p) gdy Kazimierz III. po sławnej Warneńskiej klęsce, za pośrednictwem Mikołaja V, Papieża otrzymał od Stanu Duchownego 10tą. część dochodów Kościelnych na zasiłek potrzeb Kraiowych: Druga przypadła około R. 1527. za Zygmunta I. (q) gdzie równie iak za Kazimierza Duchowieństwo Polskie przykładając się z Stanem Swieckim do gwałtownych Oyczyzny potrzeb, na taxę dóbr swoich pisało się. Lustracya pierwsza, zawiera się w Xiędze pod tytułem: *Liber Beneficiorum*: druga, w Xiędze pod tytułem: *Liber*

(p) Lipski Quaest: publ: Decas. quaest: I. (q) V. 1. f. 479. t. Taxatio.

[hasła: województwo krakowskie, miara pajęcka, miara działoszyńska, podatek kościelny, lustracja dóbr, Kazimierz III, Mikołaj V, Zygmunt I, *Liber Beneficiorum*]

- [s. 303] *Retaxationum*: Obydwu w Archiwum Katedry Krakowskiej znajduią się po dzień Oryginały: Których autentyczność, w sporach Kościelnych i Dziesięcinnych, zabezpieczają wyraźnie prawa nasze, i tylko o dobra Szlacheckie dowodzić niemi zakazują. (r)... Prócz wspomnionych dwóch Xiąg, służących za najlepsze prawidło, w opłacaniu Dziesięcia bądź snopem lub ziarnem, bądź gotowemi pieniędzmi; ieszcze i na zwyczaj zadawniony wzgląd mieć potrzeba. Z tego powodu Rada Nieustająca, względem Dziesięcin do Kordonów należących, deklarowała: Ze gdzie te, chociażby bez urzędowney Kompozyty, pieniędzmi *ab immemorabili* opłacano, dziś także groszem, nie w snopie oddawane bydź maią. (s)

Forum na sprawy Dziesięcinne. Zachodzący w Prawie naszym o *Forum* na sprawy Dziesięcinne spór odwieczny, był ieden z tych, o które długo Stany Duchowny i Swiecki między sobą rozpieły się. Umorzyło go najprzód prawo R. 1635. (t) nakazując: Aby sprawy o Dziesięcinę pieniężną w Grodzie, o snopową w Ziemstwie sądzone były. Podo-

(r) A. 1635. V. 3. f. 850. t. de Libris Benef: (t) Rez: R. N. A. 1782. d. 18. Junii N. 371. (i) V. 3. f. 857. t. Kompozycya.

[hasła: *Liber Retaxationum*, katedra krakowska, dobra szlacheckie, dziesięcina, Rada Nieustająca, kompozyta, dziesięcina snopowa, gród, dziesięcina pieniężna, ziemstwo]

- [s. 304] bało się później (u) Stanom Rzeczypospolitey, wszelkiego gatunku sprawy Dziesięcinne odesłać do Ziemstwa, z wolną do Trybunału appellacyą. Gdzie gdyby sprawa z Regestru *Mixti* przypadła, i *paritas* w niej zaszła, Marszałkowi rozwiązanie iey przyznane. Ale to *Appellatorium* prawem R. 1784. uchylone, i sprawy tego rodzaju *praecisia appellatione* Ziemstwom i Grodom przyznano. (w) Ostrzega także Prawo R. 1768. Jż gdy w Ziemstwie z Osobą sądową o Dziesięcinę rzecz idzie; sprawa takowa poblížszemu Sądowi Ziemskiemu należy. Nakoniec ktobykolwiek sprawę tego gatunku do Sądu Duchownego wywołać ważył się, tysiącem grzywien karany bydź ma... Wszakże przez tę ustawę, nie uymuie sie w niczym mocy Biskupów czynienia Kompozyty: Bo gdy prawo od powyższego późnieysze, Bullę Urbana VIII. Papieża w niczym nienaruszoną mieć chciało; tym samym i wszelkie iey warowało opisy: Ta

zaś iasnym przepisala sposobem, gdzie i iakiemi stopniami Strony Kompozyte czy-
niace, a na Taxatorach nie przestawiaace, udać się maia po ostateczna rozprawę.

(u) V. 7. f. 729. t. O Dziesięcicach. (w) Fol: 23. t. Illegalność; N. 7. P. Sprawy.

[hasła: stany, ziemstwo, Trybunał, apelacja, apelatorium, gród, sąd ziemski, kompozyta, Urban VIII]

[s. 305]

C Z Ę Ś Ć IV. O PRZESTĘPSTWACH I KARACH.

T Y T U Ł I.

O Przepstwach w powszechności.

Prawa Rz: i
Kraiove o
Przepst-
wach w
ogólności.

„Wszelkie Przepstwo albo dotyka w powszechności Rządu lub panuacey
Osoby, albo się tycze szczególnych Osób Społeczeństwo składiacych. Pierwsze, *pu-
blicznym*, drugie *prywatnym*, nazywamy: już to, że tamte caley Społeczności, te
szczególnych Osób obrażę za sobą ciągną; iuż to, że pienianie Zbrodnia publicz-
nego, albo publicznym Urzędnikom z prawa służy, albo każdemu Obywatelowi
wolne: Poszukanie zaś sprawiedliwości w sprawie prywatney, samey tylko brożano-
ney Osobie przynależy. Ze znowu tak pierwsze iako i

[hasła: przepstwo, przepstwo publiczne, przepstwo prywatne, zbrodnia publiczna, urzęd-
nik publiczny, sprawa prywatna, obrażona osoba]

[s. 306]

drugie przepstwo, albo kary cywilne *np.* grzywny lub więzienie uczciwe za sobą
ciągnie; albo śmiercią, chłostą ciała, wygnaniem z kraiu, odsądzeniem od czci uka-
rane bywa; ztąd nowy przepstw podział, na *Cywilne* i *Kryminalne* wpływa. Pu-
bliczne przepstwa, uważane właściwie iako Cywilne, inaczey Sprawy Skarbu
Causa fisci nazywa się. O te u nas, albo Instygatorowie Narodowi formuią Aktor-
stwo, gdy krzywda caley Rzeczypospolitey lub praw Maiestatu tycze się; albo ie po-
pierają Instygatorowie sądowi, gdy rzecz idzie o prawa Sądu, lub z powierzoney te-
muż wpływa ekonomiki... Przepstwa publiczne albo statystyczne Kryminalne,
Crimina Status nazywamy. W których aktorstwo udzielnie służy Instygatorom Na-
rodowym.

Przepstw prywatnych, Prawo Rzymskie obszerne czyni podziały: Ale te opusz-
czaia się, iako do samego tylko dawnego tey Rzeczypospolitey stosowane sądowego
Processu, i nie tylko u nas, ale i od nikogo w Europie nie używanego. Pospoliciey
przepstwa prywatne dzielą się na sprawy *Prawne* i *Uczynkowe*. Sprawa Prawna,
Actio, vel Quaestio, vel Causa Iuris: ma za

[hasła: kara cywilna, przestępstwo, śmierć, chłosta, wygnanie, przestępstwo cywilne, przestępstwo kryminalne, sprawa skarbową, instygator, oskarżenie, Rzeczpospolita, prawo majestatu, prawo rzymskie, sprawa prawna, sprawa czynkowa]

- [s. 307] cel poszukanie rzeczy prawnie do mnie należącej, lub w cudzej possessyi dla wątpliwości, niewiadomości, lub złej wiary będącej. Tak, ten co gra o dziedzictwo Przodkowi swemu wydarte, ma *Sprawę prawną...* Sprawa czynkowa, *Causa facti*, ma w swym zamiarze uczynek prawem zakazany, ciągnący za sobą nadgodę Stronie pokrzywdzonej *np.* za wyrąbanie lasu, polowanie na cudzym gruncie *i t d...* W obydwóch tych sprawach, prócz satysfacyi, którą Strona krzywdząca albo *Pozwana*, Stronie skrzywdzonej albo *Powodowej*, inaczej *Odporney* zwanej, czynić zwykłą, zachodzi i kara publiczna, niby opłacaiąca gwałt Prawa: Pospolicie u nas przez grzywny dopełnia. Pierwsza kara, nazywa się właściwie zadośćuczynienie. *Satisfactio*: druga, ukaranie, *Pena*: Tamta na rzecz Strony skrzywdzonej, ta Sądowi przypada.

[hasła: zła wiara, sprawa czynkowa, pokrzywdzony, krzywdziciel, powód, kara, zadośćuczynienie, kara, prawo rzymskie, przestępstwo publiczne]

- [s. 308] Prawo Rzymskie, Publicznych przestępstw piętnaście liczy gatunków, a te są: Występek przeciw Majestatowi: Zdrada Ojczyzny: Cudzołóstwo: Zabójstwo znieznacka: Zadanie trucizny: Oycobójstwo: Fałszerstwo papierów publicznych lub pieniędzy: Gwałty: Naiazdy: Kradzież Skarbu

publicznego: Przystwoienie wolnych ludzi: Zabranie podatków Rzeczypospolitey: Zakupienie Urzędów lub kresek: Podwyższenie ceny zboża: i remanentów Skarbowych uszkodzenie... (a) Mało nas uczy prawo rzeczne o występkach przeciw Religii. Zastanowiwszy się iednak, nad prostotą owych pierwszych wzrastającej Rzeczypospolitey Rzymskiej wieków, nie można bez zadziwienia czytać, krótkich wprawdzie, ale bardzo doskonałych ustaw Religii tyczących się, które prawa 12. Tablic przepisały:=*Ad Divos adeunto caste. Pietatem adhibento. Opes amovento. Qui secus faxit, Deus ipse vindex erit. Separatim nemo habessit Deos: Neve novos, sed ne advenas, nisi publice adscitos privatim colunto. Constructa a Patribus delubra habento. Lucos in agris habento, & Larum sedes: Ritus Familiae Patrumque servanto & c*:= (b) Gdyby nam późniejsi Pisarze nie zostawili szladów iak o Religii swey pierwsi Prawodawcy Rzymscy sądzili: możnaby wnieść bezpiecznie, że część tego prawodawstwa zbyt lekce była wa-

(a) Hein: lib. 4. t. XVIII. (b) Cicero lib: s. de Legib: c. g.

[hasła: Republika Rzymska, Prawo XII Tablic]

- [s. 309] żona, i samych Kapłanów arbir Iności powierzona. Późniejsze Prawa Rzymskie, po czasach objawioney prawdziwey Religii, daleko są dokładniejsze. Znajduie się nawet wiele ustaw, *in Codice, Authenticis & Edictis* Justyniana Cesarza, które nawet obrządków i karności Kościelney sięgają. (c) My mając dokładne krajowe opisy względem przestępstw przeciw Religii panującej i innych w Kraiu cierpianych; w następującym Tytule który o nich traktować będzie, samego prawa Ojczystego

trzymać się będziemy. W poniższych zaś Tytułach, tych tylko przestępstw podług Prawa Cywilnego dotkniemy, które u nas trafiać się zwykły, lub o których Prawodawstwo nasze wzmiankuje: zwłaszcza, że i z tych niektóre w liczbie przestępstw prywatnych umieszczają się... Dodać jeszcze i to należy, że w przestępstwach publicznych, kaptiwacya Osoby zawsze wolna, chociażby Winowajca był Possessyona: W prywatnych zaś, tylko na gorącym

(c) Vide Codicis Justin: Lib: I. titulos tredecim consequentes. Item: in Authent. Collat: 1. Tit: 5. 6 In Collat II Tit: 1. 4. 6. In Collat: V. tit: 1. 10. 11. 12. 13. 14. In Collat: VI. tit. 8. 10. 12. 15. In Collat: IX tit: 3. 6. 14. 16. 20.

[hasła: prawo rzymskie, Justynian, przestępstwo przeciwko religii, prawo ojczyście, przestępstwo prywatne, przestępstwo publiczne, pojmanie, winowajca]

[s. 310] kryminalnym uczynku złapany Zbrodzień, imany być może: A takowe zbrodnie są: Zabójstwa, rozboie, kradzież, napaści na drogach, i niaizdy domu: Czas zaś gorącego uczynku do roku iednego i niedziel 6. rozumie się. (d) Wszakże i w Sprawach Cywilnych potocznych, gdy Szlachcic nie ma possessyi lub rękoyami' areszt Osoby sprawę poprzedza. Albo gdy Poddany lub luźny do Sądu powołuje się; areszt Dzieńcowi, Chłopu lub Gospodarzowi u którego luźny przemieszkiwa, kładziony bywa. Areszt przyimujący lub porękę dający za Obwinionego, gdy Zbrodzień uchodzi; kary na siebie sądowe ściąga: Jeżeli zaś aresztu albo rękoyami Zapozwany nie stawił; warta mu przydana bywa, lub do więzienia uczciwego zaprowadzony być powinien.

W Sprawach kryminalnych, prócz kar cielesnych, zyskuje Strona na Stronie *Nawiązkę* czyli pewną, niby na Felczerów i Aptekę, pieniężną sumę, jeżeli tylko rany lub siniaki zadane były: Jeżeli zaś zabój nastąpił; *Główszczyznę* czyli taxę za głowę Zoboy-

(d) A. 1768. V. 7. f. 597. t. Akt § VI.

[hasła: gorący czynnek, zbrodnia, areszt, poręka, kara sądowa, rękojmia, więzienie, sprawa kryminalna, kara cielesna, nawiązka, główszczyzna]

[s. 311] bójca Sukcessorom płaci... Ostrzedz tu także przychodzi: Iż lubo między temi wyrazami *Występek*, *Zbrodnia*, *Przestępstwo*, a tym drugim *Sprawa*, możnaby iakowąż przepisać w znaczeniu różnicę; ile gdy każdy *uczynnek*, *zbrodnia*, *kryminał*, w ten czas właściwie zaczyna być *Sprawą*, gdy przed Sąd przyzwoity wywołany będzie; że atoli wyrazy pomienione równoznacznie brać się zwykły; miiamy ich mniej użyteczne wyszczególnienia, ćmić więcej niż objaśnić rzecz mogące."

T Y T U Ł II.

O Błuznierstwie i Niedowiarstwie.

Dawniejsze Prawa Polskie (a) zabezpieczywszy solennie Zwierzchności Duchowney wyrokom te artykuły, które nierozdzielnie czci Boskiej i poszanowania Religii tyczą się; zostawiły tymże Magistraturom zupełną moc i władzę karania zbrodni

podobnych. Gdy potym później władza ta podzielona została przez ustanowienie Trybunałów, z Duchownych i Świeckich Osób

(a) A. 1543. V. 1. f. 578. § Differenties

Tom I.

W

[hasła: występki, zbrodnia, przestępstwo, czynki, kryminał, bluźnierstwo, prawo polskie, trybunał, osoba duchowna, osoba świecka]

[s. 312] złożonych; Sprawy takowe tamże odesłano (b) Prawa rzeczone pięć gatunków przestępstw publicznych przeciw Bogu i Wierze S. liczą *1mo*. Bluźnierstwo, lub iakiekolwiek Jimienia Boskiego znieważenie publiczne. *2do* Apostazya albo Odszczepieństwo. *3tio* Przeyście do Wiary Zydowskiej. *4to* Ateuszostwo, albo zaprzeczenie Boskiego iestestwa. *5to* Herezja albo Kacerstwo... Za zbrodnie te, ten tylko odpowiada, kto albo urzędownie o nie oskarżony będzie, albo publicznie i upornie w nich trwa i przestaie. Nie uczy Prawo iakimi karami, każde z tych przestępst poskromione byź ma: zotsawując w całości ustaw Kościelnych opisy. Samą tylko Apostazyją czyli odstępstwo od Wiary S. Katolickiej do iakieykolwiek Religii, Traktat Roku 1768. (c) (policzając tę materję w rząd kardynałnych ustaw i liczbę Kryminałów publicznych) wygnaniem z kraiu ukaraną mieć chciał, z ostrzeżeniem dla takowego wystętku, Sądu Trybunalskiego z Regestru Taktowego. Kościelne Prawa, wszystkie te przeciw Bogu i Wierze przestępstwa, większą lub mniejszą Exkommuniką, lub

(b) A. 1685. V. 5. 729. t. Registr. Item A. 1716. V. 6. 417. t. Trybunał § Reg. Caust: Arian: (c) V. 7. f. 571. § 3. & f. 596. §. 3.

[hasła: przestępstwo publiczne, bluźnierstwo, znieważenie publiczne, apostazja, wiara żydowska, ateuszostwo, herezja, kacerstwo, oskarżenie publiczne, ustawa kościelna, wygnanie, ustawa kardynałna, kryminał publiczny, sąd trybunalski, ekskomunika]

[s. 313] pokutą publiczną, czasem karą pieniężną w Osobach świeckich, a w Osobach Duchownych suspensą od Urzędu Kapłańskiego lub degradacją, poskramiają. (d) W Starym Testamencie, Bluźnierca, ukamieniowaniem: (e) A podług Praw Rzymskich (f) dawniejszych i późniejszych, śmiercią, lub stratą części iakowey ciała, karany bywał. Odszczepieństwo zaś, Schiozma, Przeyście do Zydowskiej wiary, wygnaniem, infamią, a czasem i śmiercią karano. (g).

W naszym wieku, różne Mocarstwa Europejskie, zwolniły albo uchylły skrupulatną Praw swych, po części okrutnych, a czasem duchem prześladowczym pisanych, przeciwko obcym Religiom surowość. Jeżeli gdzie to w naszym Kraiu, Obywatele i Cudzoziemcy Dyssydenci, na podobną Praw karność ustyskiwać nie mogli. Przecięż dla ziednania wiecznego wewnątrz pokoju, znane są dobrze Prawa i Przywileie późniejsze, Obywatelom obojga wyznania Ewangelickiego i Grekom Nieunitom nadane. Anglia i Hollandya uchylły niedawno

(d) Inst. Can. Maschat S. P. P. II lib: 5. t. 9. & 26. (e) Levit: 24. c 16. (f) Novell: 77. Cap. I. Car. V. Imp: A. 1548. (g) Vide Inst: Can: Ibidem ut supra.

W2

[hasła: pokuta, kara pieniężna, suspensa, Stary Testament, bluźnierca, ukamieniowanie, prawo rzymskie, kara śmierci, odszczepieństwo, schizma, wygnanie, infamia, dysydent, wyznanie ewangeliczne, prawosławie, Anglia, Holandia]

- [s. 314] w znaczney części okrutne przeciw Katolikom ustawy, iuż to wolne Religii wyznanie, iuż swobody Narodowe określające. Równą polityką i duchem rządzi się Monarchini dzisieysza Rossyiska: gdy nie tylko wolnego w Państwach swych Katolikom Rzymskim dozwala wyznania; ale i ku ułożeniu interessów Religii naszej tyczących się, Posła Extraordynaryjnego Rzymskiego u siebie mieć chciała.

T Y T U Ł III.

O Występkach obrazonego Maiestatu: Zdrady Ojczyzny: Kradzieży Skarbu publicznego: I o pogwałceniu wolności i zdania Szlacheckiego.

Prawa Rz: o
Obrazie
Maiestatu.

„Dwa pierwsze przestępstw publicznych rodzaie, Obrazy Maiestatu i Zdrady Ojczyzny, *Crimen Iese Majestatis, & Perduellionis*: za iedno u Rzymian brano: Dopiero po upadku wolności, różnić ie zaczęto. Zbrodnia obrazonego Maiestatu, samey Osoby Panującey tyczy się: Zdrada zaś Ojczyzny, uszkodzenie lub obale-

[hasła: swobody narodowe, monarchini rosyjska, katolik rzymski, poseł ekstraordynaryjny rzymski, legat papieski, przestępstwo publiczne, obraza majestatu, zdrada ojczyzny, *crimen laese Majestatis*, Rzymianie]

- [s. 315] nie Rządu za cel bierze. Prawo Cywilne do dwóch tylko osób, to iest do Syna i Oyca panującego, występki obrazonego Maiestatu rozciąga: Dalszych zaś Monarchy Krewnych obrazę, w liczbie zbrodni prywatnych umieszcza... Obraza Maiestatu nie tylko w zabójstwie, ranieniu lub w spisku na życie rozumiały się; ale ale nawet do wszelkiej publiczney, słowy lub rzeczą, okazaney urazy, ściągała się. Nie mniey i ten występku tego winien był, kto naywyższą Panującego władzę obalić, lub ukrócić zamyślał. A że w tym razie na odmianę rządu zakrawał; dla tego te dwa przestępstwa, w iednym czasem rozumieniu brane bywały. Nakoniec posągi Monarchy obalający lub znieważający, Monetę fałszujący, prywatne więzienia utrzymujący, do Kościołów schraniających się Zbrodniów gwałtów biorący, teyże zbrodni podpadał... Występek rzeczony, ten tylko popełnia, kto iest w poddaństwie obrazoney Osoby: Przeto obcy, lubo osobiste na się ściąga kary, wolen atoli od tych przynajmniej, któreby Rodaka familia poniosła. Nadto, nie tylko ten, który iuż uknowaną takową przez się zbrodnię dopełnia, ale i ten co tylko w zamyśle swym odkryty bywa, ściąga

[hasła: prawo cywilne, obraza majestatu, zabójstwo, odmiana rządu, zbrodnia]

- [s. 316] na się Obrazy Maiestatu winę. Nawet sami Wspólnicy, teyże co i Hersztowie kaźni dopuszczają się: lubo zawsze lżeysze od nich ponoszą ukaranie.

Karało Prawo Rzymskie występki Obrazy Maiestatu, śmiercią miecza, lub wygnaniem: Familia zaś Zbrodniarza, żadney na się nie ściągała plamy. Prawa późniejsze posunęły daley tę surowość, nie tylko nayokrutnieysze męczarnie Winowayców

podobnych skazując, ale nawet do Sukcessorów i dóbr Winowayców oneż rozciągał. Dzieie się to na tej powszechnej Polityków zasadzie: Ze gdy dziś Narody Monarchiczne całą swą prawie na Osoby panujące przelały powagę i władzę; zamach na nie uczyniony, równą zasługuie karę, iakiey winien Społeczności fundamenta albo Prawa Kardynalne obalający. Wszakże są przykłady, że i sami Króloboycy, nie równo zawsze karani byli na ciele, ani równo na familie swoje ściągali winę. Miara albowiem i przepisy kar takowych, zależą naywięcej od woli obrażonego Maiestatu, mniejszą lub większą litością i łaskawością rządzącego się. (*)

Autor Xiązki: *pod tytułem*: Historia Par-

[hasła: współnik, prawo rzymskie, obraza majestatu, kara śmierci, wygnanie, prawa kardynalne, królobójca]

[s. 317] Występek Zdrady Ojczyzny, *Crimen Perduellionis*: ten popełniał u Rzymian, który po nieprzyjacielsku z nią postąpił, iako to *np.* bunty podnosząc, sekretne interessa Nieprzyjacielowi wydając, tegoż przeciw Ojczyźnie podmawiając, Obóz lub Zamki zdradziecko zaprzedał *i. t. d.* Nie tylko zaś uiszczenie tak niegodziwych zamachów, ale i dowód pewny przeciw Obwinionemu o podobnych zamysłach, winnym go czynić. Nadto, oskarżyć podobnego Zbrodnia mogli nie tylko Niewiasty, Małoletni, ale nawet i od czci odsądzeni: Co większa, Synowie Rodziców, Rodzice Synów, ieżli po ostrzeżeniu prywatnym nie na-

lamentu Franc: i P. Blakston, w swoim o Prawach Kryminalnych Angielsk: dziele obszernie wywodzą: iak sobie okrutnie i wymyślnie nappolorowniejsze nawet w wieku naszym oświecenszym Narody z Królobóycami postępowały. Przykład STANISŁAWA AUGUSTA, panującego nam szczęśliwie KRÓLA, iako iedyny i przez nikogo z Monarchów poprzednich nie dany; tak day Boże aby od wszystkich w podobnym razie naśladowany był. Ten mową swoją nayzarliwszą (?) w Sądzie Seymowym za Królobóycami mianą, nie tylko losy i wyroki na tychże z prawa wymierzone, ułagodzić usilnie starał się; ale nadto Herszta spisku owego utrzymawszy przy życiu, dożywotnią opatrzył pensją.

[hasła: zdrada ojczyzny, *crimen perduellionis*, Rzymianie, bunt, dowód pewny, *Historia parlamentu francuskiego*, William Blackstone, *Prawo kryminalne angielskie*, królobójca, Stanisław August, sąd sejmowy, herszt, dożywotnia pensja]

[s. 318] stępowała poprawa, donosić Sądowi byli powinni. Prócz tego, Zbrodzień takowy, obrony Patrona, ani wolności od tortur z Prawa spodziewać się nie mógł: A wstawiający się za nim, Infamii podlegali... Mimo tych, ieszcze przed – Dekretowych kar, Zdrayca Ojczyzny przekonany, ściągwał na się okrutniejszą śmierci karę, przez którą ćwiertowanie rozumiano: a razem od czci i majątków nawet z Sukcesorami płci męskiej odpadał. Nakoniec posągi iego obalano: a dziś domy nawet ruynują, niby dla zatarcia imienia pamięci, a raczey dla odrażenia drugich od podobnych zbrodni. Wszakże iak u Rzymian, taki temi czasy kary te zmniejszają się, gdy występki czyli spisek uknowany tylko, a nie dokonany odkryje się.

Kradzieży Skarbu publicznego *Crimen peculatus*: nie tylko ten dopuszcza się, co go w dochodach swych skrzywdza; ale i ów, co składy publiczne, *np.* klejnoty, ruchomości, a nawet Przywileie i papiery Stanu, uszkodza lub całkiem pokrada. (a) Przekonani o tę zbrodnią, karani byli u Rzymian Deportacją, czyli wygnaniem

(a) Hein: lib: 4. c. 1. 8. N. 7. Zalas: lib: 3. p. 2. t. 3.

[hasła: patron, tortury, infamia, zdrajca, ćwiartowanie, kara śmierci, Rzymianie, kradzież skarbu publicznego, *crimen peculatus*, skład publiczny, ruchomość, papiery stanu, Rzymianie, , wygnanie]

[s. 319] na Wyspę, lub do kraiu pustego, albo mało co zamieszkałego: a to na czas pewny lub do śmierci. Czasem tylko w czwórnasów nadgrodzić kazano szkodę Skarbowi wyrządzoną... Za czasów Cesarzów Rzymskich, na lichwę tylko lub własny użytek ruszający Skarb publiczny; śmierci nawet karze podpadali: którą i dziś powszechnie w Europie takowi Zbrodniarze na się ściągają... Liczono ieszcze w rządzie przestępstw publicznych, kradzież rzeczy Kościelnych ruchomych, lub nieruchomych gwałtowny zabor. Zbrodnia ta ma własne nazwisko, Świętokradztwa: *Sacrilegium*. Powszechnie głowę tracił, kto się tego dopuszczał występku: Czasem kara infamii i konfiskata dóbr na rzecz Kościoła, podług wielkości zbrodni dodawana bywała. Gdy zaś Złodziey rzeczy do obrządków Kościelnych należące, lub tajemnic naszych naczynia pokradł; od ognia śmierć, podług Konstantyna W. wyroku, ponosił.”

Prawa Kr.: o Występku obraz: Ma- iesta: Prawa Koronne do czasów Zygmunta I. żadney o występku zelżonego Maiestatu nie uczyniły wzmianki. Statut także Roku 1539. nic dokładnego o tym

[hasła: szkoda, skarb publiczny, kara śmierci, przestępstwo publiczne, świętokradztwo, infamia, konfiskata dóbr, Kościół, złodziej, Konstantyn Wielki, prawo koronne, Zygmunt I, zelżony majestat]

[s. 320] nie naucza. (b) Poźniew Roku 1588. obszerne stanęło prawo, niebawnie potym na Piekarskim exekwowane, które dosadniew naturę tey zbrodni w następujących odmalowało słowach: „*Crimen lese Majestatis*, które tylko *in Personam Regiam* podług Prawa, *machinatione, conspiratione, violento conatu, & quod longe absit facto ipso in vitam comittitur.*” (c) A zatym u nas występki ten, by też na naybliższej Osobie z familii Królewskiej, iako nie dziedziczny, popełniony bydź nie może. Tym bardziej Ministrowie i Konsyliarze Królewscy (iak prawo późniejsze Rzymskie mieć chciało) podszywać się pod ten Przywilej nie mogą, dla równości Szlacheckiej. Za podobnego Zbrodnia poczytuie toż Prawo wszelkiego Wspólnika, byle mu tylko ta *Complicitas* dowiedziona była. Delatorem w tey sprawie nawet *Plebejus* bydź może: który równie iak Szlachcic impossessyoonat, pokąd zarzutu nie dowiedzie, aresztowany bydź ma. (d) Jeżeli Winowayca zupełnie z zarzutu oczyszcza się, *Plebejus* głowę traci, a Szlachcic płaci 200. grzywien wraz z unkosztami i 12.

(b) V. I. f. 550. P. Crimen. (c) V. 2. 1207. A 1588. t. de Crimine. (d) A. 1776. V. 8. f: 870. t. Ordynac: N. 12.

[hasła: Michał Piekarski, zbrodnia, minister, konsyliarz królewski, równość szlachecka, wspólnik, delator, plebejusz, szlachcic imposesjonat, unkoszty]

[s. 321] niedziel wieży dolney wysiada. Gdy zaś Winowayca, przysięgą odwodzi się; Delator od wszelkiej kary wolen zostaje... *Forum* na sprawy obrazy Maiestatu, są Sady Seymowe, na których Królowie zasiadać nie mogą... Postępek zaś prawny czyli forma *Processu*, nie podług Prawa Roku 1588, ale według późniejszej Roku 1776. Ustawy zachowana bydź powinna. Brakuie ieszcze w Prawie Koronnym przepisu kary na

takowych Zbrodniów: ale ten niedostatek Statut Litewski, (rozciągając się obszer-
niej i dostateczniej nad wywodem gatunków zbrodni obrażonego Maiestatu i zdra-
dziejstwa Oyczyzny) w te słowa zastępuje: „Kiedyby kto znowę, albo spiknienie,
albo bunt uczynił na zdrowie Nasze Hospodarskie, chociażby Pan Bóg uchował, iżby
ona znowa nie była uczynkiem popełniona; takowy za słusznym dowodem, iako o
tym nieżey w Artykule piątym tegoż Rozdziału iest opisano, gardło i imienie traci.
Też Maiestat nasz obrażon bywa z tey przyczyny, gdyby się kto buntował, pokóy
pospolity wzruszając przeciw Nas Hospodara, albo ku szkodzie Rzeczypospolitey:
Mince bez woli naszey bił: albo po zeyściu z tego świata Naszym Hospodarskim,
także i Potomków Naszych Królów

[hasła: wieża dolna, delator, obraza majestatu, sąd sejmowy, Statut Litewski, dowód, hospodar,
Rzeczypospolita, pieniądze]

- [s. 322] Polskich i WW. Xiążąt Litewskich, chcąc kto osieść i opanować to Państwo W. Xię-
stwo Litewskie, i Hospodarem na nim bydź, i Woysko lub służebny zbierał, wywo-
dził. Ktoby też z Nieprzyjacielami Naszemi porozumienie miał, list do nich albo Po-
sły, radząc przeciw Nam Hospodarowi i Rzeczypospolitey, albo ostrzegając słał, i tym
Nieprzyjaciółom iaką pomoc dawał. Ktoby też Zamek Nasz Nieprzyjacielowi zdradą
podał, krom przyczyny głodu gwałtownego: Ktoby też ludzie nieprzyjacielskie w
Państwo Nasze W. Xstwo Litewskie zdradliwie przywiódł, a toby na niego słusnie
a sprawiedliwie było przewidziano, takimże dowodem iako nieżey opisano. Ta-
kowy z Prawa i rozsądku Naszego z Pany i Radmi Naszemi W. Xięstwa Litewskiego
cześć i gadło traci. A Synowie takowego Zdraycy dorośli, i którzyby też za dowodem
słusznym, okazali się bydź wiadomymi tey zdrady Oycowskiej, także cześć i gardło
tracić mają. A ci Synowie, którzyby nie byli lat zupełnych dorosłych, albo drudzy
dorosłymi będąc, a tey zdrady Oycowskiej nie byli wiadomi; takowi czci i gardła nie
będą tracić: Jednakże i takowi niedorośli i dorośli, a zdrady nie-

[hasła: Wielkie Księstwo Litewskie, hospodar, Rzeczypospolita, kara gardła, kara utraty czci]

- [s. 323] wiadomi Synowie, za takowy występki Oyca swego, od wszystkich Imion Oyczys-
tych, wysłużonych, i którymkolwiek obyczaiem nabytych, wiecznie odpaść mają:
ale wszystkie imiona Zdraycy naszego, takowego, mimo dzieci i bliskich, na Rzecz-
pospolitę i Na Hospodara ku stołu Naszemu W. Xięstwu przypadać będą. A Zony
takowych Zdradziec, które nie będąli wiedzieć takowey zdrady Mężów swoich, a
ztego się wywiodą przysięgami swemi; takowe imion swych Oyczystych i Macierzy-
stych i Wiana, przed uczynkiem tey zdrady im od Mężów ich opisanego, nie tracą,
ale do Imion Oyczystych nie przyidą, tylko po śmierci Matek swoich do Imion Ma-
cierzystych i do Wiana Matczynego współek i z Synami, iako wyżej opisano, nie-
winnymi, wedle prawa ich przyrodzonego przychodzić mają. (e)

Lubo wypis Statutu, obszernie namienia o gatunkach zdrady Oyczyzny; obaczmy
ieszcze co Prawo Koronne wspomniane Roku 1588. otey zbrodni uczy.

(e) Stat: Lit: Roz: I Art: 3.

[hasła: występki, Rzeczpospolita, hospodar, Wielkie Księstwo Litewskie, zdrajca, Statut Litewski, zdrada ojczyzny, prawo koronne]

- [s. 324] „Gdyby kto czynił bunty przeciwko Rzeczypospolitey porozumiewając się z Nieprzyjacielem Koronnym ku szkodzie Koronney; Wynosił tajemnice Rzeczypospolitey zwierzone Nieprzyjacielowi Koronnemu; Podał mu Zamek na zmoiwie; Wzruszał *Pacta & Faedera* z Postronnemi Pany, *Rebellią facto* pokazując; Albo którykolwiek inny występki popełnił, któryby właśnie był *contra Rempublicam*” (f) każdy takowy zdrady Oyczyzny winien iest. Otóż obojga Prawa opisy dawniejsze, iasno przypadki tey zbrodni wyluszczające. Prawo Roku 1776. (g) trzy następujące do Spraw *Perduellium* dodało Artykuły. 1mo O Korupcye i penye brane od Zagranicznych Dworów, końcem zdrady Oyczyzny, 2do O Werbunki lub zaprzękanie ludzi dla obcych Mocarst. A to się tylko o Obywatelu Kraiowym Possessyonacie rozumie: bo ktokolwiek inny i iakieykolwiek kondycyi, za takowe Werbunki, namowy, gwałtowne brania ludzi, lub zaprzękanie, w Grodzie bliższym głową karany bydź ma. (h) 3tio. O poszukiwanie pomocy i protekcyi zagranicznej na pogiębienie Oby-

(f) A. 1588. V. 2. f. 1207. t. de Crimine. (g) V. 8. f. 870. t. Ordynanya § 5. t. Sprawy. (h) A. 1780. V. 8. f. 980 t. Werbunek.

[hasła: Rzeczpospolita, szkoda koronna, zdrada ojczyzny, korupcja, werbunek, obce mocarstwo, kara śmierci, protekcja zagraniczna]

- [s. 325] watela... Co się kar tycze *in Perdueles*, zostawia ie Prawo arbitralności Sądu: Ale pożądaną rzeczą iest, aby tak wielkiej wagi Sprawy, naydokładniejsze i co do kar miały opisy: Zwałszcza, że w nich często nie tylko o majątek ale i o życie Obywatela rzecz idzie... Forma processu w sprawach zdrady Oyczyzny, pomienioną Prawa Roku 1776. Ustawą opisana iest: którey obszerniejszy wypis, w *Tom: II pod Tyt: o Sądach*: znajdziesz.

Kradzież
Skarbu pu-
blicznego

O występku *Peculatus*, albo skrzywdzeniu kradzieckim lub naiezdniczym sposobem, dochodów Skarbu publicznego, iako i wszelkiej bądź ruchomey bądź nieruchomey Rzeczypospolitey własności, od Prawników naszych w rządzie teyże zbrodni umieszczoney, (i) ledwo we dwóch mieyscach Prawa Kraiowe wzmiankują. Owszem i tam, raczy o uszkodzeniu ceł i zatrzymaniu podatków, a nie o pokradzeniu Skarbu Rzeczypospolitey namieniają. Wszakże i takiewgo Przestępcę, na dobrach i na rzeczach, podług woli na ów czas Królów ukaranego, & *Criminis peculatum reum* mieć chcian. (k) Wyraźnie zaś przestępcstwo

(i) Przyłuski lib: 2 cap: 7 7. in Praefat: Herbut: t. Thesaurarius. (k) A. 1510. V. I. F. 373. t. de Transgressoribus.

[hasła: sprawa wielkiej wagi, zdrada ojczyzny, zdrajca, skarb publiczny, prawo krajowe, przestępc]

- [s. 326] to w rządzie publicznych umieszczono zbrodni Roku 1710. kiedy *Usurpatores & Reptores* dochodów Rzeczypospolitey Instygatorom Narodowym w Trybunale Koronnym lub Skarbowym *ex Registro fisci* pieniać, i nie tylko na dobra, ale i na Osoby

kary *peculatus* rozciągać kazano (*l*) Dopiero za ustanowieniem Kommissyi Skarbowych, gdy wszystkie Skarbu tyżące się, tey Magistraturze zlecone zostały; *Forum* także na nie w Trybunale upadło (*m*) Nie możnaby iednak pod ten rodzaj przestępstw, podciągać niewiernego należytości Skarbowych zeznania: Bo prawo późniejsze Roku 1775. nakazując zaprzysiężenie Podymnego; fałszywe Dymów podanie, tylko sześciu tysiącami grzywien i pułrokiem wieży ukarane mieć chce, a *de crimine peculatus* nic nie wspomina. (*n*)

Prawa o Poborcach

W tym mieyscu wspomnieć należy o Prawach, Poborców i Officyalistów Skarbowych tyżących się. Ci, 1mo. Szlachta tylko Polska bydź powinni, ludzie nie notowani, mający rękomyie po sobie

z swe-

(*i*) V. 6. f. 183. t. Skarb. (*m*) V. 8. A. 1775. i. 109. t. Odmiany. (*n*) V. 8. f. 135. t. Podymne.

[hasła: przestępstwo publiczne, instygator narodowy, Trybunał Koronny, Trybunał Skarbowy, komisja skarbowa, podymne, kara wieży, poborca, urzędnik skarbowy]

[s. 327] z swego lub cudzego majątku, umiejący pisać, znaiący rachunki *i t. d.* (*o*) 2do. Od Kwitów wszelkich, będąc przez Skarb Rzeczypospolitey płatni, żadnego salaryum brać nie powinni: co i dawnieysze (*p*) i późnieysze prawa (*q*) surowie zakazują. 3tio Nikt z ludzi Skarbowych, pieniędzmi Rzeczypospolitey handlować nie może: iako wyraźnie przysięga Poborców, dawniey przepisana, ostrzega. (*r*) Punktualność zaś w wypłaceniu rat odebranych, pod karą bannicy i konfiskaty dóbr tymże, zalecona. 4to. Nie wolno Poborcy z pieniędzy w ręku swych będących, pretensyi do Skarbu Rzeczypospolitey mianych potrącać: (*s*) Toż i o salaryach albo płacy roczney: że Wierzycielowi takowemu zawsze zostaje bezpieczeństwo długi; przyzwoita ieszcze rzecz iest, aby pretensya czyli dług takowy, wprzód przez Stany poznany został. 5to. Instruktarze celne, przy wszystkich Komorach, tabelle cła albo mostowego na przeprawach po rzekach lub mostach, publicznie zawieszono-

(*o*) V. 8. f. 107. t. Podskarbiowie. (*p*) V. 2. A. 1588. f. 1222. t. O Mytach. Item A. 1703. V. 6. f. 92. t. Podatek. (*q*) A. 1775. V. 8. f. 133. t. Podymne. (*r*) A. 1629. V. 3. f. 639. t. Czas. (*s*) A. 1661. V. 4. f. 790. t. Trybunał

Tom I.

X

[hasła: skarb, Rzeczpospolita, wynagrodzenie, poborca, banicja, konfiskata dóbr, wierzyciel, płaca roczna, dług, instruktarz celny, mostowe]

[s. 328] ne bydź powinny. Wymagający zaś cło lub myto nad przepis prawa, grzywien 500. zapłacić powinien. (*t*) Prawo to nie tylko do publicznych Exaktorów ściąga się, ale i o cłach Dziedzicom przez Stany, lub za decyzją Kommissyyi Skarbowych przyznanych, rozumieć należy... Pożądanaby ieszcze dla Obywatelów i Cudzoziemców rzeczą zdało się, aby Kommissye Skarbowe publiczney podały wiadomości, iakiey są powinności, co za granice władzy, iaki sposób, podług którego Rewizorowie na Komorach obchodzić się, i swoich obowiązków, bez krzywdy, grubiaństwa i subiekcyi Podróżnych, dopełniać powinni... Nakoniec, prawa późnieysze chcąc zapobiec

wszelkim depaktacyom i zdzierstwom, po Miastach dzieć się zwykłym, nakazują: Aby Urzędy Pod. Woiewodzińskie, dopełniając obowiązki swe, względem równości i sprawiedliwości miar i wag; żadnych danin, pod karą tysiąca grzywien i 4. niedziel więzy na Przestępcę, nie wyumagały. (u)

Ieszcze Roku 1669. (w) stanęło prawo na obydwie Prowincye, aby nikt

Gwałt wol-
ności zda-
nia

(t) V. 3. f. 282. O Mytach. (u) V. 7. A. 1764. f. 81. t. Ubeśpieczenie P. Urząd A. 1768. f. 627. t. Czopowe. P. Nie czyniąc (w) V. 5. f. 16. t. Ratio.

[hasła: cło, myto, poborca, komisja skarbowa, rewizor, depaktacja, urząd podwojewódziński, kara więzy]

[s. 329]

Szlachec-
kiego: I
inne zbrod-
nie pu-
bliczne.

za zdanie swoje prześladowany, tymwięcej zaś aby do Sądu pociągany nie był. Iasniey daleko Prawem Roku 1775. (x) prerogatywę tę wolności Szlacheckiey opisano, gdy wyraźnie w te deklarowano słowa: „Nikt *in politicis, pro libero arbitrio & sensu suo*, choćby też nie na ziazdach publicznych *deprompto*, strofowany, aggrawowany, ani do żadnych Sądów pociągany byź nie może, *ullo pretextu & colore*.” Nie przestało na tym prawo rzeczone, ale razem ostrzegło wolną akcją Zapozwanemu *cum Opressore*: Deklarowało zbrodnię tę Statystyczną: przepisało *Forum* Sądów Seymowych, i Sprawcę oneyże, za dowiedzeniem występku, na rok i niedziel 6. więzy głębszey i na 2000. grzywien okupu głowy wskazało, wraz z powrotem szkod i unkosztów prawnych.

Prócz tych czterech występków publicznych, Prawo Roku 1775. (y) opisując sprawy Sądom Seymowym własne, zdaie się w liczbie tychże umieszczać przestępstwa urzędowe Ministrów Obojga Narodów i Konsyliarzów Rady, a to w przypadku, gdyby upomnieni przez Ra-

(x) V. 8. f. 115. t. Obiaśnienie. (y) V. 8. f. 870. t. Ordynacya.

X2

[hasła: wolność szlachecka, wieża dolna, unkoszty, występki publiczny, sąd sejmowy, przestępstwo urzędowe, minister Obojga Narodów, konsyliarz]

[s. 330]

dę, iaką uczą teyże ustawy, nieposłusznemi oneyże pokazali się. Także Sędziowie *ultimarum Instantiarum* za korupcją wziętą w tymże Sądzie do odpowiedzi będąc obligowani (pomimo rozrządzenia prawa Roku 1768. które Deputatów na Sądy Relacyjne zapożywać kazało:) (z) popełniać publiczną zdrają się zbrodnią: Ile gdy inne Juryzdykcy podług dawniejszych Praw i Konstytucyi Roku 1776. (a) za toż samo przestępstwo w Sądach przyzwoitych odpowiadaia, z karą odsądzenia od Urzędu, tak posiadanego, iako i na dal postradania prawa do wszelkich kraiowych godności... Wreszcie Konstytucye dawniejsze Koronne, fałszowanie monet Kraiowych, gardłem i konfiskatą dóbr ukarane mieć chcą: (b) A Prawa Litewskiego wyroki, nie tylko Fałszerzów monet Kraiowych, ale i Złotników złoto lub srebro w robocie fałszujących, na ogień wskazują. (c) I lubo Roku 1611. kara śmierci na infamią i konfiskacją dóbr zamieniona była; (d) znowu atoli R. 1659. dawnych Praw rygor ponowiony, (e)... *Forum* prze-

(z) A. 1762. V. f. 707. t. Złączenie. P. A lubo (a) V. f. 870. t. Ordynacya. (b) A. 1527. V. t. f. 476. § ad corrigenda: (c) Stat: Lit: Roz: 1 Art: 17. (d) V. 3. f. 12. t. o Mennicy. (e) V. 4. f. 599. t. O Mennicy.

[hasła: sędzia, korupcja, deputat, sąd relacyjny, prawo dawniejsze, fałszowanie monet, kara gardła, konfiskata dóbr, prawo litewskie, kara śmierci, infamia]

[s. 331] ciw pomienionym Zbrodniarzom, podług Praw rzeczonych, Trybunał, a podług późniejszych, Kommissye Skarbowe, przepisane. *Plura vide w Tom: II w Tyt: III. o Sądach Seymowych.*

T Y T U Ł I V.

O Przepęstwach prywatnych.

„KTóre zbrodnie Prawo Rzymskie w liczbie Przepęstw publicznych umieszcza, iuż się wyżey namieniło. Ze zaś Prawa nasze, iako siędało widzieć, ledwie kilka z tych w tym rządzie kładą; należy pozostałe, stosując się raczey do zwyczajów naszych niż do obcych, liczyć w porządku prywatnych. A że, długąby rzeczą było wyliczać wszystkie przepęstw tych gatunki; przeto liczbę ich określając, o następujących tylko powiemy, iako to: *O Zabóystwie, Rozboiach i Naiazdach: Kradzieży: Podpaleniu domów: o Hultaiach i Włóczęgach: o Przepęstwach przypadkowych.*

Prawa Rz: o
Zabóy-
stwie.

§. I. Zabóystwo.

I. *Zabóystwo* uważone co do znaczenia, uszkadza bliźniego albo na sła-

[hasła: Trybunał, komisja skarbowa, przepęstwo prywatne, prawo rzymskie, zwyczaj, zabójstwo]

[s. 332] wie albo na ciełe: pierwsze *duchowne*, drugie *cielesne* nazywa się. Zabóystwo na ciełe, albo dobrowolnie, albo przypadkowo dzieie się. Dobrowolne, nierozdzielone z rozmysłem i zdradą łączy się: Przypadkowe, od wszeliey złości naszej wolne iest. Nieprzewidziane, winy nawet na się nie ściąga. Nadto, dobrowolny Zabóyca uważany bydź może, albo złośliwie tylko na życie cudze dybiący, albo przymuśnie broniac własnego, drugiego pozbawiający. Do tego, zabóystwo rozmyślne i złośliwe, zwiększa się okolicznością osób, mieysca, a nawet i czasu: nie zaś przypadkowe lub przymuśne. Nakoniec, Zabóyca otwarcie życie mi biorący, mniejszey karze podpada, niżli skrycie zamach nań czyniący. Dla tego w Prawie Rzymskim Zabóycy głową tylko, a truciznę *np.* zadaiący, łamaniem kości karani byli, lub w wór zaszyci, żywcem topieni. Targaiący się zaś na Oyca, Matkę, Brata lub Siostry, nayprzód rozgami smagani, a potym w wór razem z psem, kurem, źmiał, i małpą zaszyci, do rzeki lub pobliskiego morza wrzucani byli: Czasem żywcem paleni, lub bestyom na pożarcie rzucani. Przypadkowe lub przymuśne Zabóystwo, wolnym od kary mieć chce prawo: Atoli obydwu Za-

[hasła: zabójstwo duchowne, zabójstwo cielesne, prawo rzymskie, łamanie kości, kara głowy, kara worka, zabójstwo przypadkowe]

[s. 333]

bóystwa tego gatunki, excepcjom podpadaia, o których w paragrafie ostatnim mowa będzie.”

Prawa Kr: o
Zabóy-
stwie.

Na wzór Prawa Cywilnego, i nasze Kraiowe czynią różnicę, między Zabóystwem *przypadkowym* i *dobrowolnym*. Pierwsze obronę w świadectwie sześciu świadków znajduie, drugie, pomstę nawet na dalszych Krewnych zaciąga... Zabóystwo *przypadkowe* dzieie się w obronie życia, Poddanego, domu lub dóbr własnych. A taki Zabóyca o nieprzyiaźń, kłótnie, nienawiści z zabitym notowany byđz nie powinien. (a) *Dobrowolne* zaś zabóystwo popełnia Naiezdnik domu, dóbr cudzych, lub dróg publicznych. Nadto, Zabóystwo *przypadkowe* mniejszey lub większey Prawa nasze poddały karze, przez wzgląd Osób onego dopuszczaiących się, zabitych lub ranionych. I tak: 1mo. Zabóystwo *przypadkowe* na osobie Kapłana lub Kleryka popełnione, lub gdyby ci tylko gwałtownie imani lub ranieni byli, prócz kar cywilnych, exkommunikę na Zabóycę, a na Kościów mieysca, Interdykt ściaęa. (b) 2do. Zabóy między Szlachtą za-

(a) A. 1496. V. 1. f. 274 t. De homicidio. Stat: Lit: Roz: II. Art. 19. 2. 22. &c. (b) A. 1505. V. 1. f. 316. t. Ut autem.

[hasła: ekscpcja, prawo cywilne, prawo krajowe, zabójstwo przypadkowe, zabójstwo dobrowolne, świadek, ekskomunika, kara cywilna, interdykt]

[s. 334]

szły przypadkowo, pozwała Prawo pieniędzmi albo *Głowszczyznę* opłacać, z karą wieży dolney za gwałt beśpieczeństwa publicznego. (c) Jeźli zabóy dzieie się w przypadku bronią ręczną; płaci się za głowę 240. grzywien i wieży rok i niedziel 6. Zabóyca siedzieć powinien. Gdy zaś z strzelby iakiegokolwiek gatunku życie odebrane będzie; głowszczyzna 480. grzyw: kosztuie. (d) 3tio. Szlachcic Szlachcica przy robocie zabiiający; nie tylko grzywny, ale i karę wieży (e) luboby tylko bronią ręczną śmierć była zadana, w dwoynasób płaci. Zaś za życie przy pracy z strzelby odięte, w czwórnasób ukaranego Zabóycę mieć chce prawo: Co i o nawiązce za rany i ochromienie rozumie się. Wszakże obydwia te Prawa względy dla Zabóycy upadaia, gdy się do Sądu nie stawi: gdyż tym samym infamii i karze śmierci podlega. Przeto aby się od dobrowolnego zaboju excypował, zaraz po zabiciu Świadkami przypadku dowodzić obligowany. (f) 4to. Nie mniejszy prawa rygor rozciaęa się na tych, któ-

(c) V. I. A. 1496 f. 274. t. de Homicidio. (d) A. 1488. V. 2. f. 1214. t. O Mężobóycach. (e) A. 1576. V. 2. f. 943. t. O Ubiciu. (f) Stat: Lit: Roz: II. Art: 19. V. 6. A. 1726. f. 484. t. Mężobóystwo.

[hasła: główszczyzna, grzywna, kara wieży, ochromienie, infamia, kara śmierci, świadek]

[s. 335]

rzy na Seymie (g) lub na Ziazdach i Sądach (h) występku tego dopuszczaią się. Prawo także Roku 1616. Zabóystwo i rany w Kościele zadane bez wszelkiej excepcyi infamią karze. (i) Przynajmniej atoli winy pieniężne podług zwyczajów dzisiejszych za Zabóystwo *przypadkowe* byđzby powinny zwiększone, gdy te w sprawach cywilnych, gdzie ani o życie, ani o zdrowie nie idzie, wyżey nierównie są podniesione.

Względem zabóystw *rozmyślnych* i *dobrowolnych* między Szlachtą zachodzących; że dziś karze śmierci i infamii podlegaią, wątpliwości niemasz. To atoli pewna, że ta,

dopiero R. 1601. *(k)* wyraźniej przepisana została, a dokładniej Konstytucjami późniejszymi R. 1726. i 1768. *(l)* obostrzona. Zabój szczególnie w obronie życia, naprzykład na Napastniku domu popełniony, od tego prawa rygoru zawsze był wzięty... Różnica z strony kondycji Osób Zabójstwa dopuszczających się, długo trwała: Tak, Szlachcic zabijający Chłopa, lub

(g) A. 1520. V. I. f. 393. t. Poena. *(h)* A. 1507. V. I. f. 363. t. de Paena. Item A. 1620. f. 382. t. Zabronienie V. 3. *(i)* V. V. 3. f. 281. t. Beśpieczeństwo. *(k)* V. 2. f. 1527. t. O Ruszn: *(l)* V. 6. f. 484. t. Mężobójstwo. V. 7. f. 600. § XX.

[hasła: infamia, kara pieniężna, sprawa cywilna, zabójstwo umyślne, zabójstwo dobrowolne, kara śmierci, infamia, konstytucja, zabójstwo w obronie życia, szlachcic, kmieć]

[s. 336] Człowieka luźnego, pieniężną karą opłacał się: która od 3. 10. i 30. grz. *(m)* do 100. *(n)* podwyższona. Dopiero wieku naszego, ta haniebna życia ludzkiego taxa uchylona została Roku 1768. w te słowa: „Gdy nie tylko prawa Boskie, ale też i ustawy Oczyste Narodowe, mianowicie Statu W. X, L. w Art: I w Roz: 12. i Konstytucya R. 1726. *sub tit*: Mężobójstwa, mieć chcą i nakazują: Ażeby się nikomu swywolnie, zuchwale, rozmyślnie i dobrowolnie, w nadzieię okupu pieniężnego, krwi ludzkiej rozlewać, i za głowę Zabitego, szacunku stanowić nie godziło; Waruie się iak naysolenniej: Iż odtąd iako Szlachcic za Szlachcica, a Chłop za Chłopa gardłem karany bydz ma, tak gdyby się trafiło, żeby Szlachcic Chłopa złośliwie i nieprzypadkowo, ale dobrowolnie, rozmyślnie, na śmierć zabił; Tedy takowy nie iuz zapłaceniem i głowszczyzną temu czyim on był Poddanym, lecz utratą własney głowy swoiey karany w Sądzie przyzwoitym bydz powinien. Zachowując w tey mierze dowod i postępek prawny, oraz obrony Stronom *in toto*, według przepisu

(m) A. 1581. V. 2. f. 10 2. t. O Mężobójstwie. *(n)* A. 1631. V. 3. f. 681. t. Taxa.

[hasła: kara pieniężna, Statut Litewski, mężobójstwo, szlachcic, chłop, zabójstwo umyślne, kara śmierci, dowód, obrona]

[s. 337] w tymże Stat: W. X. L. i Konstytucyach Seymowych: A co się ściąga do zranienia, skaleczenia lub ochromienia, *alias* mutylacyi na którymkolwiek członku; tedy w takowych sprawach iak naysciślejsza sprawiedliwość dla ukrzywdzonych, rostropności i sumiennej surowości Sędzisz i Sądów *in Foris competentibus* zostawuie się: Ażeby podobne występkę *pro qualitate* zadanych ran & *conditione* Osób, którym zadane będą, sądzili i karali” *(o)*... Zdaie się wprawdzie że ustawa wspomniona nie ostrzegłszy wyraźnie Aktorstwa Chłopa, zupełnie dokładną nazwać się nie może. Gdy atoli ieszcze Roku 1588. *(p)* Przyiaciołom i Krewnym Zabitego aktorstwo to przyznane iest; a w tych niedostatku Pan i Sukcessorowie iego do dochodzenia Zabójstw podobnych obowiązani zostali; Do tego: ponieważ Prawo Roku 1784. *(q)* nakazało Grodom, aby o Zaboie, naydaley w puł Roku przez swych Instygatorów czynili, pod karą na Vice-Starostę czyli Surrogatora, Sędziego i Pisarza 4. tygodni wieży górney i tysiąca grzywien; Upada zatym ta niedokładność

(o) A. I 768. V. 7. f. 600. §. 20. t. Prawa Kardyn: *(p)* V. 1588. 2. 1243. t. De homicidio. *(q)* f. 19. t. Decreta. P. Wypisy.

[hasła: Statut Litewski, konstytucja sejmowa, mutylacja, oskarżenie, gród, wicestarosta, surogator, sędzia, pisarz, wieża górna]

- [s. 338] prawa Kardynalnego, która się na oko w nim postrzega: I można twierdzić: Ze prawa nasze, żadney dziś między życiem Szlacheckim i Chłopskim nie czynią różnicy... *Forum* w takowych Sprawach, podług Statutu Litewskiego Sąd Grodzki przepisany, gdzie Zabójca, sześciu Świadcami między którymi dwóch Szlachty znajdować się ma, przekonany być powinien. Wszakże ten prawa rygor w ten czas tylko na Szlachcica rozciąga się, gdy na gorącym uczynku poymany zostanie: Później zaś złapany, lub mniej niż sześciu Świadcami poprzysiężony, główszczyznę tylko i szkody opłaca. Nadto ieszcze, gdy takowy Zabójca, samotrzeć poprzysięga, iż Zabójstwo z przyczyny Zabitego nastąpiło, ani poprzedniczo żadne między niemi ie zachodziły niesnaski; w ów czas i od gardła, i od główszczyzny Zabójca wolen być ma. (r) Gdy zaś Zabój dokonany nie będzie, ale tylko mutylacja albo ochromienie lub zranienie nastąpi; w takowym razie Prawo Roku 1768. iako się iuż namieniło, sprawiedliwość ścisłą, rostopności i sumiennej surowości Sędziów, zostawuie.

(r) Roz: 12. Art: 1. Roz: 4. Art: 30.

[hasła: prawo kardynalne, Statut Litewski, sąd grodzki, świadek, główszczyzna, zabójca, przysięga, mutylacja]

- [s. 339] O Zabójstwach zdradzieckich, nic dokładnego w prawach Koronnych nie doczytuemy się: Statut Litewski Zabójcę dobrowolnego i zdradliwego ćwiartować każe: raniącego zaś tylko, karze śmierci ordynaryney poddaie z nawiązką i główszczyzną. Gdy zaś Chłop Szlachcica o śmierć zdradliwie przyprawia; na okrutniejsze Statut wskazuie go męki, co i o Wspólnikach rozumie. (s) Nie od rzeczy tu będzie przytoczyć: Iż Prawo Roku 1613. głowy Szlachcica, z Chłopami w Karczmie pijaństwem bawiącego się, i przez tychże ubitego, poszukiwać nie dozwala: Podobno dla obrzydzenia Stanowi Szlacheckiemu tak ochydliwego nałogu.

Zabójstwa przypadkowe między Chłoptwem, równie iako i między Szlachtą, pieniądze nigdyś opłacały się. Naydawniej, na trzy grzywny, później na 10. życie Chłopskie oszacowano: Z których 4. grzywny Dziedzić, 6 grzywien Krewni dostawali (t) Nakoniec od 30. do 100. grz: taxę podwyższano: dziś atoli Główszczyzna przypadkowa tak Szlachecka iako i Chłopska, dla większej cyrkulujących pieniędzy massy, nie rownie

(s) Roz: 11. Art. 16. 17. (t) A. 1347. V. 1. f. 25. t. de Cmethone: Item V. 2. f. 943. A. 1576. t. O Ubiciu/ § A przecie.

[hasła: zabójstwo zdradzieckie, Statut Litewski, ćwiartowanie, kara śmierci, nawiązka, główszczyzna, pijaństwo, zabójstwo przypadkowe, grzywna]

- [s. 340] większa, a przynajmniej maiątkowi Zabójcy takowego, proporcjonalna być powinna... Niegdyś także Zabójstwo Niewiasty nierządnej nie ścigało kary śmierci na Zabójcę, ale tylko taxę głowy Synowi opłacano: W czym i Statut Litewski zgadzał

się: (u) Ale obydwu te prawa, przezpowyższą R. 1768. ustawę, uchylone być zdają się.

Co się Pomocników Zabójcy Szlachcica tycze, ci dawniej tylko 30. grzyw: Stronie, a trzy Sądowi płacili: więzy zaś niedziel 12. tak iak Dowodcy siedzieć byli powinni. (w) W Litwie zawsze teyże co i Zabójcy podpadaia karze. (x) A że późniejsze Prawa Koronne karność swoją względem Hersztów zaboju aż do śmierci posunęły; tym samym i na Wspólników onę rozciągaia. (y)... Strona o Zabójstwo czynić mogąca i obowiązana, są naybliżsi Krewni i Sierot Opiekunowie: (z) A to bez wszelkiej preskrypcyi, którą dawniejsze Prawa zabezpieczały. Nie mogą oni o główszczyzną lub o więzę godzić się:

(u) A. 1347. V. 1. f. 26. t. de Ilio. Stat: Lit: Roz: 14. Art: 32. (w) A. 1576. V. 2. f. 945. t. O Pomoc: (x) Stat: Lit: Roz: 11. Art: 17. 29. (y) A. 1588. V. 2. f. 1217 t. O Pomocnikach. (z) A. 1588. V. 2. f. 1214. t. O Ranach.

[hasła: nierząd, kara śmierci, Statut Litewski, pomocnik, kara więzy, Litwa, prawo koronne, herszt, preskrypcja, prawo dawniejsze, główszczyzna]

[s. 341] Gdyby im to dowiedziono było, Ugodnik na instancją dalszych Krewnych, teyże co i Zabójcy karze podlega. (a) Prócz tych naturalnych zabójstw Delatorów i Aktorów, każdy Obywatel czynić o nie, Zabójców łapać i do Urzędów ku konwikcyi oddawać mocen iest: Które nietylko *extra Cadentiam* zbrodnie taowe, gdyby i bez Delatora rozsądzać; (b) ale i same, iako się iuż niemieniło, przez Instygatorów swych o Zaboy czynić, obowiązane. (c)

Namieniło się powyżey, iako Zabójstwo przez wzgląd Osób do niego wchodzących, zmniejsza się lub powiększa. Różnica ta haniebna z urodzenia płynąca, Prawem Roku 1768. iako się iuż pokazało, uchylona: Trwa atoli, i słusznie między Osobami niższego i wyższego z natury stopnia, to iest: między pokrewnemi, a nawet i sobie równemi. A nayprzód: co się tycze Rodziców rozmyslnie Dzieatki swe zabiiających; same tylko Prawo Litewskie o tey zbrodni wspomina, nakazuiąc Dzieciobójcy, rok i niedziel 6. więzy, i pokutę publiczną

(a) A. 1726. V. 6. f. 484. t. Mężobójstwo. (b) Ibidem & A. 1768. V. 7. f. 702. t. Złączenie P. Appelacye. (c) A. 1784. f. 19. t. Dekreta P. Wpisy.

[hasła: delator, powód, dalszy krewny, konwikcja, instygator, dzieciobójca, prawo litewskie, kara więzy, pokuta publiczna]

[s. 342] w Kościele swym przez publiczne grzechu swego wyznanie: W czym Urzędowi Grodzkiemu Aktorstwo zlecone (d) Nie ma się po to rozumieć o owych Niewiastach, które płód swój złośliwie truią: bo te Statut na głowę skazuie... (e) Gdyby przeciwnie Syn lub Córka Rodziców swych o śmierć przyprawić poważyli się; tracą nayprzód podług ustaw Statutu prawa następstwa, odpadaia od honorów i infamią na się zaciagaia. (f) Późniejsze zaś prawa Koronnego o tym wyroki, nakazuią: aby takowi śmiercią sroższą karani byli, i ich Dzieci ich od spadków Rodzicielskich odpadali. (g) Prawo Lit: wyszczególniając karę śmierci, któ^oą tych Odrodników natury ukaranych mieć chciało, przepisuie: Aby nayprzód po rynku kleszczami szarpani a potem

na wzór przepisu Praw Rzymskich w wór skorzany wraz z psem, kurem, węzem, i kotką zaszydzi i zatopieni byli. *(h)* A ieźliby się pokazało iż tylko na cieie Rodziców uszkodzili, albo targnęli się; śmierci zwyczajney podpadaią. *(i)*

Nad-

(d) Stat: Lit: Roz: 11. Art. 7. *(e)* Roz: 11 Art: 60. *(f)* V. 1. A. 1347. f. 26. t. de Fratricid: *(g)* V. 2. A. 1576. f. 944. t. O Zabiciu. *(h)* Stat: Lit: w Roz: 11. Art: 7. *(i)* Stat: Lit: Roz: Art: 7.

[hasła: urząd grodzki, oskarżenie, Statut Litewski, aborcja, kara śmierci, główszczyzna, prawo koronne, spadek, kara worka]

[s. 343] Nadto, Koronne Prawa namieniaią o nieprzystoynym Dzieci z Rodzicami obeysciu się, i te arbitralnemu Starostów ukaranu zostawuią: *(k)* Gwałtownieysze zaś traktowanie Rodziców, tąż karą co i zniewagę Gleytów Krolewskich poskromione mieć chcą. *(l)* Które to znieważenie Statut Litewski *(m)* pułrokiem wieży karze.

Zabóystwo dobrowolne między Krewnemi iednego stopnia, oczerniać się zdaie spodziewaney Sukcessyi nadzieią. Przeto Prawa Kraiowe zagradziąc takowey swywoli, nie tylko Zabóycę na cieie sroźszą śmiercią i infamią ukaranego mieć chciały, ale nawet Potomstwo Zabóycy od spadków takowych odsądzaią, i dalszym Krewnym przyznaią. *(n)* Równno obydwu Prawa nasze ukarany mieć chcą śmiercią Zabóy między Małżeństwem: A nadto Prawo Koronne dodaie, iż gdy Potomstwa nie masz, wszelkie zapisy między niemi upadaią. *(o)*

(k) A. 1576. V. 2. f. 934. t. O Dzieciach. *(l)* A. 1578. V. 2. f. 978. t. de Injuriosis. *(m)* Roz: 1. Art. 13. *(n)* A. 1347. V. 1. f. 26. t. de Fraticidio. Item A. 1576. V. 2. f. 944. t. O Zabiciu Oyca: i Sta: Lit: Roz: 11 Art: 8. *(o)* A. 1576. V. 2. f. 944. t. O Zabiciu. Stat: Lit: Roz: 11 Art: 6.

Tom I.

Y

[hasła: arbitralność, starosta, glejt królewski, Statut Litewski, zabójstwo dobrowolne, krewny pierwszego stopnia, prawo krajowe, infamia, kara śmierci, spadek, małżeństwo, prawo koronne, zapis]

[s. 344] II. W rzędzie gatunków Zabóystwa, naysprośnieysze, bo samey naturze w brew sprzeciwiające się, iest to, które przez Poiedynki popełnia się. Wprawdzie Prawa nasze, tchnące tu owdzie duchem okrutnego Saxonu (sprawiedliwie w wielu mieyscach od Koscioła S. zganionego) *(p)* dawniey go w Polszcze dopuszczac zdawały się. Ustawy atoli późnieysze potępiaią ten haniebny zwyczaj tak w Koronie iako i Litwie: *(q)* Królom tylko samym w Koronie: a w Litwie prócz Króla z dołożeniem się Panów i Rady J. K. Mci, Hetmanem w Woysku, z ważnych i nieuchronnych przyczyn, zostawuiąc władzę pozwolenia Poiedynków. Wszakże i to z uymą Prawa Kościelnego, iako o tym zaraz niżej powie się... Przestępcy tego prawa, tak na poiedynek powołuiający iako i stawiający, gdyby i krwi rozlanie nie nastąpiło, pułroku wieży i 60. grzywien przepadaią. Prawa zaś Litewskie dokładniey te opisuiąc kary, czynią *nayprzód* wolnym od nawiązki Powołanego i Powołuiającego, gdy się obydwu ranią:

Poiedynki.

(p) Vide Prefacą do Vol. 1. §. 2. Artykuły Prawa Saskiego potępione V. 1. f. 340. t. Quatuordecim A. 1505. *(q)* A. 1588. V. 2. f. 1214. t. de Duellis: Stat: Lit: Roz: 12. Art: 14.

[hasła: pojedynek, Zwierciadło saskie, Kościół, Polska, Korona, Litwa, Rada Królewska, hetman, prawo kościelne, kara wieży, grzywna]

- [s. 345] Gdy zaś ieden z nich rany odniesie, wieży pułroku siedzieć powinien; *Powtóre Zabóy* w pojedynku popełniający, śmierci karze podlega, ale główszczyzny Sukcessorom nie płaci. Nakoniec waruie Statu naysolenniey, iż niczyiey sławie i honorowi naynieprzystoynieysze słowa, niestaiącemu z powołania na pojedynek powiedziane lub napisane, szkodzić nie maia, i owszem samego Powołującego dotyczą się: A powołany wolen zawsze o obrazę czci swoiey i niebezpieczeństwo życia, sądownie czynić. Tenże duch, i w prawie Koronnym postrzegamy. (r)... Zapobiegłoby się ieszcze skuteczney tey dzikiey praktyce w grubych późnieyszych wiekach wskrzeszoney, gdyby Instygatorowie Sądowni do aktorstwa przeciw Gwałcicielom Praw tych obowiązani byli.

Odpowiedziećby tu należało owym zarzutom, które Stan Woyskowy i ci wszyscy, co punktu honoru i waleczności zasadę na pogwałceniu Praw Boskich i ludzkich gruntują, za pojedynkami przytaczać zwykli. Ale gdy w dziele tym wywód tylko Praw Kraiowych czyni soę, a nie onych obrona lub krytyka; prze-

(r) A. 1678. V. 5. f. 644. t. Artykuły. N. 1.

Y2

[hasła: kara wieży, zabój, pojedynek, Statut Litewski, kara śmierci, instygator sądowy, oskarżenie, wojsko, prawo krajowe]

- [s. 346] to przestać każdy Woyskowy, Religią, rozumem, i obywatelstwem rządzący się na tym powinien, co mu wyraźnie Prawo dyktuję, a nie co passya, zemsta, lub przesąd podły radzi. A gdy z Stanu swego, każdy Zołnierz, bezpieczeństwa publicznego i spokojności prawem warowanej obrońcą iest; niech pamięta iaką plamę na się ściąga, gdy się na tę poważa zbrodnią, w któ^{re}y mu ani Prawa Cywilne, ani Woyskowe przytulenia nie pozwalaią... Ze zaś prócz kar z praw Kraiowych na pojedynki przepisanych, Kościelne wyroki, przykładaiąc się chwalebnie do wykorzenia tak nieludzkiego poszukiwania sprawiedliwości sposobu, pojedynki wszelkie szczególniey ukarane mieć chcą; nie od rzeczy zdało się wypisać tu z Zboru Trydentskiego o nich uchwałę.

„Detestabilis duellorum usus, fabricante diabolo introductus, ut cruenta morte corporum, animarum etiam periculum lucretur, ex Christiano orbe penitus exterminetur; Imperator, Reges, Duces, Principes, Marchiones, Comites, & quocunque alio nomine Domini temporales, qui locum ad Monomachiam in terris suis inter Christianos concesserint, side ipso Iure excommunicati, ac Iurisdictione &

[hasła: żołnierz, bezpieczeństwo publiczne, pojedynek, Sobór Trydencki]

- [s. 347] dominio Civitatis, Castri, aut loci, in quo vel apud quem duellum permiserint, quod ab Ecclesia obtinent, privati intelligantur: Et si feudalia sint, directis Dominis statim aquirantur. Qui vero pugnam commiserint, & qui eorum Patrini videantur;

Excommunicationis, ac omnium bonorum suorum proscriptionis, ac perpetuae infamiae poenam incurrant, & ut homicidae juxta Sacros Canones puniri debeant. Et si in ipso conflictu decesserint, perpetuo careant Ecclesiastica sepultura. Illi etiam qui consilium in causa duelli tam jure quam facto dederint, aut alia quacunque ratione ad id alicui suaserint, nec non spectatores; Excommunicationis & perpetuae maledictionis vinculo teneantur: Non obstante quocunque privilegio seu prava consuetudine etiam immemorabili.” (s)

Jeżeli komu wyrok Zboru rzeczonego zdawać się będzie przyostrym, lubo ten bez żadney w Narodzie naszym excepcyi przyięty iest, a świeżo R. 1775. od Stanów Rzeczypospolitey w Konstytucyach cytowany: (t) Obaczmy iak Artykuły

(s) Sess: 25. Cap: 19. de Reform: (t) V. 18. f. 191. t. Ustanowienie.

[hasła: stany, ekskomunika, pojedynek]

- [s. 348] Hetmańskie Roku 1609. przez Seym stwierdzone o Poiedynkach nauczaia: „Powabki i Poiedynki w Woyszczce nie maią mieysca. Jeżeli komu dał P. Bóg mężne serce; przeciwko Nieprzyjacielowi niech pokazuje męstwo swe, nie przeciwko Towarzyszowi. Ktoby się ważył powabić, gardłem ma bydź karan: Także i powabiony, nie ma się pod tąż winą stawić. Jeżeliby więc kto ieden od drugiego był w czym pokrzywdzony; ma to odnieść Rotmistrzowi: A byłaby iaka wielka krzywda, tedy Hetmanowi.” (u) Z tego Artykułu praw Woyskowych pokazuje się, że Prawo owo Litewskie (w) daiac moc Hetmanom pozwalania Poiedynków, tym późniejszym uchylone zostało.

III. Tu także należeć zdaią się *Odpowiedzi* według wyrazu Prawa Koronnego, a podług Statutu Litewskiego *Pochwałki* na zdrowie cudze lub na uszkodzenie maiątku czynione. Jawno iest z praw naszych, że takowe pogrożki nawet przez Woźnego i dwóch Szlachty czyniły się. W Koronie Odpwoiednik stem grzywien i nawiązką szkód karany bywał. Gdyby zaś zapozwany w sześć

Odpowiedź
albo Pochwałka:
i Potwarz.

(u) V. 2. t. Art: Woien: f. 1698. N. 30. (w) Roz: 11. Art: 14.

[hasła: artykuł hetmański, pojedynek, kara gardła, rotmistrz, hetman, prawo litewskie, odpowiedź, pochwałki, woźny, grzywna, nawiązka, pozwany]

- [s. 349] niedziel do Sądu nie stawił się, a po czasie tym o śmierć przez *Odpowiedzialnego* przyprawiony został; takowy, za życie, iako ku obronie własney wzięte, nie odpowiadał, w szkodach tylko Sukcessorów nawiązywał. (x) Litewskie Prawa za dowodem *Pochwałki*, rękoyami wymagaią: W czasie którey, gdyby zabóy lub szkoda Stronie żałobliwey stała się; Odpwoiednik albo Poręcznicy, gdyby tamtego nie było, do odpowiedzi należeli: Ile gdy Strona szkodę przez Odpwoiednika sobie wyrządzoną poprzysięgła. (y)

A że obraza honoru i sławy cudzey, wyrownywa prawie zamachom na życie ludzkie czynionym; w rządzie przestępstw niniejszych, kłaść się także może *Potwarz* albo kalumnia. Występku tego dopuszcza się każdy, kto bez pewnych i dowodnych

fundamentów, iakikolwiek kryminał drugiemu zarzuca, i nie dowodzi. Statut Kazim: Potwarcę urodzenia Szlachcica, 60. grzyw: karze, z przepisem formy odwołania publicznego rzuconey kalumni. (z) Poźniejsze Prawa Koronne, nawet are-

(x) A. 1588. V. 2. f. 1213. t. O Odpowiedzi. (y) Stat: Lit: 11. Art: 40. (z) A. 1347. V. 1. f. 34. de Improp-
erat:

[hasła: prawo litewskie, pochwałka, rękojmia, zabój, szkoda, poręczyciel, obraza, potwarz, kalumnia, Statut Kazimierza Wielkiego, potwarca, grzywna]

[s. 350]

sztować Potwarzającego dozwalały, pokąd Potworzony z zarzutu nie wywiódł się: A gdy ten się z niego oczyszczał; Potwarca infamii podlegał, i nozdrze miał mieć przecięte, ile gdy 4ty raz o potwarz był przekonany. (a) Nakoniec za samo potwarne spraw cywilnych, przed Sąd Królewski lub Seymowy wywołanie, 200. grzywien Potwarca Pozwanemu, *cum refusione litis expensarum* płacić i 12. niedziel wieży *in fundo* siedzieć obowiązany. (b) Statut Litewski, Potwarz na Szlachcica, przez luźnego lubo prostey kondycyi Człowieka rzuconą, smaganiem u pręgierza, z odwołaniem kalumnii, ukaraną mieć chce. (c) Nadto ostrzega, iż tylko powołania urzędow-
nie w Xięgach czarne zwanych zapisane, za istotne Potwarze poczytane być mają. (d)

Samobój-
stwo.

IV. W rządzie Zabójstw, liczy się także Samobójstwo albo dobrowolne z desperacyi, wstydu, żalu, bólu, boiaźni *i t. d.* iakikolwiek sposobem życia sobie odcięcie. Zbrodnią tę, Prawo Cy-

(a) A. 1496. V. 1. f. 273. t. De domus & f. 52. t. de Calumnis. (b) A. 1565. V. 2. f. 693. t. O Rzeczach It: A. 1588 f. 121. t. O Rzeczach (c) Roz: 4. Art: 105. (d) Roz: 14. Art: 12.

[hasła: aresztowanie, potwarca, infamia, sąd sejmowy, grzywna, Statut Litewski, potwarz, pręgierz, samobójstwo, księgi czarne]

[s. 351]

wilne nayhaniebniejszym ukaraną mieć chciało sposobem, gdy nie tylko takowym pogrzebu publicznego wzbraniało, ale nadto dobra ich konfiskacie podpadały, a testamenta przez nich uczynione nieważność na się ściągały. Kraiowe Prawa nic o tym występku nie uczą: Zatym zwyczaj niesie, że tylko na Samoboyce kara Koscielna ściąga się, w odmowieniu pogrzebu przyzwoitego. Wyięci atoli od tego Prawa rygoru przypadkowo zabiiający się, albo z pomieszania iawnego zmysłów, zbrodnią tę popełniający. A iako odcięcie sobie zupełnie życia, jest gwałtem Praw Boskich i ludzkich; tak i dobrowolne okaleczenie się lub ochromienie na iakikolwiek członku, temiż Prawami zakazane.

Strata
płodu.

V. Przysłałoby tu także wspomnieć o Niewiastach płód swój podrzucających i duszących, lub tenże w wnętrzościach swych niegodziwemi sposobami umarzających: Ale o zbrodniach tych prawa Koronne, równie iako i Rzymskie zamilczały. Ze iednak nie nadały Rodzicom mocy nad życiem swych Dzieci; nie wyięły tego rodzaju Zabójstwa z pod kar ogólnych. Podług Statutu Litewskiego (e) Niewiasta, bądź przez się,

(e) Roz: 11. Art: 60.

[hasła: pogrzeź, konfiskata, prawo krajowe, aborcja, prawo koronne, prawo rzymskie, Statut Litewski]

[s. 352] bądź przez drugą osobę płód sóy tracącą; i sama i Wspólnik tey zbrodni śmierci gardłowej karę odnieść powinna. W tymże prawie czytamy: Ze iezeliby kto z przypadku i iakimkolwiek sposobem Niewiastę brzemienną tak potrącił, iż by z tego poronienie nastąpić miało; prócz nawiązki, ćwierci roku więzy Swywołnikowi przepisuje. Nadto, w dzień Bożego Narodzenia, Gromnic, na Wielkonoc i Zielone Świątki u drzwi Kościelnych na mieyscu wyniosłym, grzech swój ludziom opowiadać i poprawę obiecywać powinien. Gdyby zaś z owego potrącenia i Matka umarła; prócz głowszczyzny na gardle karany będzie. (f)... Nakoniec do tegoż zbrodni rodzaju, należą zabójstwa przez trucizny, a podług przesądów odwiecznych, Czarownic i Czarnoksiężników (których raczy między złośliwymi Naturalistami liczyć można) szkodliwe postęпки. Późniejsze Prawa Rzymskie (g) pierwszych na łamanie kości, lub gdy Niewiasta będzie, na zaszcycie w wór i utopienie wskazują: Czarowników zaś na gardle, a Czarnoksiężników ogniem żywcem ukaranych mieć chcą. W opisach Praw Kraiowych nic wcale dokładnego, ani o truciźnie,

(f) Stat: Lit: Roz: II Art: 15. (g) Const: Crimin: Car: Art: CXXX. apud. Hein: lib: 4. 13.

[hasła: strata płodu, wspólnik, kara śmierci gardłowej, niewiasta brzemienna, poronienie, nawiązka, kara więzy, głowszczyzna, trucizna, czarownice, czarnoksiężnik, naturalista, prawo rzymskie, łamanie kości, utopienie, kara gardła, spalenie żywcem, prawo krajowe]

[s. 353] ani o czarach i czarnoksięstwie nie czytamy. W tey mierze Juryzdykcyje nasze Prawem Saskim naywięcey lub Preiudykatami rządziły się. Nayczęściey truiący, karę miecza ponosił: Czary ogniem karano. Podług tegoż Prawa nieludzkie i niepewne co do sposobu dwoiedzenia się prawdy, używane u nas były tortury albo konfesaty, które dopiero Roku 1776. za Obywatela, Dobrego i Mądrego KROLA, zniesione są, (b) oraz kara śmierci *in causa maleficii* i czarów na zawsze uchylona. (*)

§. II. O Rozboiach, Zaiazdach Dóbr, i Naiazdach Domów.

Rozboie. „I. Rozbój od Zabójstwa tym istotnie różni się: Ze tamten końcem zyskania majątku Zabitego, nayczę-

(b) V. 8 f. 882. t. Konwikcyje.

(*) Częste bardzo w Kraiu naszym zdarzają się przykłady: Iż Żydzi o Dzieciobójstwo powołani bywają, z powodu powszechnego mniemania, że krwi ludzkiej do napoiów swych i ciast Wielkonocnych potrzebują. Prawa nasze, na mocy Dekretów Papieskich, twierdzą: Że o to przestępstwo Naród ten winiony być nie może: Ponieważ według Prawa swego i nauki Talmudystów, od wszelkiej krwi wstrzymać się powinien. Gdyby się przecięż kto z Żydów zbrodni tey, przez zabobon, dopuścić miał, Sześciu Świadcami, z których

[hasła: czary, czarnoksięstwo, prawo saskie, kara miecza, kara ognia, tortury, konfesata, rozbój, Żydzi, dzieciobójstwo, dekret papieski, talmudysta, świadek]

[s. 354] ściey w lasach lub po drogach, publicznym bezpieczeństwem zapewnionych, dzieje się: Zabój zaś, powszechniey z przypadku, z zemsty, zwady, popełnia się. A że

Rozbójnik, albo na życie i majątek razem, albo tylko na samą własność Człowieka dybie; więc pierwszy właściwie *Rozbojnikiem*, drugi *Napastnikiem* nazwie się. Prawo Cywilne, Zbrodniarzów tych wywołaniem na wyspy, lub szubienicą karało, gdy gwałt Osobie publiczney dział się, lub przez Urzędnika Kraiowego był popełniony: Gdy zaś przywatniey Osobie gwałtu doznać przyszło; Gwałtownik na trzeciej częściey części dóbr i na sławie szkodował. (a)”

U nas, w liczbie Rozbójników, nie tylko liczą się ci, którzy drogi publiczne

(a) Hein: lib: 4. t. 18.

trzech Chrześcian, a trzech Żydów bydź ma, przeświadczony bydź, albo z zarzutu wywieść się powinien. Przekonany, karę Zabójcom właściwą ponosi. Aby zaś od tak ciężkiej potwarzy odstręczyło prawo wspomniane Delatora; ostrzega tamże: Iż Chrześcianin zarzutu nie dowodzący, teyże co i Żyd winny, podpada karze. (I)

(I) V. A. 1505 f. 314. t. De impetitione: Bulla Pauli III 12. Mai 1540. & Privileg: Sigism: Augusti.

[hasła: bezpieczeństwo publiczne, zabójstwo, rozbójnik, napastnik, prawo cywilne, wywołanie na wyspy, szubienica, urzędnik krajowy, osoba prywatna, drogi publiczne, Żydzi, chrześcijanie, delator]

[s. 355] napastuią, ale i ci, którzy kupy ludzi swawolnych zebrawszy, domy Szlacheckie, chociażby w Miastach posiadane, (b) i wszelkiego gatunku majątności, naieżdżaią. Przeciw tym, liczne Prawa pod tytułem : *Swawolnych kup*: znajdujemy. (c) Szlachcic o Rozboj posądzony, podług Statutu Litewskiego, dopiero za piątym razem za poprzysiężeniem zbrodni przez Winuiącego samotrzeć, karze śmierci z nawiązką szód podpada: którą surowszą prawo nakazuje, gdy Rozbojnik zabój popełnia. (d) Gdy zaś na uczynku gorącym пойmany będzie, excepcyą tą bronić się nie może: Preskrypcya zaś albo dawność gwałtu do roku I. i niedziel 6. określona. (e) ... Chłopi na rozboiu złapani, teyże karze co i Szlachta podpadaią. A gdy kto podeyrzanych do Sądu powołać chce; Dziedziców, lub Administratorów dóbr Królewskich zapozwać o przystawienie ich powinien.... W Prawie naszym Koronnym postrzegamy, iż rygor iego przeciw Rozbojnikom szczególniey stanu Cgłopskiego dotyka: Dla tego podobno, że rzadka była praktyka aby Czło-

(b) A. 1578. V. 2. f. 1451. t. Reasumpcya. (c) Vide Inwentarz Żeglick: t. Swawolni. (d) Stat: Lit: Roz: II. Art: 30. (e) A. 1768. V. 7. f. 595. t. Akt N. 6.

[hasła: swawolna kupa, szlachcic, rozbój, Statut Litewski, przysięga, rozbójnik, preskrypcja, chłopi, zapozwanie, prawo koronne]

[s. 356] wiek Stanu Szlacheckiego na takowe życie udał się. (f)

Zaiazd
Dóbr.

II. Nim o Naiazdach Szlacheckich lub iakichkoliwek domów mówić przyidzie; wspomnieć wprzód należy o Prawach, na owych Naiezdniców, którzy rzeczywistą lub uwidzianą do cudzey własności gruntowej upatrzywszy sobie pretensyą; spokojnego tey Possesora, gwałtem czyli mocą przybraney kupy rugować, nie tylko bez przewidzianego, ale nawet bez rozpoczętego Procesu i bez wszelkiej awizacyi, wazą się... Nie można doczytać się w Prawie Koronnym, zkąd tak nierządny zwyczaj w Kraiu naszym wziął początek, zwłaszcza gdy Statut Roku 1496. (g) ostrzega i

nakazuie: Iż nikt od dóbr dziedzicznych lub iakimkolwiek prawem dzierzonych od-
padać, nikt nikogo gwałtem z własności wybiiać nie ma, pokąd sadownie niepra-
wego Dziedzica nie przekona. Zdaie się atoli iż późnieysze Prawa uprzywileiowały
zageszczoną tę między Szlachtą praktykę, gdy ucząc o wyderkaffach, iakim sposo-
bem poszukiwać ich mają Duchowni, im tylko sa-

(f) V. 2. A. 1598. f. 1230. t. Sprawiedl: Item V. 3. A. 1616. f. 20. t. O Rozboi: (g) V. 1. f. 248. t. Confir-
matio.

[hasła: najazd szlachecki, zajazd, dobra dziedziczne, wyderkaf]

[s. 357] mym nakazuią, aby bez przewidzianego Processu dóbr wyderkaffowych zaieżdzać
nie ważyli się (h) Gdyby Mądrego KROLA rządy, nie przepisały sprawiedliwszey od-
zyskania majątku swego drogi, i nie zapobiegły okropnym z tego bezprawia płyną-
cym skutkom; ięczałby nie raz podziśdzień słabszy pod przemocą możnieyszego:
Zrzecby się drugi musiał za co za to czystego Prawa swego, wypędzony z własney
dziedziny, a kosztownego nie mający o czym podeymować pieniactwa: Słyszeliby-
śmy nakoniec o niewinnym a częstym krwie ludzkiej na zaiazdach podobnych wy-
lewie *i. t. d.* Obostrzono tedy na nowo Traktatem i Konstytucją Roku 1768. (i) kary
przeciw nieprawym Zaiazdom: A Zwierzchność sądowa, do której sprawa o expul-
są wytacza się, nayprzód na mocy dawnieyszych praw (k) reindukcją wybitego z
dóbr nakazać: powtore Naiezdę podług późnieyszego prawa 2000. grzywien i 12.
niedziel wieży *in fundo* ukarać: Nakoniec tegoż pretensye do dóbr zaiechanych for-
mowane,

(h) A. 1678. V. 5. 639. t. Reassumptio. (i) V. 7. f. 603. §. 13. Item f. 687. t. Złączenie P. Przypozwy. (k)
A. 1699. V. 1726. f. 438. §. Invaluerunt. Vol: eodem.

[hasła: dobra wyderkafowe, zajazd, ekspulsja, reindukcja, najeżdźca, grzywna, wieża dolna]

[s. 358] za upadłe deklarować powinna. Sami tylko Arendarze i Zastawnicy od tego Przywi-
leiu wyięci: Z których pierwsi, ięzli po wyszłym Kontrakcie, a drudzy, pozyskawszy
na terminie Summę, z dóbr nie ustępią chociażby i słuszne pretensye rościli sobie
do gruntu; mocą nawet rugowani bydź mogą: Którą to ustawę i Prowincya Litewska,
podług opisów Statutu, przyięła.

III. Przez naiazd domu Szlacheckiego, rozumie się napadnienie gwałtowne onego
zbroyną ręką, tamże zabicie, skaleczenie, lub zbicie Gospodarza albo Domownika
iego. Niemniej i ten Naiezdnikiem bydź rozumie się, kto w Kościele, na Cmentarzu,
w Szkole, albo Plebanii, rani, lub zabiia drugiego (l) A zatym w Karczmie, w polu,
gwałt takowy popełniony, pod kary o Naiazdach, podciągniony bydź nie może...
Opuścić tu tego nie można, że domy Szlacheckie nawet na mieyskim zbudowane
gruncie, Prawami przeciw Naiezdnikom zasłaniaią się. (m)... Naiazdy w Koronir
konfiszkatą dóbr karane bydź powinny: (n) Nadto

(l) Stat: Lit: Roz: II. Art. 3. Item A. 1576. V. 2. f. 942. t. O Gwałcie. (m) A. 1578. V. 2. f. 1451. t.
Reasumpcy. (n) Zawadzki t. Modus proceden: in Act: Invasionis domus.

[hasła: arendarz, zastawnik, Prowincja Litewska, Statut Litewski, najazd, Korona, konfiskata dóbr]

[s. 359] Nadto, Naiezdnik od czci odpada. (o) Gdyby zaś zaóy przez Naiezdnika nastąpił; osobną kategorią Powodowa Strona od niego czyni. (p) Aże trafiać się zwykło, że i Naiezdnik życie stracić lub ranę odnieść w obronie może; Zabójca takowy przez Manifest i przysięgę, przymusne zabójstwo probować obligowany, a dopiero, od główszczyzny i nawiązki wolen zostanie. (q) Co się tycze kar na Naiezdników w Statucie Litewskim opisanych, podlegaią oni zawsze wraz z Wspólnikami śmierci, gdy zabójstwo lub zranienie popełniaią: gdy zaś krwi rozlania nie będzie, 12. Rubli groszy płacić za gwałt, z nawiązką szkod, i 12. niedziel więzy siedzieć powinni. (r)

Porwanie
Bia-
łychgłów i
gwałty.

Naiazy domów, prócz chęci łupiestwa czyli zysku cudzego majątku, zdarzaią się czasem końcem wykradzenia Panny pod władzą Rodziców lub Opiekunów zostaią-
cey, a czasem i Wdowy w nadziei przymuszenia iey do ślubnych kontraktów. Z mocy Prawa Cywilnego, Naiezdnik takowy karze śmierci i

(o) A. 1576. t. o Gwałcie ut supra: & t. o Naiechaniu. (p) A. 1496. V. I. f. 273. t. de Domus. (q) Stat: Lit: Roz: II. Art: 19. i 20. (r) Ibidem Art: 1.

Tom I.

Z

[hasła: najezdnik, cześć, przymuszone zabójstwo, główszczyzna, nawiązka, Statut Litewski, współ-
nik, kara więzy, najazd, łupiestwo, porwanie, kontrakt ślubny, wdowa, prawo cywilne, kara śmierci]

[s. 360] tracie dóbr podpadał, gdyby nawet porwanie za wolą Niewiasty nastąpiło. (s) Prawo Kanoniczne Małżeństwo takowe kassuie, chyba że Niewiasta nań zezwoli: Przecięż i na ów czas Gwałtownika takowego, w Duchownych i Swieckich Sądach ukaranym mieć chce. (t)... Ustawy Koronne od naydawniejszego czasu, porwanie Białychgłów gwałtowne, na czci i honorze karały. (u) Chciano później ten umiarkować rygor, w przypadku, ieżliby zwoli Białogłowa *rapt* nastąpił: W którym razie, Raptor od kary wolen był, i tylko Białogłowa dziedzictwo i posag traciła; (w) Ale ostatnia o tym występku ustawa, przepisuiąca na takowe sprawy *Forum* w Trybunale y proces *per scrutinia* z Regestru *Incarceratorum*, uczy: Ze gdyby nawet Białogłowa zeznawała, iż *rapt* z iey woli zaszedł, przecież Raptor kary zasłużoney uycić nie może. (x) Surowszy daleko w tey mierze Statut Litewski, który Raptora gwałtownego na śmierć skazuie, a porwaney, trzecią część dóbr onegoż przysądza. Gdy zaś za zezwoleniem Nie-

(s) Zalas: lib: IV. t. 17. de Rapt: Mulier: (t) Concil: Trid. Ses: 24. Cap: 6. (u) A. 1496. V. I. f. 275. t. de Raptu. (w) A. 1532. V. I. f. 504. 6. Ad. (x) A. 1631. V. 3. f. 688. t. Causae raptus.

[hasła: porwanie, prawo kanoniczne, sąd duchowny, sąd świecki, ustawa koronna, gwałt, posag, Try-
bunał, proces *per scrutinia*, kara śmierci, Statut Litewski]

[s. 361] wiasty Rapt następuie; ta równo iako i w Koronie od Oycowskich i Macierzystych spadków odpada. (y) Wszakże surowość wyroków Praw tych zmniejsz się, gdy się urzędownie pokaże, iż prócz porwania Niewiasty, żaden iey gwałt nie był wyrządzoney: gdyż ten, tak Prawo Koronne iako i Statut Litewski śmiercią ukaranym mieć chce: Chyba gdyby Niewiasta w przyzwoitym czasie zaskarżyć go zaniedbała. (z)... Szlachcic zbrodni tey dopuszczaiący się, podług Praw dawniejszych, kaptuwacyi do

roku i niedziel 6. podlegał. Dopiero ustawy Roku 1768. licząc kryminały, za które bez konwikcyi imanie Szlachcica zawsze wolne iest; zbrodnią tę zamilczały. (a) Nie przeto iednak uchylonym bydź zdaie się Prawo Roku 1616. przeciw wykradaiącym Panny z Klasztorow, których od czci na Seymie odsądzonych mieć chciano. (b)

Nad to, co się tu wyżey z oboygą Prawa Polskiego o gwałcie namieniło; Statut Litewski wyszczególniając tego gatunku zbrodnie i kary na nie; prze-

(y) Stat: Lit: Roz: Roz: II Art. 31. (z) V. I. A. 134. f. 46. t. de Violat: (a) A. 1768. V. 7. f. 595. t. Akt N. 6. (b) V. 3. f. 281. t. Beśpieczeństwo.

Z2

[hasła: gwałt, Korona, porwanie, prawo koronne, Statut Litewski, kara śmierci, szlachcic, uwięzienie, konwikcja, klasztor, sejm]

[s. 362] pisuie śmierci karę na Porywającego i porwaną Mężatkę, ieżli *Rapt* z wolą iey nastąpił, i Mąż na śmierć Zony instygować zechce. (c) Równym sposobem poskromione mieć chce Stat: Lit: cudzołstwo dobrowolne Zony, trzema Swiadkami dowiedzione przez Męża, lub Pannie przez swych Pokrewnych. (d)... Nakoniec zapobiegając Statut pomieniony zgorszeniom przez Zwodniki lub Zwodnice Białychgłów zdarzającym się, nakazuie Urzędowi Woiewodzemu, Starościńskiemu i Miejskiemu: Aby podobne osoby, za pierwszym doniesieniem, po obrzezaniu uszu, nosa, i gęby z Miasta wygnane były: A powtórnie o takowy frymark przekonane, gardłem karane zostały. (c)

§. III. Kradzież.

„Kradzież w ogólności wzięta, iest uniesienie pokątne przez się lub drugiego dobra cudzego bez woli Pana, ku użyciu lub korzystaniu z niego wszelkich dochodów. Jeżeli kradzież popełnia się milczkiem w dzień lub w nocy, wyłamując drzwi lub zamki w cudzym domie; kradzież takowa bę-

(c) Roz: 14. Art: 29. (d) Roz: 14. Art: 30. (e) Roz: 14 Art: 31.

[hasła: kara śmierci, porwanie, mężatka, rapt, Statut Litewski, cudzołstwo, zwodnik, urząd woiewódzki, urząd starościński, urząd miejski, ucięcie nosa, uszu i gęby, wygnanie, frymark, kara gardła, kradzież]

[s. 363] dzie cięższa, niżli owych Oszustów, co w kompanii, np. na Rynkach, Teatrach, za dobrej wiary ludzi poczytani, sprzęty iakiekolwiek sekretne unoszą. Kradzież iawna, *Furtum manifestum*, ta się nazywa, gdy Złodziey zabierający rzecz cudzą, złapani będy przy niey lub postrzeżony. Kradzież tajna, *Furtum non manifestum*, iest, gdy Sprawca zbrodni tey, tajny iest: I chyba przez *lice*, czyli iakoweś poznaki lub domysły, dociec go można. Prawa dawniejsze Rzymskie, Złodzieia pierwszą i drugą razą o kradzież przekonanego, ochromieniem na członku *np.* na uchu karały: Za trzecim razem szubieniczą śmierć ponosił. Justynian Cesarz uchylając tego prawa surowość, wygnaniem tylko Złodzieia ukaranego mieć chciał, z nawiązką rzeczy ukradzoney: Ta zaś miarkowała się Prawem Akwiliusza, które przepisuie: aby za rzecz ukradzioną, wartość iey taka była powrócona, iaka w owym roku była

naywiększa. Zatym okrutna śmierci kara na Złodzieiów, dopiero w późniejszych czasach za Karola W. od dzikich Narodów Niemieckich przeięta używaną bydź poczęła: podług którego wyroków, Męszczyzna na szubienicę, Niewiasta na utopienie skazani bywali. Tymże duchem tchną

[hasła: kradzież jawna, kradzież tajna, lice, prawo rzymskie, ochromienie, powieszenie, *lex Aquilia*, wygnanie, nawiązka, Karol Wielki, narody niemieckie, utopienie]

[s. 364] i Prawa Saskie, kiedy za pięć złotych życiem karać Złodzieia nakazują: (a) z których każdy, gdyby podług naywolniejszey ewaluacyi za czerwony złowy ieden był taxowany; ieszczeby zawsze Prawa tego kara była okrutna.”

W Prawach Koronnych, począwszy od Kazimierza W. aż do późniejszych czasów, nie doczytuemy się wyraźney kary śmierci na Złodzieiów: Bo samą tylko infamią ukaranych mieć chce Prawo, gdy będą o kradzież przekonani. (b) Wszakże podług wielu Prawników kara ta, śmierci równa się: gdyż o zabój Infamisza Szlachcica, nikt prawnie czynić nie może, chyba tylko iako o proste Zabójstwo... Wywód o zarzuczone złodzieystwo, z sześciu Świadców czynić się ma, iak gdyby kto Szlachectwa swego dowodził: I tylko do trzeciego razu, oczyszczenia tego prawo dozwala: poczwarte zaś o tę zbrodnią przekonany, karę Złodzieiem zwykłą odnosić powinien. Znajduie się także w Sta: Kazimierzow: (c) i Lit: (d) wyrok, który na utratę ucha, przykładem

(a) Spec: Sax: lib: 2. Art: 13. Zalasow: lib: 4. t. 16. (b) A. 1347. V. 1. f. 46. t. De illo. (c) A. 1443. V. 1. f. 151. t. De his. (d) Stat: Lit: Roz: 14. Art: 22.

[hasła: prawo saskie, kara śmierci, Kazimierz Wielki, złodziej, infamia, infamis, świadek, Statut Litewski, wyrok]

[s. 365] Prawa Rzymskiego, skazuje Złodzieia i od czci odsądza, gdy kradzież na Dworze Królewskim lub Szlacheckim iakakolwiek popełniona będzie... Zbrodnia kradzieży, tak daleko ochydza Szlachcica; że gdyby ta i mniejszey była wagi, przecięz ten (pomimo istotney Stanu swojego prerogatywy: *Neminem captivabimus, nisi jure victum*:) na niey złapany; uięty i uwięziony bydź może, tak podług dawniejszych praw, iako i późniejszey R. 1768. ustawy. (e)... Prawo Lit: obszerne przepisuie reguły, iak ma Strona żałobna z uiętym lub poszlakowanym postąpić Złodzieiem: Treść tych reguł na tym zależy, i do tego dąży, aby pod prekextem rozgłoszoney kradzieży, nikt gwałtownie imany lub posądzany nie był. (f) Nadto, ostrzega to prawo: Iż Winowayca, może zawsze stawić rękoymie, tak ku uwolnieniu osoby swey do czasu dekretu, iako i ku zabezpieczeniu szkod Stronie żałobney... Gdy Poddany Królewski lub Szlachcecki, o kradzież obwiniony będzie; takowy albo się na Dworze areштуie, albo się Dwór do powrócenia szkod z majątków iego przypozywa. (g)... Co do kar na Zło-

(e) V. 7. f. 595. t. Akt. N. 6. V. 2. A. 1588. f. 1213. t. o Poyman: (f) Stat: Lit: Roz: 14. Art: 1. 2. 3. 6. (g) Ibidem.

[hasła: prawo rzymskie, dwór królewski, dwór szlachecki, kradzież, prawo litewskie, rękojmia, dekret, zabezpieczenie szkod, powód, poddany]

[s. 366] dzieiów, następuiące Prawo wspomnione daie przepisy. Gdy kradzież 4. kop groszy Litewskich przenosi; Złodziey ile z licem uięty, śmierci karany byđz powinien. Jeźli zaś kradzież mniejszey wagi i raz popełnia; szkoda z nawiązką powrócona byđz ma: A gdy ten Złodziey, nie będzie miał zkąd rzeczy uniesioney powrócić; więc Męszczyzna za każdą kopę przez rok ieden, a Niewiasta za groszy 50. tyleż czasu służyć Stronie skrzywdzoney powinna. Za powtórłą kradzież, Złodziey rozgami przy pręgięru karany będzie: Potrzeci zaś kradzieży dopuszczaiący się, głowę traci. (h) Szlachcic o Złodzieystwo powołany, czyli pomowiony tylko, przed Xięgami iak ie Statut nazywa *Czarnemi*; dopiero za czwartym razem świadectwy przekonany, karze śmierci podlega. (i)... Kradzieży występku mniey iak lat szesnaście skończonych maiąc, dopuszczaiący się; karom zwyczajnym za kradzież nie podpadaia, ale tylko nawiązkę płacą, lub w niedostatku, wysługiwać się Stronie przez rok za dwie kop groszy, powinni, wraz z karą arbitralną na ciele. Nakoniec rozszerza się Statut z wielu przypadkami szczególnemi, wzglę-

(h) Stat: Lit: Roz: 14. Art: 7. (i) Roz: 12. Art: 10. 12. 19.

[hasła: kradzież, lico, kara śmierci, złodziej, pręgięru, księga czarna, świadectwo, Statut Litewski]

[s. 367] dem Wspólników i ich ukarania: Względem obwołania śmierci Złodzieia na kradzieży, lub w pogoni zabitego: A przytym naysolenniey ostrzega, aby nikt w domu swym Złodzieia nie męczył, a nawet i dnia iednego nie więził, ale niebawnie do Sądu przyzwoitego, lub powbliższego odsyłał. (k)... Namieniaia ieszcze Prawa nasze o kradzieży zboża, siana, ryb i pszczoł, i pewne kary pieniężne tak dla Sądu iako i Strony żalobney przepisuią: Ale Iuryzdykcye nasze, dla niepewney ewaluacyi Monet dawniejszych, w zachodzących sprawach podobnych, nie winami przepisanemi, ale raczey preiudykatami, lub taxą ordynaryiną pokradzionych rzeczy, dziś rządzą się... Tu ieszcze ostrzedz należy, ku zapobieżeniu często trafiać się zwykłym gwałtom w Państwie naszym, nayczęściey pozorem gorliwości o rozkrzewienie Religii okrytym: Iż każdy podstępnie Dzieci żydowskie uwodzący, równie iak Złodziey karany byđz powinien. (l)

§. IV. Podpalanie Domów.

Prawa Rz: o „Podpalanie Domu, ieźli iest *złóśliwe*, z zemsty lub woli uszkodzenia dobra
podpal: Do-
mów. (k) Roz: 14. Art: 21. (l) V. 1. A. 1505. f. 314. t. De Judaeorum pueris.

[hasła: wspólnik, złodziej, kradzież, prejudykat, dziecko żydowskie, podpalenie, podpalenie złóśliwe]

[s. 368] cudzego pochodzące; będzie zbrodnią kryminalną, albo gardłową: Ieźli zaś pożar zdarzy się z przypadku; ten, albo będzie *nieprzewidziany*, z szkodą naszą, cudzą razem za sobą ciągnący, iaki iest ogień od piorunu; a taki żadney za sobą nie ciągnie kary: Albo *przypadkowy*, z niedbalstwa naywięcey *np.* dla nie wycieranych zdawna lub źle opatrzonych kominow pochodzący; a ten ściąga obowiązek nawiązania szkoduiącego Sąsiada, przynaymniey w części straconego majątku. Gdy zaś z

nierostropnego z ogniem obchodzenia się, lub z płocności wynika pożar, iako to z niebacznego z prochami obeyscia się, z strzelania między domami słomą pokrytemi, z fairerwerków *i. t. d.* na ów czas Sprawca iego, ieżli od cielesnych kar wolen zostanie, obowiazany atoli koniecznie do powróceni szkód Sąsiadowi. Prawo Cywilne, różne podług gatunku tey zbrodni przepisuie kary: Niektórych żywcem palić, drugich na gardle karać, innych bestyom drapieżnym na pożarcie dawać, godnieyszych na wyspy wysyłać nakazuie.”

Prawa Kr: o Zbrodnia *pożogi* nacyjęstsza prawie w Kraiu naszym; żadną pewną karą w Koronie tymże. dotąd powściągniona i określona

[hasła: zbrodnia, pożar, szkoda, pożar przypadkowy, fajerwerki, prawo cywilne, spalenie żywcem, kara śmierci, zesłanie na wyspy]

[s. 369] nie iest. Sam nawet Kazimierzowski Statut (*a*) żadney wyraźney nie przepisuie na Podpalaczów kary: namienia tylko o prawie Cesarskim, podług którego występpek ten ukarany mieć chce. A tak i yu iawną rzeczą iest, iak nierozdzielnie wiadomość prawa Rzymskiego z Polskim łączy się. Tamże ostrzega się, iż podobny kryminał popępnia ten, co zboża lub lasy podpala: Czci przecięż nie traci i życie okupić może. (*b*)... Dokładnieysze w tym punkcie Prawo Litewskie, które wyraźnie Podpalaczów Miast, Miasteczek, Domów, Dworków, Zamków, na ogień skazuie, i szkody z maiątku, ieżliby się znalazł, nawiązać każe. (*c*) Palący zaś zboże, tylko do powróceni szkody obligowany. (*d*)... Nie od rzeczy tu także będzie namienić, ku zapobieżeniu krzywdy ludzkiej i powściągnieniu tey zbrodni, że i Prawo Kanoniczne nie chce mieć bezkarnych tych Zbrodniarzów; kiedy im nie tylko przytulenia w Kościołach nie dozwala, ale nadto Exkommunice podległych deklaruie. (*e*)

(*a*) V. 1. A. 1347. f. 28. t. de Incendiariis. (*b*) A. 1420. V. 1. f. 80. t. de Arvipirio. (*c*) Stat: Lit: Roz: 11. Art: 18. (*d*) Stat: Lit: Roz: 10. Art: 17. (*e*) Zalasow: lib: 4. p. II t. XV. de Incendiariis.

[hasła: Statuty Kazimierza Wielkiego, podpalacz, prawo cesarskie, prawo rzymskie, prawo litewskie, kara spalenia, krzywda, prawo kanoniczne, ekskomunika]

[s. 370] § V. Hultaie, Włóczęgi, Zebraki.

Hultaie:
Włóczęgi:
Zebraki.

Do liczby Przestępców prywatnych należą ieszcze wszelkiego gatunku Włóczęgo próżniactwem bawiący się, i ten chleb, który się właściwie zgrzybiałym i kalekom należy, musiem częstokroć wypraszaiający, a kray w braku rąk do uprawy roli, utrzymania warsztatów i kunsztów, widocznie skrzywdzaiający... Prawa nasze nie tylko rzeczonych Włóczęgów, Zebraków, ale i zbiegłych Poddanych, Sług attestacyi nie maiących, Zołnierzy bez abszeytów, w rzędzie Hultaiów, Gołotów, ludzi luźnych umieszczaiają. (*a*) A maiąc wzgląd na nierząd z nieosiadłości tych ludzi płynący: obowięzuią Starostów, Urzędy Mieyskie i samych Dziedziców, aby takowych imali, i Właścicielom, za nadgrodą przyzwoitą i powrotem na uięcie kosztu powracali, z wolnością nawet nim się o nich Pan dopyta, zażycia ich do pracy. (*b*) Zaleca nawet Prawo Roku 1593. (*c*) aby Mieszczanie dawali znać do Urzędu swego o podobnych Zbiegach pod ka-

(a) A. 1638. V. 3. f. 956. t. Poddani. Item A. 1678. v. 5. f. 573. t. o Uciekających. (b) A. 1523. V. 1. f. 400. t. de Furto. It: A. 1562. V. 2. f. 624. t. o Hultaiach. It: A. 1588. V. 2. f. 1243. t. Żebracy: & A. 1593. V. 2. f. 1405. t. o Hultaiach. (c) Ibidem.

[hasła: hultaj, włóczęga, żebrak, attestacja, abszejt, gołota, ludzie luźni, starosta, urząd miejski, mieszczanie]

[s. 371] rą dwoyga 14. grzywien: którą liczbę Roku 1620. (d) do stu grzywien dla niektórych Woiewodztw rozciągniono. Zapobiegło skuteczniey temu nierządowi Prawo Roku 1764. (e) kiedy na mocy dawniejszych ustaw, 1000. grzywien ukaranego mieć chce tego, ktoby bez attestacyi albo *testimonium* Sługę przyiąć ważył się. Nie przeto iednak uchyloną bydz zdaie się Konstytucya R. 1578. (f) daiąca wolność Słudze, po wyszłym czasie usług, gdy go Pan odprawić nie chce, odstania: byle tylko wziął świadectwo od Urzędu Ziemskiego lub Grodzkiego o swey wierności. Wszakże gdyby Sługa takowy miał w ręku dochody iakowe pańskie; byłby obowiązany złożyć ich przed Aktami Regestra z lakulacyą, i one zaprzysiądz, lub do przysięgi gotowość oświadczyć... Wszystkie powyższe Prawa Koronne zgadzaią się zupełnie z przepisem Statutu Litewskiego, (g) tak, że nic szczególnego w nim w tey materyi nie czytamy.

Lubo zaś prawa nasze pod tytuł Hultaiów, i prawdziwych podciągaią Zebraków; nie należą przecięż do liczby tey

(d) V. 3. f. 382. t. Obostrzenie. (e) V. 7. f. 74. t. Reasumptio. (f) V. 2. f. 972. t. O Sługi. (g) Roz: 12. Art: 24.

[hasła: grzywna, zeznanie, sługa, registr, Statut Litewski, hultaj, żebrak]

[s. 372] owi, którzy podług chwalebneho Jana Albrychta Statutu (g) pod znakiem Radzieckim lub Plebańskim, w pewney liczbie i w przepisanych granicach zebrany żyją chlebem. Exekucyą Statutu tego, iako i Konstyt: 1588. (h) nieco zaniedbanych, zaleciła Rada Niesutaiąca Uniwersałem swoim nakazuiąc: „1mo. Aby odtąd każda Parafia, Miasteczko lub Wieś żywiło osoby z pomiędzy siebie podupadłe i żadnym sposobem pożywienia zarobić sobie nie mogące: Bo tego, oprócz prawa pisanego, miłość Bliźnich i litość nad nędznymi, po każdym Współobywatelu wyciąga. 2do. Ze Urzędy Mieyskie w Miastach i Miasteczkach, a Wielebni Plebani po Wsiach, są Sędziami do rozeznania, o potrzebie i wolności Ubogiego do żebrania, w granicach iednak tylko swoiey Parafii. 3tio. Ze też Urzędy Mieyskie i Plebani, rozeznany od siebie Ubogim są obligowani dawać znaczki zewnętrzne, na wolność proszenia w swoiey Parafii iałmużny: Które to znaczki dawane bydz mogą na deszczułce cienkiey drewnianey, z przylepioną na wierzchu kartą z papieru, z tym na-

(g) A. 1496. V. 1. f. 267. t. de Laicis. (g) V. 2. f. 1243. t. Żebracy.

[hasła: statut Jana Olbrachta, znak radziecki, Rada Nieustająca, uniwersał, parafia, urząd miejski, pleban, żebrak]

[s. 373] pisem większemi i wyraźnemi literami: = *Ubogi ze Wsi N. z Parafii N. ma pozwolenie żebrania* = którą Ubodzy na tasiemce lub sznurku na piersiach nosić maią widocznie.

Wszakże takie pozwolenie dawane być nie powinno, tylko osobom zarobić sobie cale, pożywienia, dla ciężkiego kalectwa, nie mogącym. *4to.* Przy znaku zewnętrznym należy, aby też Rady Mieyskie i Plebani *respective* w mieyscach i Juryzdykcyach swoich, dawali każdemu z Ubogich, osobne zaświadczenie na piśmie o potrzebie żebrania, z krótkim wyrażeniem, z iakiego przypadku przyszła ta osoba do ubóstwa, i że cale nie może sobie na pożywienie zarobić, a zatym że ma wolność żebrania. Które to zaświadczenia powinny być zawsze podpisem dawającego stwierdzone, i pieczęcią Magistratu lub Kościoła mieysca. Zaświadczenia zaś takowe, żeby corok odnawiane były, dawniejsze nad rok wagi mieć nie powinny. *5to.* Zebrzącym bez takowego zaświadczenia, i bez znaczkuzewnętrznego, nie tylko iałmużny dawać nie należy; lecz podług praw wyżey cytowanych, wolno ich iest każdemu łapać, i do wszelkich robót swoich zażywać, lub do Starostów mieyscowych na publiczne

[hasła: ubogi, parafia, żebrak, zaświadczenie, magistrat, kościół, jałmużna, starosta]

- [s. 374] roboty oddawać. Ci zaś ubodzy, komużkolwiek rekwirującemu, zaświadczenie Magistratu lub Plebana *in scripto* dane, okazywać powinni. Aby zaś pewniejsza była exekucya tych tak potrzebnych praw, i urzędzeń niniejszych *in sequelam* ich wychodzących, przestrzeganie tego przypominamy i usilnie zalecamy, osobliwie Urzędom Grodzkim i Mieyskim, a to pod karą w Konst: 1588. wyrażoną (sta grzywien) & *sub rigore* innych praw *contra negligentes Officiales* ferowanych.” (i)... Gdyby tak użyteczne dla kraiu rozrządzenie, pożądaną zyskało exekucją; A w szczególności gdy Kommissye *Boni Ordinis* podług zlecenia sobie danego, dochody Szpitalne zapewnią i rozrządzą; Zabieży się nieochybnie owym wędrownikom i żebraninom, często dla samych Podróżnych niebezpiecznym. Miasta nasze, nie byłyby zarzucone smutnemi widokami nieporządku kraiowego, podziwienie i szyderstwo Cudzoziemcom sprawującego. Sami wreszcie Zebracy, w mieyscu rodziny swey lub wysług bawiący, w litości niegdyś Panów swoich, Pokrewnych, Przyjaciół, daleko prędzsy wyżywienia sposób, niż w obcych katach znaleźćby mogli.

§.VI.

(i) Uniwer: R. N. A. 1786. d. 23. Czerwca.

[hasła: roboty publiczne, magistrat, grzywna, komisja *boni ordinis*, żebrak]

§ VI. Przepęstwa Przypadkowe

- [s. 375] Lubo się iuż wyżey namieniło, że w każdym przepęstwie, albo złość zachodzi, która zbrodnią powiększa, albo niedbalstwo lub nieprzewidziany trefunek, który występęk wymowniejszym i lżeyszym czyni; namienić tu ieszcze przychodzi w szczególności o Przepęstwach, które Prawo Rzymskie *przypadkowemi* nazywa: Jle że i w Kraiu naszym, lubo na nie pewnych kar nie czytamy, często bardzo pod sądowe przychodzą wyroki... Takowe przepęstwo popełnia *nayprzód* Sędzia sam siebie o spor przyprawiający: *Iudex litem suam faciens.* (a) Ten zaś Sędzia na sprawę albo kłótnią sobie zarabia, który źle i nie prawnie sądzi. Jeżeli to czyni złościwiem iako za prawdziwy występęk, *pro delicto vero*, odpowiada: gdy zaś przez

nieumiejętność lub nierostropność skrzywdza Stronę, za niby-przestępstwo *pro quasi delicto*, sprawia się. W pierwszym razie, do powrocenia całej szkody przez Stronę poniesioną u Rzymian obowiązany był, wraz z karą odsądzenia go od czci i honoru: W drugim zaś przypadku, arbitralnemu podlegał ukaraniu... W Prawie Polskim Ob-
oyna Narodów zwyczaj niesie: Ze

(a) Hein: lib. IV t. V. de Oblogat: & quasi delicto.

Tom I.

Aa

[hasła: przestępstwo przypadkowe, prawo rzymskie, sędzia, Rzymianie, prawo polskie]

[s. 376]

gdy Sąd o jednostronność lub przekupieństwo powołany nie jest, i Strona prosta tylko do powyższej Magistratury, zakłada apelacją; Sąd *ad quod*, czyli wyższej Instancji, stwierdza tylko lub uchyla w całości, albo w niektórych kategoriach kas-
sue sentencją Sądu *a quo* czyli pierwszej Instancji, bez żadnej osobistej na Sę-
dziów kary. Gdy zaś ten o korupcją lub jednostronność, albo stopniow Prawa nie
dopełnienie, obwiniony będzie; *penom* przyzwoitym podlega: Jako o tym obszerniej
tam, gdzie będzie mowa o *Sądach i Sędziach*... *Powtóre*: Niby-przestępstwo popełnia
się w rzeczach nie gruntownie przez nas zawieszonych, które oderwane, kaleczą lub
zabijają przechodzących. Tak sztandar od rósztowania, belka na dach windowana,
słowem ciężar wszelki na publiczne miejsce upuszczony, lub przez niebaczną na-
szą albo ludzi domowych oderwany, i uszkadzający nie ostrzeżonych Przechodzą-
cych; ściągają na Pana gruntu lub fabryki Zawiadowskę, nadgrodzienia szkody obo-
wiązek... *Potrzenie*: Przestępstwa podobnego dopuszcza się ów, kto przez się lub
swych Służących z okna, dachu, lub iakowej wysokości ciężary zrzucając, wodę wy-
lewając; niewiadomego o niczym Przechodnią, rani lub zabija, albo na sukniach
uszkadza. W obydwóch tych

[hasła: sąd, przekupstwo, wyższa instancja, sędzia, niby-przestępstwo]

[s. 377]

przypadkach Prawo Cywilne, gdy szkada cenić się może *np.* w sukniach splamio-
nych, powozie zgruchotanym lub zwierzęciu okaleczonym poniesiona; w dwoyna-
sób wartość iey nadgrodzić przepisuie: Ani Dziedzic domów, ale Mieszkańcy, czyli
Lokatorowie odpowiadać za szkody takowe powinni. Jeżeli zaś ztąd człowiek na życiu
szwankuie; na czerwonych złotych piędziesiąt Rzymskich kary piętnej dawniej
skazany bywał... *Poczwarne*: Niby-przestępstwa winien jest, Karczmarz, Szyper,
Fórman, Gospodarz domu, gdy kto z Podróżnych na noclegu, w drodze, lub w czasie
bawienia się w domu naiętym, szkodę od ludzi domowych ponosi. Za obcych zaś w
ten czas tylko Gospodarz odpowiedzialny byłby powinien, gdyby się albo na to pisał,
albo klucz od stancyi naiętej, lub rzeczy Podróżnego do siebie przyjął. Kary na ta-
kowych podobne iako wyżey, to jest: nadgrode w dwóynasób co rzecz kosztowała,
Prawo Cywilne uchwaliło..., *Nakoniec*: W liczbie przestępstw pomienionych liczy
toż Prawo, niewczesne miłosierdzie i zbyteczne pobłażanie: Bo obydwie te przestęp-
stwa więcej lub mniej szkodzą bliźniemu. Zatym dobiiający z litości śmierz-
telnie ranionego, prawdziwie popełnia zabójstwo: Dostawiający zaś trunków Pii-
kowi, w pu-

[hasła: prawo cywilne, szkoda, niby-przestępstwo, miłosierdzie, pobłażanie, zranienie śmiertelne, zabójstwo, pijak]

- [s. 378] chlinie lub gangrenie będącemu, mniej winnym byź zdacie się. Oyciec nie karcący Syna do gry lub pianaństwa skłonnego, winniejszym się czyni; niż Doktor, który przez łaskawe z Pacjentem obchodzenie się, o dłuższą przyprawia go kuracją. A że miara tych Przeszestw z trudnością w pewnych granicach, podług przypadków zdarzających się, opisana byź może; dla tego prawa arbitralnemu one przez Sędziów i karaniu zostawiają.

T Y T U Ł V.

O Karach.

Podział Kar

Lubo w ciągu powyższych Tytułów, mówiąc tak o Publicznych iako i Prywatnych przestępstwach, namieniło się razem, iakie kary każde z nich za sobą ciągnie; nie od rzeczy atoli będzie obszerniejszą o nich dać wiadomość: Już to z przyczyny, że Prawa późniejsze w wielu okolicznościach od dawniejszych opisu odstąpiły; Już to, że same kary, nie równo w każdym razie ciężą Przeszestpcę.

Kary, które Prawa nasze przepisują, podług podziału samychże przestępstw na *Cywilne* i *Kryminalne* dzielą się. Cy-

[hasła: pijaństwo, kara, przestępstwo, kara cywilna, kara kryminalna]

- [s. 379] *wilne* albo padaią na majątek lub worek Przeszestpcy, albo na czasowe górne wskazują więzienie. *Kryminalne* ciągną za sobą utratę życia, lub części ciała, czci, honoru, dóbr, chłostę na ciele, albo więzienie głębsze. Z tych iedne Sąd zaraz dekretem przepisuie, iako to karę śmierci, grzywny, więzę, powrót szkód: *i t. d.* drugimi tylko czasem, w przypadku nieposłuszeństwa Strony, zagraża: Takie są: Bannicya, infamia, konfiskata dóbr, albo pewna grzywien liczba. Wszakże w przestępstwach publicznych, albo gdy Kryminalista ma się zaocznie, czyli do Sądu nie staie; prosto tymże podpada przez dekret katom.

Kary pi-
niężne i ich
niedokład-
ność.

Cywilnym karom pieniędzmi nacyjęściey zadosyć czyni się: Te albo na grzywny albo na złote, rachować się zwykły. Grzywna sądowa złoty 1. gro: 18. wartuie: Złoty zaś podług ewaluacyi w Kraiu przyięty. W Litwie dawniey, liczbą *Rubli* i *Kóp*, kary pieniężne miarkowano: dziś tylko same kopy w zwyczaju zostały, z tą różnicą że w Ziemstwie i Grodzie kopa 1. złoty 1. a w Trybunale, złotych 2. gro: 15. taxuie się. *O czym masz obszerniey w Tom II. pod Tyt: VIII*

[hasła: kara cywilna, kara kryminalna, majątek, utrata życia, chłosta, więzienie, kara śmierci, grzywna, banicja, infamia, kat, Litwa, trybunał]

- [[s. 380] Rozpatruiąc się w dawniejszych i późniejszych Prawach naszych, iawnie postrzegamy: Jż kary pieniężne, na samey tylko arbitralności zasadzają się, bez żadnego

względu, czyli Przeszćpca prawa, może bydz w stanie lub nie, dopełnienia onego rygoru. Jeden lub dwa tysiące grzywien, iest karą wielką dla drugiego, któ^oy tylko dziesięć tysięcy złotych swego liczy dochodu: A dla owego, co ledwie tysiąc złotych na rok mieć może; więcey niż konfiskatą będzie roczney iego intraty. A tak, gdyby Szlachcic mający sto tysięcy złotych dochodu, zapłacił podług Prawa 1768. tysiąc grzywien za listy rekomendacyonalne do Trybunału wyiednane; a drugi tysiąc złotych tylko roczney intraty liczący, teyże popadł karze; pierwszy ieszcze po pańsku rok cały żyć, drugi zebrać albo dłużyć się byłby przymuszony. Do tego, Szlachcic mający sto tysięcy intraty, dla lepszey edukacyi, więcey znać powinien prawo i iego rygor, niż ów, co od wielkiego oddalony świata, czasem pracą rąk swoich fortunki dorabiający się, często pisać i czytać nie umiejący, ledwo zna, co to Seymik: Tym bardziey, co który Seym ustanowił, które kary Statuta, które późniey-

[hasła: kary pieniężne, grzywna, konfiskata, list rekomendacyjny, Trybunał]

[s. 381]

sze Prawa na Przeszćpców przepisały... Zdaie się: że moc Prawodawcza naysłusznieyby sobie postępowala, gdyby kary pieniężne, intrat wielością umiarkowala. Zatem gdyby Szlachcic dziesięć tysięcy złotych intraty liczący, miał bydz na 1000. złotych skazany; drugi, mający złotych 1000, dochodu, sto złotych za podobny występpek zapłacićby powinien. Podobną miarę zachowaćby można w ukaraniu uszkodzenia cudzego majątku przez Złodzieia lub Napastnika popełnionego. Przeto kradzież konia lub wołu, sianożęci lub zboża spasienie, mogłoby być nadgrodzone Właścicielowi, przez powrót wartości rzeczy lub bydłęcia w dwoy lub w tróynasób, podług tasy naysprawiedliwszey rzeczy pokradzioney lub uszkodzoney. A gdyby tey Szkodnik nie miał zkad nadgrodzić; mógłby bydz, podług nauki Statutu Litewskiego, (a) na wyrobek Ukrzywdzonemu oddany.

O Wieżach
dolnych i
górných.

Kara *Wieży* dwoiaka iest: *Cywilna* i *Kryminalna*: Przez *Wieżę Cywilną* rozumie się zamknięcie Człowieka w więzieniu iczciwym, oświeconym, żadney inney przykrości Uwięzionemu, prócz odięcia wolnego wyiścia, nie zadaiącym.

(a) Sta: Lit: Roz: 14. Art: 7.

[hasła: kara pieniężna, Statut Litewski, kara wieży dolnej, kara wieży górnej]

[s. 382]

Dla tego *Wieża* takowa, inaczey *górna* zwana, nawet kratami opatrywać się, ani strzeżona bydz przez ludzi nie zwykla: Bo skazany gdyby zniey uszedł przed czasem Dekretem przepisany; powtórnie zasiąśćby ią, z nowym ukaraniem, musiał. Względem wygody w takowym więzieniu pretendować mogącey, ma on prawo domagać się ochędostwa, całości dachów *i t. d.* W czym Starostom, wielokrotne Konstytucye baczność mieć nakazuią: A nawet pod utratą Starostw, do budowy i reparacyi *Wież* obowiazuią. (b) Opał zaś i expens na zycie, sam sobie Uwięziony opatruie, alboliteż, gdy ten w niedostatku iest, Strona, która nad nim Process przewiodła, żywić go ma. (c) Jeźliby zaś *Więzień* bez Delatora w *Więzieniu* osadzony został; kosztem publicznym konwikowany i żywiony będzie (d)... *Wieża Kryminalna* albo *dolna in fundo*, na łokci 12. głęboka bydz powinna. (e) W tey żadnych piątr ani

kominów nad dach wyprowadzać nie wolno, i na to Starostom pilną baczość mieć kazani. (f) Przysłałoby przecięż, aby tak

(b) A. 1768. V. 7. t. Złączenie f. 700. P. Po ktorey. (c) V. 8. A. 1775. f. 116 t. Obiaśnienie N. 4. (d) Rez: R. N. A. 1778. d. 28. Aug: N. (?)6. w Zbiorze f. 120. (e) V. 7. A. 1588. f. 1217. &. To też. & f. 48. t. Reg. par: Wież. (f) A. 1578. V. f. 970. t. Siedzenie.

[hasła: wieża górna, delator, więzień, wieża dolna]

[s. 383] surowy prawa wyrok, przez wzgląd przykrości klimatu naszego, zwłaszcza pod pory zimowe, łagodniejszą ustawą umiarkowany został: A raczyby obostrzeć należało, aby kominy lub piece tak żelazem były uwarowane, iżby Więzień żadną miarą tą drogą wyjść nie mógł z Więzienia, która do istotney wygody iego, a nawet i do utrzymania życia, lub odwrócenia choroby, przez wilgoć ciągiem tam panującą, gdzie światło i ciepło nie zachodzi, koniecznie potrzebna iest. Do tego, nie każdy Więzień w Wieży dolney osadzony, razem i na życiu karany bywa: Czasem i za Cywilne większe przestępstwa, karze tey sami Szlachta podpadaią. Ta, gardłowemu ukaraniu równałaby się, gdyby dla niewygody, albo o życie, albo o dłuższą chorobę Uwięzionego przyprawić miała... Strona, czy w górney czy w dolney Wieży osadzająca iakąkolwiek Osobę, ma prawo dopilnować, czyli się dekretowi dzieie zadosyć. (g) Owszem Statu Zygmunta I. pilną baczość zaleca Starostom, aby Więźniom, a osobliwie Mężobójcom, w więzieniu folgi czynić nie dopuszczali. (h)

(g) Ibidem ut supra. (h) A. 1550. V. 2. f. 594. &. A iż się.

[hasła: więzień, przestępstwo cywilne, kara śmierci, dolna wieża, Zygmunt I, starosta, mężobójca]

[s. 384] Kryminalnych kar, cztery pospolicie gatunki rachuią Prawnicy: Karę śmierci, Banicyą, Infamią i dóbr konfiskatę. Śmierć, albo mieczem, albo szubienicą, albo ogniem, lub ćwiertowaniem, albo zatopieniem, a w Sądach Wojskowych rozstrzelaniem zadana bywa. Prawa Obojga Narodów, nigdzie nie uczą, iaką drogą, w wykucyach takowych Sąd i Kat postąpić sobie maią. Rządzą się w takowych razach Magistratury nasze zwyczajem: a Kat idzie za przepisem Saxonu. Pierwsza iednak zawsze dla Kata w wykucyi reguła, dekret sądowy: którego rygoru i opisu ani zwiększać, ani chybiać w niczym nie powinien. Owszem gdyby przez nieumiejętność, więcej męki zadać miał Delinkwentowi, ma moc Sąd ukarać go.

O Karach
cielesnych i
Torturach.

Było powszechnym w Kraiu naszym zwyczajem, z okrutnych Praw Saskich zaciągnionym, (iako się iuż o tym wyżej krótko namieniło) Jż Winowayca, czyli wyznawał, czyli się parł zarzuconych sobie kryminałów, podpadał Torturom. Podług Statutu Litewskiego podeyżrzany o złodzieystwo Człowiek prosty, mógł bydz męczon przez iedną godzinę: A iezli dawniey o kradzież był przekonany, iednegoż dnia trzy razy męczyć go wolno było. Za wyznaniem zarzu-

[hasła: kara kryminalna, kara śmierci, banicja, infamia, konfiskata dóbr, sąd wojskowy, kat, Sakson, męki, prawo saskie, tortury, Statut Litewski]

[s. 385] tów, w obydwu przypadkach śmierci karę odnosił. Jeżli się zaś nic na nim nie domęczono; za każde męczenie nawiązkę zyskiwał. A że takowych mąk Delinkwent,

alboumorzonym albo na członku iakowym ochromionym byź mógł; za głowę so-wita głowszczyzna, a za chromotę, nawiązka przez Stronę Załuiącą, podług Stanu płacona bywała. (i) Tamże nie bez zadziwienia czytamy: Jż gdy takowy Winowayca w czasie swych mąk spiącym pokazał się dla Czarów, i te przy nim znalezione były; na ów czas Stronę od nawiązki uwalniano: owszem Obwiniony za poprzysiężeniem przez Powoda szkód poniesionych, powrócić ie musiał. A że, „czestym doświadczeniem dowiedziono (słowa są Konstytucyi Roku 1776. niemieyszą dla panującego KROLA, którego natchnieniem to chwalebne stanęło prawo, iako i dla całego Narodu w pomnych wiekach gotuiące sławę) „iako używane w niektórych sprawach kryminalnych konfessaty przez Tortury, iest sposób dla konwikcyi Winowaycców zawodny, a dla usprawiedliwienia niewinności okrutny; Jako Prawami powszechnemi i naszymi Kraiowemi opisane manifesta, *Indicia, in*

(i) Roz: 14. Art: 17. 18.

[hasła: kara śmierci, męki, nawiązka, głowszczyzna, powód, przysięga, szkody, tortury]

[s. 386] *recenti crimine deprehensio, propria oris confessio*, Inwizycye, niemniey inne w tey mierze dowody i odwody, są do konwikcyi sposoby doskonalsze, sprawiedliwsze, i lepiej z wszelkiemi prawami zgadzaiące się; „ (k) Przeto wszystkim Juryzdykcyom Sądowym, *Ius gladii* tak w Koronie iako i Litwie maiącym, konfessat przez Tortury, *sub poenis Criminum Status* zażywać zakazano, a razem karę śmierci w sprawach *maleficii* i Czarów uchylono.

Bannicyi
gatunki.

Bannicya w właściwym wyrozumieniu wzięta, rozumie się wywołanie Obywatela z Kraiu. Ta albo będzie *prosta, Bannitio simplex*: którey podpada Szlachcic w sprawach *prawnych*, albo *Cywilnych*, bądź to o niestawienie się do Sądu podług terminu Pozwu, bądź o nie zadość uczynienie dekretem Sądowym, bądź nakoniec o nie uiszczenie się w długi Wierzycielowi. Albo *wieczna, Bannitio perpetua*: A tę ściąga na się Obywatel, we wszystkich sprawach Uczynkowych Kryminalnych. (l) Jak pierwsza tak i druga Bannicya tamuie *activitatem* Senatorów, i Urzędników wszelkich, *Iura executiva* maiących: A Obywatelów

(k) V. 8. f. 882. t. Konwikcye. (l) Słóński in Accessoriis Sect: 2.

[hasła: dowód, odwód, konwikcja, Korona, Litwa, prawo miecza, tortury, kara śmierci, czary, banicja prosta, banicja wieczna, termin sądowy, dekret sądowy, wierzyciel, sprawa uczynkowa, senator, urząd]

[s. 387] o też godności lub funkcye Poselskie i Deputackie staraiących się, pozbawia wolney i prawney elekcyi. Gdy Bannicya, w sprawie publiczney Kryminalney wskazana będzie, ponieważ razem i Infamią czyli czci i honoru utratę ściąga na się Bannit; na ów czas z Kraiu ustępuje, prawa Obywatelskie traci, a maiatki iego tym samym na Krewnych, iako po zmarłej Osobie spadaią, lub na Skarb publiczny konfoszkowane bywaią.

Infamia.

Infamia, w samych tylko sprawach Kryminalnych, czy publicznych czy prywatnych, wskazana bywa. Powszechnie, karze tey zaoczny Winowayca podpada: Bo gdyby do

Sądu stanął lub stawiony był; gardło traci, lub inne na się ściąga męki. Zatem *Infamis*, albo podług wyrazu dawniejszych praw naszych, *Bezecny*, skoro tylko pochwycony będzie; śmierć odnieść powinien, a przynajmniej te, które nań dekret wymierzył kary... Niemasz zaś tego w prawie naszym Koronnym, iako niektórzy mniemają, aby Infamisa komukolwiek zabić wolno było: Strona tylko Powodowa i Urzędy łapać go, i dekreta nań wypadłe urzędownie exekwować obowiązane, (m) Litewskie atoli Prawa, Zabóycę Bannita

(m) A. 1588. V. 12. f. 1218. t. O Imaniu.

[hasła: banicja, funkcje poselskie, elekcja, infamia, prawa obywatelskie, konfiskata, winowajca zaoczny, infamis, prawo koronne, dekret, prawo litewskie]

[s. 388] i Infamisa, nie tylko wolnym od odpowiedzi delkaruią, ale nawet od płacenia główszczyzny uwalniaią. (n)... Czasem Winowajca publiczny, prócz kary śmierci, ściąga ieszcze na siebie i Familią swoją Infamią dóbr konfiskatę. Kary takowe sami tylko Króloboycy i Zdraycy Oyczyzny zasługuią, z tą różnicą: Ze Wspólnicy, lub wiedzący o zbrodni Herszta, zarówno karani bywaią: Krewni zaś, Zona lub Dzieci, gdy się z zarzuczonego współnictwa lub wiadomosci oczyszczą, nic prócz dóbr nie tracą. (o)

Prosta Bannicya, znosi się albo upada, za wypłaceniem długu lub za zaspokojeniem Processu: *Wieczney* nawet sublewajca, byle nie w sprawach publicznych, za kwitem od Strony ukrzywdzoney ukazany, otrzymana bywa. Atoli tam tylko Zapozwy *ad cassandam Bannitionem* nastąpić powinny, gdzie ta zyskaną została. (p) Przeciwnie w psrawach publicznych kryminalnych wskazana Bannicya, przez same tylko Stany Rzeczypospolitey na Seymie uchylona bydź może: Jako tego liczne w Konstytucjach naszych czytamy przykłady.

(n) Roz: 11. Art: 4. (o) Stat: Lit: Roz: 1. Art: 3. 4. 5. (p) A. 1669. V. 5. f. 10.

[hasła: infamis, główszczyzna, winowajca publiczny, kara śmierci, królobójca, zdrajca, prosta banicja, wieczna banicja, pozew, sprawa kryminalna, Rzeczpospolita]

[s. 389] (q)... Daleko trudniej Infamia, iako zapadaiąca za dowiedziony luboby i zaocznie kryminał, znosi się. Przyczyna tego nie inna, tylko że Infamis, nayczęściey karę śmierci zasługuie: A o tę, podług praw późniejszych z naydalszemi Zabitego Successorami, tym bardziej z Urzędem godzić się, nie wolno. (r) Wszelako i tu nie zadysputowana zawsze moc Stanów Rzeczypospolitey zostaie: A Relaxacye takowe tym łączniey otrzymuią się, gdy wyrok sądowy wskazaney Infamii, wyraźną gardła karą nie zwiększa.

Co Gleyty:
Listy Ze-
lazne: *Li-
tera salvi
conductus.*

Tak Bannit iako i Infamis, otrzymać mógł *Gleyt* albo List Zelazny, inaczey *Litera salvi conductus* zwany, którym cała exekucya zapadłego dekretu wstrzymywała się. W Koronie sami tylko Królowie, i to nie na dłużej iak do miesięcy sześciu, z wolnym do trzech razy tey łaski ponowieniem użyczać mogli: Ostrzegało tylko prawo, aby rzezzone Gleyty na same tylko z zaocznego processu Bannicye lub Infamie wycho-
dziły. (s) Dopiero Paktami ostatnie-

(q) Vide Inwentarze t. Bannicye: Restytucya. Relaxacye. (r) A. 1726. V. 6. f. 484. t. Mężobóystwo. (s) A. 1736. V. f. 626. t. Judicata.

[hasła: infamia, kara śmierci, sukcesor, Rzeczpospolita, banita, infamis, glejt, list żelazny, Korona, proces zaoczny]

[s. 390] mi warowano: Jż te przeciw żadnym dekretem wynoszone bydź nie powinny, i tylko do beśpiecznego prawem czynienia służyć mogą. (t) Gleyty takowe w Koronie i Litwie otrzymuią nayczęściey Mieszczanie, lub Poddani z Starostami lub Dzierżawcami dóbr Królewskich sądownie czyniący: Często także słabszemu przeciw przemocy możniejszego używane bywaią. Co do Prowincyi Litewskiej, nie tylko Królowie ale i Kanclerze Gleyty wydawać maią prawo: A ważność ich do Roku i niedziel sześciu zabezpieczona. (u) Atoli te na same tylko kondemnaty, ku zawarowaniu Stronie *beneficii loci standi* w Sądzie, wychodzą: I w teyże Juryzdykcyi, gdzie Proces otrzymany, aktykowane bydź, pod nieważnością, powinny. (w)

Pomimo tak usrowych na Bannitów i Infamisów prawa wyroków, warowały dla nich dawniejsze ustawy beśpieczeństwo w domach Szlacheckich: lubo tamże zakazano wszelkiej kondycyi Osobom z Bannitem przestawać, tegoż radą i pomocą wspierać, z pogardą praw powszechnych,

(t) P. C. A. 1764. f. f. 204. § Dekretów. (u) Roz: 1. Art: 12. (u) A. 1764. V. 7. f. 409. t. O Gleytach.

[hasła: glejt, Korona, Litwa, mieszczanie, poddani, starosta, kanclerz, kondemnata, banita]

[s. 391] chnych, pod karami na Wspólników przepisanimi. (x) Zgadza się tu z Prawem Koronnym i Statut Litewski, dodaiąc: (y) Jż Zona Bannita za Wdowę, a Dzieci za Sieroty rozumiane bydź maią. A ztad iawnie okazuię się, że obydwu prawa, o tych tylko rozumieć należy Bannicyach, którym Przesłępcy publiczni *np.* Zdraycy Oyczyzny, krzywdzący Skarb Publiczny, *i t. d.* podpadaia: Tam zaś gdzie tylko wywołanie *proste* zachodzi, a od czci i dóbr Przesłępcza odsądzony nie iest; Bannicya czyli Kondemnata, nie na Osobę ale na same dobra Bannita, z wstrzymaniem tegoż *Activitatis*, rozciąga się. (z) Takowym to Wywołańcom prawa dawniejsze, 12. niedziel czasu dozwalaią, do czynienia o dobra swe tranzakcyi, ku zaspokoieniu swey Strony. (a)

(x) V. 2. Ar. 1588. f. 1218. t. O Imaniu. (y) Roz: II Art: 5. 36. (z) A. 1564. V. f. 2. 651. § Jtem doszliśmy. (a) A. 1588. V. 2. f. 1220. t. O Relaxacyi.

NB Stosowne do tey Części Prawa Cywilnego Uwagi, w Prawie Kryminalnym Angielskim po każdym Rozdziale przez Tłumacza położone, znajdziesz następuiące: Jako to: w Tomie I. Uwaga 1. 2. 3. 6. 7. 8. 10. 13. 14. 15. 16. 17. w Tomie II Uwaga 4. 5. 9. 12. 13. 15.

[hasła: prawo koronne, Statut Litewski, banita, zdrayca, wywołanie proste, prawo cywilne, prawo kryminalne angielskie]

KONIEC TOMU I.

Bb

[k. nlb.]

REGISTR RZECZY

w *TOMIE I.*

ZNAYDUIĄCYCH SIĘ

WSTĘP.

Karta.

Zródła Prawa Polskiego	1.
Porządek tego Zbioru	4.
Zbiory dawne Prawa Cywilnego Polskiego	6.
Co Prawo Cywilne?	7.
Gatunki Prawa Cywilnego Kraiowego	8.
Niedokładność onegoż.	10.
Co Preiudykata i Zwyczaie?	13.
Podział Prawa Cywilnego.	14.
Opis krótki <i>Nauki Prawney</i> albo Juryspudencyi w <i>Nocie</i> .	7.
Opis Xiąg prawnych Rzymskich w <i>Nocie</i> .	14.

CZĘSC I. o OSOBACH.

TYTUŁ I. O Szlachcie.

Podział Osob z Prawa Rzymskiego.	20.
Podział Ossob podług Praw Kraiowych.	22.
Prawa Szlachty Polskiej.	23.
Wywód Szlachectwa.	28.
<i>Forum</i> dla Szlachcica.	30.
O Tatarach.	<i>Ibidem.</i>

TYTUŁ II. O Mieszczanach.

Podział Miast i ich Przywileie.	32.
Miasta Szlacheckie	38.
Miasta Duchowne.	39.
Policya Miast.	<i>Ibidem</i>
Zydzi po Miastach.	40.
Neofici.	43.

[k. nlb.] *TYTUŁ III. O Poddanych.*

Podział Poddanych w Polsce.	44.
Stan dawny Poddanych Polskich.	48.
Stan ninieyszy tychże.	47.
Powinności Chłopskie.	51.
Uwolnienie od Poddaństwa.	53.
Poddani po Królewsczyznach.	54.

O Cyganach, Serbach, Wołochach.	57.
Zdanie o Stanie Poddaństwa Polskiego w <i>Nocie</i> .	53.

TYTUŁ IV. O Rodzicach i ich Potomstwie.

Prawa Rzyms: względem Rodziców i Dzieci.	56.
Co Adopcya albo przysposobienie?	60.
Co Wyzwolenie?	61.
Prawa Rzymskie o Wydziedziczeniu.	<i>Ibidem.</i>
Zródła władzy Rodziców nad Dziećmi w Pol:	62.
Prawa Kościelne i Rzym: o Małżeństwach.	65.
Co Powinowactwo: albo <i>Affinitas</i> ?	68.
Prawa Polskie Rodziców względem Dzieci.	71.
Sposoby uwolnienia Dzieci z pod władzy Rodziców w Polsce.	75.
O Potomstwie nieprawym.	76.

TYTUŁ V. O Opiekach i Kuratelach.

Co Opieka i wieloraka podług Praw Rzym:	78.
Koniec Opieki i Wymówki od niey.	79.
Troiaki rodzaj Opieki w Polsce.	80.
Obowiązki Opiekunów, granicem nadgroda.	85.
Koniec Opieki podług Praw Polskich.	88.
Sieroty pod Opieką w Sądzie.	89.
O Kuratorach i Kuratelach.	<i>Ibidem.</i>

CZĘŚC II. O RZECZACH.

ROZDZIAŁ I. O PRAWIE NA RZECZY.

TYTUŁ I. Podział Rzeczy i Prawa nabycia ich.

Co Rzecz? Podział iey w Prawie Rzymskim.	93.
Co Prawo <i>na Rzeczy</i> i <i>do Rzeczy</i> ?	95.

TYTUŁ II. O Lasach i Polowaniu.

[k. nlb.]

Prawo Kraiowe o Lasach.	98.
Prawa Rzymskie o Polowaniu.	101.
Prawa Kraiowe o tymże.	<i>Ibidem.</i>

TYTUŁ III. O Morzu: Rzekach: Zegludze i Rybołostwie.

Prawa Rzymskie o Morzu, Rzekach. Jeziorach <i>i t. d.</i>	104.
Prawa Kraiowe o tymże.	106.

TYTUŁ IV. O Woysku, Zołnierzu, i nabytkach Woienneych.

Przechody i Stanowiska Zołnierskie.	110.
Werbunki i Dezerterowie.	113.
Sprawy Zołnierskie i <i>Forum</i> .	115.
Szczególne o Woysku i Zołnierzu ustawy.	117.
Prawa Rzymsk: o Zdobyczy Woienney.	120.
Prawa Kraiowe o tymże.	121.

TYTUŁ V. O Rzeczach Znalezionych.

Prawa Rzym: o Znalezioney rzeczy.	122.
Prawa Kraiowe o tymże.	123.
O Rzeczach Kopalnych.	126.

TYTUŁ VI. O Nabyciu Rzeczy przez Przybicie.

O Nabytkach przez Przybicie naturalne.	127.
.... przez Przybicie przemysłowe.	129.
.... przez Przybicie wspólne.	130.
Prawa Narodowe o Przybiciu.	132.

TYTUŁ VII. O Nabyciu Rzeczy przez Dawność albo Preskrypcyą.

Prawa Rzymsk: o Dawności albo Preskrypcyi.	135.
Prawa Kraiowe o Preskrypcyi.	138.
Kiedy Preskrypcya nie szkodzi?	146.

TYTUŁ VIII. O Donacyach i Zapisach w powszechności.

Ustawy Rzymskie o Donacyach.	148.
Prawa Narodowe o Zapisach w ogólności.	151.
Kto Tranzakcyi czynić nie może?	153.
Tranzakcy domowe przed Aktami.	154.
Moc Plenipotenta do Tranzakcyi.	155.
Warunek wszelkich Tranzakcyi.	157.
[k. nlb.] Moc Donacyi i Zapisów.	158.
Fundacye & <i>pia legata</i> .	161.

TYTUŁ IX. O Testamentach.

§. I. O Sukcessyi w ogólności.	
Prawa Rzymskie o Sukcessyach.	174.

Co Pokrewieństwo i Powinowactwo: co <i>Agnati</i> , <i>Cognati</i> : co Stopień, Linia w Pokrewieństwie.	175.
Reguły do wynalezienia Stopniów Pokrewieństwa.	177.
§. II. <i>O Sukcessyi w szczególności.</i>	
Prawa Rzyms: o Sukcessyi w szczególności.	180.
§. III. <i>O Sukcessyach podług Praw Polskich.</i>	
Prawa Koronne o Sukcessyach.	183.
O Sukcessyi <i>Descendentium</i> .	184.
Działy między Sukcessorami.	187.
Prawa Lit: O Sukcessyi <i>Descentent</i> .	190.
O Sukcessyi <i>Ascendantium</i> w Koronie i Lit:	193.
O Sukcessyi <i>Collateralium</i> .	194.
Kto traci prawa Sukcessyi.	197.
O Sukcessyi Osób Duchownych.	<i>Ibidem.</i>
Prawa Kaduku.	201.
Prawa Mieyskie o Sukcessyach.	202.

TYTUŁ XI. O Sukcessyi między Małżonkami, o Posagu, Oprawie, Zapisach Małżeńskich.

Prawa Rzymskie o tymże.	204.
Prawa Koronne.	205.
Prawa Litewskie.	212.

TYTUŁ XII. o Dożywociach.

Prawa Rzymskie o Dożywociach.	216.
Prawa Kraiowe.	217.
O Dożywociach w dobrach Królewskich.	222.
O Rozwodach i Separacyach.	223.

[k. nlb.]

CZĘŚĆ III. O KONTRAKTACH.

ROZDZIAŁ II. O PRAWIE DO RZECZY.

TYTUŁ I. O Kontraktach w ogólności.

O Kontraktach podług Praw Rzymskich.	229.
Prawa Koronne o Kontraktach.	234.
Prawa Litewskie o tymże.	239.

TYTUŁ II. O Kontraktach szczególnych a nayprzód o Realnych.

O Zamianie.	242.
-------------	------

O Pożyczce i Długach.	244.
O Konkursie: czyli <i>de Potioritate</i> .	250.
O Depozytach.	250. 2do:
O Zastawach.	252.

TYTUŁ III. O Kontraktach samougodnych albo Słownych.

Kupno i Przedaż rzeczy ruchomych.	260.
Prawa względem Kupców, Rzemieślników i Oszczędności: <i>de lege sumptuaria</i> .	261.
Prawa względem Doktorów i Aptek w <i>Nocie</i> .	264.
Kiedy Kontrakt Przedaży upada.	271.
O Arendzie i Naymie.	272.
O Kontrakcie <i>Emphyteusis</i> .	277.
O Współce, albo Kompaniach.	281.
O Plenipotencyach.	155. 283.
O Poręce i Przyrzeczeniu.	287.
O Dobrach i Summach ewikcyonalnych.	290.

TYTUŁ IV. O Dziesięcinach.

Dawność Praw Pol: o Dziesięcinach.	292.
Początek snopowey i pieniędzy: Dziesięć:	<i>Ibidem.</i>
O Kompozytach.	294.
Z których pól Dziesięcina należy.	298.
Zwyczaie Prowincyi i Wzdtw względem Dziesięcin.	300.
<i>Forum</i> w sprawach o Dziesięciny.	303.
Konkordata Władysława Xcia Mazow: z Jędrz: Biskup: Pozn: w <i>Nocie</i> .	299.

[k. nlb.]

CZĘŚĆ IV. O PRZESTĘPSTWACH I KARACH.

TYTUŁ I. O Przestępstwach w powszechności.

Prawa Rzymskie i Kraiowe o Przestępstwach w ogólności.	305.
Co sprawa prawna, co uczynkowa.	306.
Rodzaje Przestępstw publicznych.	307.
Gatunki kar: co Głowszczyzna, co Nawiązka.	310.

TYTUŁ II. O Błuznierstwie i Niedowiars.

Kto tych Przestępstw dopuszcza się? Kary na nie i <i>Forum</i> .	311.
--	------

TYTUŁ III. O Występkach obrażonego Maiestatu: Zdrady Ojczyzny: Kradzieży Skarbu publicznego: i o gwałcie wolności zdania Szlacheckiego.

Prawa Rzymskie o Obrazie Miastatu.	314.
... O Zdradzie Ojczyzny.	317.
... O Kradzieży Skarbu publicznego.	318.
Prawa Kraiowe o Obrazie Maiestatu.	319.
.... O Zdradzie Ojczyzny.	323.
.... O Kradzieży Skarbu publicznego.	325.
.... O Poborcach.	326.
Gwałt wolności i zdania Szlacheckiego: I inne zbrodnie publiczne.	328.

TYTUŁ IV. O Przestępstwach prywatnych.

	Co Zabójstwo, a nayprzód Przypadkowe.	331.
 powtóre: Rozmyślne.	335.
 potrzecie: Zdradzieckie.	339.
	O Pomocnikach Zabójstwa.	340.
	Zabójstwo między Krewnymi i Powinowat:	343.
	O Poiedynkach.	344.
	O Odpowiedziach i Pochwałkach.	348.
	O Samobójstwie.	350.
	O Stracie płodu.	351.
	O Dzieciobójstwie przez Zydów w <i>Nocie</i> .	353.
	O Rozboiach.	<i>Ibidem.</i>
	O Zaieżdzie dóbr.	356.
[k. nlb.]	O Naieżdzie Domów.	358.
	O Porwaniu Białychgłów.	359.
	O Gwałtach różnych.	361.
	O Kradzieży.	362.
	O Podpalaniu Domów.	367.
	O Hultaiach, Włóczęgach, Zebrakach.	370.
	Przestępstwa przypadkowe.	378.

TYTUŁ V. O Karach.

	Podział Kar.	378.
	Kary pieniężne: i ich niedokładność.	379.
	O Wieżach dolnych i górnych.	381.
	O Karach cieliesnych i Torturach.	384.
	Bannicyi gatunki.	386.
	Infamia.	387.

Co Gleyty? Listy Zelazne: <i>Litera salvi conductus</i> .	389.
Prawa dawniejsze o Bannicyach.	390.